

דרישת ציון

פרפראות בענין אהבת ארץ ישראל
וחשיבות מצוות יישוב ארץ ישראל
מסודר לפי פרשיות השבוע
של חמשה חומשי תורה

ודברי גדולי ישראל לדורותיהם בענין זה
ערוך ומסודר בעזרת החונן לאדם דעת ית"ש

על ידי
משה צוריאל

בני ברק
אלול שנת תשס"ו

דרישת ציון

"ציון היא, דורש אין לה" (ירמיה ל, יז)

מזה למדו חז"ל: "מכלל דבעיא דרישה" (ראש השנה ל ע"א)

וחז"ל שם לא הביאו סיפא דקרא בלבד, אלא טרחו להביא גם רישא דקרא: "כי אעלה ארוכה לך, וממכותיך ארפאך", לומר לנו כי ע"י דרישה זו, יש ארוכה ומרפא לציון

כדי לעורר חיבת ציון (וללכת בעקבות דברי ה"אור שמח", כדלקמן) אספנו כאן לימודים מהמקרא לכל נ"ג פרשיות השבוע שבשנה,

למען שכל איש ואיש יעורר בביתו אהבת ציון

ובזכות זו ניוושע במהרה בימינו אכי"ר

נאספו בעזרת החונן לאדם דעת

ע"י

משה צוריאל

מחבר "אוצרות המוסר", "אוצרות התורה" ועוד

ונסתייעתי בספר "משבחי הארץ" (שנת תשל"ה, של הרב משה חיים טיברג)

©

כתובת המלקט:

רח' בית הלל 13

בני ברק

03-5799499

מפתח

5	מבוא
11	פרשת בראשית
16	פרשת נח
18	פרשת לך לך
22	פרשת וירא
24	פרשת חיי שרה
26	פרשת תולדות
29	פרשת ויצא
33	פרשת וישלח
35	פרשת וישב
36	פרשת מקץ
38	פרשת ויגש
40	פרשת ויחי
42	פרשת שמות
44	פרשת וארא
47	פרשת בא
49	פרשת בשלח
51	פרשת יתרו
54	פרשת משפטים
56	פרשת תרומה
58	פרשת תצוה
60	פרשת תשא
61	פרשת ויקהל
63	פרשת פקודי
64	פרשת ויקרא
66	פרשת צו
67	פרשת שמיני
69	פרשת תזריע
71	פרשת מצורע
73	פרשת אחרי מות
75	פרשת קדושים
76	פרשת אמור
78	פרשת בהר
84	פרשת בחוקותי
86	פרשת במדבר
87	פרשת נשא
89	פרשת בהעלותך
90	פרשת שלח

97	פרשת קרח
98	פרשת חוקת
99	פרשת בלק
100	פרשת פנחס
101	פרשת מטות
102	פרשת מסעי
107	פרשת דברים
108	פרשת ואתחנן
112	פרשת עקב
120	פרשת ראה
126	פרשת שופטים
128	פרשת כי תצא
132	פרשת כי תבוא
136	פרשת נצבים
139	פרשת וילך
140	פרשת האזינו
143	פרשת ברכה



146	דעת רמב"ם בענין מצות א"י
151	גדולי ישראל בענין מצות א"י
151	לוח מפורט
183	שלשה שבועות שלא יעלו בחומה
193	דבקותם של גדולי ישראל בארץ הקודש
193	לוח מפורט
219	היורדים מארץ ישראל מפני סכנת מלחמה
221	ירושלים
228	היום הזה נהיית לעם
231	האם יש לברך על מצות ארץ ישראל?
233	מפתחות אישים וספרים
234	מפתחות ענינים

מבוא

כרוז דלהלן נכתב בשנת תרפ"א ע"י גאון עולם ר' מאיר שמחה מדווינסק, מחבר "אור שמח" וכן "משך חכמה", ונתפרסם בכתב עת "התור" (ירושלים, תרפ"ב, גליון ג')

"הנה מאז הכיר האחד אברהם אבינו את בוראו, היה קושר כל תקותו והבטחתו בהנחילו את ארץ הקדושה לבניו, והלך לה לארכה ולרחבה ונטע אשל (בראשית כ"א), ואחריו יצחק זרע בה וחפר בארות מים (שם כ"ו), וכן יעקב בנה בית (שם ל"ג), וכל פסגת תקותם היתה כי בניהם ישבו בארץ המוריה.

ומיום מתן תורתנו הקדושה לא פסקה הנבואה מלצוות על ישוב הארץ, ואין לך פרשה **שבתורה שלא נזכרת בה ארץ ישראל**, ואף במצוות של חובת הגוף נאמר: "כי יביאך" - "כי תבואו" - עשה מצוה זו (כדי שתבוא אל הארץ) [שבשבילה תיכנס לארץ] (קידושין ל"ז ע"ב), ואף במצוות מושכלות ונוהגות בכל מקום ובכל זמן, כמו כיבוד אב ואם, נאמר: "למען יאריכון ימך על האדמה" וגוי (שמות כ, יב).

והקפיד השם יתברך על כבוד הארץ יותר מעל כבודו כביכול, עד שבעשיית העגל, אחרי שובם מחל להם השי"ת, "וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות" (שמות לב, יד). ועל הוציאם דבת הארץ וימאסו בארץ חמדה נשבע ד' ולא ינחם, כמו שנאמר: "אל תעלו כי אין ה' בקרבכם" (במדבר יד, מב).

ומיום שנבחרו ציון וירושלים, דוד בתהילותיו, ישעיה בחזיונותיו, ירמיה בתוכחותיו, ויחזקאל במשליו, לא פסקו מלהפליג במצות ישוב הארץ ולהשתפך נפשם בחרדת הקודש אשר בתוככי ירושלים, ואמר הנביא: "הציבי לך ציונים וגוי, שובי אל עריך אלה וגוי, אכרים ונסעו בעדר" (ירמיה לא, כ-כג). ודניאל, ואחריו אנשי כנסת הגדולה, שמו לחוק לכל ישראל להתפלל תלת זמנין ביום (דניאל ו, יא: ברכות לא), על כי ירחם ה' עמו וישיב שבות ציון וירושלים, וכן בברכת המזון, בכל עת להתפלל על הארץ וירושלים...

אבל יהיה איך שיהיה, מצות ישוב ארץ ישראל לא נפטר מזה. כי מי שבכחו יעשה, וזכות המצוה הזאת תגן על עמו ישראל בכל מקומות מושבותיהם להצילם מכל רעה, ועיניהם ועינינו תחזינה בשובו לציון ולשמוע בעת יאמר לציון מלך אלוהיך במהרה בימינו אמן.

דברי המצפה לראות בתשועת ישראל,
מאיר שמחה כהן, חותם פה דווינסק
(מקום החותם)

פרק ב'

אין אנו יודעים להעריך מה ערכן של המצוות. "נעו מעגלותיה לא תדע". אמרו חז"ל (תנחומא, עקב, ב) שהקב"ה העלים מה מתן שכרן למען לא יבואו חלילה לקיים רק מקצת מהמצוות. בכל זאת ידענו איזו מהן היא שקולה כנגד כל התורה כולה, כלומר שהן מצוות סגוליות שבקיומן נחשב האדם כאילו קיים כל התורה כולה (מעין דברי חז"ל במכות כד ע"א). ומצאנו שיש עשר מצוות כאלו, והן נגד עשר ספירות מעלה. ונפרט:

[א] מצוות האמונה בהקב"ה. נצטוינו בה בפסוק ראשון של עשרת הדברות "אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (שמות כ, ב). מצוות אמונה זו שקולה כנגד כל התורה כולה, ואנו מקיימים אותה בעת שאנו קוראים פרשת "שמע ישראל", כמו שאמרו "חשיב קוב"ה לה הוא בר נש כאילו קיים אורייתא כולה" (זהר ח"ב דף קלט ע"ב). ואמרו חז"ל: "בא חבקוק והעמידן על אחת" (מכות כד ע"א) דכתיב "וצדיק באמונתו יחיה" (חבקוק ב, ד). מצוה זו היא מול ספירת כתר (עין "פרי עץ חיים" לאריז"ל, שער העמידה, פ"ט, על ברכת ולמלשינים).

[ב] מצוה לא לעבוד ע"ז, כדכתיב "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" (שמות כ, ג). וכתב רמב"ם: "השבת ועבודת כוכבים ומזלות כל אחת משתיהן שקולה כנגד כל מצוות התורה" (הלי שבת, פ"ל ה"ט"ו). וכן כתב רש"י (שמות כג, יב). מקורם בירושלמי (נדרים פ"ג ה"ט). מצוה זו מול ספירת חכמה, לקיים "אין עוד מלבדו", כידוע ענינה ליודע ח"ן.

[ג] מצוה לשמור את השבת (שמות כ, ח-יא), וכתב רמב"ם: "השבת ועבודת כוכבים ומזלות כל אחת משתיהן שקולה כנגד כל מצוות התורה" (הלי שבת, פ"ל ה"ט"ו). מקורו בירושלמי (ברכות א, ה ובנדרים פ"ג ה"ט). מצוה זו היא מול ספירת בינה (תיקו"ז תי כא, דף מה ע"ב, זהר ח"ב דף רד ע"א).

[ד] מצוות גמילות חסדים. הרמב"ם הביא רשימה ממצוות הללו, ואח"כ כתב "הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך" (רמב"ם, ה' אבל פ"ד ה"א). מפורסמים דברי הלל (שבת לא ע"א) כי מצוה זו "זו היא כל התורה כולה, ואידך פירושא הוא זיל גמור". וכן מפורש בירושלמי (פאה פ"א ה"א דף ג) "צדקה וגמילות חסדים שקולות נגד כל מצוותיה של תורה". מצוה זו מול ספירת "חסד" (תיקו"ז תי ע' דף קכג ע"ב). והיא מדת אברהם.

[ה] מצוות צדקה לעניים. וכן מפורש בירושלמי (פאה פ"א ה"א דף ג) "צדקה וגמילות חסדים שקולות נגד כל מצוותיה של תורה". וכן מפורש בב"ב (ט). מצוה זו מול מדת "גבורה", וכן קיים יצחק מצות מעשרות (בראשית כו, יב עיי"ש רש"י בשם פסקתא).

[ו] תלמוד תורה. אמרו בירושלמי (פאה פ"א ה"א, דף ד) "כל מצוותיה של תורה אינן

שוות לדבר אחד מן התורה". וכן נאמר במשנה שם "ותלמוד תורה כנגד כולן". ומצוה זו מול ספירת "תפארת" (תיקוני ת"י ע' דף קכג ע"ב). יעקב למד י"ד שנה בבית מדרש של שם ועבר.

[ז] מצות ציצית, שקולה נגד כל תרי"ג (מנחות מג ע"ב, נדרים כה ע"א). והיא מול ספירת נצח "ויז נצחם על בגדי" (ישעיה סג, ג).

[ח] מצוות איסור רבית בהלוואות, ואמרו על כך חז"ל "כל מי שיש לו עושר ונותן צדקה לעניים ואינו מלוה ברבית, מעלין עליו כאילו קיים כל המצוות כולן" (שמו"ר לא, ג). ומכל שאר בעלי עבירות, המלוה ברבית הוא היחיד שאינו קם לתחיית המתים (שמור לא, ו). ומצוה זו מול ספירת הוד ("ממונו של אדם המעמידו על רגליו", פסחים קיט ע"א).

[ט] מצוות ברית מילה, שקולה נגד כל המצוות (נדרים לב ע"א ע"פ גירסת עין יעקב). נגד ספירת היסוד.

[י] שקולה ישיבת א"י כנגד כל המצוות (ספרי, ראה, דברים יב, כט). והיא מול ספירת מלכות.

ודאי כי אנו חייבים לקיים כל מצוה ומצוה שהשי"ת ציוה, בכל דקדוקיה ופרטיה. אלא בחוברתנו זאת באנו לחזק את ההתלהבות ואת ההתמסרות לקיים מצוה חביבה זו של יישוב ארץ ישראל. ועוד, מובא בזהר (ח"ב דף לא ע"ב) "תא חזי, באתערותא דלתתא אתער לעילא". [בתרגום עברי: בא וראה, בהתעוררות של מטה יש התעוררות למעלה]. לכן כמה יקר הוא כי כל בן תורה בישראל יחזיק בחוברת זו וכל שבוע בשבוע יעסוק בלימוד דברי חשק והתעוררות לאהבת מצוה זו. ועי"ז נקוה שהקב"ה יעניק לנו קיום מצוה זו בשלימות.

ויש מעלה במצוה זו אשר בה היא עדיפה אפילו על מצוות תלמוד תורה. והרי כך כותב מהר"ל, בביאורו לפזמון "דיינו" הנאמר בליל סדר פסח. שם יש חמש עשרה מעלות, מן הפחות חשוב ועד החשוב ביותר. וחמש מעלות האחרונות הן [א] שבת [ב] קרבנו לפני הר סיני [ג] נתן לנו את התורה [ד] והכניסנו לארץ ישראל [ה] בנה לנו בית המקדש. ומבאר אותם מהר"ל ("גבורות השם", סוף פרק נ"ט) וז"ל: "נתנת השבת היא הברית בין הקב"ה ובין ישראל, בה יתדבקו בהקב"ה וזה ידוע. ואח"כ שקרבם לפני הר סיני וכו' ועי"ז פסק זוהמת הנחש. ויותר מזה שנתן התורה והוא הדבוק יותר. ויותר מזה שהכניסם לא"י, כי הארץ הזאת היא לחלקו של השי" וכמו שאמרו 'כל הדר בחו"ל כאילו אין לו אלוה' (כתובות קי ע"ב) וזהו הדבוק יותר. ויותר שבנה להם בית הבחירה, והשי" שוכן אתם לגמרי. והבן דברים אלו" עכ"ל. [נחזר על מעלה זו ב"נצח ישראל", סוף פרק ט, עי"ש מהד' מכון ירושלים, הערה 128].

וביאור דבר זה על מעלת איי מוסבר לפי דברי רמב"ן (על ויקרא יח, כה) עיי"ש.



כמה חשובה היא מצוות ישיבת ארץ ישראל, כי היא המצוה הראשונה בתורה שנצטוו בה יהודי [שהקב"ה אמר לאברהם, "לך לך וכו' אל הארץ אשר אראך"]. כך אמר הגאון אדמו"ר ר' מאיר יחיאל הלוי מאוסטרובצה.

כאשר נבדוק, נמצא כי כך היה אצל שלשת האבות, וכן משה רבינו וכן דוד המלך. כמו שנפרט כאן. כך היה זה הדיבור הראשון אל אברהם כנ"ל (בראשית יב, א).

וכן היה אצל יצחק, "אל תרד מצרימה וכו' שכון בארץ" (בראשית כו, ב). ולא דיבר אליו הקב"ה שום דבר לפני זה.

וכן היה זה הדיבור הראשון אצל יעקב. "והנה ה' נצב עליו וכו' הארץ אשר אתה שוכב עליה, לך אתננה ולזרעך. וכו' והשיבותיך אל האדמה הזאת, כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך" (בראשית כח, יג-טו). ולא דיבר ה' אליו מאומה לפני זה.

וכן היה אצל משה רבינו, הפעם הראשונה שהקב"ה דיבר אתו היה במעמד הסנה. ושם אמר: "ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים וכו' וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ זבת חלב ודבש, אל מקום הכנעני" וכו' (שמות ג, ז-ח).

וכן היה אצל יהושע, הפעם הראשונה שהקב"ה דיבר אתו אמר לו: "משה עבדי מת, ועתה קום עבור את הירדן הזה, אתה וכל העם הזה, אל הארץ אשר אנכי נותן להם לבני ישראל" (יהושע א, ב).

וכך היה אצל דוד המלך, שהדיבור הראשון אשר נביא בשליחות ה' דיבר אליו היה עיי"ג החוזה. כאשר דוד ברח להציל חייו מפני שאול, עלה בדעתו להנצל עיי"ש שיצא למואב מקום בטוח, שם נמצאה משפחתה של רות המואביה, שהוא מצאצאיה. שם הפקיד את אביו ואמו, כדי ששאל לא יתנכל להם לרע. ישב שם דוד בשלווה אצל מלך מואב ב"מצודה" (מקום מבצר) כיון שידו של שאול לא הגיעה לשם (כדבריו בשמו"ב כב, א "ומכף שאולי"). אבל הנה פלא, אמר לו גד הנביא בשם ה': "לא תשב במצודה. לך ובאת לך ארץ יהודה" (שמו"א כב, ה). מה כתוב אחי"כ? "וישמע שאול כי נודע דוד ואנשים אשר אתו" ומשם החל שוב ברדיפותיו את דוד. ולא די בזה, אלא מלך מואב הרג את אביו ואמו של דוד, כיון שלא היה נוכח להגן עליהם. ולא די בזה, אלא חי דוד חיי נרדף, בכל יום מתחבא במקום שונה מפני חשש המלשינים. גם היה במדבר שומם ויבש וסובל צמאון, כדברי דוד "מזמור לדוד, בהיותו במדבר יהודה וכו' בארץ ציה ועייף בלי מים". ואעפ"כ שר מזמור של הכרת טובה "כך בקודש חזיתך, לראות עוזך וכבודך" (תהלים סג, א-ד). מזמור זה אמר בהיותו במצבו הקשה הנ"ל אחרי דרישת גד הנביא (כן פירש רש"י הירש,

בביאורו למזמור הנ"ל). והודה: "טוב חסדך מחיים!" (סג, ד). כלומר למרות שהיה בספק שייהרג, זכה לחסד ה' להיות בארץ הקודש ולחזות בשכינה. כדברי חז"ל: "מבקש אתה לראות פני שכינה בעולם הזה? עסוק בתורה בארץ ישראל" (מדרש תהלים, תחילת פרק ק"ה). "כן בקודש חזיתך!". וזו היא המצוה הראשונה שהקב"ה דיבר אל דוד, לפי סדר הדברים במקרא, "לך ובאת לך ארץ יהודה".

דוד למרות מצבו הגשמי, שמח בהיותו בא"י, וכך הביאו חז"ל: "אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע, אפילו יש לי טרקלין בחוצה לארץ ואין לי אלא הסף בא"י, בחרתי הסתופף בבית ה'. (תהלים פד, יא). אפילו לא יהא לי לאכול בא"י אלא סיפוף של חרובין, בחרתי הסתופף". (תנחומא, ראה, פסקא ח').

ומצאנו כי חז"ל (חולין צב ע"א) קראו לא"י "בית ה'". על הפסוק "ואקחה שלשים הכסף ואשליך אותו בית ה' אל היוצר" (זכריה יא, יג) אמרו שהרמז לשלושים צדיקים שיש בא"י. היכן זה נרמז? ענה רש"י שזה מפני המלים "אל בית ה'".

רצף המאמרים הנ"ל איננו במקרה, אלא מלמדים כי כל שאר מדריגות נישאות באות בעקבות מצוה ראשונה זו!



מטרת הספר הזה

כל דוד ודוד עם נסיונותיו. אינו דומה התפקיד שהוטל על דוד הרמב"ם (עת שכתב "אגרת תימן") לתפקידו של דודו של אריז"ל (לחפש ולגלות פנימיות התורה) ולתפקידו של דודו של רש"י הירש, להלחם נגד שחיתות תנועת הריפורם שהשתמשה בהשכלה החילונית. כן בדורנו, אחד מהנסיונות העיקריים ביותר הוא ענין קשרנו ליישוב ארץ ישראל. לכאורה עלינו לתקן עון המרגלים אשר מאסו בארץ חמדה. וכך כותב "ספר חרדים" (מצוות ל"ת בענין א"י, פ"ב, עמ' 182): "וצריך כל איש ישראל לחבב את א"י ולבוא אליה מאפסי ארץ בתשוקה גדולה, כבן אל חיק אמו [הערת המעתיק: מקור משל זה על "אמו" הוא בירושלמי, כלאים, פ"ט סוף ה"ג. ובעלי הסוד מבארים שהכוונה לשכינת עוזנו]. כי תחילת עווננו שנקבעה לנו בכיה לדורות, יען מאסנו בה" עכ"ל.

החטא הנורא הזה של "מאיסת הארץ" (אשר מכל עשרת הנסיונות בהם ניסו אבותינו במדבר, אך ורק על חטא זה נגזר עליהם למות במדבר) הוא עדיין בידינו. חוטאים בזה אלו בתפוצות המסרבים לעלות ולהתיישב בא"י, למרות שאין בימינו מניעות גדולות לכך. עיין דברי הגרי"מ טיקוצינסקי בספרו "ספר ארץ ישראל" (שנת תשט"ו, ח"א סוף ס"י כז, ס"ק ח-ט. נביא חלק מדבריו בסוף ספר זה, בקונטרס "שבח ארץ ישראל" דף 179). וכן חוטאים בזה גם אלו הנמצאים כאן בא"י ומסכימים לעקירת יישובים יהודיים, ולמסירת

חלקי ארץ הקודש לנכרים. חוטאים בזה לא רק המבצעים, אלא גם כל אלו שאינם מוחים על זה בכל תקף. בשתיקתם הם שותפים לעוולה (שבת נד-נה). וכיצד נתקן חטא גדול זה?

כך מלמדנו הגאון ר' צדוק הכהן: "כל אחד ידע שבמה שיצרו תוקפו ביותר, הוא כלי מוכן לאותם הדברים ביותר להיות נקיים וזכים אצלו. ובדברים שהרבה לפשוע בהם, ידע שהוא כלי מוכן להיות דייקא באותו דבר נקי ובר לבב" ("צדקת הצדיק", פסקא מט). ובעצם כך לימד הגר"א: "כפוס צערא אגרא, וז"ש (שבת קיח ע"ב) 'במאי הוה זהיר טפיי. עתה שנברא יפשפש במעשיו (עירובין יג:). באיזה [חטא או מצוה] חושק, ובזה יזהר להתגבר" (ביאור הגר"א לתיקוניז, עמ' 310 ד"ה דכד ב"נ שליט על יצריה. בדפי תקוניז ישן, דף קלב ע"א).

בדורנו קם עלינו נסיון קשה אם לעלות לגור בא"י (נסיון לאחינו שבתפוצות, הסבורים שאפשר להיות יהודי מושלם גם בחו"ל. ובזה מבטלים מצוה רבתא, מפני פיתוי יצר הרע). וכן יש נסיון לאחינו החרדים בא"י אם לתמוך במפעל ההתיישבות בא"י, כדברי הרמב"ן בספר המצוות, "ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה". יש המתפתים להתרשלותם או מפני שנאה כבושה לחוגים אחרים (אותם שאינם לבושים אותו הלבוש של ה"חרדים"), או מפני פחד שוא מהערבים (אשר גם פחד זה הוא עצמו עבירה, עיין רבנו יונה, "שערי תשובה", ח"ג פסקאות לא-לב).

לכן אחזנו כאן בעצתו של תלמידו של ר' ישראל סלנטר (מהר"י בלאזר, "שערי אורי", פרק ט, פסקא ד) שהטיפול בביעור יצר הרע לחטא מסויים הוא דוקא ללמוד אותם דברי תורה העוסקים באותה מצוה או עבירה. הקדושה שבדברי אלוהים חיים תועיל לו לאותו האדם להתגבר על יצרו.

בעז"ה אספנו כאן מאמרים שונים לכל פרשיות שבוע של התורה, מדברי גדולי התורה וכן ממה שהוספנו על דבריהם, כדי שכולנו נקבל התעוררות קדושה והתלהבות ממצוה יקרה זו. והרי כתב מחבר "ספר חרדים" (מצות ל"ת התלויות בארץ, פ"ב דף 183) "מצות ישוב א"י, כל עת ורגע שהאדם בא"י הוא מקיים מצוה זו. וידוע שעיקר שכר המצוה על השמחה בה" עכ"ל. כלומר גם מי שמקיים, זה צריך להיות בשמחה עצומה.

הצעתנו היא שבכל בית ובית ילמדו בספר זה בתמידות בכל לילי שבתות ולמחרתם, ולמסור הדברים לכל בני המשפחה, כדי לעורר גם בהם את האהבה לציון, וכמדתו של הקב"ה "אהבת ציון אל תשכח לנצח". ונקוה שדברים הללו יעוררו זכויות גדולות על יכולתם של כל בני הדור לקיים מצוה זו כראוי. כלשון ספר הזוהר: "באתערותא דלתתא אשתכח אתערותא לעילא. דהא לא אתער לעילא עד דאתער לתתא" (ח"א דף פח ע"א).

פרשת בראשית

[א] "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" (א, א).

כתב רש"י: "לא היה צריך להתחיל התורה אלא מ'החודש הזה לכם' (שמות יב, ב) שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל. ומה טעם פתח ב'בראשית'? משום 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים' (תהלים קיא, ו). שאם יאמרו אומות העולם לישראל: 'לסטים אתם, שכבשתם שבעה גוים', הם אומרים להם: כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו. ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו" עכ"ל רש"י (ומקורו בילקוט שמעוני, פ' בא, רמז קפז, ובתנחומא ישן, בראשית, יא).

הקשה מו"ר הרב שמואל דביר, אמנם ידענה זו היא חשובה ונחוצה. אבל מפני מה לרמוז עליה כבר בתחילת התורה, ממש בפסוק הראשון? וענה ע"פ דברי הרמב"ן (ויקרא יח, כה) המלמדנו ע"פ סודות התורה כי כל חיובם של ישראל בתורה ובמצוות הוא מפני היותם בארץ הקודש. וזו לשונו: "ארץ ישראל, אמצעות היישוב, היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל, בהנחילו אותה לעם המיוחד שמו, זרע אוהביו. וזהו שאמר 'והייתם לי סגולה מכל העמים, כי לי כל הארץ' (שמות יט, ה). וכתוב 'והייתם לי לעם

ואנכי אהיה לכם לאלהים' (ירמיה יא, ד) וכו' וכו'. וכתוב 'ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם. ואני אתננה לכם לרשת אותה ארץ זבת חלב ודבש, אני ה' אלוהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים' (ויקרא כ, כג-כד). יאמר [בזה] כי הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים ואלהים אחרים, (בתנו לנו) [בזה שנתן לנו] את הארץ שיהיה הוא ית' לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו" עכ"ל.

ושם בהמשך דבריו מבאר רמב"ן כי כל ענין חיוב ישראל בתורה ומצוות הוא מפני שהם בארצו של אלוהינו. והחיוב בחו"ל היא מדאורייתא, אבל מטעם חינוך כדי שלא יהיו המצוות חדשים עלינו כשנחזור אחרי הגלות. וזו לשונו: "ומן הענין הזה אמרו בספרי (פ' עקב, סוף פסקא מג): "אע"פ שאני מגלה אתכם מן הארץ לחו"ל, (ה"ו) [תהיו] מצוינים במצוות, שכשאתם חוזרים לא יהיו לכם חדשים" עכ"ל הספרי. כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'. ולפיכך אמרו בספרי (פ' ראה, פסקא פ') 'וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החוקים ואת המשפטים' (דברים יא, לא-לב). ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" עכ"ל הספרי, ועכ"ל רמב"ן [עיי"ש שמאריך]. ודבריו הובאו גם ע"י מהר"ל ("גור אריה" לדברים יא, ח) וגם ע"י הגר"א ("אדרת אליהו", דברים, ח; וכן דברים לב,

מה מקורו של רמב"ן? נאסוף כאן מה שמצאנו בעזרת ה': [א] ר"א אבן עזרא (ויקרא יח, כו) אמר יסוד הנ"ל בקצרה "כי זאת המצוה [כלומר, עריות] היא שוה לאזרח ולגר בעבור שהוא דר בארץ ישראל. ואם יש לך לב תוכל להבין כי בימי יעקב שלקח שתי אחיות [זה היה רק] בחרן. ואחריו עמרם שלקח דודתו, [זה היה רק] במצרים, לא נטמאו בהם" עכ"ל [כלומר לא היה להם בזה עון, כי היה בחו"ל].

ובס"ד מצאתי רמז לזה במקרא "רחקו מעל ה'" (יחזקאל יא, טו) כלומר המתרחק מארץ ישראל הוא מתרחק מעם ה'. ובאמת, בתורה גם כן נרמז. [א] "ראה לימדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר ציוני ה' אלוהי, לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה" (דברים ד, ה). [ב] "וזאת המצוה החוקים והמשפטים אשר ציוה ה' אלוהיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה" (דברים ו, א). בשביל מה להדגיש "לעשות בארץ"? והרי היו מחוייבים גם בהיותם במדבר? אלא כנ"ל. עד כאן ההערה.

ה"חתם סופר" מצא לזה רמז במסורה. וז"ל: "ונתתי אותה לכם מורשה" (שמות ו, ח) ב' במסורה, ואידך 'תורה צוה לנו משה מורשה' (דברים לג, ד). רמז למה שכתב רמב"ן (ויקרא יח, כה) כי תורה היא משפט אלהי הארץ. וכשהתורה לנו מורשה, אז ניתנה לנו הארץ. גם כי יתנו בגוים, עתה אקבצם. וכן בהיפוך, כי המתמייאש מגאולה וחושב שאין לנו חלק ח"ו בא"י, מעתה הרי הוא מ[ת]מייאש מן התורה, כי לא ניתנה אלא לבעלי הארץ הקדושה עכ"ל ("חתם סופר על התורה", שמות עמ' כה).

וענה מו"ר ר"ש דביר כי דוקא לכן קבע ה' ידיעה זו כבר בתחילת התורה. כי הדר בארץ יש לו אלוה (כתובות קי:): והוא מחוייב במצוות. וכדי להחיל על עם ישראל חובה זו היה צורך להודיע מיד בתחילת התורה שנטל ה' את הארץ מאוה"ע ומסר אותה לישראל. ולכן כל אריכות דברי ספר בראשית (וההבטחות המרובות שה' הבטיח לאבות), וכולל כל תלאותיהם של ישראל במצרים שמשו כהכנה למתנת א"י, הנקנית ביסורין (ברכות ה ע"א). ורק אח"כ התחיל במצוה הראשונה: "החודש הזה לכם".

ט) וכן "חתם סופר" ("דרשות חת"ס", דף יח טור א; "תורת משה השלם", מהד' מורחבת של מכון חת"ס, שנת תשנ"ב, בראשית עמ' קכז). וע"ע "חסד לאברהם" לר"א אזולאי (מעין ג', נהרות י', כ).

יסוד זה מוזכר בזוהר (ח"א דף קנ ע"ב) (אמר יעקב) "ושבתי בשלום אל בית אבי, דתמן הוא ארעא קדישא, תמן אשתלים ויהיה ה' לי לאלהים". ושוב הוסיף הזוהר (ח"א דף קנג). "יעקב הוה תחת רשו קדישא. כיון דנפק מארעא קדישא, עאל ברשו אחרא". ושוב בזוהר (ח"ג דף רסו): "ומאן דשרי בארעא אחרא, יניק מרשותא אחרא, וכאילו לא שריא במהימנותא".

הזוהר מקשה, מפני מה מצאנו בכמה מקומות בספר דברים, אומר משה רבינו לעם ישראל על הקב"ה וכמעט תמיד בלשון "אלוהיך" ולא בלשון "אלוהינו"? ועונה: "אלא הכי תנינן, כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה. וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. מאי טעמא [אמר להם "אלוהיך"] משום דזרעא קדישא [דור המדבר] לארעא קדישא סלקא, ושכינתא באתרא יתבא. והאי בהאי תליא. ומשה לא קאמר 'אלהיך' אלא לאינן דהוו זמינן למיעל לארעא קדישא ולקבלא אפי שכינתא. ומה דלא אמר 'אלוהינו' משום דהא משה לא זכה למיעל לארעא ובגיני כך 'אלוהיך' עכ"ל (זהר ח"ב דף עט ע"ב).

היסוד שהזכיר רמב"ן מוזכר ע"י רמ"ק ("שיעור קומה", פרק נ"ה). ע"ע "אור יקר" (כרך י"א עמ' רנא). וכן הרמ"ז (רב משה זכות) ב"מקדש מלך" תחילת פרשת האזינו, ד"ה כל פקודי [ובמהד' רמ"ז על הזוהר, דף רז] "ומשם כל התורה תרי"ג מצוות עשה ומצוות לא תעשה".

על פי הדברים האלו מובן מדוע מכל המצוות שבתורה, רק לענין המסרבים לקיים מצוה זו נאמר "אך בה' אל תמרודו" (במדבר יד, ט) ולא נאמרה מלת "מרד" לגבי שום ענין אחר. וגם כאשר בני ראובן וגד חשבו להקים לעצמם מזבח לצד המזרחי של הירדן, וכאילו להיפרד מאחיהם בא"י, יצאו בני הצבא לכלות אותם מן העולם. וכך לשונם: "מה המעל הזה אשר מעלתם באלוהי ישראל וכו' למרדכם היום בה'. וכו' והיה אתם תמרדו היום" וכו' (יהושע כב, טז-יח) והשרשים "מעל" מוזכר שם חמש פעמים, והשרש "מרד" שש פעמים. כי אם מתנתקים מהארץ, מתנתקים מחיוב המצוות להקב"ה.

וכך לשון ר' יעקב עמדין: "כי ישראל נקראים נחלת ה'" (שמו"ב כ, יט) והארץ היא נחלתו. והתורה תלויה בשניהם, בעם ה' על נחלת ה'. והעוזב אחת עוזב השנית, על דרך האמת. ואמרו בב"ר פ' לך לך (מו, ט) 'אם נכנסין לארץ, מקבלין אלהותי. ואם לאו, אינן מקבלין' עכ"ל (סידור רי עמדין, מהד' אשכול, ח"א עמ' מד).

וכן מצאנו כי הלכה היא שאין מעברים שנים ואין קובעים חדשים בחו"ל. וכאשר חנניה חשב לעשות זאת בחו"ל, שלחו חכמים שני ת"ח לשבש אותו ולקלקל השפעתו על העם. עיין בברכות דף ס"ג כיצד עשו זאת בערמה. ואחרי פעולתם המחוכמת, לעגו לבני חו"ל ואמרו "אם שומעים, מוטב. ואם לאו, יעלו להר, אחיה יבנה מזבח, חנניה ינגן בכינור, ויכפרו כולם ויאמרו 'אין להם חלק באלוהי ישראל!'. מיד געו כל העם בכיה ואמרו: 'חס ושלום, יש להם חלק באלוהי ישראל!'. וכל כך למה? משום שנאמר 'כי מציון תצא תורה, ודבר ה' מירושלים' (ישעיה ב, ג) עכ"ל חז"ל. הרי

מכאן שהבגידה ביחודיותה של א"י, נחשבת כאילו "אין להם חלק באלוהי ישראל". והוא היסוד שהאריך בו רמב"ן הנ"ל. ודוקא משום זה חזרו בהם בני הגולה ממה שהטעה אותם חנניה.

[ב] "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" (בראשית א, א). מלת "ארץ" כאן כוונתה כלל כדור הארץ, אבל באופן מפורט יותר הכוונה לארץ ישראל. זאת מניין? כי מבואר במסכת יומא (נד ע"ב) על אבן שתיה שהיתה בקודש הקדשים שבבית המקדש, "שממנה הושתת העולם", שנאמר "מציון מכלל יופי, אלהים הופיע" (תהלים נ, ב). כי העולם מאמצעיתו נברא. ובכן היה כדור הארץ מתנפח ובא, עד שהקב"ה ציוה לה "די!". וזה מפורש במקום אחר במאמר חז"ל "ארץ ישראל שהיא חביבה מכל, נבראת קודם לכל, שנאמר 'עד לא עשה ארץ וחוצות וראש עפרות תבל' (משלי ח, כו)" (ספרי, דברים ז, יב). הרי "ארץ" זה א"י. וזה מפורש בגמרא (תענית י ע"א) ע"י אותו הפסוק, אבל הדרשה בצורה אחרת.

וכן פסוק "והיו למאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ" (בראשית א, טו) מוסב על א"י (עיין דברינו על פ' ויקהל, בשם "בני יששכר").

[ג] "ונהר יוצא מערן להשקות את הגן וכו' שם האחד פישון הוא הסובב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב. וזהב הארץ ההיא טוב שם הבדולח ואבן השוהם" (בראשית ב, י-יב).

אמרו על כך חז"ל "מלמד אין תורה כתורת א"י, ולא חכמה כחכמת א"י. שם הבדולח ואבן השוהם וכו' מקרא משנה ותלמוד ותוספתא ואגדה" (בראשית רבה טז,

ד). ועוד אמרו (קידושין מט ע"ב) "עשרה קבין חכמה ירדו לעולם. תשעה לקחה א"י". אפשר כי מדובר כאן על פקחות אנושיות, כדרשות חז"ל במדרש איכה (פתיחה). וגם נכון כי חלוקה זו בין "תורה" ל"חכמה" באה לרבות חכמה פנימית, סודות התורה. והם נמצאים בעיקר רק בא"י (זהר ח"א דפים רכד-רכה). או לכל הפחות "המצפה לראותה" (כתובות עה ע"א) כלומר מתכנן לעלות לדור בה, גם הוא יזכה לחכמה. כן ככל שאר מקצועות התורה, אינו דומה בן חו"ל הלומד תורה לדרגתו של הלומד תורה בא"י. ולכן אמרו כי ת"ח אחד בא"י שוה פי שנים מהנמצא בחו"ל (כתובות עה ע"א). ויש לשים לב כי חז"ל כתבו על יצירת אדם הראשון "גופו מבבל, וראשו מארץ ישראל, ואבריו משאר ארצות" (סנהדרין לח ע"ב). כיון שעליונות התורה היא בא"י, ברור כי ראשו רק מא"י.

ואמרו כי "אורא דארץ ישראל מחכים" (ב"ב קנח ע"ב). והנה פלא. ר' זירא כשעלה לארץ הקודש, צם מאה צומות כדי שישכח פלפולה של תלמוד בבלי, כדי שלא יטריד אותו מהלימוד בא"י שהיא ע"פ סגנון הירושלמי (ב"מ פה ע"א). כמו שכתב שם רש"י: "כשעלה לא"י ללמוד מפי ר' יוחנן, ואמוראין שבארץ ישראל לא היו בני מחלוקת, ונוחין זה לזה כשמן כדאמרינן בסנהדרין (כד). ומיישבין את הטעמים בלא קושיות ופירוקין" עכ"ל.

על הפסוק "וירא והנה באר בשדה וכו'" כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים וכו' ונאספו שמה כל העדרים וגללו את האבן מעל פי הבאר" (בראשית כט, ב-ג) דרשו חז"ל (ב"ר פרשה ע', פסקא ח): "ונאספו שמה כל העדרים, אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל. יגללו את האבן, שמשם היו

שומעים את ההלכה. ו'השיבו את האבן על פי הבאר', שהיו נושאים ונותנים בהלכה עד שמעמידים אותה על בוריה" עכ"ל. וזה ההבדל בין תורת א"י לתורת בבל. עיין סנהדרין (כד ע"א) "במחשכים הושיבני". ומפרש רש"י: "שאינן נוחין זה עם זה, ותלמודם ספק בידם". לעומת זאת בא"י הם נוחין זה לזה "ונאספו שמה כל העדרים", מתחברים יחד ומתבררת ההלכה כהוגן.

ואמנם אנו פוסקים בזמננו לא כהירושלמי אלא כתלמוד בבלי, ומבאר הרי"ף (בסוף מסכת עירובין) כי הבבלי בתראי, ונסדר בתקופה מאוחרת יותר, וכבר ראו דברי הירושלמי. אבל גם חכמי בבל הודו על עליונותם של ת"ח בא"י, וכמאתים וששים פעם מובא בתלמוד "שלחו מתם", או "במערבא אמרי" או מחכמי א"י (עיין אוסף שהעתיקתי בחוברתי "ציון במשפט תפדה", עמ' 33-30). ואומר הנצי"ב כי תמיד קבלו דעתם ("העמק שאלה", קדמת העמק, הקד' א' פסקא יא). וע"ע על מעלות לימוד בירושלמי, דברי הנצי"ב ("העמק דבר", על שמות לד, א, ודבריו על שיר השירים ב, יב).

ואמרו: "אפילו שיחתן של בני ארץ ישראל, תורה (ויק"ר לד, ז). כלומר יש ללמוד אפילו משיחת חולין שלהם.

חז"ל גזרו "ספרים שזכתה בהם ארץ ישראל, אין מוציאים אותם לחו"ל. ואם כתב אותם על מנת להוציא, מוציא" (ירושלמי, סנהדרין פ"ג ה"ט). ונ"ל טעם הדבר כי לחכמי א"י יאות ביותר שיהיו להם ספרי חכמה, ועדיפים בזה על בני חו"ל. ודבר פלא כתב ה"חתם סופר" כאשר שלח אגרת דברי תורה לחכם בא"י: "ואולי לכשיגיעו הדברים לארץ נכונה, יתעלו ויתקדשו פי שנים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה"

[שו"ת יו"ד סוף סי' רלג]. כלומר דברי תורה שנכתבו נהיים קדושים יותר כאשר מביאים אותם לא"י.

זהו "וזהב הארץ ההיא טוב". ועלינו לעיין מדוע זה שייך לנהר פישון? אלא חז"ל ביארו שהוא הנילוס, הגובל בין ארץ ישראל למצרים. ובכן מדובר כאן על ארץ הנגב. וכבר שבחו חז"ל חכמי הנגב (תמיד לא ע"ב; תמורה טז ע"א). וכתב הנצי"ב על פסוק "ויסע אברהם הלך ונסוע הנגבה": "וכבר ראה משה רבינו שדרום ארץ ישראל מסוגל יותר לתורה" ("העמק דבר", בראשית יב, ט). ולכן צד א"י הגובל על נהר פישון (נילוס) שם "וזהב הארץ ההיא טוב". שבה תורת א"י.

כי אם כקליפה. ואז קרה מה שקרה וכו' וכו'. [הערת המעתיק: גם חז"ל במדרש ב"ר אמרו כי רבו על בעלות מקום בית המקדש, והוא הנרמז במקרא "בהיותם בשדה", כמ"ש אצל יצחק "לשוח בשדה" והוא מקום המקדש].

וממשיך "הכוזרי": "ונאמר ויצא קין מלפני ה'" (בראשית ד, טז) זאת אומרת מן הארץ ההיא [הנקראת "לפני ה'"] שכן אמר קין: 'הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אֶסְתֵּר' (שם ד, יד). וכן ביונה נאמר ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'" (יונה א, ג). אם כי הוא לא ברח כי אם מארץ הנבואה [ארץ ישראל, הנקראת "לפני ה'"] עכ"ל הכוזרי (ומקורו במכילתא, שמות, פרק יב).

עוד יש לפרש כי מתן תורה היה במדבר סיני, והוא הסמוך לנהר פישון. וכך כותב ספר הכוזרי (מאמר ב, פסקא יד, עמ' נד) כי מעמד הסנה היה על מקום הר סיני, והוא הנמצא בשטח ארץ ישראל המובטחת, אע"פ שטרם כבשנו אותה מידי האומות. ולכן "וזהב הארץ ההיא טוב".

וכן כאשר יעקב בירך ליוסף, אמר "האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו, אברהם ויצחק" (בראשית מח, טו). ופירשו חז"ל (מדרש ב"ר ל, י) שהיה אברהם מאיר לפני המלך השי"ת בארץ ישראל, כלומר מקהיל קהילות ומלמד לרבים עיקרי האמונה. ומפרש שם מהרז"ו: "כלומר בא"י, במקום [שם נמצאת] שכינתו". וזהו "לפניו".

[ד] ויאמר קין אל הבל אחיו, ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו" (בראשית ד, ח).

ואח"כ ממשיך הכוזרי (בדף נ"ה): "ועל הארץ ההיא נפלה קנאה בין יצחק ובין ישמעאל, ולסוף נדחה ישמעאל בהיותו כקליפה וכו' וכו'. ועל הארץ ההיא נפלה הקנאה בין יעקב ובין עשו בדבר הבכורה והברכה" עכ"ל.

לא נתגלה לנו מהמקרא על מה התקוטט אתו. והנה "ספר הכוזרי" (מאמר ב, תחילת פסקא יד) מפרש: "על הארץ הזאת נפלה המחלוקת והקנאה בראשונה בין הבל ובין קין, כאשר בקשו לדעת מי משניהם יירצה לבוא במקום אדם [הראשון] כסגולתו וכגרעינו, ובזה יהיה הוא היורש את הארץ והוא המודבק בענין האלוהי, ואחיו לא יהיה

הרי לפנינו כי מאז התחלת האנושות ידעו על חשיבות מקום א"י, וכי משם התחיל העולם להבראות (יומא נד ע"ב).

פרשת נח

[א] "ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה, ותשב אליו אל התיבה, כי מים על פני כל הארץ" (בראשית ז, ט).

ידוע כי בנוסף לפשט המקראות, יש בהם רמזים ולימודים על נושאים אחרים בארצות חיינו. כבר בזוהר (ח"ג דף קנג ע"ב) פירשו ענין היונה לענין משיח. ובמדרש (ב"ר לג, ו) אמרו: "אילו מצאה מנוח לא היתה חוזרת. ודכוותה היא ישבה בגויים לא מצאה מנוח" (איכה א, ג). אילו [כנסת ישראל] מצאה מנוח, לא היו חוזרים [לארץ ישראל]. ודכוותה, 'ובגויים ההם לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכף רגלך, ונתן ה' לך שם לב רגז וכליון עיניים ודאבון נפש' (דברים כח, סה). הא אילו מצאה מנוח, לא היו חוזרים" עכ"ל. ומפרש "מתנות כהונה" שהדרשה היא מפני שהמלים "ולא מצאה היונה מנוח" הם כמו מיותרות, כי די במלים "ותשב אליו" ובלי לפרט סיבה. וידוע כי עם ישראל נמשל ליונה (שבת קל ע"א).

בדומה לרעיון הנ"ל אמר הגאון ר"מ חרל"פ ("מי מרום" על בראשית טו, יג) כי כאשר שאל אברהם אבינו "במה אדע כי אירשנה?" (טו, ח), כלומר בקש אברהם מהקב"ה כיצד יהא בטוח שאמנם יירש זרעו את ארץ ישראל, ענה לו ה' "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם", וז"ל: "כאן באה הבטחה מאת השי"ת שהארץ תהיה להם בבחינת 'ירושה שאין לה הפסק' ואף גם בהיותם בארץ אויביהם, לא יפסק הקשר שלהם לא"י. כי בכל מקום שיבואו ישראל יהיו גרים, וידעו כי הם נמצאים 'בארץ לא להם'. ואין להם מנוחה כי אם בארצם. בזה יהיו בטוחים שיצאו מהגלות וסוף סוף ישובו לארצם. על זה אמרו במדרש (ב"ר פרשה מד, יח) על הביטוי הכפול "ידוע תדע". "ידוע" שאני מפזרן, "תדע" שאני מכנסן. "ידוע" שאני ממשכנן, "תדע" שאני פורקן. "ידוע" שאני משעבדם. "תדע" שאני גואלם".

[ב] "ותבוא אליו היונה לעת ערב, והנה עלה זית טרף בפיה. וידע נח כי קלו המים מעם הארץ" (בראשית ח, יא).

הקשו חז"ל מהיכן הביאה היונה עלה זית? והרי "ברותחים קלקלו, ברותחים נידונו" (סנהדרין קח ע"ב) ואחרי י"ב חודש כיצד שרד "עלה זית"? וענו על כך במדרש (ב"ר לג, י) כי לא ירד על א"י גשם המבול ומשם הביאה היונה. וזו מחלוקת במסכת זבחים (ק"ג ע"א) אם ירד מבול לא"י או לא. ר' יוחנן סבור כך ע"פ פסוק ביחזקאל (כב, כד) "ארץ לא מטהרה היא, לא גושמה ביום זעם". וכבר תמה רמב"ן (ח, יא) והרי כתיב

למדנו מהמדרש הנ"ל כי צרותיהם של ישראל בהיותם בגלות בין העמים, מתוכננות מראש ע"י הקב"ה כדי להיטיב עם ישראל, לזרזם לחזור לארצם. ומכאן יש ללמוד על שיקול נוסף. הרי על הקב"ה נאמר "כאשר ייסר איש את בנו ה' אלוהיך מייסרך" (דברים ח, ה). אם היסורין היו יתרים מאשר התועלת הצומחת מהם, ודאי אין טעם לייסר בהם. אלא כנראה הברכה שבתוצאות היא כדאית שבעבורה ייסר ה' כל הייסורים ההם. והמתבונן כמה יסורין באו על ישראל בגלותם, יתפעל ויתרשם מהלקח הזה כמה יקר ערך הוא יישוב הארץ.

"ויכוסו כל ההרים הגבוהים" (ז, יט) "ואין סביב ארץ ישראל גדר לעכב המים שלא יבואו בה?" ומשיב ע"פ "פרקי דר' אליעזר" (פרק כג) שאמנם לא נשטפה בגשם, אבל נתגלגלו מים מן הארצות הסמוכות ונכנסו לתוכה. ומפני שלא בא גשם שוטף ומטרות עוז לכן נשאר בה האילנות, כולל טרפיהם.

וכך היה אז הבדל בין רשעי אוה"ע שבא"י, לבין אוה"ע שבשאר ארצות. ולכן לא נענשו ברותחים. וכבר אברהם ראה בימיו מה ההבדל בין גוים בא"י לגוים שבחו"ל (מדרש ב"ר לט, ח). כלומר הארץ השפיעה גם עליהם.

[ג] "ויאמר ארור כנען, עבד עבדים יהיה לאחיו" (בראשית ט, כה). "וכנען ילד את צידון" (בראשית י, טו).

וכאן עלינו לשאול, מה הרעיון בדבר לחלוקה זו בין גשמי השמדה בשאר חלקי העולם, לבין מים נוחים שזרמו לא"י ללא כעס וחימה? כלומר בינתיים נחו מרתיחותם. וצ"ל כי קדושת המקום גרמה שאין מדת הדין פוגעת שם בכל חומרתה. כך מצאנו בזוהר (ח"ב דף קנא ע"א) כי בכל שאר העולם מתים בני אדם ע"י מלאך מחבל, אבל בא"י מתים ע"י מלאך של רחמים. אין לסטרא אחרא כניסה לא"י (ע"ע זהר ח"א דף קח ע"ב; ח"ב דף קעג ע"א, ודף קמא ע"א) וכדברי "טוב הארץ" (עמ' ג') למקובל נורא הוד ר' נתן שפירא. והדברים מתבלטים ע"פ דברי חז"ל "תא חזי מה בין גנבי בבל ולסטים דא"י" (ע"ז כו ע"א עיי"ש רש"י).

כתב רמב"ן: "ודע כי ארץ כנען לגבולותיה, מאז היתה לגוי, היא ראויה לישראל והיא חבל נחלתם וכו'. אבל נתנה הקב"ה בעת הפלגה לכנען, מפני היותו עבד לשמור אותה לישראל, כאדם המפקיד נכסי בן האדון לעבדו עד שיגדל ויזכה בנכסים וגם [יזכה בבעלות] בעבד" עכ"ל. כלומר אילו היתה א"י בידי אומה אחרת היא היתה טוענת לבעלות. אבל כיון שהיתה בידי המיועד לעבדות, לא היתה לו חזקה בארץ, ורק היה כמו שומר עבורנו, לחרוש האדמה ולנטוע כרמים וכדומה.

פרשת לך לך

[א] "ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וכו' אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב, א).

כתב מהר"ל "הליכות אברהם אל ארץ כנען, אז קנה אברהם תחילת מעלתו" ("גור אריה", בראשית, סוף פרק יא, פסקא כ'). והקשה הר"י הרטמן והרי היה אז אברהם כבר בן ע"ה שנה! כלום לא קיבל מעלתו לפני כן? ועוד, הרי היה מגייר אנשים בהיותו עוד בחרן (רש"י וחז"ל על בראשית יב, ה), כלומר גם שם עלה ונתעלה! וענה ע"פ דברי מהר"ל על אבות (פ"ה מ"ט) "כי מעלת האבות דוקא מצד הארץ. כי אם לא היה הארץ, לא הגיעו האבות אל קדושה העליונה, ולכן הארץ מגדלתן. ומזה תדע כי הארץ שייכת לאבות, והארץ אל האבות ביותר" עכ"ל. וזה מפורש בזוהר (ח"א דף עט ע"ב בענין הברית עם ה').

ואברכך ואגדלה שמך ואברכה מברכך וכו' ונברכו בך כל משפחות האדמה" (יב, א-ג) ועל הבטחות הנפלאות ההן לא הודה אברהם לה' ע"י הקמת מזבח, אלא רק על בשורת א"י. ועוד חילוק יש. הבטחות הקודמות היו ע"י "אמירה" בלבד (יב, א), אבל בהבטחת א"י כתוב מפורש "וירא ה' אל אברם" (יב, ז). ההבדל ביניהם נתפרש ע"י הרמב"ם (מורה נבוכים, ח"ב פרק מ"ה, מעלות ד-ו, אבל מעלה שביעית היא ע"י הקב"ה בעצמו).

[ד] "ויאמר ה' אל אברם אחרי הפְּרָד לוט מעמו, שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם, צפונה ונגבה וקדמה וימה. כי את כל הארץ אשר אתה רואה, לך אתננה ולזרעך" (בראשית יג, יד-טו) וכתוב לפני זה: "והכנעני אז בארץ" (יב, ו).

כתב על כך "משך חכמה": "הענין [הוא] שארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, והיא תחת השגחת השי"ת, ואף בשעה שהיא תחת יד זרים, בכל זה לא בטלה קדושתה. וכן היה בימי אברהם, שה' נתן לו את הארץ אף שהכנעני היה בארץ".

[ב] "ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וכו' אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב, א). על קדושת הראייה בא"י, עיין דברי המלבי"ם, הבאנו להלן בדברינו על דברים (לד, ד).

ומבעלי התוספות, רבי יוסף בכור שור (בפירושו לתורה, מהד' מוסד הרב קוק, על הפסוק הנ"ל) כתב: "מפני שאמר אברם ללוט 'הלא כל הארץ לפניך', כלומר איני מעכב לעצמי רק מקום דירתי, כאדם שאומר 'אינה שלי רק מקום דירתי לבד', אני מעכב ממך. לפיכך אמר לו הקב"ה: 'כי את כל הארץ לך אתננה ולזרעך עד עולם'. כולה צריכה לך כי לא יספיק עפר הארץ למנות זרעך".

[ג] "וירא ה' אל אברם ויאמר: לזרעך אתן את הארץ הזאת, ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו" (בראשית יב, ז).

אמרו שם במדרש (ב"ר לט, טו) "לא בנה מזבח אלא על בשורת ארץ ישראל" עכ"ל. וצ"ע משום מה הדגיש לשון מיעוט "אלא על" ולא בקצרה "בנה על בשורת א"י"? נ"ל שמצמצם, שהרי בפסוקים הקודמים הכליל ה' "ואעשך לגוי גדול,

[ה] "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר, לזרעך נתתי את הארץ הזאת, מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני. ואת החתי ואת הפריזי ואת הרפאים. ואת האמורי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסים" (בראשית טו, יח-כא).

בפסוק י"ט מפרש רש"י: "עשר אומות יש כאן, ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלשה אדום ומואב ועמון הם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה בעתיד" (ע"פ מדרש ב"ר סוף פרשה מ"ד).

ומה הם גבולות הארץ "ארץ חמדה טובה ורחבה" הזו? עונה הגר"א "כי מן שבעים אומות, ששים סובבים לארץ ישראל, ועשרה יושבים בא"י כמו שחושב בפרשת לך לך (טו, יט). [וכאן עובר הגר"א לדון בפסוק אחר, בפרשת נח, פרק י פסוקים טו-יח. שם נמנו כל צאצאי כנען בן חם. כך כתוב שם: "וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת. ואת היבוסים ואת האמורי ואת הגרגשי. ואת החוי ואת הערקי ואת הסיני וכו'. כלומר אחד עשרה צאצאים בנוסף לכנען, הם י"ב].

[ולכן ממשיך הגר"א] "ועוד שנים הם סיני וצידון. סיני יושב על גבול דרום, וצידון על גבול צפון, והם נכללים בתוך א"י, ולעתיד יתווספו אלו הב' אומות על נחלת ארץ ישראל. וכו' וכו'. והעשרה אומות שיושבין בא"י הם מפורשים בפרשת לך לך. ואף שבפרשת נח חשיב שהיו לכנען י"ב עם כנען עצמו, אעפ"כ לא חשבם בפרשת לך לך לצידון וסיני, לפי היו [אז] חוץ לארץ ישראל. וכו' וכו'. נמצא על כל פנים הכלל הוא כי ס' אומות הן יושבים חוץ לא"י, ועשרה שהם י"ב בתוך ארץ ישראל" ("אדרת אליהו", פ' בלק, מהדורה תליתאה, דפו"י מהד' סיני דף

239, ודפו"ח ח"ב עמ' 391-390). הרי לפנינו כי צידון שכלכנון הוא מא"י, וכן חצי האי סיני, עד לנהר נילוס (לפי רד"ק והגר"א, או לכל הפחות ואדי על-עריש, לפי רס"ג).

[ו] "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר, לזרעך נתתי את הארץ הזאת, מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת" (בראשית טו, יח).

מהו ענין "כרת"? ביאר רבנו בחיי: "כשם שאי אפשר שיהיו הבתרים חוזרים לכמות שהיו, כך אי אפשר שתתבטל מתנתו יתברך עכ"ל. וכן על הפסוק "ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגורידך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם" (בראשית יז, ח) כתב רבנו בחיי (בסוף פרשת לך לך) "באר שתהיה הארץ לישראל אחוזת עולם, שלא יירשנה ושלא יושיבוה רק הם. ואם אולי יגלו ממנה, ישובו אליה, כי אחוזת עולם היא להם, ולא לגוים. וזה הוא סימן גדול לישראל, שמיום שגלו ממנה לא נתיישובו שם אומה כלל, אבל היא חרבה ושוממה, עד שישוּבו אפרוחיה לתוכה" (וענין אחרון זה כתב רש"י, על ויקרא כו, לב).

[ז] "ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחה, מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען, ותתן אותה לאברם אישה לו לאשה" (בראשית טז, ג).

על פי זה פסקו חז"ל בענין מי שלא נתברך בהולדת צאצאים, "תנו רבנן, נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, יוציא ויתן כתובה, שמא לא זכה להבנות ממנה. אע"פ שאין ראייה לדבר, זכר לדבר, 'מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען'. ללמדך שאין ישיבת חוץ לארץ עולה לו מן המנין" (יבמות סד ע"א). ומפרש שם רש"י "דלמא

משום עון חוצה לארץ הם עקורים" עכ"ל.

בדומה לזה אמרו חז"ל בסוגיית החלומות: "העומד ערום, בחלום, [אם] בבבל [פתרונו שהוא] עומד בלא חטא. [ואם חלם] בארץ ישראל, [סימן כי הוא] ערום בלא מצוות" (ברכות נז ע"א). מפרש שם רש"י: "בבבל עומד בלא חטא. לפי שחז"ל אין לה זכויות, אלא עון יש בשיבתה. וזה עומד ערום בלא אותם עונות. [ושם כתב רש"י בדיבור המתחיל] ואם בא"י: שהרבה מצוות תלויות בה, וזה העומד ערום, סימן שהוא ערום ממצוותיה" עכ"ל.

ובדומה לזה, על מה שפסקו חז"ל שהנידון למוות ע"י בית דין, ואח"כ ברח ונמלט. אם נתפש והובא לפני בית דין אחר, אם זה בחז"ל מקיימים בו אותו עונש בו דנו אותו. אבל אם ברח לארץ ישראל, סותרים את דינו הקודם ודנים אותו מחדש "מפני זכותה של ארץ ישראל" (מכות ז ע"א). מבאר שם רש"י "מפני זכותה של ארץ ישראל, אולי תועיל למצוא לו פתח של זכות".

[ח] "והקימותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריו לדורותם לברית עולם, להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו. ונתתי לך ולזרעך את ארץ מגוריו את כל ארץ כנען לאחוזת עולם, והייתי להם לאלהים" (בראשית יז, ז-ח).

אמרו חז"ל: "אם נכנסים בניך לארץ [ישראל] הן מקבלים אלהותי. ואם לאו, אינם מקבלים" (מדרש ב"ר מו, ט).

כלומר, בפרשה זאת נצטוו אברהם ואבינו זרעו על קיום ברית מילה בבשרם. וצריך ביאור [א] משום מה נקשר כאן ענין

אחוזת ארץ ישראל? [ב] ומפני מה תלה ה' בענין זה ייעוד גדול של "והייתי להם לאלהים"?

ענה על כך רש"י: "והקימותי את בריתי. ומה היא הברית? להיות לך לאלהים. אבל לאחוזת עולם. ושם אהיה לכם לאלהים, אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה" (כתובות קי ע"ב) עכ"ל. זאת אומרת, אמנם יש הבטחה שכאשר יש ליהודי ברית בבשרו, ה' יהיה לו לאלהים. אבל תנאי מותנה בזה שתהיה דירתו בארץ הקודש. אם אין זה מתקיים, זה מונע קיום ההבטחה הנ"ל. וע"י זה מבינים אנו מפני מה יהושע מל את בני ישראל טרם כניסתם לארץ ישראל (יהושע ה, ב-ח).

מבאר זאת הגאון ר' יעקב עמדין, בביאורו בסידורו על ברכה שניה של "ברכת המזון", על סדר השבחים "נודה לך ה' אלוהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה, ועל שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים, ועל בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלימדתנו" וכו'. מקשה הגאון: "לכאורה אין הסדר מכוון? שהרי כיבוש הארץ מאוחר אפילו לנתינת התורה, והיה לו להזכירו בסוף? [והתשובה היא:] אבל נחלת הארץ קדמה בבחינת התכלית, כאמור 'אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני והחתי וכו' אל ארץ זבת חלב ודבש' (שמות ג, יז). והענין מבואר בהקדמתנו [לסידור, מהד' אשכול, עמ' מד] כי נחלת הארץ היא תנאי בקבלת אלהותו ית' כמו שנתבאר שם באורך, לפי שנקרא [הקב"ה] 'אלוהי הארץ' (מל"ב יז, כז). לזה כל עיקר יציאת מצרים היתה למען יירשו הארץ ויקבלוהו לאלהים (בשלם שבפנים) [באופן המושלם ביותר]. ואם לא כן, לא הוצרך להוציאם, והיה מניחם במצרים ומשמיד

מרשות הקב"ה חס וחלילה" ("גור אריה", שם).

וראוי לציין כאן חילוק נפלא שחידש מהר"ל. בפרשת בהר כתוב "אני ה' אלוהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלהים" (ויקרא כה, לח). על המלים האחרונות כתב רש"י: שכל הדר בא"י אני לו לאלהים, וכל היוצא ממנה כעובד ע"ז עכ"ל. הקשה מהר"ל מדוע בבראשית (יז, ח) כתב רש"י סגנון אחר: "כל מי שאינו דר בארץ ישראל כאילו אין לו אלוה" [לשון סביל], ולא כתב לשון חריפה יותר: "כאילו עובד עבודה זרה" [לשון פעיל] כמו שכתב כאן? ועונה מהר"ל "כי ארץ הקדושה היא לה', כמו שכתוב 'עם ה' אלה ומארצו יצאו' (יחזקאל לו, כ) ולפיכך הדר בא"י הקב"ה הוא לו לאלהים. אבל כל הדר בחו"ל כאילו עובד ע"ז, מטעם כי הוא במקום הנתונה תחת יד השמים העליונים (כמבואר בתנחומא, ראה, פסקא ח) הרי כאילו עובד ע"ז. כי 'ברוב עם הדרת מלך' (משלי יד, כח) [ורבוי האוכלוסיה שם שהיהודי הדר שם מגדיל את מספרם, בזה] הדר בחו"ל הוא מהדר ומפאר לאלהי נכר הארץ".

ומסיים שם דבריו (פרק כה, סוף פסקא נח) "וזה כשיצא לחו"ל [ועשה מעשה יציאה] הוא כאילו עובד ע"ז לגמרי!".

המצריים מפניהם, ויקבלו שם אלהותו. או היה מיישבם במדבר. הייפלא מה דבר? להושיב (בו) [במדבר] רעבים ויכונונו עיר מושב? וכו' וכו'. לכן זה ברור מאד. מלבד מה שיש לומר עוד שקדמה נחלת הארץ קדימה זמנית גם כן, כי ארץ ישראל מוחזקת היא לאבותינו (ב"ב קיט ע"א) מעת שהבטיח הקב"ה לאברהם אבינו במתנת הארץ עכ"ל.

הרי לפנינו כי יש קשר ישיר בין כניסת ישראל לאר"י לקבלת אלהותו של ה'. וכן כתב מהר"ל בביאורו לברכת המזון, מפני מה חייבים להזכיר בברכה שניה "ארץ, ברית ותורה". וז"ל: "כי הברית הוא החיבור שיש בין שני דברים, והמילה שהיא בגופו ובעצמו של אדם הוא ברית וחיבור עם השי"ת יותר מן [לימוד] התורה, ולכך על המילה נכרתו י"ג בריתות וכו'. ועל ידו [ע"י ברית מילה] זכו להיות להם ג"כ ברית התורה שהיא מעלה עליונה שכלית וכו'. [ואח"כ] שזכו ישראל להיות נבדלים מכל האומות כאשר יש להם הארץ, שהיא נבדלת מכל הארצות" ("נתיבות עולם", עבודה, פי"ח, עמ' קמא).

נביא כאן עוד מאמר מפליא של מהר"ל: "לאחזות עולם והייתי להם לאלהים" (יז, ח) אבל הדר בחוצה לארץ הוא כמי שאין לו אלוה, פירש שאין לו אלוה לעזרו ולסייעו שזה מעשה אלוה, כי א"י היא שדורש אותה בפרט, ושאר ארצות חילק למלאכים. ומי שהוא דר בחוצה לארץ, הרי הוא כאילו יוצא

פרשת וירא

סובלת חוטאים (רמבן על ויקרא יח, כה). וכך לשונו בפרשתנו: "כי משפט סדום היה למעלת ארץ ישראל, כי היא מכלל נחלת ה' ואינה סובלת אנשי תועבות וכו' וראה הקב"ה שיהיה לאות לבני מרי [למען ידעו ליזהר אנשי דורות הבאים] לישראל העתידים ליורשה, כאשר התרה בהם 'גפרית ומלח שרפה כל ארצה כמהפכת סדום ועמורה' וכו' (דברים כט, כב) וכו' אבל למעלת הארץ הזאת היה הכל, כי שם היכל ה'" (רמב"ן, בראשית יט, ה).

[ד] "ויסע משם אברהם ארצה הנגב וכו' ויגר בגרר" (כ, א). מפרש רד"ק: "ואולי נסע משם לארץ הפלשתים, כדי לשכון בכל הארץ אשר נתן לו האל, פעם בזה ופעם בזה, כדי שיחזיק [חזקה] בכולה. כי ארץ פלשתים בכלל הארץ שנתן לו האל, כמו שכתבנו וכו' ומנחלת יהודה. וזה שאמר 'ארצה הנגב' כי נחלת בני יהודה לדרום א"י היתה".

[ד] "ויהי בעת ההיא ויאמר אבימלך" (בראשית כא, כב). כתב שם החזקוני (אחד מבעלי התוספות): "כשילדה שרה ואמרו מלכי הארץ: 'בודאי יקיים הקב"ה את שבועתו שאמר לאברהם "לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים" וכו' (בראשית טו, יח). ולכך בקש אבימלך ממנו 'אם תשקור לי ולניני ולנכדי' (כא, כג). אבל יותר לא היה אבימלך רשאי לשאול, שהרי הקב"ה אמר לאברהם 'ודור רביעי ישובו הנה' (טו, טז) כלומר לאחר דור רביעי של אמוריים, ישובו בניך ויכבשו את הארץ הזאת. ולפיכך כשבא אבימלך השני בימי יצחק [בפרשת תולדות] אמר 'תהי נא אלה בינותינו בינינו ובינך ונכרתה ברית עמך' (כו, כח) ולא שאל לו

[א] כאשר הקב"ה החליט להעניש לתושבי סדום, ולהשמיד העיר מעל פני האדמה, כתוב: "וה' אמר, המכסה אני מאברהם אשר אני עושה? וכו' כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וכו' ושמרו דרך ה'" (בראשית יח, יז-יט). ומדוע היה צורך להודיע לו? ענה על כך רשב"ם: "המכסה אני מאברהם מה שאני רוצה להפוך את סדום? ואני יודע שבניו ישמרו דרך ה' ויזכו להביא עליהם את אשר דיבר [ה'] לאברהם לתת להם ארץ כנען, ואלו העיירות מנחלת בניו הם, כדכתיב בגבול כנען בפרשת נח (י, יט) 'ויהי גבול הכנעני מצידון בואכה גררה עד עזה בואכה סדומה ועמורה אדמה וצבויים עד לשע'. ואיך אחריב קרקע שלו, או קרקע שכניו, שלא מדעתו?".

[ב] מבעלי התוספות הוא רבנו יוסף בכור שור, והוא הוסיף על דברי רשב"ם הנ"ל והביא סיוע מהמשך הפסוק (יח) "ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום" וכו'. וז"ל: "כלומר, אני נתתי לאברהם הארץ הזאת, ואני רוצה להשחית ערים הללו שהם שלו? ואיך אכסה ממנו בלי ידיעתו? ואם תאמר אינו נפסד בזה כלום, כי הארץ רחבת ידיים לו ולזרעו? לכך אמר [כי לא כן הוא] 'ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום', וכל הארץ (צריכה) [נצרכת] לו. ולכן אין לו להשחית בלי ידיעתו. וגילה לו והודה לו, שאם אין שם עשרה צדיקים, שישחית [המקום] וכן עשה. ושוב אין יכול אברהם להתרעם, כי על פיו נעשה".

[ג] אנשי סדום היו חוטאים באותם מעשים בזוים שהיו בשאר ארצות, אבל רק הם נענשו מפני מעלת ארץ ישראל שאינה

עבור נינו ונכדו. מפני שנאמר 'ודור רביעי ישובו הנה' עכ"ל.

לפסוקנו, דף 94, בקצת תוספת. והוא היה בן דורו של מהר"ל.

[ה] 'ויהי אחר הדברים האלה, והאלהים ניסה את אברהם' (בראשית כב, א). מפרש רשב"ם: "כל מקום שנאמר 'אחר הדברים האלה' מחובר על הפרשה של מעלה. וכו' אף כאן, אחר הדברים שכרת אברהם ברית לאבימלך לו ולנינו ולנכדו של אברהם, ונתן לו שבע כבשות הצאן. וחרה אפו של הקב"ה על זאת. שהרי ארץ פלשתים בכלל [גבול ארץ] ישראל, והקב"ה ציוה עליהם 'לא תחיה כל נשמה' (דברים כ, טז) [אמר המעתיק, למרות שלכאורה פסוק זה מוסב רק על ז' אומות, אבל גם דעת "אור החיים" בבמדבר לג, נה, שנכלל בזה כל תושב נכרי בארץ ישראל, אא"כ הוא גר תושב שקבל ז' מצוות בני נח. עד כאן ההערה]. וגם ב[ספר] יהושע (יג, ג. וכן טו, מה-מז) מטילין על ערי חמשת סרני פלשתים גורל. לכן האלהים ניסה את אברהם [כלומר] קינתו וציערו כדכתיב 'הניסה דבר אליך תלאה' (איוב ד, ב) 'על נסותם את ה' (שמות יז, ז) וכו' וכו'. כלומר נתגאתה בבן יחיד שנתתיך, לכרות ברית ביניכם וביניהם? ועתה לך והעלהו לעולה, ונראה מה הועילה כריתת ברית שלך. וכן מצאתי אחר כן במדרש של שמואל (פרשה י"ב) עכ"ל. טענה מעין זה נמצא גם במדרש ב"ר (נד, ד). אלא שרשב"ם מפרש שדוקא מפני חטא זה הגיע לאברהם שעת צער וצרה של העקידה. [וע"ע ספר "פענח רזא"

[ו] 'ויאמר כי נשבעתי' (בראשית כב, טז). הנה בספר דברי הימים א (טז, טו-טז) כתוב "זכרו לעולם בריתו, דבר ציוה לאלף דור. אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק". תמה רד"ק שם היכן מצאנו במקרא שה' נשבע ליצחק לתת לו את א"י? והנה בכמה מקומות הבטיח ה' ליצחק לתת לו את א"י, אבל חסרה ביטוי "שבועה". ונתן שם תשובה דחוקה שהשבועה לאברהם ולזרעו היא רק ליצחק, כמו שמפורש "כי ביצחק ייקרא לך זרע" (בראשית כא, יב). וגם רמב"ן (על בראשית כו, ג) נתן תשובה דחוקה אחרת. אבל נראה שענין השבועה ליצחק מפורש בסוף מעשה עקידת יצחק. כי ה' סיים שם: "כי יען אשר עשית את הדבר הזה וכו' ויירש זרעך את שער אויביו" (פסוקים טז-יז). וכמו שתרגם אונקלוס: "וירתון בנך ית קרוי סנאיהון". וברור שמלחמות אלו לא נאמרו על כיבוש חו"ל כי אם על כיבוש א"י. [כן כתב "ביאור חדש", של ר' יצחק שמואל ריגיו, נפטר שנת תרט"ו]. וכאן היתה השבועה לזרעו של אברהם, כלומר ליצחק. זאת אומרת, בזכות מסירת נפש של העקידה, אנו נזכה לירושת ארץ ישראל.

וגם בלי זה לא קשה, לפי דברי מהר"ל ("גור אריה" על שמות יג, יא. ד"ה והבאתי אתכם אל הארץ, עיי"ש).

פרשת חיי שרה

(בראשית כד, ב): "אל תתמה אם הזכיר אברהם 'אלהי הארץ', לפי שבארץ כנען היה כשהשביע את העבד, והכתובים מייחסים האלהות תמיד על אומה מיוחדת, והוא שכתוב 'אל אלהי ירושלים' (דהיי"ב לב, יט). ולא מצינו בכל הכתובים שיתיחס הש"י בשאר האומות ולא בשאר הארצות, לפי שהארץ קדושה היא, נחלת ה' ביחוד. ועל כן הזכיר אברהם שם אלוהי הארץ כי שם היה, ואילו היה חוצה לארץ לא היה מזכיר זה. וכו' וכו'. וזה מאמרם ז"ל 'כל הדר בחו"ל כמי שאין לו אלוה, שנאמר 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה', לאמר לך עבוד אלהים אחרים" עכ"ל.

דבריו מבוססים על דברי רמב"ן לפסוק זה. והוסיף רבנו בחיי: "וביאור המאמר הזה 'דומה' כמי שאינו מן האומה המיוחדת, ואין לו אותה אלוה המיוחד עליה [לאומה זו] שהוא אדון כל יתברך". נלע"ד פירושו כי הקב"ה אינו מייחד שמו על היחיד, כי אם על אומה שלמה (כדברי מהר"ל, "תפארת ישראל", סוף פרק יז). וכאשר ישראל מפוזרים בין האומות אינם ניכרים כאומה יחידה. וזה שייך רק כאשר הם בארץ הקודש.

[ג] "לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרב" (בראשית כד, ג).

רבים שאלו מה ההבדל בין בנות הכנעני לבנות בתואל מפרץ ארם? הרי כולם היו עובדי ע"ז. ועונה פי' "חזקוני" שהיתה עינו של אברהם צופיה לירושלם א"י וחשש פן בכך יפגום בזכותו. "פן יאמרו עלי, ע"י ירושה ומתנה [של משפחת אשת בנו] נכנס הוא [אברהם] לארץ, לפיכך איני רוצה אלא

[א] "ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם לאחוזת קבר מאת בני חת" (בראשית כג, כ).

התורה האריכה כאן בעשרים פסוקים לתאר לדורות את המשא ומתן של אברהם כדי לרכוש קבר עבור שרה. ובשאר מקומות לומדים עיקרי ההלכות מן אות ו' יתרה. ותמוה מה ההפרש ביניהם. וכבר תמהו גם חז"ל על יחס שונה של התורה לנושאים שונים, ואמרו "יפה שיחתן של עבדי אבות מתורתן של בני" (מדרש ב"ר ס, יא). ולענינו ענה ר"א אבן עזרא: "ונזכרה זאת הפרשה [כדי] להודיע מעלת ארץ ישראל על כל הארצות, לחיים ולמתים". כוונתו לומר כי אך ורק הנקברים בארץ הקודש הם הזוכים לתחיית המתים, כמו שאמרו חז"ל (כתובות קיא ע"א). אותם הנקברים בחו"ל אינם זוכים לתחיית המתים אלא ע"י גלגול מתחת לאדמה ויגיעו לא"י, ושם יקומו. ולכן א"י נקראת "ארץ חיים" (שם).

[ב] "ואשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ" (בראשית כד, ג).

לכאורה מלת "הארץ" מוסבת על כל כדור הארץ. אבל לא כן פירש רמב"ן, אלא שהקב"ה נקרא "אלהי ארץ ישראל" כדכתיב "לא ידעו משפט אלהי הארץ" (מל"ב יז, כו). "ויש בזה סוד" (רמב"ן על פסוק זה, והסוד הוא בדבריו על ויקרא יח, כה. הבאנו לעיל בפרשת בראשית. והנה המקום נקרא במקרא "ארץ ה'" (הושע ט, ג).

והאריך בזה כאן רבנו בחיי, וכך לשונו על פסוק "אלהי השמים ואלהי הארץ"

[ש]ע"י הקב"ה, שיתננה לי בחזקה".

[ד] אברהם הזהיר לעבדו "השמר לך פן תשיב את בני שמה [לחו"ל]. ה' אלוהי השמים וכו' ואשר דיבר לי ואשר נשבע לי: לזרעך אתן את הארץ הזאת, הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה לבני משם. ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך, ונקית משבועתי זאת. רק את בני לא תשב שמה" (בראשית כד, ו-ח).

רואים בפסוק הכפלה והדגשה על מתנת א"י. מפרש רשב"ם: ידעתי שאין ה' רוצה שירחיק זרעי מכאן, שאם כן מה לו להקב"ה להביאני כאן? [כלומר, בואו של אברהם לא"י, בלי שזרעו ימשיכו לגור בה, אין לזה טעם וסברא]. לפיכך יודע אני שישלח מלאכו להצליח דרכיך, לקיים לי הבטחתי".

[ה] "ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק" (בראשית כה, ה).

מסרו חז"ל: "ושוב פעם אחת באו בני

ישמעאל ובני קטורה לדון עם ישראל לפני אלכסנדר מוקדון, אמרו לו: 'ארץ ישראל שלנו ושלכם, דכתיב 'ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם' (בראשית כה, יב). וכתוב 'ואלה תולדות יצחק בן אברהם' (בראשית כה, יט) [הרי ששניהם ירשו מאברהם]. אמר להן גביהה בן פסיסא לחכמים, תנו לי רשות ואלך לדון עמהם וכו' וכו' אמר להם, מהיכן אתם מביאים ראיה? אמרו לו, מן התורה. וכו' אמר להם, אף אני לא אביא ראיה אלא מן התורה, שנאמר 'ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, ולבני הפלגשים נתן אברהם מתנות, וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם' (בראשית כה, ה-ו). אב שנתן אגיטין [כלומר כתבי מתנה] לבניו בחייו, ושיגר זה מעל זה, כלום יש לזה עם זה כלום? (סנהדרין צא ע"א).

ויש כאן פרפרת נאה. כיון דליכא מידי דלא רמיזי באורייתא (זהר ח"ג דף רכא ע"א) ודאי כי ארץ ישראל נרמזה בפסוק זה. כך: "כל אשר לו ליצחק" בגימטריא 825. ועוד שבעה תיבות יש בפסוק זה כולו, הרי 832. בגימטריא "ארץ ישראל" (832).

פרשת תולדות

שמים (רש"י, כז, כא). וגם אותן הברכות שהתכוונן יצחק לברך את לעשו, לא הכליל בהן את ברכת אברהם אשר שמר בלבו לתת רק ליעקב (בראשית כח, ד). רואים אנו מכך כי ידע יצחק כי עשו איננו ממשיך דרכו. ויותר מכל הנ"ל, עת אשר יצחק התחנן לה' ללמד על עשו "צדק" (זכות), הרי אמר עליו כינוי גנאי "יוחן רשע", כלומר כבר נודעו ליצחק כל הפשעים הנ"ל בעת שהתווכח עם הקב"ה. והא כיצד על כל רשימת העוונות החמורים הללו ויתר יצחק, ורק מפני מה שעתיד עשו להחריב את א"י, החליט לחזור בו מלבקש זכות עליו? מכאן למדנו מה משקל הדברים. החרבת א"י גרועה יותר מן כפירה בעיקר, מן רצח, ממעשי אונס וכו'. והדברים מובנים מאד ע"פ דברי רמב"ן (ויקרא יח, כה) כי א"י בסיס העולם לענין עבודת הקב"ה.

[ב] "ויהי רעב בארץ וכו' וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה. וירא אליו ה' ויאמר אל תרד מצרימה, שכון בארץ אשר אומר אליך. גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך, כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל" (בראשית כו, א- ג).

אמרו על כך במדרש (ב"ר סד, ג) "אתה עולה תמימה [מפני שהיית בעקידה], מה עולה אם יצאת חוץ לקלעים היא נפסלת, אף אתה אם יצאת חוצה לארץ נפסלת". ומכאן למדנו לימוד גדול, כי ארץ הפלשתים היא חלק מארץ ישראל ממש [כלומר גוש קטיף שבימינו] שלא כמו סברת כמה רבנים טועים בימינו. [עיין בזה דברי רדב"ז על רמב"ם, הל' סנהדרין פ"ד ה"ו, וכן "חזון איש", על שביעית (ג, יט)].

[א] "ויהאב יצחק את עשו" (בראשית כה, כח).

חז"ל מצאו פגם באהבה זו. מובא במדרש תהלים (ז, ו) שהקב"ה מתלונן על יצחק "שאהב את שונאי". מפני שהצדיק לרשע [כלומר לימד זכות עליו], לכן כהו עיניו (מדרש ב"ר סה, ה). היו שפירשו שה' עשה זאת למען לא ידע ברשעות בנו, אבל הזוהר מפרש זאת כעונש "מי שאוהב לרשע, ככה הוא" (ח"ב דף מו ע"ב). וכבר ידענו ע"פ שבת (פט ע"ב) כי יצחק היה גדול יותר מאברהם ויעקב בתכונת לימוד זכות. אבל הבה ונתבונן בדבר פלא. מסופר בגמרא (מגילה ו' ע"א) שיצחק בקש מהקב"ה שיחון את עשו "יוחן רשע, בל למד צדק?" [אי אפשר ללמד עליו צדק? כמו "בצדק תשפוט עמיתך" (שבועות ל ע"א)]. אמר יצחק לפני הקב"ה, רבש"ע יוחן עשו. אמר לו הקב"ה: רשע הוא! אמר לו [יצחק] בל למד צדק? [פי' רש"י: אין אדם יכול ללמד עליו צדק?]. אמר לו [הקב"ה] "בארץ נכוחות יעוול" [פי' רש"י: "כלומר עתיד להחריב את ארץ ישראל"] אמר לו [יצחק] אם כן בל יראה גאות ה'" עכ"ל.

והדברים מפליאים. הרי עשו היה כופר בעיקר, כופר בתחיית המתים, הרג את הנפש ואנס נערה מאורסה, כבר מגיל חמש עשרה (כבא בתרא טז ע"ב). ידענו מה גילו כי העדשים אשר יעקב נתן לו היו מסעודת הבראה על מיתת אברהם, שהיתה באותו הזמן (שם). וגם עד גיל ארבעים היה עשו צד נשים מתחת יד בעליהן ומענה אותן (כן כתב רש"י בשם חז"ל על בראשית כו, לד). וגם ידע יצחק כי אין דרכו של עשו להזכיר שם

ועל המלה הנ"ל "ואברכך" אמרו: "דרש יצחק, הואיל ואין ברכה שורה אלא במעשה ידיו, עמד זורע" (תוספתא, ברכות פ"ו הי"ג). וכמו שאמרו בספרי (פרשת דברים, פסקא ח) "עמד יצחק והשביחה [לארץ ישראל] וימצא בשנה ההיא מאה שערים". והגר"א גרס שם ע"פ כת"י: "והשביחה ולא הניחה כמות שהיא, ונטעה כרם והוריש לבנו".

וזה מפורש שוב במדרש (ב"ר סד, ג) שציוה לו הקב"ה: "עשה שכונה בארץ ישראל, הוי נוטע הוי זורע והוי נציב" [נוטע]. וענינו שע"י פעולות חקלאיות אנו קושרים שכינה לא"י (מהר"ל, "נצח ישראל", פרק חמישי). וכך כתב הב"ח (על טור או"ח סי' רח ד"ה וכתב עוד) "קדושת הארץ נשפעת בה וכו' גם בפירותיה, שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ" עכ"ל. לכן מוסיפים בברכת "על המחיה" מלים "ונאכל מפריה ונשבע מטובה", כי בכך מוסיפים בקרבנו קדושה. ע"ע "חסד לאברהם" לר"א אזולאי (מעין ג, נהרות טו, כא).

[ג] "ויהי רעב בארץ וכו'. גור בארץ הזאת" (בראשית כו, א-ג).

אמרו במדרש: "'טוב פת חרבה ושלוה בה, מבית מלא זבחי ריב" (משלי יז, א). 'טוב פת חרבה' זו ארץ ישראל, שאפילו אוכל בה פת ומלח בכל יום ודר בתוכה, זוכה לעולם הבא. 'מבית מלא זבחי ריב', זה חוץ לארץ שהיא מלאה חמסים וגזילות" (ילקוט שמעוני, משלי, תתקנ"ו).

[ד] "וישמור משמרת" (בראשית כו, ה).

חז"ל אמרו כי אברהם אבינו קיים כל התורה כולה (יומא כח ע"ב, עיין "תורה שלמה", בראשית כו, הערה כח). ורמב"ן אומר כך על כל האבות (בראשית כו, ה). ורמב"ן מקשה אם כן כיצד נשא יעקב ב' אחיות? וכיצד עמרם נשא את דודתו יוכבד? [ואני מוסיף, כיצד אחי יוסף אכלו משחיטת "גוי"? (בראשית מג, טז)]. ועונה רמב"ן שהאבות שמרו כל המצוות רק בהיותן בא"י, ולא בהיותם בחו"ל. ונאמן הוא בכך ליסוד שהודיע בדבריו על ויקרא (יח, כה) כי עיקר כל המצוות הוא ליושבים בא"י, וכמ"ש חז"ל בספרי (על דברים יא, יח).

[ה] אמרה רבקה ליעקב בנה "הנה עשו אחיך מתנחם לך להרגך" (בראשית כז, מב).

פירש ספר "הכוזרי" (ח"ב פסקא יד) "ועל הארץ ההיא [א"י] נפלה הקנאה בין יעקב ובין עשו בדבר הבכורה והברכה". [ומציין שם כי כך היה בין קין והבל, וכך היה בין יצחק וישמעאל. כי כולם ידעו על הסגולה הנפלאה של ארץ הקודש].

[ה] כאשר בא יעקב להפרד מאביו, בלכתו לשאת אשה, ברך אותו יצחק: "ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אחריך, לרשתך את ארץ מגוריך אשר נתן אלהים לאברהם" (בראשית כח, ד).

מכאן שייעד לעשו רק ברכות בגשמיות "מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש". וגם אח"כ כאשר עשו יילל לפני אביו "הברכה אחת [בלבד] היא לך אבי? ברכני גם אני אבי! וישא עשו קולו ויבך" (בראשית כז, לח). גם תחת לחץ נפשי תקיף כזה, יצחק לא התבלבל ולא הוציא מפיו שיש עוד "ברכה" אחת באמתחתו, ברכת אברהם על ירושת ארץ ישראל. כי

מלכתחילה ידע יצחק שזו שייכת רק ליעקב!

מפרש "מדרש אריאל" (להגאון הרב יצחק אריאלי, מחבר "עינים למשפט") כדלהלן. מפני בכיו של עשו הוסיף לו יצחק ברכה: "משמני הארץ יהיה מושבך" ופרשו במדרש (ב"ר סז, ו) "זו איטליה של יון". למה דוקא זאת? כי בברכתו ליעקב נתן לו את הכל, כלשונו "הן גביר שמתיו לך, ולכה איפוא מה אעשה בני?". ומה השאיר פנוי מחוץ למתנתו? ולכן היה צריך הקב"ה ליצור ארץ חדשה שלא היתה מקודם, זו רומי (איטליה הנ"ל, שהיתה בתחילה סניף של יון, כמאמר חז"ל בע"ז ח ע"ב). רומי נבנתה רק אחרי שגבריאאל נעץ קנה ביס, עליו עלה

שרטון, ועליו נבנה כרך גדול של רומי (סנהדרין כא ע"ב). ע"כ מהנ"ל. נשוב לענינו. כל התסבוכת הזאת, ובכל זאת יצחק לא שלף מ"אוצר הברכות" את מתנת ארץ ישראל כדי לתת אותה לעשו, אלא הוא ידע לשמור זאת רק עבור יעקב כאשר לבסוף הגיע אליו (בראשית כח, ד).

אומר ר"א הכהן כי יצחק קשור לא"י יותר משאר האבות. לא רק מפני שמעולם לא יצא ממנה (עיינן על מעלה זו ב"חסד לאברהם" לר"א אזולאי, מעין ג', נהר י"ד) אלא בשמו של יצחק יש ראשי תיבות של ארבע כינויי חיבה: ארץ ישראל, ארץ חמדה, ארץ צבי, ארץ קדושה.

פרשת ויצא

[א] "ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה" (בראשית כח, י).

[ב] "ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית אלהים, וזה שער השמים" (בראשית כח, יז).

רש"י מביא דרשת חז"ל (מדרש רות רבה) מפני מה הפסוק מזכיר מהיכן יעקב יצא. אבל במדרש אחר (ב"ר סח, ה. ועיין שם פי' "יפה תואר") מובא כי באותו זמן יצחק ורבקה גרו בחברון (לפי רבנו בחיי על פסוקנו. וכן כתב רמב"ן בפסוק י"ז, עמ' ק"ס). יעקב בא במיוחד לבאר שבע כדי לבקש רשות מהקב"ה לצאת לחוץ לארץ. ולכן הוזכר המקום "באר שבע". וכך אמר יעקב: "אבא בשעה שביקש לצאת לחו"ל (בראשית כו, ב) מהיכן הורשה, לא מבאר שבע? אף אני הריני הולך לבאר שבע. אם נותן לי רשות אני יוצא. ואם לאו אני יוצא" עכ"ל. וגם כאשר בסוף חייו ירד למצרים, יצא מדרכו ללכת בתחילה לבאר שבע כדי לבקש מהקב"ה רשות (בראשית מו, א עי"ש פי' "גור אריה" למהר"ל). רואים אנו מכאן כי למרות שיעקב היה בסכנת נפשות מפני חמת אחיו עשו והיה חייב לנדוד למרחקים ולמרות שאביו ציוה אותו במפורש לקחת לו אשה מבנות לבן, לא הסכים יעקב לצאת לחו"ל ללא רשות מה'.

לאיזה ענין נקרא מקום זה "שער השמים"? לענין קבלת תפילות. כך נאמר במדרש "מכאן אתה למד שכל המתפלל במקום הזה בירושלים, כאילו התפלל לפני כסא הכבוד, ששער שמים שם הוא ופתח פתוח לשמוע תפילה" (פרקי דר' אליעזר, פרק ל"ה, עיי"ש ביאור רד"ל).

אבל בתפילת שלמה המלך, מבואר לנו כי סגולה זו היא שייכת גם לכל שטח ארץ ישראל. כך אמר על היהודים הנמצאים בחו"ל "והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת בה" (מל"א ח, מד). "והתפללו אליך דרך ארצם" (מל"א ח, מח). וכך מפורש במסכת ברכות (ל' ע"א). הרי לא פירט דוקא לפנות לירושלים או לבית המקדש, אלא אפילו יכוונו בכללות לארץ הקודש, יושעו.

וראינו קפידא כזו על יהושע בן נון שהפסוק מחסיר מן שמו אות ה' ונקרא "ישוע" (נחמיה ח, יז). למה? כי הרי אנשי כנסת הגדולה [בבואם לא"י] התפללו על ביטול יצר הרע, והצליחו במדה מסוימת (יומא סט ע"ב). ומדוע לא התפלל יהושע על כך בבואו לא"י? אמנם משה רבינו לא התפלל על ביטול יצר הרע, כי היה בחו"ל וחסרה לו זכות ארץ ישראל, ויש לו התנצלות. ולכן הפסוק מודיע על חוסר שלימותו של יהושע (ערכין לב ע"ב). ומכאן כי עיקר כח התפילות הוא בא"י. ועיין דברי

במסכת מגילה (יז ע"א) מובא כי יעקב השתהה י"ד שנים בישיבת שם ועבר. ויש לתמוה, כיון שאחיו מתנכל אליו להורגו, משום מה התעכב מלברוח לחו"ל ונשאר עדיין בא"י בקרבת מקום לאחיו? ושמעתי בשם הגר"ח שמואלביץ כי כיון שעמד לצאת לחו"ל, מקום טומאה, רצה תוספת חיסון לקדש את עצמו, לבל ייכשל שם.

וכו'. ויש בענין סוד ממה שאמרו 'כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה' (כתובות קי ע"ב). [וחזר רמב"ן על כך בפרשת ואתחנן ד, כח, שהדר בחו"ל עבודתו עוברת דרך שרי מעלה].

[ה] "ויאמר ה' אל יעקב, שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך, ואהיה עמך" (בראשית לא, ג). וצ"ע כלום כאשר היה יעקב בבית לבן לא היה ה' עמו? כאשר הרמאי החליף את משכורתו עשרת מונים (לא, ז) והקב"ה הציל יעקב ממנו, לא היה ה' עמו? וכאשר ברך אותו בלידת י"ב שבטי יה, לא נקרא זה שהקב"ה עמו?

ענו על כך חז"ל במדרש. ידוע (ב"ר סח, סוף י"א) כי יעקב אבינו קרא פרקי תהלים בעת צאתו מבית אביו. דרשו זאת מהפסוק "ואתה קדוש יושב תהלות ישראל", כלומר ישראל אבינו. כיון שהעולם הרוחני הוא מעל לזמן, ללא עבר ועתיד, לכן כל פרקי המקרא היו ידועים שם עוד בטרם נכתבו ע"י חוזים ונביאים. ולכן ידע אותם גם יעקב אבינו. תירוץ זה כתוב ע"י פירוש מהרז"ו (ב"ר תחילת פרשה ע"ד).

על הפסוק "זעקתי אליך ה', אמרתי אתה מחסי בארץ החיים" (תהלים קמב, ו) אמרו חז"ל (ב"ר עד, א) כי יעקב היה זועק ביגונו ["זעקתי"] על שנמצא מחוץ לארץ החיים. "אמר לו הקב"ה, אתה אמרת 'חלקי בארץ החיים? שוב אל ארץ אבותיך! אביך מצפה לך, אמך מצפה לך. אני בעצמי מצפה לך". ותמהו חז"ל מפני מה מכנים לא"י "ארצות החיים"? הרי צור ועוד עיירות, שם יש שובע ושם המאכלים נמכרים בזול, להם ראוי לקרוא "ארצות החיים"? "אלא ארץ שמתיה חיים תחילה לימות המשיח". דרשו זאת מהפסוק בישעיה (מב, ה) "נותן נשמה לעם

הגאון ר' יעקב עמדין בסידורו (מהד' אשכול, ח"א עמ' מג) כי לא תועיל הפניית הגוף לכיוון א"י (ברכות ל ע"א) רק עבור מי שהוא אנוס מלעלות ארצה. אבל מי שהוא אמנם יכול לעלות ארצה ולהתפלל בהיותו בגבולות א"י, ואינו עושה כן, לא תועיל לו הפניית הגוף! וזהו מוסר השכל לבני זמננו.

[ג] "וידור יעקב נדר לאמר אם יהיה אלוהים עמדי וכו' ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלוהים. והאבן הזאת אשר שמתה מצבה יהיה בית אלהים" (בראשית כח, כ-כא). וצ"ע"ג הא כיצד יעקב מתנה תנאי עם הקב"ה שאם יצליח לחזור לא"י, יגמול לו יעקב שיקבל עליו את אלהותו? והרי האדם מחוייב לעבוד את הקב"ה אפילו לא קבל ממנו שום הטבה כל שהיא!

וענה על כך רבנו בחיי שלא היה בזה תנאי, כי אם קביעת עובדא. אם ישוב לארץ הקודש, והרי שם יש עבודת ה' המיוחדת, כמו שאמרו חז"ל "כל הדר בחוצה לארץ אין לו אלוה" (כתובות קי ע"ב), ובזה יעזרהו ה' שיהיה לו עבודת אלהים שרשית ואמיתית. ומה יעשה יעקב כאשר יתקיימו הדברים? יעשה מה שנאמר בהמשך: "והאבן הזאת וכו' וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" (פסוק כב). למדנו מכאן כי יעקב ידע כי עיקר עבודת הקב"ה וקבלת אלהותו היא דוקא בארץ הקודש. עיין רמב"ן על ויקרא (יח, כה) ביאר סודו.

[ד] "ושבתי בשלום אל בית אבי, והיה ה' לי לאלוהים" (בראשית כח, כא). העיר רמב"ן: "איננו תנאי כדברי רש"י, אבל הוא נדר. וענינו אם אשוב אל בית אבי אעבוד השם המיוחד בארץ הנבחרת (עיין פירוש בזהר ח"א דף קג ע"ב, כי בא"י עולים במדריגות שמות הקודש של ידו"ד אלקים)

עליה ורוח להולכים בה". וע"ע בזה בכתובות (ק"א ע"א). לכן בקש "אם יהיה אלהים עמדי".

ובפירושו "יפת תואר" על המדרש (על ב"ר תחילת פרשה ע"ד) מבאר שחז"ל דרשו כל הנ"ל כי יש כפילות בפסוק שבפרשתנו. "שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך". לכן הבינו כי התאווה יעקב לחזור לא בלבד מפני "מולדתך" שנולד שם, אלא בעיקר מפני קדושת האבות, שכל הארץ לאורכה ולרוחבה נקראת "ארץ אבותיך" והיא קדושה, ולא רק אותו בית מסויים ואותו מקום מוגבל אשר הוריו גרים שם.

[ועוד אמרו שם] "נכסי חוצה לארץ אין בהם ברכה. אלא משתשוב אל ארץ אבותיך, [שם] אהיה עמך" עכ"ל. ובאמת כל מה שהרויח יעקב בבית לבן הצטרך למסור לעשו, עת אשר קנה ממנו את חלקו במערת המכפלה (רש"י על בראשית נ, ה). כלומר לא היתה בנכסי חו"ל ברכה. ולמדנו מכאן כי עיקר "ואהיה עמך" הוא רק בארץ הקודש.

[ו] "וירא והנה באר בשדה וכו' כי מן הבאר ההיא ישקו העדרים וכו' ונאספו שמה כל העדרים וגללו את האבן מעל פי הבאר" (בראשית כט, ב-ג).

דרשו חז"ל (ב"ר פרשה ע, פסקא ח): "ונאספו שמה כל העדרים, אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל. וגללו את האבן, שמשם היו שומעים את ההלכה. והשיבו את האבן על פי הבאר, שהיו נושאים ונותנים בהלכה עד שמעמידים אותה על בוריה" עכ"ל. וזה ההבדל בין תורת א"י לתורת בבל. עיין סנהדרין (כד ע"א) "במחשכים הושיבני". ומפרש רש"י: "שאינן נוחזין זה עם זה ותלמודם ספק בידם". מה שאין כן בא"י,

"ונאספו שמה כל העדרים", נוחים זה לזה ומתבררת ההלכה כהוגן. עיין הרחבה על כך במאמרנו על פרשת בראשית [פסקא ג].

[ז] [כאשר יצא יעקב מבית לבן] "לבווא אל יצחק אביו, ארצה כנען" (בראשית לא, יח).

הקשה הנצי"ב משום מה יש כאן כפילות לשון, גם בית אביו וגם ארץ כנען? ומיישב כי בנוסף לכוונתו לחזור לבית אביו, גם נכספה נפשו לארץ הקדושה.

[ח] לבסוף עשרים שנה, נפרד יעקב מבית לבן ונסע חזרה לא"י. גער בו לבן: "כי נכסף נכספת לבית אביך" (בראשית לא, ל). וצ"ע הרי יעקב דיבר מלים אחרות? יעקב אמר "שלחני ואלכה אל מקומו ולארצתי" (ל, כה) ומדוע לבן הזכיר לשון גוזמא "נכסף", וגם "בית אביך" אשר יעקב לא אמר?

ענה רבנו בחיי: "כפל הלשון לרמוז כי נכסף לאביו, ונכסף לארץ הקדושה, כלשון 'נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות אלוהי' (תהלים פד, ג) וכו' וכו'. ומי שלא נכסף אליו, הוא החוטא" (עיי"ש ראיתו). נלמד מכך כי המחוסר געגועים לבוא לא"י, נקרא חוטא!

[ט] "ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים" (בראשית לב, ב).

מפרש רש"י "מלאכים של ארץ ישראל באו לקראתו ללוותו". כך מפורש במדרש (ב"ר עד, יז; וכן בתנחומא, וישלח, ג). והרי הם אותם המלאכים שעזבו את יעקב בעת שיצא מא"י, ועלו בסולם (מדרש ב"ר סח, סוף פסקא יב) "עולים ויורדים בו. עולים

[לשמים] אותם שליוו אותו בא"י. יורדים, אלו שליוו אותו בחו"ל" עכ"ל. וכאשר חזר לא"י, שוב מלאכי חו"ל נסתלקו ממנו, והצטרפו ליעקב מלאכי א"י.

פירש הגאון המקובל (דור רביעי לאריז"ל) ר' נתן שפירא בספרו "טוב הארץ" (מהד' יריד הספרים, עמ' פא ואילך) כי היוצא לחו"ל, כאשר הולך לישון מחליפים לו מלבוש הנשמה, כי אינו דומה מלבוש של חו"ל למלבוש של הארץ. וכן מחליפים למי שבא מחו"ל לא"י. ע"ע "חסד לאברהם" (אזולאי, מעין ג' נהר י'). [וכן כתב אריז"ל ב"עץ חיים" (שער לט, סוף פרק א), כי א"י ביצירה, וחו"ל בעשיה. וההבדל מבואר]. כך בצאת אדם מא"י, הוא מחליף סוג המלאכים המלווים לו תמיד (ע"פ שבת קיט ע"ב).

המלבי"ם ב"ארץ חמדה" (בראשית יב, ה) כתב בשם אריז"ל על מה שאמרו כי ת"ח אחד בא"י עדיף מן ב' ת"ח בחו"ל (כתובות עה ע"א) "כי בא"י אדם מקבל רוח [יצירה] ממעשים טובים, ובחו"ל מקבל רק נפש מעולם העשיה. וכאשר יבא בן חו"ל לא"י, אזי מתלבש רוח ממעשים טובים על הנפש שלו, וע"י זה הוא עדיף מן שנים בא"י" עכ"ל. וצ"ע כלום אין "מעשים טובים" בחו"ל? אלא לפי רמב"ן (על ויקרא יח, כה) יש הבדל עצום בין קיום מצוות בא"י

לקיומם בחו"ל, אשר שם הם בכחינת "הציבי לך ציונים". ולכן עצם התיקון מקנה לו רוח.

ובענין פסוקנו, הקשה רמב"ן (בראשית לב, ב) "ואני תמה בזה, שהרי עדיין לא הגיע יעקב לארץ [ישראל]? ורחוק היה משם, ושלח מלאכים אל עשו מרחוק, ושם נאמר 'ויעבור את מעבר יבק'. ועדיין יש לו לעבור גבול בני עמון ומואב ואח"כ ארץ אדום. ותחילת ביאתו בארץ בשכם" [וכיצד נתחלפו לו המלאכים בטרם זמן?]. וענה על כך מהר"ל ("גור אריה") "אין בזה שום קושיא, דכיון דצורך א"י הוא, והוא הולך לא"י, הדין נותן שיהיו לו שומרים מלאכי א"י, שלא יהיה לו מונע [מלבוא לא"י] עכ"ל. ולי המלקט נראה להביא סימוכין, ממה שאמרו חז"ל "אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה" (כתובות עה ע"א) יש להם כבר מעלת א"י.

והקשה שוב מהר"ל עצמו, כיצד נתחלפו לו ליעקב מלאכי א"י במלאכי חו"ל בצאתו מא"י בהיותו עדיין בבית אל (בראשית כח, יב), וטרם יצא לחו"ל? ועונה כי כיון שזו יעקב מהר המוריה, והוא בדרך שלו לצאת לחו"ל, הרי כאילו יצא לגמרי, דהרי התחיל לצאת. (ועוד מתרץ, מחמת חשיבות ירושלים, עיי"ש).

פרשת וישלח

[א] "ויירא יעקב מאד ויצר לו" (בראשית לב, ח).

כדבר ה' אלוהי ישראל" (שם, יד, כה). לומדים מכן כיצד חז"ל הפליגו בשבח הרחבת יישוב ארץ הקודש.

פירשו חז"ל מפני מה נכפלה הלשון. "אמר [יעקב] כל השנים הללו יושב [עשו] בארץ ישראל. תאמר שהוא בא עלי מכח [זכות] ישיבת א"י? כל השנים הללו הוא יושב ומכבד את הוריו. תאמר שהוא בא עלי מכח כיבוד אב ואם?" (ב"ר ע"ו פסקא ב) עכ"ל. אמנם אין לנכרי מצוה לדור בא"י, ומשום מה חשש יעקב אבינו? אלא הרי קבעו חז"ל כי עשו היה ישראל מומר (קידושין יח ע"א). מעמד זה נפקע ממנו אח"כ כאשר לא נתחזק ג' דורות (ר' צדוק הכהן, "דברי סופרים", אות לח). והדבר מתמיה. הרי יעקב אמר על עצמו "עם לבן גרתי ותרי"ג מצוות שמרתי" (רש"י על לב, ד). בו בזמן שאנו יודעים (ב"ב טז ע"ב) שהיה עשו רשע. ואעפ"כ משום זכות יישוב א"י היה ליעקב מה לחשוש ממנו. וכן עמרי (אביו של אחאב) זכה למלכות ארבע דורות מפני שהעמיד כרך אחד בא"י (סנהדרין קב ע"ב). וזאת למרות שהיה רשע מפורסם. הרי כך מעיד המקרא: "ויעש עמרי הרע בעיני ה', וירע מכל אשר לפניו! וילך בכל דרך ירבעם בן נבט ובחטאתו אשר החטיא את ישראל, להכעיס את אלהי ישראל בהבליהם" (מל"א טז, כה-כו). ובכן משום דרשו עליו חז"ל כל כך לשבח?

[ב] "שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך" (בראשית לב, י). צ"ע מה קשר בין תחילת המשפט לסופו? כלום אי אפשר להיטיב אתו בהיותו בחוץ לארץ? ענה על כך רבנו בחיי בפירושו לפסוק "ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה תמיד, עיני ה' אלוהיך בה": "עיקר השגחתו [של ה'] בארץ היא [א"י], כי בודאי כל הארצות הוא דורש, אבל הענין כי עיקר הדרישה וההשגחה שם, ומשם מתפשטת לשאר ארצות" (דברים יא, יב). [וחזר על זה לומר שאין כח "מזלות" בא"י. בדברים לא, סוף טז]. ובוזה מבואר כי באר ה' ליעקב שייטיב אתו יותר בהיותו בארץ הקודש.

זה מפורש בדברי המדרש על פסוק זה (ב"ר פרשה ע"ד): "נכסי חו"ל אין בהם ברכה. אלא משתשוב אל ארץ אבותיך אהיה עמך". ועוד אמרו חז"ל על פסוק "כי ברך יברכך ה' בארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך נחלה לרשתה" (דברים טו, ד) "מגיד הכתוב שאין הברכה תלויה אלא בארץ ישראל" (ספרי, ראה, פסקא קיד).

[ג] כאשר יעקב הגיע לשכם, נאמר עליו "ויחן את פני העיר" (בראשית לג, יח). כלומר קנה את הקרקע עליו הוא חנה. פירש רמב"ן: "לא רצה להיות אכסנאי [אורח] בעיר. אבל רצה שתהיה תחילת ביאתו בארץ [ישראל] בתוך שלו. ולכן חנה בשדה וקנה המקום [בכסף] וזה להחזיק בארץ. והמעשה הזה היה רמז, כי המקום ההוא יכבש לפניו

היה עוד מלך רשע, ירבעם בן יואש, עליו המקרא מעיד "ויעש הרע בעיני ה', לא סר מכל חטאות ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל" (מל"ב יד, כד). ואעפ"כ אינו נמנע המקרא מלשבח אותו: "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה,

תחילה, טרם הורישו יושבי הארץ מפני זרעו, כאשר פירשתי באברהם" עכ"ל. וכוונתו בבואם של ישראל להר גריזים והר עיבל, ליד שכם, ביום הראשון שנכנסו לארץ (סוטה דף לו ע"א).

"ויקן את חלקת השדה" (לג, יט). כתב "מדרש הגדול": "לימדך התורה דרך ארץ. כשיהא אדם בא מחוצה לארץ מפורנס [כלומר, בעל רכוש], שצריך לקנות מקום בארץ ישראל" עכ"ל.

ועל פסוק זה כתב ר"א אבן עזרא: "הזכיר זה הכתוב [ענין רכישת השדה] להודיע כי מעלה גדולה יש לארץ ישראל. מי שיש בה חלק, חשוב הוא כחלק עולם הבא". וזה דומה למאמר חז"ל אודות ההולך בה ד' אמות (כתובות קיא ע"א). והכל מפני שכינה הנמצאת בה.

[ד] "ויצב שם מזבח" (לג, כ). מבאר ר"י אברבנאל (לג, יח) "להודות לה' אשר גמלו כרחמיו וכרוב חסדיו, להביא אותו אל ארצו, ולהצילו מלבן ומן עשו, ונתן לו אחוזת קרקע בארץ הקדושה".

[ה] "אלה שמות וכו' אליפז וכו' רעואל" (בראשית לו, י) כתה בנצ"ב: "ולא מנה עמהם את יעוש ויעלם וקרח, כי מנה הכתוב תחילה רק את אלה שהיו כבר לאלופים הרבה. והנראה שלא זכו להיות אלופים אלא אלו שנולדו בארץ ישראל, וזכותה דארעא דישראל גרמו להם, משום הכי לא זכו בני יעוש ויעלם להיות אלופים כי לא נולדו בארץ ישראל" ("העמק דבר", בראשית לו, י). הרי מכאן כי אף לגוי יש מעלה להיות נולד בארץ הקודש.

פרשת וישב

(פרשת וישב, דף לו ע"א) כי מול כ"ב שנה מסבל יוסף בגלות מצרים, הגיע לעשרה אחים שמכרו אותו (כי בנימין לא היה שם) גלות של ר"כ שנה, שהוא י' פעם כ"ב. אלא צער שהיה לשבטי יה למות בהיותם בחו"ל, ניכה מהחשבון שנה, ונשאר רד"ו שנים. ועוד מחמת חטא זה נהרגו בייסורים קשים עשרה הרוגי מלכות, שהם גלגוליהם (אריז"ל, "שער הפסוקים", פ' ויצא, ד"ה וישכב עמה בלילה הוא; ע"ע מדרש "אלה אזכרה", ב"אוצר המדרשים" של אייזנשטיין, עמ' 440-448). על פי פשוט נראה שהחטא הוא "גונב נפש ומכרו". אבל יש מהמקובלים שפירשו כי ענינו שהוציאו צדיק יסוד עולם מארץ ישראל. ונבאר דברינו.

מובא בסוף "ספר חרדים" (תשובה, פרק ד; ובמהד' המפורסמת בעמ' 216) כי הצדיק הוא מייחד אותיות י-ה-ו-ה ע"י שנמצא בארץ הקודש (ה' אחרונה). וז"ל: "ובצאתו חוצה לארץ, מפריד. והאבות לא יצאו אלא ע"ם הדיבור. עוד כיון שגולה האדם מן הארץ, גורם גלות לשכינה עמו" עכ"ל.

הנה בספר "עמק המלך" (מגורי אריז"ל, ר' נפתלי בכרך) מובא (שער ו' פרק כו) "סוד עון מכירת יוסף, שהוא יסוד ברית קודש, הנשבה מקודם אל הקליפה של גלות". [כלומר הפרידו בין יסוד ומלכות]. זאת אומרת גרמו נפילה לנשמת צדיק. והכינו בזה בנין אב לצרות הדורות, כי מעשה אבות סימן לבנים, כמפורסם דברי רמב"ן. וכך לכל אורך תולדות עם ישראל אנו מתגלגלים ממדינה למדינה, ומקלקול לקלקול. והשבטים הם היו המתחילים לירידה זו. וכל חטאינו בגלות נמשכים ממעשה מחפיר זה.

[א] "וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען" (בראשית לז, א).

מכאן אמרו ישיבת חוצה לארץ אין נקראת 'ישיבה', אלא ישיבת ארץ ישראל ("מדרש הגדול").

הכפילות שבפסוק הנ"ל מתמיהה. הרי די אילו נאמר "בארץ מגורי אביו" בלבד? אלא ענה הנצי"ב: "עוד טעם בשביל שהוא ארץ כנען, ויש בזה מצות ישוב ארץ ישראל, ומוכשרת יותר לטהרת הקודש יותר מבכל הארצות" ("העמק דבר").

[ב] "כי גנב גנבתי מארץ העברים" (בראשית מ, טו).

כתב ה"חזקוני": "לפי שהודיע יוסף שהוא עברי, לפיכך זכה ליקבר בארצו. אבל משה רבינו שנאמר עליו 'איש מצרי הצילנו' (שמות ב, יט) שלא גילה להם ארץ מולדתו, לא זכה ליקבר בארצו" עכ"ל. ומקורו במדרש (דב"ר ב, ח). כדי להטעים את גדולתו של יוסף, נוסף כאן כי המצריים שנאו לעברים (בראשית מג, לב). וגם שר המשקים, אשר ממנו יוסף מבקש להיטיב אתו, שונא לעברים ולכן הוסיף תאר גנאי זה עליו בדברו לפרעה (מא, יב). ואעפ"כ לא נמנע יוסף מלהזכיר פרט זה. ועוד עיין דברים שנביא בפרשת מקץ, בשם "יערות דבש".

[ג] מכירת יוסף למצרים ע"י אחיו, נחשבת מהעוונות הגדולים ביותר בתורה. הנה היא שימשה סיבה לירידת אבותינו לגלות של רד"ו שנה. כמבואר בזוהר חדש

פרשת מקץ

וכמה מלחמות שצריך להתגבר ביצרו, עד שאמרו לולא דיוקנא של יעקב היה ח"ו נלכד בפח אשת אדוניו. ואמרו שהוציא י' טיפות זרע ע"י יו"ד אצבעות (סוטה לו ע"ב) והם היו בעוה"ר גרמא לצרות רבות, וביחוד עשרה הרוגי מלכות.

[וממשיך מהר"י אייבשיץ] "אמנם יוסף אשר חמד ובחר לצאת מהמאסר כי ידע כי עיקר שלימות האדם הוא בא"י, מקום אשר שם משכן ה' ובו יקנה אדם שלימות התדבקות גמור עם ה', ושם אין מסך המבדיל, רוחות הטמאות וכדומה. והגבר אשר יבקש להתדבק בה' היה צריך לעלות לא"י. וע"ז (ולכן) היה יוסף חומד לשוב לארצו ארץ חיים ולקנות שם שלימות גמור, להיות כסא ומרכבה לה' ככל אבותיו. ובשבתו בבית האסורים [בחור"ל] אי אפשר לזאת. וזהו אמרו "והוצאתנו מן הבית הזה, כי גונב גונבתי מארץ העברים" (בראשית מ, יד-טו) לא לשם תענוג לבקש חופשיות. "ושבתי קשה מכולם, דכולהו איתנהו ביה" (ב"ב ח ע"ב). רק הטעם "כי גונב גונבתי מארץ העברים" וכל מגמתי לשוב שמה להתדבק בה' באור אלוהים חיים, ולא לתענוג עוה"ז. ובחר בשבת א"י ולא אמר לשוב אל אביו, רק תלה הכל בא"י כי חשב זה לעיקר.

[וממשיך לבאר] "וכל האבות זכו למעלה נשגבה כזה מחמת זכות א"י. ולכן אף כי לא זכה (יוסף) בחיים (לדור בא"י) מחמת שכבר החל הגלות יעקב ובניו ירדו מצרימה, (אבל) זכה לאחר מותו שבאו עצמותיו לא"י. ומזה תבינו כמה מצוות יש לחמוד לעלות לא"י כמ"ש השל"ה וספרי

[א] אמר יוסף לשר המשקים "כי אם זכרתני וכו' והוצאתני מן הבית הזה. כי גונב גנבתי מארץ העברים" (בראשית מ, יד-טו). כתב על כך ר' יהונתן אייבשיץ ("יערות דבש", ח"א דרוש י"ד, עמ' רנח-רנט) כדברים האלו:

"ויש להבין מה צורך הגדה זו לשר המשקים שגונב מארץ העברים? אבל באמת הוא כך. כי החסידים הראשונים היו בוחרים לשבת תמיד במערות וחורי עטלים כדי להתבודד ולהתרחק מן בני אדם המרגילים ומביאים לידי חטא. והנביא צווח "מי יתנני במדבר" (ירמיה ט, א). ורשב"י היה יושב במערה כמה שנים (שבת לג ע"ב). וכי קצרה ידו להביאו למקום (בחור"ל) שאין מגיד לקיסר (שהיה בא"י) וכמבואר בש"ס וכדומה? הלא מלאכי מעלה היו סובכים אותו תמיד כנודע (עין מעילה יז ע"ב). אלא בחר בשייבה זו (במערה שבא"י) לקנין שלימות. ולכן בצאתו השיג מעלה גדולה עד שנתגדל למעלה מר' פנחס בן יאיר כמבואר בש"ס (שבת לג ע"ב). ואח"כ היה הוא וכמה בדורו שאחריו יושבים כולם במערה ולומדים בתורה כאשר מצינו בזוהר דברי חכמים אחרים בזמן רשב"י, ובזוהר סיפורים רבים מחכמים רבים שהיתה דירתם תמיד במערות ובמחילות לקנין השלימות להתרחק מבני אדם. אם כן יש לומר אף יוסף הצדיק נבחר לו לשבת בבית האסורים נבדל מישוב בני אדם (כדי) להנצל מחטא בני אדם ולעבוד ה' בתכלית העוני והחוסר. וזה היה שלימותו כדכתיב "ויהי ה' את יוסף" (בראשית לב, ב). והלא בצאתו היה עלול לחטאים, ולרב פיפו "בנות צעדה עלי שור" (בראשית מט, כב; מדרש ב"ר פרשה צח).

[ב] "ויאמר אליהם ישראל אם כן איפוא זאת עשו, קחו מזמרת הארץ בכליכם והורידו לאיש מנחה, מעט צרי ומעט דבש נכאת ולט בטנים ושקדים" (בראשית מג, יא). ויש לתמוה, זו נקראת מנחה חשובה? והרי בחצר מלך מצרים יש מכל מעדני ארץ? ובפירושו של ר' יוסף בכור שור (מבעלי התוספות) כתב: "מזמרת הארץ, לשון שבח וזמר, ממה שבני אדם רגילים לשבח בהם את הארץ, שאומרים 'ככה טובה ארץ ישראל שיש בה פירות טובים כאלו, מזמרין ומשבחיין את הארץ' עכ"ל.

וכן במדרש אסתר רבה (פרשה ב', פסקא ב') מבואר על סעודת אחשוורוש "בהראותו את עושר כבוד מלכותו" (אסתר א, ד) "אמר ר' יהודה בר ר' סימון, סעודת ארץ ישראל הראה להם". ומפרש מהר"ל (אור חדש, עמ' פב) "ולכן אמר 'סעודת א"י הראה להם' כי דוקא בא"י כתיב 'לא תחסר כל בה' (דברים ח, ט) והיה אפשר להיות לו שלחן מלכים, כי שם נמצא הכל, וזהו 'כבוד עושרו' כאשר יש לו שלחן מלכים" עכ"ל.

וכן מבואר במדרש שיר השירים (ה, ה). על פסוק "קמתי אני לפתוח לדודי" "דניאל וסיעתו וחבורתו עלו באותה שעה. אמרו מוטב שנאכל סעודת ארץ ישראל ונברך [בברכת המזון] על ארץ ישראל" עכ"ל. כלומר יש כוונה יתרה בברכת שבח זה כאשר הננים מפירות א"י עצמם.

יראים, שתמיד יהיה בלב אדם חשק וחמדה לא"י כדכתיב "והיו עיני ולבי שם כל הימים" (מל"א ט, ג). ותמיד (אף) אם אדם מלא כל חמודות, יזכור שהוא חסר, (על) שאינו בא"י (ושם) תכלית השלימות, (ויאמר) "מה קניתי?" (ברוחניות), ויתעצב על כך כי העיקר חסר אצלו וכמ"ש "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי" (תהלים קלז, ו). כי (בעיני החומר) "ולשמחה מה זה עושה?" (קהלת ב, ב) אם מקום תכלית האושר האמיתי חסר" (לו). עכ"ל ר' יהונתן אייבשיץ.

הערת המאסף: ובדומה לזה מצאנו כי דוד המלך קלל את המלשינים נגדו אצל שאול המלך "ארורים הם לפני ה'", "שמו"א כו, יט) ולמה? "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה'": (שם) ופירשו חז"ל (כתובות קי ע"ב) לדבריו שהתרעם על שגרמו לו לברוח לחו"ל. ובאמת צ"ע מדוע לא קלל אותם על שהרחיקו אותו מאשתו האהובה מיכל, ושהרחיקו אותו מבניו, וכן מאביו ואמו? ולמה לא קלל אותם על שרדפו אותו וסיכנו את חייו? אלא כל הדברים הללו הם זוטריים מול ההפסד הגדול של הניתוק מארץ הקודש. ואף יוסף הצדיק, הוא ידע שכאשר הוא חוזר לבית אביו הוא שוב חשוף להתנכלויות לחייו ע"י אחיו הזוממים את רעתו, והיה בזה גם צד שמכניס את עצמו לסכנה, וכל זה היה כדאי לו, כדי לחזור לארץ הקודש.

פרשת ויגש

את תרגומו בדרך" (בראשית מה, כד).

אחת מהדרשות של חז"ל לפסוק זה היא "אל תפסיעו פסיעה גסה" (תענית י ע"ב). וצ"ע כיון שיוסף היה "בר חכימא" (לפי תרגום, לז, ג) של אביו, ומסר לו אביו מפתחות חכמה, משום מה היה יוסף הראשון ללמד דין זה. מדוע יעקב לא לימד אותם? ונראה לומר כי שונה ההולך לארץ ישראל מן היוצא ממנה. כמו בהליכה לבית הכנסת, מצוה לרוץ בכניסה לה, ואסור לרוץ ביציאה ממנה (ברכות ו ע"ב). כך בצאתם מא"י, ודאי יעקב לא צריך להודיעם. מה שאין כן יוסף ביודעו שהם חוזרים לארץ הקודש, חשודים הם לרוץ. ולכן הזהיר "אל תפסיעו פסיעה גסה".

הנצי"ב הוסיף דיוק יפה על מלת "בדרך" ("אל תרגומו בדרך"). הרי יש גם כן לחשוש שיתרגומו זה על זה גם בבואם לביתם בארץ כנען? ולמה הדגיש "בדרך"? כתב הנצי"ב: "אלא באמת אין מדרך החכמה להתרגו על מה שכבר עבר, כי אם [מי שהוא מקולקל שיש לו] לב רגז. וב[מסכת] נדרים (כב ע"א) דבארץ ישראל אין לישראל לב רגז" עכ"ל. כלומר זה דבר רחוק מהמציאות שיתרגומו גם בארץ הקודש, ולכן הזהיר יוסף בעיקר על הדרך לארץ ישראל, כמו שאמר עולא שם (נדרים כב ע"ב) "ההוא שעתא לא עברינן ירדנא" (עיי"ש רש"י).

[ג] ויעלו ממצרים ויבואו ארץ כנען אל יעקב אביהם" (בראשית מה, כה). על הביטוי "ויעלו" כבר כתב רש"י בפסוק ט' "ארץ ישראל גבוה מכל הארצות" (זבחים נד ע"ב). וכבר ביאר מהר"ל ("באר הגולה", באר ו') שמדובר באופן רעיוני, ולא במוחש.

[א] "ולאביו שלח כזאת עשרה חמורים נושאים מטוב מצרים" (בראשית מה, כג).

על המלה "כזאת" פירש רש"י: "כחשבון הזאת. אמר הגאון הרב שמואל מוהליבר: "מה בא רש"י להשמיענו בזה? ... כי הלא פלא הוא איך בקש יוסף מאביו שירד מא"י, שהוא כעובד ע"ז (תו"כ בהר). וההיתר היחידי הוא רק בזמן רעב, אם עלה השער עד שמוכרים סאתים שעורים בסלע (כ"ב צא.). והנה לפי רש"י חשבון שלש מאות כסף שוה למה ששלח לאביו עשרה חמורים. ומובא בב"ב (דף קסה:) שסתם "כסף" אינו פחות מן דינר. ובכן מובן שנתן לבנימין שלש מאות דינרים. ובירושלמי קידושין (פ"א ה"ה) אמרו שהסלע הוא ארבעה דינרים. יוצא שיוסף נתן לבנימין 75 סלעים שהם 300 דינרים.

ובפירוש ר' עובדיה ברטנורא על המשנה, בבא מציעא (פ"ו מ"ה) כתוב שמשא חמור הוא לתך, כלומר חצי כור, כלומר חמשה עשר סאה. ובכן שלח יוסף לאביו עשרה חמורים שהם נושאים מאה וחמשים סאה. ולפי רש"י "כחשבון הזה" הוא 75 סלעים שנתן לבנימין. כעת אומר לנו הפסוק איפוא שהשער עמד אז במכירת "סאתים בסלע" (מאה וחמשים סאה בשבעים וחמשה סלעים). ובמצב כזה הרי מותר לו ליעקב לצאת מארץ ישראל.

עדינות לשון זו נהג בה יוסף כדי לא לדבר בגנות א"י, לכן העביר ליעקב את הידיעה רק ע"י רמז בלבד.

[ב] "וישלח את אחיו וילכו, ויאמר להם

חיבכו הארץ. ויבואו תחילה בשביל הארץ
ואח"כ אל יעקב" ("העמק דבר" לפסוקנו).
(ומעין זה כתב ג"כ על בראשית מב, כט).

הקשה הנצי"ב בשביל מה מפרט הכתוב
גם "ארץ כנען" וגם "אל אביהם"? ועונה
"בשביל שידעו כי יהיה נפרדים מארץ
הקדושה [כי מפני הרעב הם יורדים למצרים]

פרשת ויחי

באהבת אשה עד שכמעט דעתו מיטרפת עליו (עיי' רמב"ם, הל' תשובה, פ"י ה"ג). וכאן בגמרא מסופר כי נצטער איש זה וגלגל בעצמו עד יום מותו, כלומר אפשר שמדובר בכמה עשרות שנים! והרי לא נפנה לקחת אשה אחרת. ולכאורה היה יכול לצאת לחו"ל ולשאת אותה לאשה ואז היתה חוזרת אתו לא"י, כמנהג העולם שהאשה נמשכת אחרי הבעל ומקום פרנסתו. אלא חשש האיש ההוא פן יקרה לו אסון וימות באותם ימים מועטים שהוא בחו"ל, ואז יסבול אחרי מותו גלגול מחילות. וזהו מוסר השכל עבור בני זמננו.

ונסיים כאן בדברי רבנו בחיי (לפסוקנו): [בקש יעקב] "שיקברנו בארץ ישראל, לפי שהאבות תאבים ומחבבים קברות א"י, לפי שהיא ארץ קדושה מכפרת העונות, שכתוב 'העם היושב בה נשוא עון', וכתוב 'וכפר אדמתו עמו'. ושם שער השמים להכנס התפילות והקרבנות. והנשמות הזכות נכנסות דרך שם ושבות לשורשם [הערת המעתיק: עיי' דבריו על בראשית טו, סוף טז: "כדי שתמצא הנשמה מסלול ודרך לעלות ולשוב לשורשה"]. על כן הצדיקים מתאווים למות בארץ ישראל, כדי שתמצא הנפש החכמה פתח פתוח, ולא תצטרך לטרוח ולהתגלגל. ועוד שמתי א"י חיים תחילה לימות המשיח, אבל מתי חו"ל אינם חיים אלא ע"י צער גלגול מחילות" עכ"ל.

[ב] "ויאמר יעקב אל יוסף, אל שדי נראה אלי בלזו בארץ כנען ויברך אותי. ויאמר אלי הנני מפרך והרבתיך וכו' ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחוזת עולם" (בראשית מח, ג-ד). הקשה "משך חכמה" מדוע לא הזכיר יעקב שהקב"ה הבטיח לו

[א] "ויקברו ימי ישראל למות וכו' אם נא מצאתי חן בעיניך וכו' אל נא תקברני במצרים" (בראשית מז, כט).

הקשו חז"ל: "יודע היה יעקב אבינו שצדיק גמור היה, ואם מתים שבחוצה לארץ חיים [בתחיית המתים] למה הטריח את בניו? [וענו שם] שמא לא יזכה למחילות [מנהרות תת קרקעיות, ויצטרך לגלגול מתחת לארץ, ויש בזה צער] (כתובות קיא ע"א).

מכאן אנו רואים דבר פלא. "מתים שבחוץ לארץ אינם חיים [לעתיד לבוא] (כתובות קיא ע"א) ודרשו כך מהפסוק הקורא לא"י "ארץ חיים", מפני "שצביוני בה" (רצוני בה). ולכן על פסוק אחר בפרשתנו "וישב יוסף את בני ישראל לאמר וכו' והעליתם את עצמותי מזה" (בראשית נ, כה) דרשו חז"ל: "יודע היה יוסף בעצמו שצדיק גמור היה. ואם מתים שבחוץ לארץ חיים" למה הטריח את אחיו [להוליכו] ארבע מאות פרסה? שמא לא יזכה למחילות" (כתובות קיא ע"א). ובאמת צריך עיון, כי איזה טורח היה להם, הרי לקחו אותו עמהם בעת שהם עצמם יצאו? אלא הוא לא ידע שפרעה לא ירשה להם לקחת אותו לקבורה, וקיווה שיקברו אותו עוד לפני "יציאת מצרים".

ומפני חשש גדול זה, תמוה על כל יהודי בימינו שעדיין נשאר בחו"ל ואינו חושש לעצמו מפני צער גלגול מחילות. והנה חז"ל ספרו על איש בעל הבנה אמתי, "שהיה מצטער על אשה אחת. כיון ששמע כזאת גלגל בעצמו עד יום מותו" (כתובות קיא ע"א). יודעים אנו על תופעה של אדם החולה

טעם טוב לפירות א"י יותר מכל שאר פירות העולם, כולל של אמריקה, וכל זה נכלל בהבטחת הקב"ה "ארץ זבת חלב ודבש". והאריכו שם בהרבה פרטים (דף קיב ע"א). וכן האריכו בענין שבח ריבוי זיתים (והשמן) בנחלת אשר (מנחות פה ע"ב, על פסוק "וטובל בשמן רגלו", דברים לג, כד).

[ד] כאשר יוסף בקש מפרעה רשות לקבור את אביו בא"י, השתמש בלשון אביו "בקברי אשר כריתי לי בארץ כנען, שמה תקברני" (בראשית נ, ה). מביא שם רש"י מדברי חז"ל בתנחומא (ויחי, ו'): "לשון כרי (גורן), שנטל יעקב כל כסף וזהב שהביא מבית לבן ועשה אותו כרי ואמר לעשו 'טול זה בשביל חלקך במערה' [מערת המכפלה]". כלומר, יעקב החשיב כל כך את קבורתו במקום קדוש, שהיה מוכן לוותר על כל רווחיו שהרויח אחרי עשרים שנה בבית לבן [ואחרי מאמצים מרובים וקשים, עיין בראשית ל, לב-מג], כדי שיזכה לקבורה נאותה. והדבר מפליא משום מה היה צריך יוסף להזכיר לפרעה דוקא פרט זה, על סכום העצום שיעקב נתן? אלא מפני "השתדלות טבעית" היה צריך להרשים את פרעה, למען ידע כמה זה עמד בנפשו של יעקב. ושמא מפני זה יתרכך לבו וירשה ליהודים לצאת מתחום מצרים ולקיים הקבורה בא"י. [ובמדרש מובא שהתנה פרעה תנאי, שעליהם להשאיר במצרים את טפם (בראשית נ, ח), כערבון שישובו לשם]. ומכאן עלינו ללמוד מוסר השכל, כמה מוטל על כל יהודי בחו"ל לעשות כל מאמץ שייקבר בארץ הקודש.

את הארץ, אלא תלה הכל בזרעו? ועוד קשה מדוע הקדים פסוק זה לברכותיו לתת נחלה בארץ לשני נכדיו אפרים ומנשה? ועונה כי אילו היתה הבטחת ה' אליו אישית, היא יכולה להתבטל מחמת החטא (ברכות ד ע"א). אבל אם יעקב שימש כנביא כדי להודיע על מתנת א"י לאחרים, הרי הבטחה לטובה אינה מתבטלת. ולכן ההבטחה היתה דוקא לזרעו. ועוד מוסיף הרב זצ"ל שמפני ההבטחה לזרעו יש ליעקב דין "מוחזק" בא"י, ואינו כדין "ראוי" [אין אדם משנה בנחלת בניו בראוי כבמוחזק, כבא בתרא קל ע"ב]. וז"ל: "ודבר הנאמר ע"י נביא [יעקב] אינו יכול להשתנות מטובה (רמב"ם, הל' יסוה"ת פ"י) לכן לא הזכיר יעקב מה שנאמר 'לך אתננה' (ויצא כח, יג) שכיון שההבטחה לעצמו, יכולה להשתנות. אבל [ההבטחה] לזרעו, הרי נאמר ע"י נביא ואינה יכולה להשתנות והוי כמוחזק. לכן יכול להנחיל לבניו וכו'. דבראוי לא אמר ר' יוחנן בן ברוקא דיכול להנחיל לבניו, וכמו שפסקו האחרונים" עכ"ל (עיין במהד' הרב יהודה קופרמן, הביא כך בשם ר"ע איגר, ושו"ת בני אהרן, ונתיבות המשפט).

[ג] "אוסרי לגפו עירה" (בראשית מט, יא). חז"ל שבחו פירות א"י, שהם בשפע רב (כתובות קיא ע"ב). והעירו שלא תחשוב כי מפני הריבוי בכמות נהיה האיכות גרועה. "שמא תאמר אינו מרוה? ת"ל 'סוטה'. ושמא תאמר אין בו טעם? תלמוד לומר 'הכלילי עינים', כל חיך שטועמו אומר 'לי, לי' (שם). ובאמת גם בזמננו מעידים רבים כי יש

פרשת שמות

צ"ע כיצד קבע את האות לנאמנותו של משה אחרי שיצאו ממצרים? אם כוונת הדברים לשכנע את ישראל שיצאו ממצרים וילכו אחרי משה מנהיגם, "כי אנכי שלחתיך", לכאורה יש לתת להם הסימן עוד בטרם יציאתם משם? ועוד קשה, מה הוא עיקר מה הוא טפל? לכאורה העיקר הוא מתן תורה בהר סיני, עם כל תרי"ג המצוות, ולא רק א"י שהיא אחת מהתרי"ג? וכאן עשה ממתן תורה רק אות וסימן בעלמא? כאילו ביאתם לארץ היא יותר עיקר ממתן תורה?

אלא על פי מה שלמדנו מהרמב"ן (על ויקרא יח, כה) כי עיקר כל המצוות הוא בארץ ישראל (וכדברי חז"ל בספרי על דברים יח, יא, ומובא שם ברש"י) מובן כי כאשר הבטיח ה' לנו את א"י, הכליל בזה חיוב כל שאר תרי"ג המצוות. ובזה מתורץ כיצד קבע אות זו של מתן תורה לאחר צאתם ממצרים, כי היא אות על ביאתם לארץ הקודש! וכן מובן מדוע מתן תורה הוא רק פרט וסעיף אל העיקר, שהוא כניסתם לארץ הקודש אשר שם עיקר חיוב המצוות.

וכדברים הללו כתב מהר"י עמדין בפירושו לסידורו (בברכת המזון, ברכת נודה לך (מהד' אשכול, דף תפז) שם מברכים על מתן ארץ ישראל עוד לפני שמודים לה' על מתן תורה. וז"ל: "לכאורה אין הסדר מכוון, שהרי כיבוש הארץ מאוחר אפילו לנתנת התורה, והיה לו להזכירו בסוף? אבל נחלת הארץ קדמה בבחינת התכלית... כי היא תנאי בקבלת אלהותו ית' לפי שנקרא 'אלוהי הארץ' (עיי' רמב"ן, ויקרא יח, כה). ולזה כל

[א] "וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא, אל ארץ טובה ורחבה, אל ארץ זבת חלב ודבש, אל מקום הכנעני והחתי והאמורי" וכו' (שמות ג, ח).

פירש רמב"ן: "זבת חלב ודבש. כי שבח תחילה את הארץ שהיא טובה, לומר שהאוויר טוב ויפה לבני אדם, וכל טוב ימצא בה. ושהיא 'רחבה' [א] שיעמדו בה כל ישראל במרחב (הערת המעתיק: שיש בה מקום מרווח בין דירתו של יהודי זה לדירתו של שכנו. כמו שכתב הנצי"ב "שיהיו בדירות מרווחות שמרחיבות את הדעת, להיפך מאשר היו במצרים"). [ב] או טעם 'רחבה' שיש בה רחבות [שטח שטוח] שפלה ועמק ומישור גדולים וקטנים, ואין רובה הרים וגאיות" [שאינם בני שימוש לדירה וחקלאות] עכ"ל רמב"ן. עיי"ש שהוסיף עוד פרטים על שבח שומן פירות א"י.

והוסיף רמב"ן: "וטעם 'אל מקום הכנעני', שלא אמר 'אל ארץ הכנעני' כאשר יאמר בשאר כל המקומות, לרמוז שיירשו [שיגרשו] אותם ויכריתום וישבו במקומם [תמורתם]; לא שיהיו [הנכרים] יושבים בקרבם כאבותם" עכ"ל.

[ב] "וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא, אל ארץ טובה ורחבה, אל ארץ זבת חלב ודבש, אל מקום הכנעני והחתי והאמורי וכו' (שמות ג, ח). "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה" (שמות ג, יב).

עיקר יציאת מצרים היתה למען יירשו הארץ ויקבלוהו לאלוהים בשלימות. ואם לא כן, לא הוצרך להוציאם, והיה מניחם במצרים ויקבלו שם אלהותו" עכ"ל.

פרשת וארא

מהפסוקים האלו "מקיש יציאתם ממצרים לביאתם לא"י", שהגיעו לארץ רק שנים מתוך ששים רבוא. ואמר רבא כי כן יהיה לימות המשיח (שנים מתוך ששים רבוא). ותמה המחבר זצ"ל: "כוונת המאמר הזה המופלג הוא כי כל האותות ושפטים גדולים אשר עשה למצרים בעשר מכות ובקריעת ים סוף, [היה] שוה בשביל שיבואו שניים מתוך ס' רבוא אל המטרה האלוהית" עכ"ל לעניננו. והוא לכאורה תמוה, כי לפי חינוכנו ומושגנו, המטרה האלוהית היא דוקא להנחיל תורה לישראל וזכו לזאת בהר סיני. ולמה מייחס מחבר "משך חכמה" את "המטרה האלוהית" דוקא לביאת הארץ? אלא התשובה פשוטה כי כל עיקר קיום המצוות הוא במקומו הראוי, והוא בא"י. לזה זכו רק שנים מתוך ששים רבוא. וכל הפלאות והיגיעות והנסיונות היו כדאיים בשביל הצלחת שניים אלו. [עייין שם בדבריו עוד ענינים נפלאים ועליונים].

[ג] "ונתתי אותה לכם מורשה" (ו, ח). פירש הנצי"ב ב"העמק דבר": "לא לשעה שאתם תהיו בה לבד, אלא אפילו בשעה שאתם גולים ממנה הרי היא שלכם. וכמו אדם שפורש משדה ירושת אבותיו, לעולם דעתו עליה ומשים לב לא לשכוח הליכות אותה אחוזה, אולי יזכרו ה' לשוב אליה. כך ארץ ישראל היא לנו מורשה לעד, וכמו שאמר ירמיה הנביא 'הציבי לך ציונים'. עכ"ל.

[ד] ארבע הבטחות ציוה ה' למשה למסור לישראל. [א] "והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים [ב] והצלתי אתכם מעבודתם [ג] וגאלתי אתכם בזרוע נטויה [ד] ולקחתי

[א] "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אותה לכם מורשה אני ה'." (שמות ו, ח).

אמרו על כך במדרש ילמדנו: "כי תבואו אל ארץ מושבותיכם וכו' ומה עסקו של בן כשאביו מחבבו? מחשב ועושה אותו מסוים מכל אחיו, כך כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברכ ה'." (ישעיה סא, ט). ומהיכן האומות יודעים שהם בני? משירשו נחלת אביהם, שנאמר 'בהנחל עליון גוים' (דברים לב, ח). ואומר 'ונתתי אותה לכם מורשה' (שמות ו, ח). ואומר 'אשיתך בבנים' (ירמיה ג, יט). במה אני יודע שאתם בני? 'ואתן לך ארץ חמדה' (ירמיה ג, יט). ומה עסקו של אב בשעה שכותב נכסיו לבנו? מעלה לו דורון, אף אתם 'כי תבואו אל הארץ, ועשיתם אשה לה'. ההוא דכתיב 'ויתן להם ארצות גוים וכו' בעבור ישמרו חוקיו' (תהלים קה, מד-מה). דבר אחר, 'כי תבואו אל הארץ, עם חביב לארץ חביבה. ישראל אחת היא יונתי תמתי' (שה"ש ו, ט). 'ובך בחר ה' להיות לו לעם' (דברים יד, ב). וכתוב 'ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה' (דברים יא, יב) עכ"ל (ילקוט שמעוני, שלח, רמז שמ"ה).

ביאורו של מדרש הנ"ל הוא ע"פ דברי רמב"ן (ויקרא יח, כה).

[ב] "ולקחתי אתכם לי לעם וכו' והבאתי אתכם אל הארץ" (שמות ו, ז-ח).

הרב מאיר שמחה (בספרו "משך חכמה", פירוש ראשון לפסוקים הנ"ל) מציין דבר מפליא. חז"ל (סנהדרין קיא ע"א) למדו

אתכם לי לעם והייתי לכם לאלוקים" (שמות ו, ו-ז). ואמרו בירושלמי (פסחים, פרק עשירי) כי לכן נוהגים אנו לשתות בליל פסח ארבע כוסות יין. אבל צריך עיון גדול, הרי יש בפסוק הבא הבטחה חמישית "והבאתי אתכם אל הארץ", ומדוע לא קבעו חז"ל על זאת כוס חמישי?

שאלה שהיא קשה יותר שואל "אור החיים" (על פסוקנו) הרי ה' לא קיים הבטחתו זאת! כי כל בני המדבר מתו במדבר. ואיפה ההבטחה "והבאתי אתכם אל הארץ"? והוא עונה על כך שהעם קיפח את זכותם למימוש ייעוד זה, כי חטאו בחטא המרגלים. כי ה' התנה תנאי בהבטחה השלישית "והייתי לכם לאלוקים", והם קלקלו בזה. אבל דבריו הללו סותרים לדברי חז"ל (קידושין ע"ב) שהודיעו לנו כי ה' הוא תמיד לנו לאלוקים וזה לא משנה כלום מה שנחטא או נהרוס. בסיס זה הוא אכסיומה! אלא הפירוש האמתי של אותו פסוק "והייתי לכם לאלוקים" הוא שהקב"ה יתן לנו בעלות על ארץ הקודש, וע"י זה הוא יהיה לנו לאלוקים. כך אמרו חז"ל (כתובות קי"ב) וכן פירש רש"י במפורש (בראשית יז, ז-ח) וכך כתב רמב"ן (ויקרא יח, כה).

אלא נראה לפרש תעלומה זו כך. נחלת ארץ ישראל נתחלקה לפי מספר גולגולותיהם של הגברים מעל גיל עשרים שיצאו ממצרים. יורשיהם וצאצאיהם הם שמימשו את זכותם וייסדו פרדסים ואדמות חקלאיות בארץ ישראל. אבל זכו לכך כמיופי כח של אבותיהם, יוצאי מצרים. זה כתוב מפורש בבבא בתרא (ק"ז ע"א). "משונה נחלה זו מכל נחלות שבעולם. שכל נחלות שבעולם, חיים יורשים את המתים. וכאן מתים יורשים את החיים". כיצד נתבצעה חלוקת הארץ? נניח שהיו שני אחים ראובן ושמעון. לראובן

עשרה ילדים ולשמעון שנים. אותו דור של באי הארץ בימי יהושע קבלו י"ב חלקים. אבל אותם אבות שבקבר אשר מתו עוד בימי משה, הם ירשו את החיים [וקבלו ראובן ושמעון י"ב חלקים אלון ואח"כ נתחלקו ביניהם חצי-חצי. עשרה בני ראובן קבלו רק ששה חלקים, ושני בני שמעון קבלו ששה חלקים. כך מפורש ברשב"ם על הגמרא הנ"ל. ולפי הסבר זה, מה שהוגד בפרשתנו לדור יוצאי מצרים שיהיה להם חלק בא"י, התקיים בבחינה טכנית.

דוגמא לדבר יש לנו בדברי הקב"ה ליעקב אבינו: "אל תירא מרדה מצרימה וכו' אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה" (בראשית מו, ג-ד). וכבר רש"י תמה שם, כיצד זה נתקיים? הרי אחרי י"ז שנה נפטר יעקב ועוד לא הספיק לחזור ארצה! ועונה רש"י: "הבטיחו להיות נקבר בארץ". וזהו הנקרא שחזר ארצה. כלומר האדם איננו מפסיק להתקיים בעת שנשמתו יוצאת מהגוף. אמנם הגוף חדל מפעילותו, הגוף אפילו נרקב ומתפורר. אבל האדם באשר הוא עדיין קיים! הוא רק השיל מעליו צפורן או כמו חולצה. הגוף כשלעצמו איננו עצם האדם. ואמרו זאת בזהוהר (ח"א דף כ ע"ב) על הפסוק לענין איסור השימוש בשמן המשחה, "על בשר אדם לא ייסך" (שמות ל, לב), הרי היה אפשר לכתוב בקצרה "על אדם לא ייסך"? אלא "בשר" הוא רק מלבוש חיצוני אל האדם, ואיננו עצם האדם. כן כאן המתים עדיין חיים וקיימים, רק לא בתחום המוחש לאצבעותינו. והאבות שבקבר ירשו את צאצאיהם שבגוף.

בכל אופן אפשר כי ההסבר הזה נדמה בעיני כמה רק "דרוש", וחובבי הפשט מבקשים הסבר שהוא נוח יותר. לכן נביא כאן אופן שני. "ספר הכוזרי" (ח"ב פסקא יד)

לג; וכן הקדמון "כפתור ופרח", פרק י') אפילו בחלקי א"י שטרם נכבשו, מקיימים אנו מצוות יישוב א"י.

ובכן ה' ודאי קיים את הבטחתו, והביא את יוצאי מצרים עד תחומי סיני, ונתקיים בזה "והבאתי אתכם אל הארץ". אבל מה שלא הגיעו עד מטרם העיקרית, להתנחל ולהקים מושבות חקלאיים, זהו אשמת יצר הרע שפיתה אותם לחטוא.

מלמדנו כי אין נבואה בחוץ לארץ. ובכן שואל כיצד זכה משה לנבואה במעמד הסנה, אשר הוא בעצם הר סיני, כנאמר במקרא "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה" (שמות ג, יב)? וענה הכוזרי בפשטות נפלאה שגם שם הוא ארץ ישראל. כי גבולות הארץ הם מנהר מצרים (נילוס) עד נהר פרת. וסיני הוא בתחומנו. לכן משה עמד אז על קרקע הארץ המובטחת, בארץ ישראל. [ולפי דברי מהר"י עמדין ("מור וקציעה", סוף סי' שו, עמ' כט,

פרשת בא

של מאות אלפים, אינם בחשיבות מול עשרה בא"י.

וכך העירו חז"ל: "אמר הקב"ה, ביותר חביבין הן עלי זקני [חכמי] הגולה. [אבל] חביבין עלי כת קטנה שבארץ ישראל [יותר] מסנהדרין שבחוץ לארץ" (ירושלמי, נדרים, פ"ו ה"ח). ובפרקי דר' אליעזר (פרק ח) אמרו "אפילו צדיקים וחכמים בחוצה לארץ, ורועה צאן ובקר בארץ, אין מעברין את השנה אלא ע"י רועה צאן ובקר. אפילו נביאים בחו"ל והדיוטים בא"י, אין מעברין את השנה אלא ע"י הדיוטים שבארץ" (עיי"ש פירוש רד"ל, פסקא כ"ט, הכוונה היא ע"י עדותם). ורבנו בחיי שהביא הדברים הללו, סיכם "ומכאן יש ללמוד מעלת הארץ הקדושה וכמה היא חביבה לפני המקום" (בביאורו על ויקרא כג, ב).

[ג] "והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני כאשר נשבע לך ולאבותיך, ונתנה לך" (שמות יג, יא).

המלים האחרונות "ונתנה לך" נראות לכאורה כמיותרות. אלא פירשו במכילתא, והובא ברש"י: "תהא בעיניך כאילו ניתנה לך בו ביום, ואל תהי בעיניך כירוש אבות" עכ"ל. רואים מכאן את החיבה הגדולה, כאילו כל יום מתנה זו חדשה בעינינו.

וכתב ספר "חרדים" (בפרק ב' של מ"ע התלויות בארץ, במהד' המפורסמת, עמ' 183) "אמרו חז"ל (מגילה י ע"ב) כל מקום שנאמר 'והיה' אינו אלא לשון שמחה. מצות

[א] "ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר. החודש הזה לכם ראש חדשים, ראשון הוא לכם לחדש השנה" (שמות יב, א-ב).

עיינ רש"י כי כאן נצטוינו בנבואה על מצות קידוש החודש. ומכאן סדרי מועדי ישראל בזמנים הקבועים. והנה במכילתא כאן ציינו "ועד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות. משנבחרה ארץ ישראל יצאו כל הארצות". וכתב על כך ספר "הכוזרי" (ב, יד) כי אין נבואה בחוץ לארץ, אלא אם כן הנבואה לצרכי א"י. ונבואת משה היה בא"י "כי סיני ופארן שניהם בגבול א"י הלא הם על יד ים סוף, ודבר ה': 'ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים, וממדבר עד הנהר" (שמות כג, לא).

[ב] והעיר הרמב"ם הערה נפלאה, שאחרי בוא בני ישראל לא"י, אי אפשר לקבוע סדרי המועדות אלא אם כן נמצאת בא"י עדה מישראל (אפילו עשרה יהודים). וכך לשונו: "אם יעדרו בני ישראל מא"י, חלילה לאל מעשות זאת כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל, ולא יהיה שם בית דין, ולא יהיה בחו"ל בית דין שנסמך בארץ, הנה חשבונו זה לא יועילנו כלום בשום פנים. לפי שאין לנו לחשב חדשים ולעבר שנים בחוצה לארץ אלא בתנאים הנזכרים כמו שבארנו, 'כי מציון תצא תורה' (עיינ ברכות סג ע"ב) עכ"ל. ומה שיש להתפלא מלשונו: "שלא ימחה אותות האומה מכל וכל" אם אין שם יישוב יהודי בא"י. זאת אומרת גם אם בחו"ל יש קהילות

ישוב א"י, כל עת ורגע שהאדם בא"י הוא מקיים מצוה זו. וידוע שעיקר שכר המצוה על השמחה הגדולה בה". עכ"ל

ויש להזכיר כאן כיצד נהג הרמב"ם, מביא "ספר חרדים" (סוף מצוות התשובה, במהד' הנ"ל עמ' 200) אגרת רמב"ם, עת אשר הגיע לא"י: "וליל אחת בשבת, ג' לירח סיון, יצאתי מן הים בשלום ובאתי לעכו, ונצלת מן השמד, והגענו לארץ ישראל. ויום זה נדרתי שיהא יום ששון ושמחה ומשתה ומתנות לאביונים, אני וביתי עד סוף כל הדורות" עכ"ל. ופלא שלא מצאנו לרמב"ם, או לגדול אחר בישראל, שיצוו לעשות שמחה לדורות על קיום איזו שהיא מצוה בתורה. ורואים מכאן כמה היתה חביבה בעיניו.

יש להוסיף ענין חשוב שלמרות שנפטר הרמב"ם במצרים, הוליכו אותו לקבורה בטבריא. לפי התנאים שהיו בימים ההם, היתה זו משימה קשה. אין ספק שהוא עצמו ציוה על כך, מרוב חיבוב ארץ הקודש. ולא שמענו על שאר רבני זמנו בחו"ל שעשו להם כך והובילו אותם לקבורה בא"י.

ועוד רואים כמה האריך הרמב"ם בשבח א"י בהל' מלכים (פרק חמישי, הלכות ט-יב).

ואין זו דרכו של הרמב"ם להאריך בדברי התעוררות באמצע ספר ההלכות (אלא אך ורק בסוף כל חלק מן י"ד ספרי "משנה תורה"). אלא כאן יצא מגדרו.

ומה שלא רשם מצוה זו בחשבון תרי"ג, כבר תירץ "שו"ת אבני נזר" (יו"ד סי' תנ"ד ס"ק ו'). ולפע"ד יש לתרץ כי זה נכלל ב"ספר המצוות" (לא תעשה נ"א) "שהזהירנו מהושיב עכו"ם בארצנו, כדי שלא נלמד מכפירתם, באומרו 'לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך ליי' (שמות כג, לג) עכ"ל. והרי דברים קל וחומר, אם ה' אסר עלינו להושיב מקצת נכרים בינינו פן נושפע מהם, מה נאמר על הדר בחו"ל והוא רק מיעוט בין המון נכרים רבים, כלום איננו מושפע מהם? ומכאן ברור שאסור לדור שם, ואין צורך לתורה להזכיר זאת בפירושו. ועוד יותר מזה, "לא ישבו בארצך", כיצד זה נקרא "ארצך" אם אין היהודים גרים בה? ומכאן חובה על כל יהודי לבסס היישובים בה ולהרחיב גבוליה, כדי שתהיה באמת "ארצך". וההבדל בין תירוץ של "אבני נזר" לתירוץ שהעלינו, כי הוא דיבר על מצוות "כיבוש", ואנו בססנו מצוות "יישוב" ודירה. והם שני ענינים שונים, כמבואר ברש"י ורמב"ן ו"אור החיים" על במדבר (לג, נג-נה). ויש צורך לשני הלימודים.

פרשת בשלח

[א] "נחית בחסדך עם זו גאלת, נהלת בעוזך אל נוה קדשך. שמעו עמים ירגזון, חיל אחז יושבי פלשת. אז נבהלו אלופי אדום, אילי מואב יאחזמו רעד, נמוגו כל יושבי כנען. תיפול עליהם אימתה ופחד, עד יעבור עמך ה', עד יעבור עם זו קנית" (שמות טו, יג-טז).

יאחזמו רעד, נמוגו כל יושבי כנען" (שמות טו, יד-טו).

צ"ע משום מה לא הוזכרו כאן בני עמון? לכאורה עונה על כך רבנו בחיי לפסוקנו שהזכיר כאן ארבעה כיווני עולם. פלשתים הם מצד מערב א"י. אדום הוא בדרום. מואב הוא למזרח. כנען הם בצפון.

מפרש הגאון ר' פנחס הורביץ (מחבר "הפלאה", רבו של "חתם סופר"): "כי פחד פלשתים היה מפני שארץ פלשתים היה רובה מארץ ז' עממין. תדע [ראיה לזה] שהרי יצחק גר בארץ פלשתים (בראשית כ"ו), אע"פ שלא הותר לו לצאת לחו"ל. הרי שעל כרחך שהיה מארץ ישראל. לכך אחזום חיל יותר משאר עממים. וארץ אדום עמון ומואב הם קיני, קניזי וקדמוני שהובטח לאברהם (בראשית טו) ועתידים אנו מובטחים (ב"ר סוף פרשה מד) לירש אותם בביאת המשיח במהרה בימינו" ("פנים יפות", פ' בשלח).

בספר "דעת מקרא" (הוצ' מוסד הרב קוק, על ישעיה פרק טז, עמ' קעה) מובאת מפה גיאוגרפית שם מוכח כי עמון איננו גובל כלל על א"י. ולכן לא הוזכר בפסוקנו, השר על דרכם של עם ישראל לארץ ישראל.

[ג] "עד יעבור עמך ה', עד יעבור עם זו קנית" (שמות טו, טז).

אל מה הכוונה ב"נוה קדשך"? אמנם רמב"ן פירש אותו על בית המקדש. אבל רשב"ם, וכן "בכור שור" (מבעלי התוספות), וכן המלבי"ם פירשוהו על כלל ארץ ישראל. ונ"ל להביא ראיה מדברי דוד שאמר "והראני אותו ואת נוהו" (שמו"ב טו, כה). ולא מדובר על בית המקדש, כי טרם נבנה. והוא הדין "ואת נוהו השמו" (תהלים עט, ז) לפי המלבי"ם זה א"י. וזה נ"ל ברור, כי רישא דקרא שם מוסב על יעקב ("כי אכל את יעקב") ולכן "נוהו" הוא נוה של יעקב, כלומר ארץ ישראל.

דרשו חז"ל: "עמך ה', זו ביאה ראשונה [לא"י בימי יהושע], 'עד יעבור עם זו קנית', זו ביאה שניה [בימי עזרא]. מכאן אמרו חכמים, ראויים היו ישראל ליעשות להם נס [פירש רש"י: לבוא ביד רמה] בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון. אלא שגרם החטא", פירש רש"י: ולא הלכו אלא ברשות כורש. וכל מלכי פרס, נשתעבדו להם" [ישראל] עכ"ל רש"י (ברכות ד ע"א).

על איזה חטא מדובר? פירש מהרש"א על יומא (ט ע"ב, סוף ד"ה כחומה וכו') "שגרם החטא, היינו שלא עלו כולם". זאת אומרת, מתוך מליוני יהודים שהיו אז בבבל, עלו ארצה רק 42,360 אנשים. ולכן מובא שם כי ריש לקיש שנא את היהודים מבבל, כי בגללם לא שרתה שכינה בבית שני. וכן גם

[ב] "שמעו עמים ירגזון, חיל אחז יושבי פלשת. אז נבהלו אלופי אדום, אילי מואב

ר' יוחנן כעס עליהם (מדרש שיר השירים רבה, ח' "אם חומה היא"). וכן פירש על חטא זה הגאון ר' עובדיה יוסף בספרו "מאור ישראל" (על מסכת ברכות).

וכך מצאנו ב"ספר הכוזרי" (ב, כד) כאשר המלך הוכיח אותו, כיצד כל ישראל מתפללים "רחם על ציון כי היא בית חיינו" (ברכה שניה מברכות ההפטרות) והם עצמם אינם שבים לציון? ענה ר' יהודה הלוי: "מצאת מקום חרפתי! כי אמנם חטא זה הוא אשר בגללו לא נתקיים היעוד אשר יעד ה' לבית השני 'רני ושמחי בת ציון, כי הנני בא ושכנתי בתוכך, נאום ה'" (זכריה ב, יד). כי הענין האלוהי עמד לחול עליהם כבראשונה, אילו נענו כולם לקריאה [של עזרא וכורש] ושבו לארץ ישראל בנפש חפצה. אבל רק

מקצתם נענו, ורובם והחשובים שבהם נשארר בכבל, מסכימים לגלות ולשעבוד, ובלבד שלא יפרדו ממשכנותם ומעסקיהם. וכו' וכו'. ולכן גמלם ה' כמחשבת לבם, ונתקיימו בהם ההבטחות האלוהיות רק במדה מצומצמת, כפי מיעוט התעוררותם. כי הענין האלוהי אינו חל על האדם כי אם לפי הכנת האדם, אם מעט מעט, ואם הרבה הרבה. אף אנו, אילו היינו מוכנים להתקרב אל אלוהי אבותינו בלבב שלם [כלומר לשוב לארץ הקודש], כי אז היה הוא ית' מושיענו כאשר הושיע את אבותינו במצרים" עכ"ל לעניננו.

[ד] "ויאמר ה' אל משה וכו' כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים" (שמות יז, יד). עיין דברינו בסוף פרשת תצא.

פרשת יתרו

[א] "פוקד עון אבות על בנים על שילשים ועל רבעים לשונאי" וכו'. וסיים ה' בנימה טובה "ועושה חסד לאלפים, לאוהבי ולשומרי מצוותי" (שמות כ, ו). כבר העיר רש"י כי מדה טובה של הקב"ה היא לכל הפחות פי חמש מאות מול מדת הפורענות, שזו האחרונה לארבעה דורות, וזו [לאוהבי] "לאלפים", משמעות מינימום של שני אלפים, כלומר לכל הפחות פי חמש מאות. אבל נרצה להבין מדוע יש כאן גם כפל לשון: "אוהבי" וכן "שומרי מצוותי"?

הביא רמב"ן (כאן) מדרש מכילתא: "רבי נתן אומר, לאוהבי ולשומרי מצוותי, אלו שהם יושבים בארץ ישראל ונותנים נפשם על המצוות. [לדוגמא:] 'מה לך יוצא ליהרג?' 'על שְׁמַלְתִּי את בני'. [ועוד שואלים באותו דור של שמד] 'מה לך יוצא לישרף?' [ועונה] 'על שקראתי בתורה'. 'מה לך יוצא ליצלב?' [ועונה] 'על שאכלתי את המצה' [בפסח]. 'מה לך לוקה באפרגל?' [כלומר, שוט]. [ועונה] 'על שנטלתי את הלולב'. ואומר [במקרא] 'אשר הוכיחי בית מִאֲהָבִי' (זכריה יג, ו). המכות האלו גרמו לי לִיאָהֵב [כלומר להיות נאהב] לאבי שבשמים" [עכ"ל לשון המדרש שהרמב"ן מביא].

ממעשי אבותינו יש להקשות על דברי רמ"א בשולחן ערוך (יו"ד סי' קנז, א) הפוסק "ודוקא אם רוצים להעבירו במצות לא תעשה, אבל אם גזרו גזירה שלא לקיים מצות עשה, אינו צריך לקיימו ושייהרג". אבל ברשימת פרטים במדרש הנ"ל יש מצוות מילה, קריאה בתורה, מצה בפסח, לולב וכיו"ב, כולן מצוות עשה. ולמה מסרו

נפשם? וכן הנצי"ב ("העמק שאלה", מב ס"ק ב') הקשה קושיות נוספות. וגם ה"כסף משנה" (על הרמב"ם הל' יסוה"ת פ"ה סוף ה"א) סבור כי גם על מצוות עשה יש למסור נפש. אלא שהרמ"א בעצמו ממשיך בדבריו: "מיהו אם השעה צריכה לכך, ורוצה ליהרג ולקיימו, הרשות בידו" עכ"ל. מה פירוש שהשעה צריכה לכך? שמא יש מענה לזה בדברי הש"ך (קנ"ז, ס"ק ב) "דאם הוא אדם גדול וחסיד וירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש השם ולמסור עצמו [למיתה] אפילו על מצוה קלה, כדי שיראו העם ליראה את ה' ולאוהבו בכל לבם" עכ"ל. זאת אומרת, כאשר יש צורך לחנך את שאר בני הדור, כי נתרשלו מקיום התורה, והחסיד הזה רוצה לנהוג קיצוניות כדי להפגין שיש לקיים מצוות ה' בכל מחיר שהוא, ואפילו בהפסד חיים, הרי בזה הוא עושה מצוה גדולה. כי שאר בני הדור רואים שזה מסר את כל אשר לו, אפילו המשך שנות חייו, ובלבד לא לוותר על דבר ה'. בלשון אחרת, יש דבר שהוא יקר ונעלה וחשוב לאין ערוך יותר מאשר חיי הגוף, והוא קיומן של מצוות ה'. ובזה מובן מדוע הפסוק מכנה את הללו "לאוהבי". כי הם "שומרי מצוותי" לא מפני ההכרח, ולא מפני ההרגל, אלא מפני אהבה גדולה ליוצר כל ב"ה. אבל העיר הנצי"ב כי במדרש הנ"ל משמע שכלל בני ארץ ישראל הנ"ל היו בדרגא נפלאה זו, ולא רק גדוליהם.

אבל עדיין צריך בירור. משום מה אמר מדרש מכילתא תוספת מלים "אלו שהם יושבים בארץ ישראל ונותנים נפשם על המצוות"? כלום בחו"ל לא היו מעשי גבורה

שהיהודים מסרו נפשם על קיום המצוות?

עונה על כך מחבר "מגן אברהם" לשו"ע, בספרו "זית רענן" ביאור ל"ילקוט שמעוני" שם מובא המכילתא הנ"ל. "שבארץ ישראל היו גזירות קשות [של אומות העולם נגד המצוות] והיו יכולים [הנרדפים] לברוח לחוץ לארץ. ואפילו הכי מסרו עצמם על ישיבת ארץ ישראל. מה שאין כן, היושב בחוץ לארץ במקום [שיש] גזירות קשות, מתחייב בנפשו דלא אזיל [כלומר שאינו נודד ממקומו] למדינה אחרת" עכ"ל. זאת אומרת, מי שנמצא בעימות קשה נגד השלטונות, מוטל עליו לברוח למדינה אחרת, כמו שכתב הרמב"ם ב"אגרת קידוש השם". ראשית כי מי יודע אם יצליח לעמוד בנסיון היסורים, ושמא לבסוף ייכנע ויעבור את העבירה. ועוד, גם אם ייהרג תחת לחץ השלטונות, מתחייב בנפשו כי היה יכול להמלט למקום רחוק ולהציל את נפשו. ומסיים "מגן אברהם" את דבריו הכבירים, שאם מדובר ביושבי ארץ ישראל, איך אפשר להעלות על הדעת שיצאו לחו"ל? המצוה שהם מקיימים בכל עת ורגע בעת ישיבתם, מצוה זו היא כה חביבה עליהם שאפילו במחיר של יסורי המלכות, או אפילו חשש שימותו על המצוות, אינו מרתיע אותם. הדברים הללו מזרחים אור גדול על מעלת אחיזתנו בא"י למרות כל הסכנות הצפונות לנו מאויבינו מבחוץ או שונאינו מבפנים.

וכדברי "מגן אברהם" בענין מסירות נפש למען יישוב א"י מצאנו בספר הקדמון "כפתור ופרח" (לר' אשתורי הפרחי, פרק י', מהד' ברלין, שנת תרי"א, עמ' 36).

מדוע לפי ר' נתן קורא ה' דוקא לבני ארץ ישראל "אוהבי"? התשובה לכך מפני שבחו"ל עיקר הדרך להגיע לעבודת ה' היא

ע"י יראה; ובארץ ישראל הדרך היא ע"י אהבה. כך כתב "שם משמואל" (אדמו"ר מסוכצ'וב, על וישלח, עמ' מב) "ההפרש בין א"י לחו"ל. שבא"י העבודה באהבה ודביקות כענין שבת. ובחו"ל העבודה בסור מרע וביטוש [התשת] כוחות נפשו, להכניעם לקדושה על כרחם, שלא בטובתם" עכ"ל.

והרי זה פסוק מפורש באמנה אשר יהושע בן נון כרת בין ישראל והקב"ה. וז"ל: "רק שקמרו מאד לעשות את המצוה ואת התורה אשר ציוה אתכם משה עבד ה', לאהבה את ה' אלוהיכם וללכת בכל דרכיו ולשמור מצוותיו ולדבקה בו, ולעובדו בכל לבבכם ובכל נפשכם" (יהושע כב, ה). והדבר צריך עיון, והרי בפסוק המקביל הדומה לזה מאד (דברים י, יב) מנויות כל התכונות הללו, עם הבדל אחד. שם מפורשת "ליראה את ה' ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו" וכאן בדברי יהושע מפורשת אך ורק "אהבה", ונשמטת הזכרת "יראה"? אלא זאת כי כאן יהושע מדבר אל עם הנכנס לארץ הקודש.

מעין רעיון זה (כלי לעמוד על ההבדל שבין הפסוקים הנ"ל) הזכיר המלבי"ם על ספר דברים (יא, כב). "כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת אשר אנכי מצוה אתכם לעשותה. לאהבה את ה' אלוהיכם, ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו. והוריש ה' את כל הגויים האלה מלפניכם, וירשתם גויים גדולים ועצומים מכם". גם כאן אין "יראה" מוזכרת. ולמה? עונה שם המלבי"ם "יש שתי מדריגות בעבודת ה', זו גבוהה מזו, שהוא העובד מיראה, וגבוה עליה העובד מאהבה. גם בירושת הארץ יש הבדל ביניהם. הגבולות שהוזכרו בפרשת מסעי, הם למען כיבוש יהושע [בצמצום], לפי מה שהספיק לעשות בחייו. אבל כבר הבטיחם ה' (בפרשת משפטים) וישתי את גבולך מים סוף ועד ים

פלשתים, ומדבר עד הנהר' שזה הבטיחם בעת שיעבדו מאהבה, שאז יתרחב גבול א"י יותר מגבולים הנזכרים בפרשת מסעי ובכיבוש יהושע" עכ"ל.

ובאמת חידוש של המלבי"ם כמעט מפורש במקרא. "כי אם שמור תשמרון וכו' לאהבה את ה' אלוהיכם וכו' והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם". כלומר ז' עממין. ואח"כ ממשיך המקרא "וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם" [הם התוספת על הנ"ל] "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו, לכם יהיה. מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון [התיכון] יהיה גבולכם" (דברים יא, כב-כד. וחילוק זה מוזכר במדרש ספרי על פסוקים אלו). הרי כאן שני שלבים שונים, הנאמרים כמתן שכר על "לאהבה את ה'" ובלי להזכיר כלל "יראה". ועוד נוסף: לכן אותו הפסוק שדיבר על "יראה" (דברים י, יב) הוא בלשון יחיד, לכל יהודי אפילו הוא בחו"ל. מה שאין כן פסוקנו (יא, כב) הוא בלשון רבים, לציבור ישראל שבא"י. [ע"ע על חילוק זה בין חו"ל

לא"י בדברי רי"מ חרל"פ, "מעייני ישועה", עמ' כז].

ובזה אנו מבינים יפה מדוע כינוי כבוד "לאוהבי" שייך דוקא ליושבי ארץ ישראל. כמו בימים ההם, גם בזמן הזה, יש אוהבי ה' המוסרים עצמם לכל מיני סיגוף וצער על קיום המצוות, נגד כל ממשלת זדון הכופה על ביטול מצוות יישוב א"י. אשרי חלקם של העומדים בתקיפות הדעת למען קיום מצוות התורה! להם תאר הכבוד המרומם "לאוהבי", וגם יזכו לשכר "לאלפים".

[ב] "כבד את אביך ואת אמך... למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה" (שמות כ, יב). למה התורה מזכירה כאן ענין "על האדמה"? הרי אין מצוה זו תלויה רק בארץ? כתב הנצי"ב ב"העמק דבר": "בא המקרא הזה ללמדנו עיקר גדול. כדברי רמב"ן (ויקרא יח, כה) שהתורה ומצוותיה אע"ג דמצוות שאין תלויות בארץ נוהגות אפילו בחו"ל, מכל מקום מיוחדות המה יותר בא"י, ועל כן נקראת 'תורת אלוהי הארץ' עכ"ל.

פרשת משפטים

ועתידים אנו מובטחים לירש אותם בביאת המשיח בב"א, כדכתיב "ועפו בכתף פלשתים ימה, יחדיו יבוזו את בני קדם, אדום ומואב משלוח ידם, ובני עמון משמעתם" (ישעיה יא, יד) עכ"ל.

וכן כתב רשב"ם (סוף פרשת וירא) כי ארץ פלשתים היא בתחום ז' עממין. וכן מפורש במקרא (דברים א, ז) "ובחוף הים" (רש"י שם בשם הספרי). וחזר על כך רש"י (לדברים ב, כג) שהתורה מספרת לנו כי הכפתורים כבשו את עזה ממדינת הפלשתים, כדי להתיר לנו לכבוש ולנחול את הארץ הזו כחלק מא"י. כך אמרו חז"ל (חולין ס ע"ב).

[ג] "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים" (שמות כג, לא).

עיינ בספר "תורה שלמה" (להגאון רבי מנחם כשר, כרך יט, עמ' שיב) המביא מקדמונים רבים שזהו נהר גיחון שהוא הנילוס, הוא הגבול הדרומי של א"י. ויש להוסיף על דבריו כי כן כתבו תרגום יונתן (על בראשית טו, יח) ותרגום ירושלמי (על במדבר לד, ה) וכן רש"י (על יהושע יג, ג) ורד"ק (שם) וכן התוספות (ערכין טו ד"ה כשם). וכן הרמב"ם (הל' קידוש החודש, פי"א הי"ז). ושם (בפרק חמישי הי"י) כתב הרמב"ם שזמן ההליכה מירושלים למצרים על דרך אשקלון הוא קרוב לשמונה ימים. כיון שמהלך אדם בינוני ביום הוא ארבעים מיל (עשר פרסאות, פסחים צד ע"א), כלומר זה בסך הכל 320 מיל. וזהו ערך המרחק לתעלת סואץ, שם הנילוס. ויש להוסיף על הנ"ל כי גם הגר"א (על יהושע טו, י) סבור כי נחל מצרים הוא הנילוס.

[א] "אל נוה קדשך" (שמות טו, יג). כתב החזקוני "לכל ארץ ישראל קורהו 'נוה קדש' כמו 'ויביאם אל גבול קדשי, הר זה קנתה ימינו' (תהלים עח, נד). וכן 'כי מאספיו יאכלוהו והללו את ה', ומקבציו ישתוהו בחצרות קדשי" (ישעיה סב, ט) עכ"ל. ומזה אנו מבינים בפזמון "על הנסים" של חנוכה, "ואחרי כן באו בניך לדביר ביתך וכו' והדליקו נרות בחצרות קדשך". וצ"ע הרי הדליקו בהיכל ולא בחצר? וכן הקשה "בני יששכר" (כסלו, מאמר ד, פסקא צ"ב ותירץ ע"פ סוד). אלא פירושו ע"פ פשט שבכל ארץ ישראל ("חצרות קדשך") הנהיגו להדליק נרות חנוכה. וכן הוא השימוש בביטוי זה ב"מודים דרבנן" (בחזרת הש"ץ) "ותאסוף גליותינו לחצרות קדשך", והכוונה לא"י. ועיין רש"י (חולין דף צב סוף ע"א) כי כל ארץ ישראל נקראת "בית ה'".

וכן כתב כאן רשב"ם: "נהלת בעזך. מנהל אתה את ישראל עכשיו, כדי להכניסם ולהורישם את ארץ כנען, שהיא נוה קדשך" עכ"ל. מעיין זה כתב ג"כ רלב"ג.

[ב] "שמעו עמים ירגזון, חיל אחז יושבי פלשת" (שמות טו, יד).

כתב על כך הגאון ר' פנחס הורביץ (מחבר "ההפלאה") בספרו "פנים יפות", בפרשתנו: "כי פחד הפלשתים היה מפני שארץ פלשתים היה רובם מארץ ז' עממין. תדע [לכך הוכחה], שהרי יצחק גר בארץ פלשתים אע"פ שלא הותר לו לצאת לחו"ל. הרי שעל כרחק שהיה מא"י. לכך אחזום חיל יותר משאר עממים. וארץ אדום ועמון ומואב הם קניי קדמוני שהובטח לאברהם,

[ד] "לא תכרות להם ולא לאלוהיהם ברית. לא ישובו בארצך פן יחטיאו אותך לי. כי תעבוד את אלוהיהם, כי יהיה לך למוקש" (שמות כג, לב-לג).

יש לשאול משום מה המקרא פיצל בין שני החסרונות; "פן יחטיאו אותך לי" לבין "כי תעבוד את אלוהיהם"? עונה על כך "הכתב והקבלה" כי התורה מזהירה אותנו מפני שתי בריתות עמהם: "להם ולא לאלוהיהם". בתחילה התורה מזכירה לא לתת לנכרי לשכון בארצנו (אלא אם כן קבל עליו ז' מצוות בני נח), וזהו "להם". ואח"כ התורה מזכירה לא לנהוג סובלנות, לא לתת בארצנו מקום לפולחן אלילי, וזהו "ולא לאלוהיהם". הרי שתי אזהרות נפרדות.

שמה אפשר להביא לפירוש זה סיוע מדברי התורה באותו נושא, אבל במקום אחר

(כמדובר לג, נה) שאם לא נגרש מכאן את הנכרים האלילים, "והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצינינים בצדיכם, וצררו אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה". פירש רמב"ן: "הכוונה בשכים בעיניכם, להטעות אתכם ולא תראו ולא תבינו, כמו 'כי השוחד יעור פקחים'... יאמר כי ינקרו עיניכם להטעות אתכם, ולא תראו ולא תבינו, וילמדו אתכם בכל תועבותיהם, ולעבוד את אלוהיהם" עכ"ל לעניננו. כלומר יש כאן מכשול שננהג בתועבות בין אדם לחברו, וכן נתקלקל בענין עבודת האלוה ח"ו. [והמשך הפסוק של "וצררו אתכם" מפרש רמב"ן על צרות של מלחמה, שינסו לגרש אתכם מן הארץ. כלשונו: "כי כאשר דמיתי לעשות להם על ידיכם שיגלו כולם מן הארץ ולא תותירו מהם שם, ולא שמעתם בקולי, כן אעשה לכם ולא אשאיר מכם בארץ גם אחד" ח"ו].

פרשת תרומה

במשכן עוד בטרם נכשלו בעגל. ספר "עיונים בספר שמות" (של דר. נ. לייבוויץ, שיחה ראשונה לפרשת תרומה) מביא לדברי רש"י סימוכין מהמדרשים (שמור לג, ג וכן תנחומא, תרומה, ח). זאת אומרת, לכתחילה לא רצה ה' שיהיה להם משכן במדבר. ורק מעשה העגל גרם לכך.

דעת ר' עובדיה ספורנו (על שמות כד, יח) כי עת שחטאו ישראל בעגל ראה הקב"ה טבעם הירוד של ישראל, שהיו חלושים בדעת וזקוקים לביטויים מוחשיים לעבודת הבורא, ציוה ה' על הקרבנות. וברוח זו כתב מהר"י אברבנאל (על ירמיה ז, כב-כג, עמ' שכ"ח בנדפס). וזה מתאים לדברי המאחרים הקמת המשכן. לפי דבריהם משמע שהקמת המשכן בהיותם עדיין במדבר היתה בדיעבד ולמען צורך אנושי. [ואמנם לכאורה חז"ל בכתובות סב ע"ב פירשו הקדמת הקמת המשכן לשבח, ולכאורה לפי פירושנו הוא לגנאי? אבל אפשר לתרץ שבכל זאת שינוי תכנית זו היתה מפני חיבתם של ישראל, לבל ייכשלו בחטאים נוספים].

ויש להוכיח שהקמת המשכן עם כל כליו, אינה בדרגת הקמת הקדש בירושלים. [א] ממה שידענו (מל"א ז, מט; מנחות צח ע"ב) כי שלמה המלך הכין למקדש עשר מנורות, מול מה שבמשכן היתה רק אחת. וכן הכין עשרה כיורות (מל"א ז, פסוקים כז, לח) מול מה שבמשכן היה רק אחד. וכן הכין עשרה שולחנות להיכל (דהיי"ב ד, ח) מול מה שבמשכן היה רק אחד. ועל פי הסוד (עיין דברי ר' משה דוד וואלי, תלמיד חבר לרמח"ל, בספרו על מלכים, עמ' נח, סג) כך היא השלימות. אלא שבמדבר היה רק באופן

[א] "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה, ח).

הקשו חז"ל (כתובות סב ע"ב) כיצד קבע ה' משכן קודש במדבר? והרי תחילת תכניתו היתה לעשות זאת רק בארץ ישראל? וכך כתוב בשירת הים "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך, מכון לשבתך פעלת ה'" (שמות טו, יז). ומבאר מהר"ם אלשיך (בביאורו לפסוקנו) כי דוקא המקום ההוא בירושלים הוא המסוגל, "כי שם שער השמים, ומאז נברא העולם שרתה שכינה במקום ההוא, כי על כן הקריבו שם קרבנם אדם ונח, ואברהם את בנו יצחק. והטעם כי הוא מכון כנגד בית המקדש של מעלה, כאומרם על 'מכון שבתך', מכון לשבתך" עיי"ש שהאריך. וענו שם חז"ל כי מפני חיבתם של ישראל הסכים הקב"ה לשכון ביניהם גם בהיותם עדיין במדבר. אבל נבחר להלן כי הופעת שכינה במדבר לא היתה שלימה, מפני שלא היה בארץ ישראל.

והנה יש להוכיח בזאת מה ההבדל בין "משכן" ל"מקדש" (ומה שאמרו בעירובין ב ע"א, הוא על דרך ההרחבה, ולא בדרך הדיוק). הרי שבעה דברים נבראו לפני בריאת העולם, ואחד מהם הוא המקדש (יומא נד ע"א).

פרשיות תרומה-תצוה (על מצוות הקמת המשכן במדבר) נכתבו בתורה לפני פרשת תשא, שם חטאו בעגל. סבור רש"י (שמות לא, יח. וכן על לג, יא) "אין מוקדם ומאוחר בתורה. נאמרו להם פרשיות אלו אחרי חטא העגל. אבל לעומתו הרמב"ן (על שמות לה, ו וכן על ויקרא ח, א) חולק וסבור שנצטוו

כללי, אבל בכואם לארץ הקודש נתפרט יותר. לוי, זאת מנוחתי עדי עד, פה אשב כי אויתיה" (תהלים קלב, יג-יד).

[ג] עוד יש להוסיף הבדל בין מקום ארעי למקומו בא"י, כי לא כל הקרבנות היו קרבים במדבר. חסרו שם שני הלחם, עומר והביכורים, הנקרבים רק בא"י (משנה כלים, פ"א).

לפי כל הפרטים הנ"ל, למדנו בפרשתנו שהמשכן היה רק בבחינת טרומי. חשיבות עליונה יש שהמקדש יהיה דוקא בארץ ישראל. שם יש שלימות.

[ב] וכן במדבר היו חונים ונוסעים. בכל מקום שם חנו היתה קדושה זמנית למקום המשכן "והזר הקרב יומת". אבל כאשר נסעו משם, חזר אותו מקום למצבו הרגיל, וכמו שהיה בהר סיני אחרי גמר מתן תורה והשכינה נסתלקה (שמות יט, יג ורש"י שם). אבל המקדש בירושלים נקראת "נחלה" או "מנוחה" (זבחים קיט ע"א) וקדושתה היא לעולמים. וכדברי רמב"ם (הל' בחירה, פ"ו הט"ז). "כי בחר ה' בציון, איוה למושב

פרשת תצוה

[א] "ויקחו אליך שמן זך כתית למאור להעלות נר תמיד" (שמות כו, כ).

ענין השמן הזה בא ללמד על לימוד תורה. ויש שוני בין שמן של חו"ל לשמן של א"י. כתוב בזכריה (ד, יא-יד) "ואען ואומר מה שני הזיתים האלה על ימין המנורה ועל שמאלה? וכו' וכו' ויאמר אלה שני בני היצאה העומדים על אדון כל הארץ". מדוע כתוב כאן "זיתים" וכאן "יצהר"? דרשו על כך חז"ל: "יצהר, אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל שנוחין זה לזה בהלכה כשמן זית. 'ושנים זיתים עליה' אלו ת"ח שבבבל שמרווין זה לזה בהלכה כזית" עכ"ל. ויש עדיפות לארחות לימודם של ת"ח בא"י, כדברי רש"י: "מעיינים יחד ומתקן זה את דברי זה והשמועה יוצאה לאור". ובזה גם מוסבר למה דוקא בני היצאה הם "העומדים על אדון כל הארץ".

הגדירו לתורת בבל ל"מחשכים" (סנהדרין כד ע"א). עיין על כך ביאור הנצי"ב (בהקדמתו ל"שאלות", קדמת העמק, מאמר א' פסקא ט'). ומפני חטאינו גלינו מארצנו וירדנו דרגא. אבל כאשר ת"ח מחו"ל עולה לארץ ישראל, הוא מתעלה בהבנתו את התורה (כתובות עה ע"א). ולכן ר' זירא אף היה מרבה בצומות, כדי שתלמוד הבבלי לא ימנע ממנו הבנת תלמוד הירושלמי. ובכל מקום שחכמי בבל הזכירו "שלחו מתם" (משם, מארץ ישראל) כך אנו פוסקים את ההלכה. כך כותב הנצי"ב: "חלקו כבוד לחכמי א"י לסמוך למעשה עליהם ובכל מקום שלא נתברר בידם (של בני בבל) שלחו מתם ושוב לא זוו מדבריהם" ("קדמת העמק", מאמר א' פסקא יא). ועיין דברים על כך בחוברתנו בעז"ה "ציון במשפט תפדה" (עמ' 33-30).

ולכן, שמן זה שהכינו למאור המנורה הוא סמל לחכמת ת"ח בא"י, שאינם מרוויים זה לזה כזית. רבנו רמ"א ("תורת העולה", ח"א פרק טז) קישר בין מנורת המקדש למנורת זכריה (פרק ד, יא-יב) וביאר שם מה ההבדל בין "זיתים" (בני חו"ל) ל"יצהר" (חכמי א"י). ולפי זה הנמשל ברור. שני הזיתים הם מימין ומשמאל למנורה, אבל רק השמן עצמו הוא בגוף המנורה. מלמדנו מהר"ל: "כי ההלכה היא אמתות התורה עד שאינו נוטה לא לימין ולא לשמאל... כי הדרך לעולם הבא צריך שלא יהיה נוטה לא לימין ולא לשמאל" ("נתיבות עולם", תורה, פרק א, על מאמר חז"ל בסוטה כ ע"א: "הגיע לפרשת דרכים"). ועוד אמר מהר"ל ("חידושי אגדות", עמ' קמג-קמד, על סנהדרין כד ע"א): "לאחד קראתי נועם, וזה

ענין המנורה הוא סמל ללימוד התורה. "בית המקדש, אורו של עולם" (בבא בתרא, דף ד'; ב"ר א'). והרחיב בזה בספר "תורת העולה" לרמ"א (ח"א פרק טז), וכן "עקידת יצחק" (פ' תרומה) וכן בדברי רש"י הירש (שמות כה, לט). ולדבריו זה מסומל בפסוקים "תורת ה' תמימה" וכו'. כי אם הלוחות שבדביר הם כנגד תורה שבכתב, אבל המנורה מול תורה שבעל פה, שם הנחיית הרוח לעם ישראל. וכדברי הגר"א (בביאורו לתקוני זהר חדש, דפו"י דף עד ע"ב) ד"ה דאיהי מצוה כו' כתב "שהתורה היא שמן, ובלתי שמן נכלה הנר".

אבל להגיע לאמיתותה של תורה, צריכים לתורת א"י. כך חכמי בבל עצמם

מפני כי אויר א"י הוא ממוצע וממוזג, ומפני כך חכמים שבה ממוצעים (בהנחה) [בנחת] בהשקט. אבל בבל היא יוצאת חוץ למיזוג, ומפני כך היו נוטים אל הכעס. וכל זה מפני כי מענין הארץ כל אחד". [ומסיים שם דבריו:] "ולפיכך ג"כ התלמוד שבבבל שיש בו רוב פלפול. בשביל כך אין הלכה ברורה בה, כי תמיד יש לפלפל ולהקשות עד שאין הדבר ברור כל כך. ולפיכך אמר 'במחשכים הושיבני' זו תלמודה של בבל" עכ"ל. (ע"ע דברי מהר"ל, "נתיבות עולם" נתיב הכעס, פרק א', מה ההבדל בין בית הלל לבית

שמאי, ולמה פוסקים כמו בית הלל).

ונראה להוסיף על דבריו כי מאז גלינו מארצנו נתקיים בנו "שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד" (שבת קלט ע"א עיי"ש רש"י). זה חלק מן עונש הגלות. ולכן ה"הלכה" נרמזה בשמן. ועל זה אמרה תורה "שמן למאור". ולכן אמרו "כי נר מצוה ותורה אור" (משלי ו, כג). אמרו חז"ל: "נקראת התורה 'אור' שהיא מאירה לאדם מה יעשה" (במד"ר יד, כב).

פרשת תשא

[א] "ונחלו לעולם" (שמות לב, יג).

כתב הנצי"ב: "דמשמעו שאין לה הפסק, ואפילו בשעה שגולים ממנה, הרי היא שלהם, אלא שגולים ממנה" ("העמק דבר", שם). ע"י זה מובן פסק של ר' נחשון גאון (מובא בשו"ת מהר"ם רוטנברג, סי' תקל"ו) כי לכל יהודי בכל דור ודור יש בעלות על ד' אמות קרקע בא"י. וכן הובא גם בתוספות (בבא בתרא מד ע"ב). ואפילו הלויים יש להם חלק בקרקע מפני ערי הלויים.

[ב] "ישראל שבחו"ל עובדי ע"ז בטהרה הם. כיצד? עובד כוכבים שעשה משתה לבנו וזימן כל היהודים שבעירו, אע"פ שאוכלין משלהן ושותין משלהן, ושמש שלהן עומד לפניהם, מעלה עליהם הכתוב כאילו אכלו

מזבחי מתים, שנאמר 'וקרא לך ואכלת מזבחו' (שמות לד, טו). ואימא עד דאכיל? אמר רבא, אם כן נימא קרא 'ואכלת מזבחו'. מאי 'וקרא לך'? משעת קריאה". (מסכת ע"ז דף ח ע"א).

כתב הרמב"ם בפירושו למשנה (מסכת ע"ז, פ"א מ"ד) בענין האיסור לעבור בעיר שיש בה פסל לע"ז: "ולפיכך צריך לדעת שכל עיר מערי האומה הנוצרית שיש להם במה, כלומר בית תפלתם, שהוא בית ע"ז בלי ספק, הרי אותה העיר אסור לעבור בה במתכוון, וכל שכן לדור בה. אלא ה' מסר אותנו בידיהם שנגור בעריהם בעל כרחנו, לקיים דברו 'ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן' (דברים ד, כח) עכ"ל. הרי מכאן עון נוסף על הישיבה בחו"ל.

פרשת ויקהל

ה"א) "שמשא בריש דקלא תמן, איממא היא הכא" [כאשר קרני שמש בראש העץ, יום הוא כאן] עיי"ש פי' "פני משה" שזו קושיא על רב, כי לא התפלל בזמן שהוא אמת, וכדברי רמ"ק הנ"ל.

לפי היסוד הזה מובן מאד מפני מה האבות (אברהם, יצחק ויעקב) שמרו את המצוות בטרם מעמד הר סיני, רק בעת שהיו בא"י. כן כתב רמב"ן (בראשית כו, ה) ומסביר כי לכן יעקב נשא ב' אחיות, רק בהיותו בחו"ל. וכן עמרם נשא את דודתו יוכבד (דבר האסור ע"פ תורה) רק בהיותו במצרים. ויש להוסיף על דבריו, כי אחי יוסף אכלו משחיטת גויים בהיותם במצרים (בראשית מג, טז) כי היו בחו"ל. וכל אלו ידעו שאינם פוגמים בספירות מעלה.

גם בזה מוסבר מדוע מקובלים שהיו בחו"ל לא שמרו על אזהרות האריז"ל בכמה ענינים, כי ידעו שאין בזה שום פגם בספירות מעלה. (עיין דברי שו"ת חתם סופר, על או"ח סוף סי' קנט; וכן גליון מהרש"א ר' שלמה איגור) לשו"ע יו"ד סי' קפ"א; וכן שו"ת באר עשק (סי' ע').

וכתב מחבר "בני ישכר" בספרו "אגרא דכלה" (בראשית א, טו, דף כא): "והיו למאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ", היא הארץ הידועה היינו ארץ הקדושה. דהקשו הראשונים ענין השינוי באורות עליונים כפי איזה מקום הוא, דהרי ישתנה הזמן לפי המקום והמחוז. במחוז הזה יום ובמחוז אחר לילה. ותירצו דהכל נעשה אחר הזמן ההוא בא"י שהוא העיקר, ומחוזמן

[א] "ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי יהיה לכם קודש, שבת שבתון לה' (שמות לה, ב).

מה ההבדל בין לשון "ביום השביעי" לבין "שבת"? אלא אמרו חז"ל (שבת סט ע"ב) "היה מהלך בדרך או במדבר ואינו יודע מתי שבת, מונה ששה ומשמר יום אחד ע"י קידוש והבדלה" (גם ביום ההוא של ספק, עושה מלאכה רק כדי צורך חייו). בזה מובן. כי אותו "יום שביעי" שאדם זה מונה איננו יום השבת המוחלט והמקודש בשמים. רואים אנו כאן יסוד שאפשר להמשיך כח מן התאריך המוחלט אל יום אחר, והכל לשם חינוך האדם אבל לא שזהו היום המקודש בעולמות הרוחניים.

בדומה לכך, קדושת שבת ברקיע היא לפי אופק ארץ ישראל. אבל שאר ארצות שם היהודים מקדשים לשבת כמה שעות לפני זה (למזרח א"י כמו בהודו) או כמה שעות אחרי יום זה (למערב א"י כמו באמריקה) שבת זו היא רק בהשאלה, ולא בעצם. נפקא מינה שאינם פועלים בזה תיקון בספירות מעלה.

כן כתב רמ"ק (רבי משה קורדוברו, בספרו "אור יקר", כרך יא, דף רנא) וכן כתב רבי אברהם אזולאי (בספרו "חסד לאברהם", מעין ג', נהר ח'). [ודבר זה ברור, כי כאשר בני א"י מתפללים שחרית, אז יש מדת חסד בעולם, הא כיצד בני הודו מתפללים מנחה, שמעורת מדת הדין? וכן כאשר יש בא"י שבת ועליית העולמות, כיצד בארה"ב מתפללים לפי חול?]

ויש לזה רמז בירושלמי (ברכות פ"ד

שבא"י יומשך להזמנים שבחו"ל. וע"פ זה פרשו בזהר הקדוש 'לא זזה שכינה מישראל אפילו בשבתות דחו"ל', היינו השבתות של הזמנים שבחו"ל" (עכ"ל).

[והוסיף על זה "חיבת הארץ", של ר' ברוך דוד הכהן (שנת תרנ"ז), פסקא ר"ס]:
 "ועל פי זה יתפרש 'והיו למאורות' להאיר על הארץ הידועה (א"י) דוקא. וכו' ובזה יתפרש 'ולמשול ביום ובלילה' על ב' המאורות שמושלים ביום ובלילה, לפי ענין המאורות והאקלימים, שהם בזמן א' יום בזה האקלים, ולילה בזה האקלים, כנודע לתוכנים. ודקדקו (הקדמונים) כיון שהימים

והלילות אינם שוים תחת הזמן, כפי איזה מקום הוא השינויים במאורות העליונים? וכפי מה שתרצו, דהעיקר הוא לפי זמן שבארץ ישראל, אם כן בא"י יום ולילה האמתיים, מה שאין כן בשאר אקלימים אין האורות מבדילים בין 'יום ובלילה' רק בין 'האור והחושך'. וזהו שאמר [בפסוק] 'ולמשול ביום ובלילה, ולהבדיל בין האור והחושך' [כלומר הרישא בא"י, והסיפא בשאר ארצות]. עכ"ל.

לכן בפסוק שהתחלנו בו, "יום השביעי" הוא בשאר ארצות ובעולם כולו, אבל "שבת" ממש הוא רק בא"י.

פרשת פקודי

הענין כי עיקר הדרישה וההשגחה שם, ומשם מתפשטת לשאר הארצות עכ"ל לענינו.

וכך סגנון חז"ל: "ארץ ישראל נבראת תחילה, וכל העולם כולו נברא לבסוף וכו'. ארץ ישראל משקה אותה הקב"ה בעצמו, וכל העולם כולו ע"י שליח [תוספת המעתיק: כאן רמזו שיש בחז"ל רק השגחה בעקיפין, דרך מלאכי מעלה]. ארץ ישראל שותה מי גשמים, וכל העולם כולו מתמצית" (תענית י ע"א).

ולפי דברינו הנ"ל על פרשת תרומה, המקדש כולל שולחן הזהב ולחם הפנים שעליו היו מיועדים רק בא"י. לפי דעת חז"ל (כתובות סב ע"ב) רק משום סיבה צדדית הקדים ה' להקים להם משכן במדבר. בהיותם במדבר אכלו מן, לחם מן השמים, ולא היו זקוקים לסגולת "לחם הפנים" כדברי "החינוך" והרדב"ז. אלא עיקר המאמר מכוון להשגחה פרטית של א"י.

[א] על השולחן שבהיכל בית המקדש נאמר "ויערוך עליו ערך לחם לפני ה', כאשר ציוה ה' את משה" (שמות מ, כג). לחם זה, מה ענינו?

כתב הרדב"ז ("מצודת דוד", מצוה ש"פ) בטעם המצוה "לפי שהלחם הוא עיקר מזון כל בני העולם, ציוה השי"ת להיות הלחם מסודר תמיד על השולחן הטהור לפני ה' כדי שתהיה השגחתו תמיד עליו בלי הפסק, כדאיתא 'והיו עיני ולבי שם כל הימים' (דהי"ב ז, טז). וע"י כן תחול הברכה על כל פרנסת העולם". ע"ע דברי ספר החינוך (מצוה צ"ז) שכתב מעין זה.

אבל האמת היא כי עיקר ההשגחה היא רק בא"י. כן כתב ספר "כפתור ופרח" (לר' אשתורי הפרחי, פרק י', מהד' ברלין, שנת תרי"א, עמ' 36) וכן כתב רבנו בחיי (על דברים יא, יב) וז"ל: "ארץ אשר ה' אלוקיך דורש אותה תמיד. עיקר השגחתו בארץ ההיא. כי בודאי כל הארצות הוא דורש, אבל

פרשת ויקרא

"שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה" (ישעיה סו, י). בגין דחדוה לא אשתכח אלא בזמנא דישראל קיימי בארעא קדישא, דתמן אתחברת אתתא בבעלה [פי' מהרח"ו, מל' עם ת"ת]. וכדין הוא חדוותא דכולא, חדוותא דעילא ותתא. בזמנא דישראל לא אשתכחו בארעא קדישא, אסיר ליה לבר נש למחדי ולאחזאה חידו, דכתיב 'שמחו את ירושלים וגילו בה', וגילו "בה" דייקא. רבי אבא חמא חד בר נש חדי בבי טרונייא (מקום שבבבל) בטש ביה. אמר: 'שמחו את ירושלים' כתיב. בזמנא דירושלים בחדוה, בעי בר נש למחדיי" עכ"ל (זהר, במדבר, דף קיח ע"א).

[בתרגום: מפני שחדוה לא נמצאת כי אם כאשר עם ישראל נמצא בא"י, שם מתחברת אשה בבעלה [נ"ל ע"פ הנמשל של "שיר השירים", עם ישראל והקב"ה]. כך היא חדוה לכל, חדוה של עולמות עליונים ותחתונים. אבל בזמן שאין ישראל נמצאים בא"י, אסור לו לבן אדם לשמוח, או להפגין שמחה. ר' אבא ראה איזה בן אדם שמח בטרוניא (מקום בבבל) ובעט בו. אמר לו "שמחו את ירושלים" כתיב. בזמן שהעיר ירושלים היא בחדוה, אז צריך האדם לשמוח.]

על מדת הצער שיש להקב"ה, פירטו חז"ל שזה על חורבן מקדש ראשון, ועל מקדש שני, ועל ישראל שגלו לבין האומות (חגיגה ה ע"ב) אבל בזוהר הוסיפו יותר. אמרו: "מן יומא דאתחרב בי מקדשא, לית יומא דלא אשתכח ביה ריתחא בישא. מאי טעמא? אמר רב יהודה [מפני ש]נשבע הקב"ה שלא יכנס בירושלים דלעילא עד

[א] "ויקרא אל משה" (ויקרא א, א). כתובה אות א' זעירא.

פירושים יש על כך בזוהר. ר' יצחק מפרש שזאת מחמת כי משה היה בלי אשה (שהרי פרש ממנה מאז מעמד הר סיני, כדברי חז"ל בשבת פז ע"א). וחסרה לו בשלימותו (זהר ח"א דף רלד ע"ב).

ובמקום אחר (דף רלט ע"ב) אמרו כי כיון שהיה משה בחו"ל, האות היא קטנה כי חסרה לו בשלימות. (ועיין בספר "תורה שלמה" לגאון רמ"מ כשר, ויקרא פסקא ו', פירושים נוספים). וכך סגנן הדברים המקובל הקדמון ר' אברהם סבע, בספרו "צרוור המור": "לפי שכבוד הש"י וקדושתו הוא בא"י, לפי שהיא ארץ קדושה. וכשהוצרך לצאת מהיכלו ולילך לחו"ל כביכול, הוא ממעט כבודו, ולכן נכתב באל"ף זעירא" עכ"ל. [ובאמת, אריז"ל כתב ב"עץ חיים" (שער לט, סוף פרק א', דף רכז) כי בא"י שולט עולם היצירה ובחו"ל רק עשיה, ולכן זו מיעוט קדושה].

ויש להביא לזה סימוכין מדברי הזוהר. "שיר מזמור לבני קרח" (תהלים מח, א). אמרו האי שיר תושבחתא מעליא היא על כל שאר תושבחיין. וכו' ומאי הוא? דכתיב "גדול ה' ומהולל מאד בעיר אלוהינו הר קדשו" (מח, ב). אימתי אקרי קוב"ה 'גדול'? בזמנא דכנסת ישראל אשתכחת עמיה. עכ"ל (זהר ח"ג דף ה ע"א). [ובתרגום: שיר זה הוא משובח על כל שאר התשבחות. וכו' וכו' אימתי נקרא הקב"ה "גדול"? בזמן שכנסת ישראל נמצאת אצלן].

שיכנסו ישראל בירושלים דלתתא. ובגין כך רתחא אשתכחת בעלמא" (זהר, ויקרא דף מו ע"ב). [בתרגום: מיום שנחרב בית המקדש יש מדת כעס בעולם. כי נשבע ה' שלא יכנס בירושלים שלמעלה, עד יכנסו ישראל בירושלים של מטה]. (עיי'ן זהר ח"א דף קיד ע"א כי כל א"י נקראת על שם ירושלים).

עד נחל מצרים' למה לי? שמע מינה, הני הוא דאקרי 'קהל', אבל הנך [בחוף לארץ] לא איקרי 'קהל' (הוריות ג ע"א). ומפרש רש"י: "אותם שבחוף לארץ אינן מן המניין". כלומר הם אוסף של יחידים, ואינם מצטרפים להקרא ציבור וקהל.

[ב] "ואם כל עדת ישראל ישגו, ונעלם דבר מעיני הקהל, ועשו אחת מכל מצות ה' אשר לא תיעשנה ואשמו" (ויקרא ד, יג) [קהל שחטאו מפני הוראת בית דין, עליהם להביא לקרבן פר העלם דבר].

דבר דומה מצאנו לענין ברכת "חכם הרזים" למי שרואה אוכלוסיא של ששים רבוא (עיי'ן ברכות נח ע"א, ונפסק להלכה ברמב"ם, הל' ברכות פ"ו היא). ואמרו שם בתלמוד "איין אוכלוסא בבבל". כלומר אפילו יתאספו יחד מליוני בני אדם בחו"ל, איין להם דין מכובד של "אוכלוסא", ואיין לברך עליהם ברכת "חכם הרזים".

הלשון כפולה, "עדת ישראל", "הקהל". לימדו חז"ל (הוריות ג ע"ב) כי "עדת ישראל" הם חברי הסנהדרין. ומי הם "קהל"? ביארו בגמרא "רוב יושבי ארץ ישראל, שנאמר ויעש שלמה בעת היא את החג, וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה' אלוהינו" וכו' (מל"א ח, סה). מכדי [הבה נראה], כתיב 'וכל ישראל עמו' [ובכן] 'קהל גדול מלבוא חמת

הרי מכאן מעלת ארץ ישראל, הנרמזת בפסוקנו. וכן הוגד בשם הגר"א כי כאשר ישובו לארצנו ששים רבוא גברים, נדע כי הגאולה החלה ("קול התור", עמ' קלט). כי באו ארצה "קהל". וסוד וסגולת מספר זה, עיי'ן דברי מהר"ל ("גבורות השם", פרק ג).

פרשת צו

כ-כא) ואח"כ 'אז תחפוץ זבחי צדק, עולה וכליל'. כלומר אם אין ישראל מקריבין עולה לפני הקב"ה, אין ציון וירושלים נבנה. לפי שאינן נבנות אלא בזכות קרבן עולה שהיו ישראל מקריבין לפני הקב"ה. ומאי שנא קרבן עולה יותר מן הקרבנות כולן? מפני שנקרא 'זבחי צדק' (מדרש תנחומא, פרשת צו, פסקא יד). [נלע"ד המאסף: קדושתה כי כולה נמסרת לגבוהה, והיא קדשי קדשים. ועוד כי באה לטהר פגם הקשה מכולם, פגם המחשבה].

והוסיף על כך ר"ח בן עטר, על פסוקנו: "ואש המזבח תוקד בו". "כי יקריב מעשה הצרות [שצוררונו אויבינו] לפני מדת הדין המיוחסת למזבח, כדי לנקום נקם מאויבינו... לעשות משפט בעושי רעותינו. ועכשיו [בפסוק ג': "ולבש הכהן מדו בד, ומכנסי בד ילבש על בשרו"] בא להיטיב, להוציאנו מהגלות ולהיטיב אתנו, ילבש בגדי בחינת ההטבה. כי לא יעכב קיבוץ גליות, אלא תיכף ומיד יקבץ נפוצותינו, ויוציא אותנו אל מקום טהור, היא ארץ ישראל הטהורה. כי ארץ העמם היא טמאה, היא ועפרה ואפילו אורה". וכו' וכו'.

[וממשיך על "ואש המזבח תוקד בו, לא תכבה"]: "פירוש הגם [למרות] שיכה ה' בהם מכה רבה, לא תכבה האש, תמיד תוקד על המזבח. על דרך אומרו 'ונקיתי דמם לא נקיתי' (יואל ד, כא) עד אבוד רוח הטומאה מן הארץ, והיה ה' למלך על כל הארץ" ("אור החיים", ויקרא ו, ב).

[א] "צו את אהרן ואת בניו לאמר, זאת תורת העולה, היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבוקר, ואש המזבח תוקד בו" (ויקרא ו, א).

גדולה מעלת קרבן העולה יותר משאר הקרבנות. כי חטאת ואשם מכפרים על מעשים רעים. אבל קרבן "עולה" בא לכפר על מחשבה פגומה. כן דברי רמב"ן (על ויקרא א, סוף פסוק ב) שהעולה בא על הרהורי ע"ז. ודברי רמב"ן (על בראשית יט, ח) על עולות שהקריבו השבטים אחרי מעשה פלגש בגבעה, כי בטחו בכח הזרוע. ובירושלמי (יומא פ"ח ה"ז) כי העולה מכפר על הרהורי זנות. ו"קרבן אהרן" (פירוש על הספרא, ויניציאה, שנת שס"ט) מצא לאלו רמז במקרא, "והעולה על רוחכם" (יחזקאל כ, לב).

למדנו מדברי רמב"ם כי חטאי המחשבה הם הקשים ביותר "וכאשר שוטט במחשבתו בעבירה הרי עבר בנכבד ביותר שבחלקי גופו" ("מורה הנבוכים", ח"ג פ"ח). ולכן "הרהורי עבירה קשים מ[גוף] עבירה" (יומא כט, א).

וגם על פי סודם של דברים ("קהלת יעקב", ערך עולה), קרבן עולה הוא מול ספירה גבוהה מאד. כי "חטאת" מול מלכות. "שלמים" מול תפארת. ו"עולה" מול בינה.

על פסוקנו אמרו חז"ל: "זה שאמר הכתוב 'הטיבה ברצונך את ציון' (תהלים נא,

פרשת שמיני

[א] "כי אני ה' אלוהיכם והתקדשתם והייתם קדושים, כי קדוש אני. ולא תטמאו את נפשותיכם בכל השרץ הרומש על הארץ. כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים, והייתם קדושים כי קדוש אני. זאת תורת הבהמה והעוף וכו' להבדיל בין הטמא והטהור, ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל" (ויקרא יא, מד-מו).

מדובר כאן על מאכלות אסורים, ולמה הוזכר כאן "המעלה אתכם מארץ מצרים"? והרי איסורים הללו קיימים בכל ארצות פזורי ישראל, ומה שייכותם דוקא לארץ ישראל שלכן תהיה מוזכרת כאן [כי המלים "המעלה אתכם" מסמנות א"י שהיא גבוהה מכל הארצות (זבחים נד ע"ב), ולכן העלה אותנו ממצרים].

ישמעאל, נזק רב יש באכילת בשר, המולידה באדם אכזריות (כך כותב מהר"י אברבנאל על בראשית, סוף פרק ששי. וכן בפירושו לישעיה א, ו. וכן סבור "ספר העיקרים", ח"ג פט"ו). אבל בארץ ישראל יש מעלה פנימית לאדם, וחזקה עליו שאכילתו תהיה קדושה יותר. עיין בזה דברי הב"ח (על או"ח סי' רח, בענין "ושבענו מטובה" שבברכת מעין שלש) לענין אכילת פירות וירקות בארץ הקודש. והנה הוסיף עליו "חתם סופר" (בחידושי סוף מסכת חולין, מהדו"ק) "שבח ארץ זבת חלב ודבש וכו' קדושת הארץ ופירותיה, כי הם מולידים קדושה בנפש האוכל אותם, ומוסיף אהבה ודבקות בה' וכו'. כי בכל מאכליה [של א"י יש] קדושה כמו סעודת שבת" עכ"ל.

בין לפי ר' ישמעאל ובין לפי רבי עקיבא, אין חוצה לארץ ראוי למעלה נשגבה של שחיטת בשר לאכול שלא מן הקדשים. כל המושג של "שחיטה" לפי כל פרטיהם, התעלינו לכך בזכות ארץ ישראל. כן בפסוקנו, הלוא רש"י (ד"ה להבדיל בין הטמא ובין הטהור) מביא מ"תורת כהנים": "אין צריך לומר בין חמור לפרה... אלא בין טמאה לך לטהורה לך, בין נשחט חציו של קנה לנשחט רובו". זאת אומרת, הבדל זה שהוא כחוט השערה (עיין דברי רמב"ן) הוא הקובע מה בין טמא לטהור. והנפקא מינה גדול מאד. כי בפסוק לפני זה (ויקרא יא, מג) נאמר "ולא תיטמאו בהם ונטמאתם בהם". ושם כתוב בכתוב חסר: "ונטמתם", כאילו לשון "טמטום". והרחיבו על כך חז"ל (יומא לט ע"א): "עבירה מטמטמת לבו של אדם. אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמתם". זאת אומרת האדם האוכל מאכלות אסורים, והם

אבל יש כאן גם ענין למאכלי ארץ ישראל. על המצוה "וזבחת" [כלומר "ושחטת"] שבפסוק (דברים יב, כא), יש חילוקי דעות במסכת חולין (טז ע"ב). הפסוק התחיל "כי ירחיב ה' אלוהיך את גבולך", כלומר מדובר בבואם לארץ ישראל. ולמה לא נצטוו "וזבחת" בהיותם עדיין במדבר? עונה ר' ישמעאל כי בהיותם במדבר היה אסור לכל ישראל לאכול בשר תאוה. הותר להם רק לאכול מבשר שלמים ושאר קרבנות שהוקרבו לגבוה. אבל בבואם לארץ ישראל ה' כבר התיר להם לאכול בשר תאוה. אבל לדעת ר' עקיבא, כל המושג של "שחיטה" (בחוקיות מסוימת, באופן המסויים ההלכתי) נצטוו בו רק בבואם לארץ הקודש. לפני זה היו אוכלים אפילו בשר נחירה.

הבה נתבונן ברעיון שבדבר. לפי ר'

נהיים חלק מגופו ובשרו, חכמתו מסתלקת והוא נהיה טפש.

וכך הוזהר רמח"ל ("מסילת ישרים", תחילת פרק י"א): "כי המאכלות האסורות מכניסים טומאה ממש בלבו ובנפשו של אדם עד שקדושתו של המקום ב"ה מסתלקת ומתרחקת ממנו וכו' ונטמתם בם' שהעבירה מטמטט לבו של אדם. כי מסתלקת ממנו הדיעה האמתית ורוח השכל שהקב"ה נותן לחסידים, כמ"ש 'כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה' (משלי ב) והנה הוא נשאר בהמיי וחומריי משוקע בגסות העולם הזה" עכ"ל. מלמדנו פסוקנו כי זהירות נשגבה זו אשר ממנה משיגים חכמה, קבלנו בזכות א"י. הקב"ה העלה אותנו ממצרים למען השגת מעלה עליונה זאת.

וכן על מאמר חז"ל "אורא דארץ ישראל מחכים" (בבא בתרא דף קנח עב) פי' רשב"ם (על הדף) "לעמוד על אמתת הדברים".

וכתב על כך מהר"ל: "כי ארץ ישראל היא הארץ הקדושה היא נבדלת, יש בה השכל יותר משאר ארצות. ואם לא כן שהיה

לא"י מעלה זאת, לא היה אורא דא"י מחכים ביותר משאר ארצות, לא היה בא"י דוקא הנבואה. ובארנו זה במקומות הרבה. והתורה שהיא חכמה אלוהית, אין בה דבר גופני" (עכ"ל). [ובזה יבואר מדוע בעיקר בא"י צריך האדם להתקדש ביותר במזונו, להבדיל בין הטמא והטהור].

היבט נוסף כותב ר' עובדיה ספורנו: "כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים". וראוי לכם שתעשו זה ההשתדלות להתקדש ולהיות קדושים, כדי להפיק רצוני. כי אמנם כוונתי כשהוצאתי אתכם מארץ מצרים היה כדי שתשיגו זה שאהיה לכם לאלהים בלתי אמצעי, ושתהיו קדושים בהדמותכם אלי במדות ובמושכלות, כי קדוש אני" עכ"ל. מה כוונת הספורנו "להיות לכם לאלהים בלי אמצעי"? כוונתו כדברי רמב"ן (על ויקרא יח, כה) כי בשאר ארצות השפע יורד אלינו דרך מלאכי האומות (כמבואר בספר דניאל) ורק בארצנו יש לנו השפעה ללא אמצעי. ולזכות לדרגא זו צריכים לשמור כי תאי גופנו יהיו בנויים ומבוססים על מאכלות כשרים. ואמנם גם בחו"ל חייבים בכך, אבל כטפל לענין הארץ-ישראלי. בבחינת "הציבי לך ציונים" (רש"י על דברים יא, יח).

פרשת תזריע

[א] "אשה כי תזריע וילדה זכר, וטמאה שבעת ימים וכו'. בכל קודש לא תגע ואל המקדש לא תבוא עד מלאות ימי טהרה. ובמלאות ימי טהרה, לבן או לבת, תביא כבש בן שנתו לעולה ובן יונה או תור לחטאת וכו'. והקריבו לפני ה' וכפר עליה וטהרה ממקור דמיה. זאת תורת היולדת, לזכר או לנקבה" (ויקרא יב, ב-ז).

יש כאן שני תיקונים למען האשה היולדת; [א] טבילה למען טהרה, [ב] הבאת קרבנות כדי להתיר לה לאכול מהקדשים, ולהתיר לה להכנס לתחום המקדש. אבל אם לא מזדמן לה לאכול מהקרבנות או להכנס למקדש, איננה חייבת בקרבן זה. זאת אומרת, פרט זה של היתר כניסתה לעזרת נשים במקדש או להתיר אכילתה מאיזה קרבן ("מקדש וקדשיו") שייך לתחום ירושלים בלבד. אבל טהרתה כיוולדת באה [א] להתיר אותה לבעלה, וכן [ב] להתיר לה לאכול תרומה, תרומת מעשר, מעשר שני, חלה ובכורים (אם היא אשת כהן או רווקה בת כהן). וכן [ג] ידוע שהיולדת (וכן הזב, הזבה והנדה) מטמאת כלי או בגד שיושבת או שוכבת עליו או נוגעת בו, אא"כ תטהר את עצמה ע"י טבילה (וזאת אפילו איננה בת כהן או אשת כהן). וגם אותו כלי שנטמא צריכים להטביל במקוה. והרי פרט זה של טהרה שייך בכל תחום א"י. כי על חו"ל כבר גזרו חכמים "טומאת ארץ העמים" (שבת יד ע"ב) וכולנו טמאים בלאו הכי.

דיני טומאה וטהרה אינם סעיפים סתומים בלי טעם. הרמב"ם (בדבריו בסוף הל' תמורה) חניך כי עלינו לחפש טעם ונימוק לכל מצוה. ודאי חובה לקיים כל

מצוה גם בלי ידיעת טעם, אבל עדיף לחפש ולדעת טעם. ומה טעם להרחקות אלו? כתב הרמב"ם בסוף הל' טומאת אוכלין (סוף פרק טז): "אע"פ שמותר לאכול אוכלין טמאין ולשתות משקין טמאים, חסידים הראשונים היו אוכלים חולין בטהרה ונזהרין מן הטומאות כולן כל ימיהם, והן הנקראים 'פרושים'. ודבר זה קדושה יתירה היא ודרך חסידות, שיהיה אדם נבדל ופורש משאר העם ולא יגע בהם ולא יאכל וישתה עמיהם. שהפרישות מביאה לידי טהרת הגוף ממעשים רעים. וטהרת הגוף מביאה לידי קדושת הנפש מן הדיעות הרעות. וקדושת הנפש גורמת להדמות לשכינה" עכ"ל.

זאת אומרת אותם "פרושים" היו צריכים להבדל מן קרבה גופנית לסתם עמי הארץ או מאנשים שלא שמרו דיני טהרה. על ידי זה נשתמרו לא להיות מושפעים מן דעות רעות והתנהגויות נפסדות שלהם. לדעת הרמב"ם, כל רבוי ההלכות של פרישות ממגע כלים שנגעה בהם היולדת והנדה באו לקבוע בישראל הַבְּדֻלוֹת הפרושים מן שאר העם, לא להתרועע אתם ולבוא למסיבותיהם. עי"ז שמרו להם על טהרת ארחות מחשבותיהם ודעותיהם ונעשו אנשי סגולה. כלומר יש לשמור על רמה נפשית נשגבה, ולא לתת להנמיך את היחודיות מפני שוויון חברתי עם שאר העם.

[וכאן חשוב לציין שאין בזה שום בזיון או סלידה מהנשים ההן. כמו שהעיר מהר"ל במשנה של "אל תרבה שיחה עם האשה" (אבות, פ"א עמ' לה) "ואין בזה פחיתות באשה עצמה כלל, רק כי דבר זה [של שיחה] מה שהאדם יורד ממדרגתו להיות נמשך

טומאת נדה ויולדת, מבינים אנו כי סולם עלייה זו שייכת היא רק בארץ הקודש. כי בחוץ לארץ בין כך או כך הכל שרוי בטומאה. ועוד, כיון שכמעט כל אדם נטמא בטומאת מת, כי היה תוך ד' אמות של מת בהלויתו, או ביקר בבית הקברות, ואין בחו"ל פרה אדומה, כבר לא שייך להזהר משאר הטומאות. "יש בכלל מאתים מנה". אבל פסוקנו (בפרשת תזריע) שייך רק בארץ ישראל (או בתקופה שהיו אבותינו במדבר). ומזה למדנו פרט נוסף על ערכה של א"י.

אחרי [חומריות] האשה ברוב שיחה. וכו' ולא בא התנא למעט אהבת האיש לאשה, דודאי יש לאהוב אשתו כגופו ומזה אינו מדבר כלל" עכ"ל. כך דיני טומאה וטהרה באו לסייג את הגברים, אבל הנשים ההן ממשיכות לעמוד על כבודן הרם בלי שום פחיתות].

כאשר אנו מבחינים כי כל התועלת הנ"ל של יצירת כת פרושים וטהורים נוצרה ע"י דיני ההרחקות מהטומאות, וביניהן של

פרשת מצורע

[א] "כי תבואו אל ארץ כנען אשר אני נותן לכם לאחוזתה, ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם" (ויקרא יד, לד).

מה הקשר בין נגע בתים לבין בואם של בני ישראל לארץ ישראל? ויותר מזה, מדוע התורה מוסיפה כאן המלים "אשר אני נותן לכם לאחוזתה"? ענו על כך חז"ל: "בשורה [טובה] היא להם, שנגעים באים עליהם" (הוריות י ע"א; תורת כהנים, מצורע, פסקא עה). מבאר רש"י על פסוקנו: "בשורה היא להם שהנגעים באים עליהם, לפי שהטמינו אמוריים מטמוניות של זהב בקירות בתיהם כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, ועל ידי הנגע שיפקוד הבית כאשר ישראל ישכנו בא"י" נותן הבית ומוצאן". והוסיף המלבי"ם: "כשתדקדק תמצא שעל הדברים היוצאים מגזירת ה' לא יאמר לשון 'נתינה' רק אם הם לטוב או שהם לתכלית טוב [ומביא כמה דוגמאות]. אבל על הדברים הרעים לא יבוא לשון 'נתינה' רק אם יכוין על הוראת הקיום" [שהרע לא יפסיק ממצבו, ואין זה שייך בבית המנוגע, שהרי סופו להבנות מחדש. לכן כאן דרשו הענין לטובה].

ועל הביטוי הנוסף "נותן לכם לאחוזתה", עיין לימודים הלכתיים ב"תורת כהנים" ודברי המלבי"ם. ונראה להוסיף בדברי הגות ואגדה כי בא ללמד כי ע"י שיתעשרו במציאת המטמוניות, יתחזקו ויתחסנו באחיותם בנחלתם. וכך מצאנו במדרש הזוהר על פסוקנו "תרין עותרין נטלו ישראל. חד כד נפקו מגלותא דמצרים; וחד כד עאלו לארעא. ר' שמעון אומר, כל דא ודאי הוה לאתקדשא ארעא, ולעברא רוח מסאבא

מארעא ומגו ישראל. וכד ביתא הוה נתיץ, הוה אשתכח בה ממונא, למבני ליה ולמליא ביתיה; בגין דלא יצטער על ביתא, וישרון בדיוורא דקדושה" (ח"ג דף נ ע"ב).

[ובתרגום ללשון הקודש: "שני פעמים קבלו ישראל עושר. בצאתם מגלות מצרים, ובבואם לארץ. ר' שמעון אומר, כל זאת היתה [גם כן] לקדש את הארץ [הבתים] ולהעביר רוח הטומאה [של הבונים הכנעניים] מהארץ ומישראל. כאשר הבית היה מנותץ מצאו שם ממון [כדין] לבנות [מחדש] הבית, ולמלאותו [שפע ברכה] כדי שלא יצטער על הפסד ביתו, וישכון בעל הבית [מהיום ואילך] בדירה של קדושה" [שנבנה במחשבות קדושות].

בפירושו של ר"מ אלשיך מבאר נוספות מדוע כתוב "אשר אני נותן לכם לאחוזתה". כי ארץ ישראל של מטה מכוונת מול רוממות קדושה של רוחניות העולם, ארץ ישראל של מעלה ("וזה שער השמים", בראשית כח, יז). ומסיים דבריו: "לומר שהיא ארץ מתייחסת להנתן ממני [מהקב"ה] לכם שאתם קדושים והיא קדושה. ולא כנותן לבנו כלי חרס או כלי מתכות, שאין הענין רק להשתמש בו, ולא שיהיה לבן יחס עם הכלים ההם. אך הארץ הזו היא 'לאחוזתה', שהיא להיות לכם בה אחיזה, כי קדושה היא" עכ"ל. (והרב מיישב מה שיש להקשות מהביטוי בבראשית מז, כז).

בפירושו של "חזקוני" (מבעלי התוספות) מצאנו פירוש נוסף לענין הארץ-ישראלי שבפסוקנו. "בשביל מעלת ארץ ישראל, שהמקדש עתיד להיות בתוכה,

הוזקקה [הארץ] להיות נקיה וטהורה. וכו' לפי שהזהיר להלן 'אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגויים וכו' את אלוהיהם" (דברים יב, ב) ואין אנו יודעים באיזה מקום עבדו? לפיכך בא הנגע בבתים להודיע המקום שעבדו שם הכנעניים, כדי לאבדו". (חזקוני, ויקרא יד, לד).

פרשת אחרי מות

[א] אחרי שהתורה מאריכה בפרטי העריות האסורות, מסכמת התורה: "אל תיטמאו בכל אלה, כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם. ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה, ותקיא הארץ את יושביה" (ויקרא יח, כד-כה).

בתיתו לנו את הארץ שיהיה הוא ית' לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו" [הדגשת המעתיק: זאת אומרת, המעשה המבדיל אותנו מכל שאר האומות הוא במה שהנחיל לנו שטח מסוים זה, שהוא ארץ הקודש. ובלי זה, אין אנו מובדלים מהם, ח"ו].

יסוד גדול כתב רמב"ן על פסוקנו. "החמיר הכתוב בעריות, בעבור הארץ שתטמא בהן ותקיא הנפשות העושות. והנה [יש להקשות] העריות חובת הגוף ואינן תלויות בארץ? אבל סוד הדבר בכתוב שאמר 'בהנחל עליון גוים, בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים' (דברים לב, ח) 'כי חלק ה' עמו' (דברים לב, ט) עכ"ל. ומבאר שם כי יש מלאך ממונה על כל מדינה ומדינה שבעולם. אבל אך ורק בא"י אין שום מלאך ממונה, אלא הכל מושגח ישירות ע"י הקב"ה.

[וממשיך רמב"ן:] "והנה הארץ שהיא נחלת השם הנכבד, תקיא כל מטמא אותה, ולא תסבול עובדי ע"ז ומגלים עריות. [ורמב"ן מאריך בזה כי גם נכרים הנמצאים בא"י, נענשים יותר על אותן עבירות שלא היו נענשים כל כך בעשותן אותן בחו"ל. כך היה עם הכותים שסנחריב הביא. ולכן נענשו אנשים סדום, למרות שהמצריים גם הם היו מקלקלים באותן העבירות ובכל זאת לא נענשו, כי לא היו בארץ].

וזה המשך לשונו שם: "והנה השם הנכבד הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות היישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל, בהנחילו אותה לעמו המייחד שמו, זרע אוהביו. והוא שאמר 'והייתם לי סגולה מכל העמים, כי לי כל הארץ' (שמות יט, ה). וכתוב 'והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים' (ירמיה יא, ד) לא שתהיו אתם אל אלהים אחרים [כלומר: מלאכים] כלל. וכו' וכו'. וכתוב 'ואומר לכם, אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה ארץ זבת חלב ודבש, אני ה' אלוהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים' (ויקרא כ, כד). יאמר כי הבדיל אותנו מכל העמים וכו'.

[וממשיך רמב"ן:] "והוא מאמרם (כתובות קי ע"ב) 'כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר 'לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים' (ויקרא כה, לח) וכו' וכו'. ואמרו בתוספתא דמסכת ע"ז (פ"ה ה"ה) 'הרי הוא [יעקב] אומר 'ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים' (בראשית כח, כא) [כלומר, כאשר יחזור יעקב לא"י, יהיה לו ה' לאלהים] ואומר 'לתת לכם את ארץ כנען' כל זמן שאתם בארץ כנען הריני לכם לאלוה, אין אתם בארץ כנען, כביכול אין אני לכם לאלוה' [עד כאן לשון התוספתא]. וכו' וכו' כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה', ולפיכך אמרו בספרי וכו' ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" [עיי"ש שהאריך רמב"ן עוד].

לדברים, פרק ח) והרבה מאד גדולי עולם, עד לבעל ה"הפלאה" (על כתובות קי ע"ב) ולשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' קפח) ועוד.

ונ"ל להביא סיוע מהפסוק ביחזקאל (יא, טו) "רחקו מעל ה'." כלומר שיתרחקו מארץ ישראל.

היסוד העמוק הזה, שורשו בזוהר (ח"א דף קג ע"ב; וכן ח"ב דף עט ע"ב) והובא כמו כן ע"י רמ"ק ("אור יקר", כרך יא עמ' רנא) וכן ע"י רמ"ז (ר' משה זכות) בביאורו לזהר (מהד' חדשה, דברים דף קסה; והובא ע"י "מקדש מלך", להאזינו, ד"ה כל פקודי). והיסוד הזה הובא ע"י מהר"ל ("גור אריה", דברים יא, יח) וכן הגר"א ("אדרת אליהו"

פרשת קדושים

[א] "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא יט, כג).

ועוד אמרו: "אם היתה נטיעה בתוך ידך ויאמרו לך: 'הרי לך משיח!', בוא ונטע את הנטיעה ואח"כ צא והקבילו" (אבות דר' נתן, נוסח ב', פרק ל"א).

[ב] "אל תחלל את בתך להזנותה, ולא תזנה הארץ ומלאה הארץ זמה" (ויקרא יט, כט). (מדובר על המוסר בתו לזנות)

ספר קדמון "בעל הלכות גדולות" רשם זאת במנין תרי"ג המצוות, והוא לאו מיוחד לארץ ישראל. הרמב"ן בהשגותיו ל"ספר המצוות" (שרש ה) ביאר דעתו של בה"ג בזה. ונראה להוסיף, כי כבר רמב"ן הרחיב (על ויקרא יח, כה) כי במיוחד בארץ ישראל יש קפידא נוספת על חטאי עריות וע"ז, למרות שאינן מצוות התלויות בקרקע. ונ"ל כי זאת ג"כ הסיבה שאיסור "מחזיר גרושתו" (אחרי שנישאת לאחר) נאסר במיוחד בא"י. "ולא תחטיא את הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך לנחלה" (דברים כד, ד). (עיין להלן פרשת תצא).

אמרו חז"ל: "אמר להם [הקב"ה] לישראל, אע"פ שתמצאו אותה מלאה כל טוב, לא תאמרו נשב ולא נטע, אלא הו' זהירים בנטיעות, שנאמר ונטעתם כל עץ מאכל" (תנחומא, קדושים, ח).

וכן אמרו שהקב"ה ציוה ליצחק אבינו: "שכון בארץ, עשה שכונה בארץ ישראל. הו' נוטע, הו' זורע, הו' נציב [מפרש רד"ל: צ"ל הו' חוצה בורות [למען שתיית מים]. שכון בארץ, שכן את השכינה בארץ" (מדרש ב"ר סד, ג).

עוד שאלו חז"ל: "וכי אפשר לבשר ודם לעלות לשמים ולהדבק בשכינה? אלא מתחילת ברייתן של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה. הדא הוא דכתיב ויטע ה' אלהים גן בעדן' (בראשית ב, ח). אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה, הדא הוא דכתיב ו'וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל' (ויקרא יט, כג).

פרשת אמור

ובלא נחלה. ומתוך כך תתנו הודאה למי שנתן לכם נחלה, ובתים מלאים כל טוב. ואל תאמרו בלבבכם 'כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה'. וכו' ולמה אני מצוה לך לעשות זאת? [כלשון המקרא:] 'כי ה' אלוהיך מביאך אל ארץ טובה וכו' ואכלת ושבעת' (דברים ח, ז-ט) "ורם ללבבך ושכחת את ה' וכו' ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה. וזכרת את ה' אלוהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל [למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבותיך כיום הזה] (דברים ח, יד-יח). ולכך יוצאים מבתיים מלאים כל טוב בזמן אסיפה, ויושבין בסוכות לזכרון שלא היה להם נחלה במדבר ולא בתים לשבת" עכ"ל. הרי הדגיש שאחד מטעמי המצוה היא לזכור שה' נתן לנו נחלת ארץ ישראל, וכמו שנמצא בתחילת הפסוקים שרשב"ם הביא כאן: "מביאך אל ארץ טובה" וכן נרמז בסוף הפסוקים שהביא כאן: "למען הקים וכו' אשר נשבע לאבותיך".

גם הרמב"ם הזכיר טעם זה. זו לשונו: "שיהא האדם זוכר תמיד ימי הרעה בימי הטובה, כדי שתגדל תודתו את ה' ותושג לו הענוה ושפלות הרוח. ולכן יאכל מצה ומרור בפסח, כדי לזכור מה שאירע לנו. וכן יצאו מן הבתים וישבו בסוכות, כדרך שעושים העמלים שוכני המדברות והיערות, כדי לזכור שכך היה מצבנו לפנים. כמו שכתוב] 'כי בסוכות הושבתי את בני ישראל' וכו' (ויקרא כג, מג). ועברנו מזה לשכון בתי משכיות, במיטב המקומות שבעולם [זו ארץ ישראל] והדשן ביותר, בחסדי ה' והבטחתו לאבותינו... אברהם יצחק ויעקב!" (מורה הנבוכים" ח"ג פרק מג). הרי גם הוא מוצא בכך ביטוי להכרת טובה על שנתן לנו את

[א] "ממושבותיכם תביאו לחם תנופה שמים, שני עשרונים סולת תהיינה" וכו' (ויקרא כג, יז).

למדו מכך חז"ל שאין מביאין שתי הלחם מחוץ לארץ (משנה, מנחות פג ע"ב). על פי ההסבר בזוהר (ח"ב דף קפג ע"א) מובן שקרבן זה הנקרב בחג שבועות מסמל מתן תורה. וכיון ש"אין תורה כתורת א"י" (ב"ר פרשה ט"ז) ברור מפני מה יש להביאו רק מן צמחי א"י. מבאר מהר"ל: "מפני כי אויר א"י שהוא ממוצע וממוזג, ומפני כך החכמים שבה ממוצעים, בהנחה ובהשקט. אבל בכל היא יוצאת חוץ למיזוג ומפני כך היו נוטים אל הכעס" ("חידושי אגדות", ח"ג דף קמג, על סנהדרין כד ע"א). לכן שבחו יותר חכמי א"י מאשר חכמי בבל, שהאחד מא"י הוא חכם פי שנים מבן חו"ל (כתובות עה ע"א). וכך אירע לר' זירא (ב"ב דף קנח ע"ב). ומצאנו כי ר' זירא צם כדי לשכוח תלמוד בבלי בבואו ללמוד תלמוד ירושלמי (ב"מ פה ע"א). ובכל מקום שמובא בבבלי "שלחו מתם", או "במערבא אמרי", כך היא ההלכה (נצי"ב, הקדמתו ל"שאלתות", קדמת העמק, מאמר א פסקא יא).

[ב] "למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים, אני ה' אלוהיכם" (ויקרא כג, מג).

למצות ישיבה בסוכה ישנם כמה וכמה טעמים. אחד מהם הוא הכרת טובה על שהקב"ה נתן לנו את ארץ ישראל. כך כותב רשב"ם על פסוקנו: "וזה טעמו של דבר וכו' למען תזכרו 'כי בסוכות הושבתי את בני ישראל' במדבר ארבעים שנה, בלא יישוב

ארץ ישראל, "מיטב המקומות שבעולם
והדשן ביותר".

[ב] ושמחתם לפני ה' שבעת ימים"
(ויקרא כג, ז).

מצוות התורה ליטול לולב והמינים
בסוכות היא אך ורק ביום הראשון בלבד של
חג הסוכות, כדכתיב "ולקחתם לכם ביום
הראשון" (ויקרא כג, ז). אבל הרי אח"כ
באותו פסוק עצמו כתוב "ושמחתם לפני ה'
שבעת ימים"?

ענו על כך בירושלמי (סוכה פ"ג ה"א)
כי הכוונה היא בכל העיר ירושלים, הנקראת
"לפני השם", שם יש ליטול את הלולב כל
שבעת הימים! וכן הביא הרמב"ם (פירוש

המשניות, סוכה פ"ג משנה י). יש לכך
אסמכתא מקראית. כי במצות מעשר שני וכו'
נצטוינו "והיה המקום אשר יבחר ה'
אלוהיכם בו לשכן שמו שם, שמה תביאו את
כל אשר אנכי מצוה אתכם, עולותיכם
ומעשרותיכם ותרומת ידכם וכל מבחר
נדריכם אשר תדרו לה'. ושמחתם לפני ה'
אלוהיכם" וכו' (דברים יב, יא-יב). ויש כאן
גזירה שוה בין צירוף המלים: "ושמחתם
לפני השם", וענינו אך ורק בירושלים.
[הערה: המלבי"ם על פרשת צו, פסקא כ"ו
(עמ' 702), אסף במאמרו ("תורה אור")
שבעה אופנים שונים בו נאמר בתורה "לפני
ה'". אבל לענינו הדבר הוכרע שמדובר
בירושלים, מפני רצף המלים היחודי
"ושמחתם לפני ה'" הנאמר רק לענין
ירושלים].

פרשת בהר

[א] "אני ה' אלוהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלוהים" (ויקרא כה, לח).

אמרו חז"ל: "מכאן אמרו: כל בן ישראל היושב בא"י מקבל עליו עול מלכות שמים. וכל היוצא לחו"ל כאילו עובד ע"ז. וכן בדוד הוא אומר 'ארורים הם לפני ה' כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים" (תורת כהנים, כה, לח).

אבשלום [מעכה בת מלך גשור] היה ע"י שנלחם מלחמות ה' ויצא לחו"ל. ממילא לא היציאה לחו"ל בלבד גרמה קלקולו של אבשלום, אלא גם במה שהוא בן יפת תואר, ועבירה גוררת עבירה. כי ע"י שיצא לחו"ל להלחם, גם נשא "יפת תואר" לאשה. וכך הם צאצאיה. ולמדנו מכאן כי היציאה לחו"ל גורמת לצאצאים מקולקלים. ממילא אין חילול השם במעשה אבשלום.

ועוד יש להוסיף על האגדה הנ"ל, כי גם בחטא המרגלים אמרו פושעי ישראל "ניתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר יד, ד). וזה עצמו היא ע"ז ["ראש"] במה שבגדו בענין ארץ ישראל. עיי"ש דברי רש"י.

[ב] "אני ה' אלוהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלהים" (ויקרא כה, לח).

מפרש רש"י: "שכל הדר בארץ ישראל אני לו לאלהים, וכל היוצא ממנה כעובד עבודת אלילים".

כבר הזכרנו (בפרשת בראשית) דברי רמב"ן (בביאורו על ויקרא יח, כה) על הפסוק "ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם, ואני אתננה לכם לרשת אותה ארץ זבת חלב ודבש, אני ה' אלוהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים" (ויקרא כ, כד). כותב רמב"ן: "יאמר כי הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים [שמימיים] בתיתו לנו את הארץ, שיהיה הוא ית' לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו" עכ"ל. זאת אומרת, מעשה הענקת האלהות עלינו, ושנהיה מיוחדים לעבודתו וקיום תורתו, היא על ידי בואנו אל

הדברים הללו משמשים בסיס לדברי רמב"ן (על ויקרא יח, כה) וכפי שהבאנו במבוא לספרנו זה. והנה כאשר אבשלום מרד נגד אביו, מובא בגמרא (סנהדרין קז ע"א): "בקש דוד לעבוד ע"ז שנאמר 'ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלהים', ואין ראש אלא ע"ז וכו' והנה לקראתו חושי הארכי. אמר לו לדוד: יאמרו מלך שכמותך יעבוד ע"ז? אמר לו: מלך שכמותי יהרגו בנו? מוטב יעבוד ע"ז ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא. אמר, מאי טעמא קנסיבת יפת תואר?" [עיי"ש ההמשך]. והקשה שם מהרש"א, כיצד ייתכן כי דוד יעבוד ע"ז? וענה כי כוונתם של חז"ל "רוצה לומר שבקש לילך ולברוח מפני בנו מא"י לחו"ל, שהיה ליה כעובד ע"ז וכו' ואמר לו 'מוטב שאברח לחו"ל דהוי כעובד ע"ז ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא. אמר לו [חושי הארכי] ויצאת כבר בשבילה לחו"ל וזו הביאך לכך לצאת עוד לחו"ל ועבירה גוררת עבירה" עיי"ש. ונ"ל להוסיף על דבריו כי דוד בקש לפרסם לעם ישראל שיתלו את הפשע הנורא של בן מבקש להרוג לאביו באשמתו של דוד שיצא לחו"ל. וענה לו חושי הארכי שאין לו לצאת שוב, כי מה שבזמנו לקח את אמו של

הארץ הקדושה. ויש לשאול, איך נשווה מה ערכו של אדם המקיים מצוות בחו"ל בהיותו בשכונה של הרבה שומרי מצוות עם מוסדות תורה חזקים ואיתנים, למרות שאיננו עולה לדור בא"י; מול ערכו של יהודי אחר העולה לדור בארצנו ולא מוצא מקום לדור ולהתפרנס אלא בעיר שרוב תושביו חילוניים אמנם יש שם קבוצה קטנה של שומרי מצוות, ויש להם מוסדות חינוך ותורה משלהם? (עיי'ן בזה דברי הרב שאול ישראלי, בספרו "ארץ חמדה", ח"א סימן ח).

שאלה זו נראית מוזרה ותמוהה. אבל כשנעיי'ן לפי דברי קדמונינו, ובמיוחד לפי בעלי הסוד, ניווכח בדברים גדולים. מפורסמים דברי חז"ל "כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה. וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה" (כתובות קי ע"ב). בעלי הפשט מתקשים מאד לבאר מאמר זה. אבל לפי דברי רמב"ן הנ"ל, ובעקבותיו "שערי אורה" (סוף שער השני), רבנו בחיי (על בראשית כד, סוף פסוק ב), "בית אלהים" למבי"ט, שער התפילה, פרק חמישי, של"ה (עניני תפלה וקריאה בס"ת, אחרי חנוכה), ר' יעקב עמדין על הסיידור (בברכת "נודה לך" שבברכת המזון), "צרור המור" (במדבר לב, יט), בעל "ההפלאה" (על כתובות קי ע"ב) ועוד, הדברים מבוארים.

והנה מהר"ל מייחס חשיבות לדירה בארץ ישראל, שהיא נשגבה ויקרת ערך אפילו מלימוד התורה! כי בחמש עשרה מעלות של פיוט "דיינו" שנוהגים לשיר בליל פסח, הולך מהר"ל ומפרט דרגותיהם בסדר עולה. ובסוף הענין ("גבורות השם", סוף פרק נט, עמ' רסב) בארבע מעלות אחרונות, כותב: "ואח"כ שקרבם לפני הר סיני וזה בעצמו הדבקות וכו' ועי"ז פסק וזהמת הנחש

(שבת קמו). ויותר שנתן להם התורה, הוא דיבוק יותר. ויותר מזה שהכניסם לארץ ישראל כי הארץ הזו היא לחלקו של השם יתברך, וכמו שאמרו 'כל הדר בחו"ל כאילו אין לו אלוה', וזהו הדיבוק יותר. ויותר שבנה להם בית הבחירה, והש"י שוכן אתם לגמרי" עכ"ל. הרי שמעלת א"י נשגבה אפילו מלימוד התורה!

ושוב הדגיש זאת מהר"ל בספר "נצח ישראל" (פרק ט, עמ' נט, על הגמרא בחגיגה ה ע"ב) מדוע עונש הגלות הוא נורא יותר מאשר התמעט מלימוד תורה מפני החורבן. כותב מהר"ל: "כיון ש[בגלות] אפשר לעסוק בתורה, אף שאי אפשר לעסוק בתורה [באותה רמה] כמו שהיו עוסקים קודם שגלו, סוף סוף היו יכולים לעסוק בתורה. ולכך דבר זה שגלו מן הארץ הוא [עונש] יותר גדול, כי הדר בא"י כאילו יש לו אלוה, והדר בחו"ל כאילו אין לו אלוה" עכ"ל.

ושם בסוגיא (כתובות קי ע"ב) אמרו חז"ל: "לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה עובדי ע"ז, ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל". ונפסק כך ברמב"ם (הל' מלכים פ"ה הי"ב). ופשוט הדבר שהדר בין הגוים, עלול הוא להכשל בעבירות, והרי הוא בסכנה גדולה! אלא ע"י הנימוק הכללי, שיהא ה' לו לאלוה, קצת מובן הדבר. ו"דעת זקנים ובעלי התוספות" הביאו מאמר חז"ל זה לענין פסוקנו "לתת לכם את ארץ כנען" (ויקרא כה, לח).

אבל הרא"ש כתב אף הוא פירוש לתורה (נדפס במהד' שולזינגר, ניו יורק, תש"ו). ושם על פסוקנו מביא מאמר חז"ל זה, אבל גירסתו היא "לעולם ידור אדם בא"י, אפילו בעיר שכולה גוים" [ולא גרס "רובה" גוים]. בודאי יהודי כזה הוא בסכנה רוחנית גדולה

עוד יותר. והוא פלא גדול.

ודברים אלו אינם כדברי שו"ת אבני נזר (יו"ד, סי' תנד ס"ק נ"ו) הכותב שהמצוה "רק להתיישב שמה בתוך קיבוץ אנשים מישראל הכשרים. כי אם לאו, יצא ח"ו שכרו בהפסדו. כי קיבוץ אנשים כשרים הוא תועלת גדול לקיום כל המצוות בכלל, וביחוד למצוות התלויות בארץ, כמובן". [נחזור על כך ב"קיצור דברים", בסוף התשובה (ס"ק ד)].

ונלע"ד לחדש בס"ד דבר גדול בפסוקנו. כי נשים לב לסדר המלים, "אני ה' אלוהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלהים". למה הקדימה התורה "לתת לכם את ארץ כנען" לפני המלים "להיות לכם לאלהים"? ומצאנו פתרון לזה במאמר חז"ל בקידושין (דף ע"ב). מה ההבדל בין ישראל לאומות הבאות להתגייר? "אמר רבה בר רב הונא, זו מעלה יתירה יש בין ישראל לגוים, דאילו בישראל כתיב בהו 'והייתי לכם לאלהים, והמה יהו לי לעם'. ואילו בגרים כתיב 'מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאום ה', והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים". מפרש שם רש"י כי אצל ישראל ה' הוא להם לאלהים, אצל פ שהם לא הקדימו להיות לו לעם. כלומר זה מוחלט עוד בטרם ישראל עשו מעשה. אבל אצל גרים "אין מקרבין אותם מן שמים, אא"כ הם מקרבים עצמם תחילה להיות טובים". לכן אצלם צריכים להקדים תחילה "להיות לי לעם". ונדון גם בפסוקנו, לכן הקדימה התורה "לתת לכם את ארץ כנען" ובוזה עצמו ה' לנו לאלהים. נמצא שיהודי הנמצא בנכר, הפסיד משהו גדול.

דיינו מה שלימד בזה רשב"י: "אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו, ופרנסי הדור

היו. ומפני מה נענשו? מפני שיצאו מארץ לחוצה לארץ" (בבא בתרא צא ע"א). ולפי מאמר חז"ל על "אין לו אלוה" מובן למה מתו. והרמב"ם (הל' מלכים פ"ה ה"ט) אמר כי בעת רעב מותר לצאת, והם נענשו כי היה להם לנהוג חסידות. אבל לפי רמב"ם, אם אינו בשעת רעב, ודאי זה איסור גדול גם לכל יהודי אפילו מי שאינו חסיד.

כעת נדון אם יהודי בחו"ל שהוא רשע ואינו מקיים מצוות, האם יש ליעץ לו לעלות לא"י או להשאר בחו"ל? והוא הדין רשע כזה הנמצא בא"י והציעו לו לצאת לדור בחו"ל ולהתפרנס שם, כיצד יש ליעצו? והנה יש מאמרים סותרים.

ב"כל בו" (סי' רכז) כתב בשם מהר"ם רוטנברג על מצות העלייה לא"י: "ובלבד שיהיה פרוש מכאן ואילך ויזהר מכל מיני עון ויקיים כל המצוות הנוהגות בארץ, שאם יחטא יענש יותר מאם יחטא בחו"ל. וכו' ואינו דומה מורד במלכות בפלטיין למורד חוץ לפלטיין וכו' ואפילו אומות העולם שבה אין מצליחים מחמת שהם עוברי עבירה, ועל כן עכשיו שממה היא... ואותם ההולכים לשם ורוצים לנהוג קלות ראש בפחזותם להתקוטט שמה, קורא אני עליהם "ותבואו ותטמאו את ארציי" (ירמיה ב, ז), "מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי?" אבל מי שהלך להתנהג בקדושה ובטהרה, אין קץ לשכרו" עכ"ל. [והובא בקצרה ע"י תלמידו רבינו שמשון בר צדוק בתשב"ץ סי' תקנ"ט]. לכאורה משמע שלאדם העובר עבירות עדיף לו לא לעלות לא"י? והא כיצד יתבטל מאחת מתרי"ג מצוות? ונראה שלא זאת היתה כוונת רבנו מהר"ם רוטנברג. כי נעיין בפסוק שהביא "מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי". כיצד יאמר הנביא "מי בקש"? והרי מצוה על כל איש מישראל לעלות לרגל ג' פעמים

בשנה! וגם הוא חייב להביא שלמי חגיגה ועולות ראייה! אלא ההדגשה על מלת "רמוס", שהוא לשון גנאי. תשעה עשר פעם מופיעה מלה זו בתנ"ך, ותמיד הוא לשון בוז. ובכן מצות העלייה לבית המקדש ודאי הוא מחויב בזה, אלא גוערים בו למה הוא נוהג בבזיון. והוא הדין לענין עליית רשע לא"י, מחויב הוא בזה, אלא מענישים אותו ביותר על זלזולו במצוות. והוא כמו המפסיק מלימודו כדי להשיח דברים בטלים, ודאי ייענש ביותר על זה (ע"ז דף ג ע"ב). אבל כלום ייתכן להציע לו לאדם זה לא ללמוד כלל? ברור כי מחויב הוא ללמוד תורה, רק ענוש ייענש על זלזולו בתורה. [וצריכים לזכור כי מדה טובה מרובה. שכרו עד אין קץ, והעונש לזמן מוגבל, כמו משפט רשעים בגיהנם].

והרי במדרש איכה רבתי (פ"ג, זכור עניי) וכן בילקוט שמעוני (איכה, רמז תתל"ח) כתוב שה' אומר: "הלואי יהון בני עמי, אע"פ שמקניטים אותי". ועוד שם, "אמר הקב"ה הלואי יהון בני עמי בארץ ישראל אע"פ שמטמאין אותה" עכ"ל.

ואנו יודעים כי אפילו רשע כמו עשו אח יעקב, יש בידו זכות על יישוב א"י. הרי יעקב פחד וחשש מפני זכות זו (מדרש ב"ר פרשה ע"ו). וזה גם אחרי חמשה עונות נוראים שלו (בבא בתרא טז ע"ב).

כנראה שני ענינים שונים הם הנמצא בא"י ומרשיע, ודאי שייענש על זה מאד, בין בעוה"ז ובין בעוה"ב. אבל מבחינת השראת שכינה בא"י, יש בזה סוף כל סוף תיקון. והדבר דומה אל ההלכה שרמב"ם מביא על כהן שאיננו מדקדק במצות, אין מונעים ממנו לשאת את כפיו ולברך את ישראל. והוא

פוסק: "לפי שזו מצות עשה על כל כהן וכהן שראוי לנשיאת כפים. ואין אומרים לאדם רשע "הוסף רשע והמנע מן המצוות" (הל' נשיאת כפים, פרק ט"ו ה"ו). כלומר, גם הרשע הדר בא"י ויודע שזו מצות ה', מקיים בזאת מצוה [אא"כ ח"ו מכוין כונה הפכית שאינו רוצה מצוה זו].

[ג] "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך... את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך. אני ה' אלוהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלהים" (ויקרא כה, לה-לח).

מהר"ל מביא מדרש ומבאר "כי המעלים עינו מן הצדקה, כאילו עובד ע"ז (ב"ב י ע"א) כי מפני שישראל הם אחד לגמרי, ודבר זה מורה שיש להם אל אחד. וזה אינו נראה שהם אחד רק כאשר זה מקבל מזה, וזה מקבל מזה, וכזה הם עם אחד לגמרי. וכו' והלוקח רבית נושך לחבירו, מהפך המתוק למר. וכו' ולכך אמרה תורה [בפסוקנו] 'אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים'. ומה ענין זה לזה? אבל הפירוש הנראה כי כאשר נכנסו ישראל לארץ, היו ישראל עם אחד לגמרי. וראיה לזה שהרי כל זמן שישראל לא עברו את הירדן ולא באו לארץ, לא נענשו על הנסותרות. עד שעברו [את הירדן] ונעשו ערבים זה בעד זה (סנהדרין מג ע"ב). נקרא 'ערב' שהוא מעורב עם השני. ולא נעשו ישראל מחוברים להיות עם אחד לגמרי עד שבאו לארץ והיו יחד בארץ, והיה להם מקום אחד הוא ארץ ישראל. ועל ידי ארץ ישראל הם עם אחד לגמרי. ולכך כתיב ג"כ 'להיות לכם לאלהים', כי יש להם אל אחד. לפיכך 'את כספך לא תתן בנשך' ('נתיבות עולם' ח"א, נתיב הצדקה, פרק ו).

[ד] "ושבתה הארץ שבת לה" (ויקרא כה, ב).

כתב על פסוק זה המקובל הגדול ר' אברהם סבע, בספרו "צרור המור": "סמך שמיטת הארץ לענין של מעלה [בסוף פרשת אמור, "ונוקב שם ה' מות יומת". ועוד פסוק שם "ואיש כי יכה כל נפש אדם מות יומת", ויקרא כד, טז-יז] להורות לנו כי כמו שאנו חייבים בכבוד הש"י וכבוד הבריות, כן אנו חייבים בכבוד הארץ הקדושה, היא ארץ ישראל, אשר תמיד השי"ת דורש אותה, ועיני ה' בה מראשית השנה ועד אחרית שנה. לפי שהיא נקראת 'ארץ חפץ' ו'ארץ החיים' (עי"ש שהאריך).

[ה] ועל פסוק זה חידש רבי משה אלשיך: "לבוא אל הענין נזכירה מאמר ז"ל והביאו רש"י, אמר רבי יצחק וכו' שאם יאמרו אומות העולם 'לסטים אתם' וכו' אומרים להם 'כל הארץ של הקב"ה' וכו'. הנה (זכר) [הזכיר] היותו ית' בורא הארץ, הוא נתינת טעם והסרת פתחון פה מהאומות, בל יאמרו כי לא היה לישראל חלק ונחלה בכל הארץ אם לא דרך גזילה. ועל כן נאמרה בריאת העולם בתורה וכו' וכו' [אמר הקב"ה] אעשה לישראל עזר כנגד האומות במה שארמוז בגוף הארץ בריאת העולם. למען יתנו [הגוים] אל לבם שהוא למען יזכרו כי הקב"ה אשר ברא העולם נתן א"י לאשר חפץ, ולא דרך לסטאות כבשוה ישראל. והוא ע"י שבת הארץ [קיום מצות שביעית] שהוא לזכר מעשה בראשית, לרמוז בה כי ה' בראה והוא נתנה. וכו' ועל כן אין צורך לעשות זכר זה [של שביעית] בחוץ לארץ".

[ו] עוד כתב ר"מ אלשיך (פסוק ב'): "כי תבואו אל הארץ", ואינו אומר 'כי תלכו אל הארץ'. להורות כי לכתם לה "ביאה"

תיחשב. כי שורשי נפשתיכם שם המה בארץ העליונה וכו' נמצא עיקר מציאותכם שם הוא. ועל כן בכל מקום אשר יזכיר הליכה אל הארץ, אומר לשון 'ביאה', מה שאין כן בחוץ לארץ. כדאיתא 'וילך חרנה'. כלומר [בבואכם לארץ ישראל] באים [אתם] אל עיקרכם. כי בהיותכם ביתר המקומות, אתם חוץ מרשותכם ועצמכם" עכ"ל.

[ז] "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית? הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו?" וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית, ועשת [ועשתה] את התבואה לשלוש השנים" (ויקרא כה, כ-כא).

העיר הגרי"מ חרל"פ: "אף שהיה אפשר להביא [מזון] מחוץ לארץ, זאת היא גדולתה של הארץ, שאינה זקוקה כלל לחו"ל. והכל מכיפיה מיבריק (עיין שבת סה ע"ב, כלומר ממקור עצמו הוא מתברך), מפירות ותבואה שגדלו בארץ" ("מי מרום", ויקרא כה, כ-כא).

[ח] "והארץ לא תימכר לצמיתות, כי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כה, כג).

כתב ר' עובדיה ספורנו: "הגליל הוא ארץ ה', ואינו בכלל 'והארץ נתן לבני אדם' (תהלים קטו, טז) עכ"ל. כלומר כל שאר חלקי כדור הארץ נמסרו לבני אדם, לקנות ולמכור כרצונם. אבל חלקת אדמה זו של ארץ ישראל, נשארת היא תמיד בבעלותו של הקב"ה ומסר אותה לנו בהחלטיות גמורה בלי אפשרות כל שינוי מצדנו לתת לגוים וכדומה. [הערה: מה שהרב קרא לא"י "גליל" הוא ע"פ ישעיה (ח, כג) שם פירש "מצודות" שזו כלל ארץ ישראל, שהיא גוללת אליה כל הגוים, שהכל מתאווים לה

לצמיתות, כוונתו דמזה ראייה דארץ ישראל היא עדיין של השי"ת, ולא ניתנה לישראל נתינה חלוטה. וכו' והוה להו לישראל גופיהו רק כען 'משולחן גבוה קא זכו'. ולמי שאין הגבוה [הקב"ה] נותנה, אי אפשר שיזכה בו כלל" עכ"ל.

ובאים לה לסחורה, כענין שנאמר 'נחלת צבי, צבאות גויים' (ירמיה ג, יט).

וכן כתב הגאון ר' יוסף ענגיל ("גליוני השס" על בבא בתרא מד ע"ב): "ומה שכתב דאפילו ישראל אין להם רשות למכור

פרשת בחוקותי

שנברא בששת ימי בראשית" (ילקוט שמעוני, עקב, רמז תת"ס).

והנה במדרש (ויק"ר לו, סוף פסקא ה) מובא דבר נפלא על פסוק הנ"ל. "ולמה הוא מזכיר זכות אבות ומזכיר הארץ עמהם? אמר ר"ל משל למלך שהיה לו שלשה בנים ושפחה אחת משלו מגדלתן. כל זמן שהיה המלך שואל שלום בניו, היה אומר 'שאלו לי בשלום המגדלת'. כך כל זמן שהקב"ה מזכיר האבות, מזכיר הארץ עמהם" עכ"ל. וצ"ע מה הנמשל של "המגדלת"? ועל פי ביאור רמב"ן (על ויקרא יח, כה, ומובא במבוא לספרנו זה) כל החיוב בתורה ובמצוות הוא רק מפני שמסר ה' ארץ החביבה עליו לעם החביב עליו. ולפי ביאור מהר"ל, כי היא אמצעית כל היישוב (חידושי אגדות, ר"ה דף כג, ח"א עמ' קכה; וכן חידושי אגדות על סנהדרין לז. בטנך ערימת חטים, בנדפס קמה ע"א; גור אריה, שמות כא, א). והיא המגדלת ומרוממת את עם ישראל, ומחנכת אותם למעלתם הנישאה. ולכן היא שקולה נגד ג' האבות. והיא לשון "אומנת". [וסוד הדבר נרמז בפירוש מהרז"ו כאן. ומקורו בזהר ח"א קיז ע"א; וח"ב דף י' ע"א].

[ד] "וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור" (ויקרא כו, מב).

כתב הרב י"מ חרל"פ: "הכוונה בזה, שאם תהיה בישראל בחינת יעקב כללי האבות, הכולל בתוכו כל המדריגות: תורה, גמילות חסדים ומסירות נפש, בודאי שיהיו ראויים לגאולה, [וזהו] 'וזכרתי את בריתי יעקוב'.

[א] "אם בחוקותי תלכו וכו' ונתנה הארץ יבולה, ועץ השדה יתן פריו" (ויקרא כו, א-ד).

הודיעו חז"ל: "לא כדרך שהיא עושה עכשיו, אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון. ומניין שהארץ עתידה להיות נזרעת ועושה פירות בן יומה? תלמוד לומר, 'זכר עשה לנפלאותיו' (תהלים קיא, ד). וכן הוא אומר 'תדשא הארץ דשא, עשב מזריע זרע' (בראשית א, יא), מלמד שבו ביום שהיתה נזרעת, בו ביום עשתה פירות. 'ועץ השדה יתן פריו', לא כדרך שהוא עושה עכשיו, אלא כדרך שעשתה בימי אדם הראשון. וכו' וכו' מלמד שבו ביום שהוא נטוע, בו ביום עושה פירות. ומניין שהעץ עתיד להיות נאכל? תלמוד לומר 'עץ פרי' וכו' וכו'. ומניין שאף אילני סרק עתידים להיות עושים פירות? תלמוד לומר 'ועץ השדה יתן פריו' (תורת כהנים, בחוקות, פ"א פסקא ה). [ועוד עיין מדרשים דומים במסכת כתובות קיא-קיב].

[ב] "וישבתם לבטח בארצכם" (ויקרא כו, ה). אמרו על כך ב"תורת כהנים": "כי בארצכם אתם יושבים לבטח, ואי אתם יושבים לבטח חוצה לה". ופירש זאת הנצי"ב ("העמק דבר" לדברים לג, כח עיי"ש).

[ג] "וזכרתי את בריתי יעקוב, ואף את בריתי יצחק, ואף את בריתי אברהם אזכור, והארץ אזכור" (ויקרא כו, מב). העירו חז"ל: "מהפסוק הזה אתה למד שני דברים, שארץ ישראל שקולה כנגד [ברית] המילה, וכשם שהמילה דוחה שבת, כך כיבושה של א"י דוחה שבת. ועוד שהיא שקולה כנגד כל מה

אז יעלה זכרונם לפניו, 'ואף את בריתי אברהם אזכור'.

ואפילו אם ח"ו לא תמצא בהם גם מדה זאת, אם רק תמצא בהם זכות זו בלבד, שהם שבים אל הארץ להחיות את שממותיה ולבנות את הריסותיה ודוגלים בשמה, בשביל זה לבד יחוס וירחם עליהם הקב"ה לגואלם ולהשיבם אליו ואל תורתו הקדושה. 'והארץ אזכור'." ("מי מרום", על ויקרא כו, מב).

ואף אם לא תהיה בהם בחינת יעקב, אם רק תמצא בהם בחינת מסירות נפש, שיהיה כל אחד ואחד מישראל מוכן ומזומן למסור את נפשו על קדושת השם, היא בחינת יצחק, שממנו נובעת כל הבחינה של מסירות נפש בישראל. גם אז יהיה נזכרים לפני הקב"ה, 'וזכרתי את בריתי יצחק'.

ואם ח"ו גם זה יבצר מהם, ולא בהם רק מדת החסד והצדקה שבין איש לרעהו, היא בחינת אברהם אביהם, 'חסד לאברהם', גם

פרשת במדבר

השם ולצורך רב, מפני שבהיותם מועטים לא יוכלו לכבוש את הארץ, ולעובדה ולשומרה, יתרבה עליהם חייט השדה למיעוטם. ולכך היה מהשגחת השם להרבות אותם בדרך נס, וכמ"ש 'הוא תהלתך והוא אלוהיך' (דברים י, כב). ועוד 'בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך ה' אלוהיך ככוכבי השמים לרוב' (דברים י, כב) שהיה הפלא שבמאתים ועשר שנים שישבו במצרים נתרבו כל כך, כדי שיכבשו הארץ וימלאוה" עכ"ל. [כלומר זאת היתה מטרת ה' במה שילדו ברבוי כה מופלג].

[א] "מבן עשרים שנה ומעלה" (במדבר א, ג).

פירש רשב"ם: "לפי שמעתה צריכים לבוא לא"י, ובני עשרים ראויים לצאת בצבא למלחמה".

[ב] "איש למשפחותיו על בית אבותיו" (במדבר ב, לד).

כתב מהר"י אברבנאל: "אבל כפי הפשט נראה לי שרבו עם בני ישראל היה להשגחת

פרשת נשא

[א] "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם" (במדבר ו, כג). איזה שם, יהו"ה או אדנ"י?

ענו חז"ל: "במקדש אומר את השם ככתבו, ובמדינה בכינויו" (סוטה לז ע"ב). ואמרו על פסוק "לשום את שמי שם", כלומר בשם המפורש, הוא בבית הבחירה (סוטה לח ע"א). ולמה? כי על הפסוק "יברכך ה' מציון" (תהלים קכח, ה) לימדו "מלמד שכל הברכות יוצאות מציון" (מדרש במד"ר ח'). ובארו יותר בזוהר: "כמה חביבין ישראל קמי קוב"ה, דעלאי לא אתברכי אלא בגיניהון דישאל וכו'. נשבע הקב"ה שלא יכנס בירושלים של מעלה עד שיכנסו ישראל בירושלים של מטה. וכו'. כל זימנא דשכינתא הכא בגלותא, שמא דלעילא לא אשתלים וכל תיקונין לא אתקנו. כביכול אשתאר שמא קדישא חסרא" (זהר ח"ג דף קמז ע"ב). [בתרגום ללשון הקודש: כמה חביבים הם בני ישראל, שהעולמות העליונים אינם מתברכים אלא ע"י ישראל. נשבע הקב"ה שלא יכנס בירושלים של מעלה עד שיכנסו אוכלוסי ישראל בירושלים של מטה. כל זמן שהשכינה בגלות, גם שם הקודש העליון איננו מושלם ואינו נמצא בתיקונו. כביכול שמו של ה' איננו בשלימות]. נדמה שבכך אפשר להבין עומק מאמר חז"ל הנ"ל במסכת סוטה.

ונראה להביא כאן מימד נוסף. נעתיק כאן מה שפרסמנו במקום אחר:

מעלה גדולה יש לנו שאנו מתברכים מפי הכהנים, כי כתוב בפרשתנו "ושמו את

שמי על בני ישראל ואני אברכם" (במדבר ו, כז). "אמר רבי עקיבא למדנו מפי כהנים, מפי הגבורה לא למדנו? כשהוא אומר 'ואני אברכם', הוי אומר הכהנים מברכים לישראל, והקב"ה מסכים על ידם" (חולין מט ע"א). זאת אומרת, ה' מברך אותנו בכל יום ויום! ולא די בזה, אלא בסגנון מליצי חריף ביותר התבטאו על כך חכמים: "מניין שהקב"ה מתאוה לברכת כהנים? תלמוד לומר 'ושמו את שמי על בני ישראל, ואני אברכם'" (סוטה לח ע"א). וכיון שזה כה נחוץ לנו, וכה משובח הענין שכביכול אנו עושים להקב"ה נחת רוח בזה, מדוע לא ננהג כך בחו"ל?

מנהג מניעת ברכת כהנים בימי חול בחו"ל הוזכר ע"י רמ"א (שו"ע או"ח סי' קכח סעיף מד) ומנמק כך: "שטרודים הם בהרהורים על מחייתם ועל ביטול מלאכתם. ואפילו ביו"ט אין נושאים כפים אלא בתפילת המוסף שיוצאים אז מבית הכנסת וישמחו בשמחת יו"ט".

ברוב המקומות בגליל שבארץ ישראל המשיכו במנהג חו"ל, אלא שינו שהכהנים נושאים כפיהם גם במוסף של שבתות ויו"ט (מפני שתלמידי הבעש"ט שעלו ארצה והתיישבו בגליל, המשיכו כאן מנהגם מחו"ל, בשינוי מסויים. מה שאין כן תלמידי הגר"א אשר עלו לשבת בירושלים, הנהיגו לברך בכל יום. והספרדים נהגו בכל א"י לברך בכל יום, כמובא ב"בית יוסף"). הרב שאר ישוב כהן שליט"א, מרא דאתרא של חיפה והאזור, ניסה להחזיר עטרה ליושנה, עיין מאמרו המקיף ב"תחומין" (כרך ב', עמ' 345-359). שם, בסעיף ד', הרב אסף ממקומות שונים חמשה טעמים אפשריים

שניתנו מפני מה ביטלו מצוה דאורייתא זו בחו"ל, וכולם הם טעמים חלושים.

נוסיף כאן טעם שיוסיף לנו אור חוזר על מעלת העם היושב בציון. רמ"א (שו"ע או"ח סי' קכח סעיף מד) הביא מנהג שכהנים רווקים אינם נושאים כפיהם כי הם שרויים בלי שמחה (כך קבעו חז"ל ביבמות סב ע"ב על כל מי שאיננו נשואי). בשו"ת מהר"ם בן ברוך הוסיף פרפרת, כי הרי יצחק אבינו בקש מבנו עשו להביא לו מטעמים בטרם יברך אותו. למה? כיון שיצחק אבינו היה עיור וכלוא בביתו, וכל העולם חשך בעדו, היה קשה לו לעורר נפשו לברך בשמחה. ואם אין שמחה, כיצד תחול הברכה? ולכן ניסה לעורר בעצמו חדוה. הוא הדין הכהנים אשר עליהם מוטל לברך את ישראל לא ב"מס שפתיים" בלבד, אלא בלב רגש, אם אין שמחה אין תועלת רבה בברכתם. ולכן רווק אינו מברך.

בעקבות רמ"א, העיר תלמידו הגדול בעל ה"לבוש" (קכח, סעיף מד) מדוע אפילו בשבת אין בני חו"ל נושאים כפיהם: "אע"ג שמן הדין היה ראוי לישא כפים בכל יום וכו' אין נוהגים לישא אלא בימים טובים שהם ימי שמחה וטובי לב. וטוב לב הוא יברך, מה שאין כן בשאר ימים. אפילו בשבתות השנה [אין נושאים כפיהם] שטרודים הם בהרהורים על מחיתם ועל ביטול מלאכתם" עכ"ל לעניינו.

בשו"ת בית אפרים (הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות, על או"ח סי' ו') דן מפני מה בני א"י נושאים כפיהם בכל יום, ובין היתר מציין שהם לא נשאו בעול הגליות כמו

אחיהם שבתפוצות, שם טולטלו בכל דור ודור מעיר לעיר וממדינה למדינה, ודעתם לא היתה צלולה להם. (וזה קרוב לטעמו של ה"לבוש").

על ההבדל בין אורה של עבודת ה' בחו"ל לזו של א"י מצאנו שכתבו כמה גדולי עולם. "שם משמואל" (וישלח, דף מב) כותב: "ההפרש בין א"י לחו"ל, שבא"י העבודה באהבה ודבקות, כענין [אורת] שבת. ובחו"ל העבודה בסור מער, רוגז על עצמו, וביטוש [ארמית של הלקאה] כחות נפשו להכניעם לקדושה על כרחם, שלא בטובתם" עכ"ל.

ומצאנו ש"שפת אמת" (דברים, פ' ראה, תרס"א) סבור "בחז"ל העיקר היראה. ומכח היראה זוכין לשמחה. ובא"י העיקר השמחה, ומתוך השמחה זוכין ליראה... בא"י ובמקדש זכו להארת הנשמה, כמו שכתוב 'נותן נשמה לעם עליה'. עבודת השמחה מצד הנשמה, ומצד הגוף היראה" עכ"ל.

הרב שאר ישוב כהן שליט"א דן בדעת הגר"א שניסה לחדש מצוה זו בכל יום גם בחו"ל ומה יצא ממאמציו ("תחומין", ח"ב עמ' 352). והוא מביא שם עדות בשם תלמיד הגר"א ר' ישראל משקלוב, ששמע כמה פעמים מפיו של הגר"א שאילו רק יתאפשר לו הדבר, הגר"א יתבטל מתורה ותפילה וינדוד מעיר לעיר כדי לתקן לטובת הכלל נשיאת כפים בכל יום ויום.

בזה הבננו מה ההבדל בין ארץ הקודש למדינות חו"ל לענין ברכת כהנים בכל יום ויום.

פרשת בהעלותך

בסגנון מלהיב יותר מובא הדבר ב"ספרי זוטא" (לג): "היה רבי שמעון [בר יוחאי] אומר, בוא וראה חיבתה של א"י, כמה היא חביבה. שכל מי שהוא הולך למלחמה הרי הוא רץ והולך. כשהוא מגיע ל[שדה ה]מלחמה הרי רגליו משתברות (כלומר פסיעותיו מתקטנות). אבל ישראל אינם כן, אלא כשהיו קרובים לא"י היו רגליהם נושאות אותן ואומרין אלו לאלו: 'אילו אנו נכנסים לא"י ומתים מיד, אין אנו כדאי. שאנו נכנסים אל המקום אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו!' "עכ"ל

[א] "ויסעו מהר ה' דרך שלושת ימים" (במדבר י, לג).

מקשה המדרש והרי היה צריך לומר "אחד עשר יום מחורב"? אלא שהלכה שכינה בו ביום ל"ו מיל כדי שיכנסו לארץ. משלו משל למה הדבר דומה. לבני אדם שיוצאים למלחמה, בשעה שהם יוצאים הם שמחים. וכל זמן שהם מתייגעים [כלומר, מתלבטים בדרך] ידיהם מתרשלות. אבל ישראל אינם כן, אלא כל זמן שהם מתייגעים (בדרך לא"י) הם שמחים. ואומרים: 'נלך נירש את ארץ ישראל!' " (ספרי, בהעלותך, פסקא לג).

פרשת שלח

לקנות אותה בקנין חזקה] אלא ביסורין, אלא במסירת נפש וכו'. וכשאינן ממיתין [את עצמם] עליה הנה הוא חטא וחסרון כלפי עצם הארץ. כשאמרו ישראל 'למה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב? נשינו וטפינו יהיו לבז' (במדבר יד, ג) גילה לנו התורה כי פחדתם זו באה מן 'וימאסו בארץ חמדה'. [כי] החומד הארץ אין פחד לנגד עיניו, כי מסוד הארץ היא מסירת נפש ממש, גם ליהרג עליה. יהושע וכלב לא פחדו כלל. כלום לא עמד לפניכם, האמינו וגם בטחו, כי ארץ חמדה היא. חמדו את הארץ, ואיך יפחדו? "עכ"ל ("דעת תורה", במדבר, עמ' קכד-קכה).

[א] עת אשר המרגלים הוציאו דבת הארץ רעה, העם בכה והיה סבור: "הלא טוב לנו שוב מצרימה" (במדבר יד, ד). אח"כ אמרו "ניתנה ראש ונשובה מצרימה" (פסוק טו). חז"ל לימדו כי המלה "ראש" הוא כינוי לע"ז (סנהדרין קז ע"א). ומפרש שם מהרש"א כי מה שבקש דוד לצאת לחז"ל, נחשב כעובד ע"ז, וכן אמרו חז"ל בכתובות (קי ע"ב). גם לענין דור המרגלים, לשוב למצרים הוא סרך של ע"ז.

כלב בן יפונה הפריך את דיבת המרגלים והכריז "טובה הארץ מאד מאד" (יד, ז). שבח כפול זה של "טוב מאד מאד" איננו מופיע בתורה אצל שום ענין אחר. ואפילו על כלל העולם, רק כתוב "והנה טוב מאד" (בראשית א, לא) ולא "טוב מאד מאד". לומדים אנו מכאן יחס התורה לא"י במיוחד.

ובאמת מצוה לשבח את הארץ. מצאנו כי סנחריב נקרא בשמות של הדר וכבוד,

[א] "ותשא כל העדה ויתנו את קולם ויבכו העם בלילה ההוא וכו' [ואמרו] ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב? נשינו וטפינו יהיו לבז. הלא טוב לנו שוב מצרימה!" (במדבר יד, א-ג).

על זה באה מענה של הקב"ה: "עד אנה ינאצוני העם הזה? ועד אנה לא יאמינו בי?" (פסוק יא). וכמו שתיאר הדבר בתהלים "וימאסו בארץ חמדה, לא האמינו לדברו. וירגנו באהליהם, לא שמעו בקול ה'" (קן, כד-כה). פרשה זו צריך עיון. כיון שפחדו לנפשם שהכנעניים ימיתו אותם, הרי לא נתכוונו למרוד בה' (כביטויו של כלב (במדבר יד, ט). ומדוע קוראים לחטא זה "לא יאמינו בי" או "לא האמינו לדברו"?

תשובה לכך מצאנו בדברי המלבי"ם (על דברים א, כו) שאין טענה של פקוח נפש דוחה למצוות מלחמת כיבוש א"י, וז"ל: "לא אביתם לעלות' ולא האמנתם שה' יגרש לפניך אויב ויאמר השמד. 'ותמרו את פי ה' אלוהיכם', שאף אם היה סכנת מוות, הייתם צריכים למסור נפשכם לעשות ציווי ה' ופקודתו" (כלומר להלחם על כיבוש א"י). [בסיס לדבריו יש ברמב"ן, במדבר יד, יט).

כדברים הללו מצאנו גם אצל גדול המשגיחים בדור שלפנינו, ר' ירוחם לייבוביץ, וזו לשונו: "כבישת הארץ ושיבתה היא מצות עשה. א"י אלינו היא מעיקרי התורה, הוא יסוד כל התורה כולה (עיין כתובות קי ע"ב)... [ג' מתנות טובות ניתנו לישראל, ולא ניתנו אלא ע"י יסורין, תורה א"י ועוה"ב, ברכות ה ע"א]. וכסוד התורה, כן סוד א"י, אינה מתחזקת [כלומר

קשר זה של שעבודנו להקב"ה, מפני היותנו בארץ ישראל, מבוטא ע"י ההוה אמינא של זקני ישראל בימי יחזקאל הנביא. באו לפניו עשרה בני אדם וישבו לפניו וטענו: "עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום?" (סנהדרין קה ע"א). כלומר הם הבינו כי מאז ואילך הם משוחררים מקיום תורה ומצוות. מובא שם בהמשך: "אמר לו הקב"ה לנביא, לך אמור להם, איזה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו? הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעכם שולחה אמכם (ישעיה נ, א) עכ"ל. כלומר רק מחמת סיבה חיצונית של עון הוצאו ממקומם. אבל אין ניתוק בעצם. כי החטא הוא רק מקרי לישראל, ולא קבוע בהם (עיי' דברי מהר"ל, "נצח ישראל", סוף פרק ב). ולכן חייבים גם בחו"ל בכל המצוות, בבחינת "הציבי לך ציונים" (רש"י לדברים יא, יח).

אבל אותה ההבנה הבסיסית של זקני ישראל בנויה על אמת מסויימת. לכן המורד בהענין הארץ-ישראלי הוא מורד במלכות שדי. כך כותב הגאון ר' יעקב עמדין: "כי ישראל קרוים נחלת ה', והארץ היא נחלתו. והתורה תלויה בשניהם, בעם ה' על נחלת ה'. והעוזב אחת, עזב השניה, על דרך האמת" [כלומר ע"פ סתרי תורה] עכ"ל (סידור ר"י עמדין, דפו"י דף יג; ובמהדורת אשכול, דף מד).

וכך כתב רבי חיים ויטאל אודות דור המרגלים: "כל כוונתם היתה לפרוק מעליהם עול התורה והמצוות... היו אומרים לשוב מצרימה כי עבדא בהפקירא נחא ליה (גיטין יג ע"א). כאשר ראו עתה כניסתם לארץ, אמרו אין טוב לנו כי אם מאוס בארץ חמדה

מפני שלא סיפר בגנות א"י, אלא כאשר פיתה לבני ישראל לצאת לגולה, אמר "עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם", ולא עלה בדעתו לומר "יפה מארצכם" או "טובה יותר מארצכם" (סנהדרין צד ע"א). וחז"ל שם מגנים את עשרת השבטים אשר גלו למקומות רחוקים וטעו לומר כי הם שווים ודומים לא"י (שם). ויש לתמוה, הרי הם אמרו אותו ערך כמו שהשווה סנחריב שאר לארצות לא"י, ולמה נענשו? אלא כיהודים, אסור להם אפילו לחשוב כי ארץ אחרת דומה לארצנו, אלא כולן הן פחותות ערך מול א"י. ובאמת, רש"י (על סנהדרין קי ע"ב, אחרי המשנה, ד"ה תנו רבנן) סבור כי הטעם שחז"ל החליטו שאותו דור של עשרת השבטים אין להם חלק לעולם הבא, מפני שספרו בגנות א"י! ולפי גדולת העונש, ממנה נלמד חשיבות הענין. ועלינו ללמוד מכך גם לכל דור ודור, שאין לחשוב שארץ אחרת אפילו שוה לארצנו, כל שכן לא לשבח ארץ אחרת שתהיה עדיפה מארצנו.

[ב] יהושע בן נון וכלב בן יפונה אמרו לעם: "אך בה' אל תמרודו, ואתם אל תיראו את עם הארץ כי לחמנו הם" (במדבר יד, ט).

בכל התורה כולה, רק לענין זו של הכחשת קיום מצוות יישוב א"י מצאנו ביטוי חריף זה של "אך בה' אל תמרודו". וכן בספר יהושע, כאשר כמה שבטים חשבו לצאת מהענין הארץ-ישראלי מצאנו כי שבעה פעמים כינו לכך ביטוי גנאי של מרידה (יהושע פרק כב, פסוקים טז, יח, יט, כב, כט, לא). מה הקשר בין הכחשת מצוה זו לבין "מרד"? מבואר הדבר ע"י רמב"ן (על ויקרא יח, כה). הבאנו דבריו בליקוטינו על פרשת בראשית) כי מלכותו של הקב"ה עלינו מתבססת על דירתנו בארץ קדשו.

רמ"ח ס"ק כח) בשם הפוסקים כי "אפילו על מנת לחזור, דללכת בה ד' אמות נמי הוי מצוה" עכ"ל. הרי לפנינו כי גם לבוא "ולראות" מוסיפה לאדם מעלה.

ויש עוד אופן לבאר פעל זה של "אם יראו". יש מעלה של "וראה בטוב ירושלים" (תהלים קכח, ה), כלומר להכיר במעלתה וערכה. כי יש אנשים שיש להם שמחה בלב בהתבוננותם בענין הארץ-ישראלי אשר זכינו לו. אבל לעומתם רשעים הללו לא "יראו" ולא יבינו, כי טח מראות עיניהם, ולבם צפן משכל, ולא יראו במעלת הארץ. יש מי שהוא בגופו נמצא בא"י, אבל נשמתו איננה פה.

כתוב בסוף פרשת "ברכה": "וראהו ה' את כל הארץ" (דברים לד, א). וכבר אמר לו ה': "כי מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא" (דברים לב, נב). וצ"ע, מה יועיל ומה יתן "לראות" את הארץ, אם איננו יכול לעבור בה ברגליו? ענה על כך הגאון ר' עקיבא יהוסף שלזינגר (מחבר "לב העברי") בספרו "תורת יחיאל" (על פרשת ואתחנן, פסקא יב): "הענין דכמה בני אדם שיושבים בארץ ישראל ואין רואים כלל ארץ ישראל בעיניהם, כי סגר מהם פנימיות דארץ ישראל. ככתוב בזהר הקדוש (ח"א דף עג ע"א) 'זכו, ארץ ישראל. לא זכו, ארץ כנען'. ולזה צריך סייעתא דשמיא שיקלוט אותו ארץ ישראל, שיזכה להבחין ולשבוע מטובה הרוחני. וכו' וכאן 'וראה בעיניך' כענין 'ולבי ראה הרבה חכמה' (קהלת א, טז), זכה וראה, אע"פ שהיה בחו"ל, להשגת פנימיות ארץ ישראל" עכ"ל.

כן דור המדבר לא יזכו "לראות את הארץ", בחינת "ולבי ראה הרבה חכמה ודעת" (קהלת א, טז).

וע"י כן נפרוק מעלינו עול אלהותו ית' ועול התורה והמצוות הכבדים עלינו ברוב דקדוקיהם. וכנודע מפסוק 'ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו את כל ארץ כנען לאחוזת עולם, והייתי לכם לאלהים' (בראשית יז, ח). אמר הקב"ה, אם נכנסים בניך לארץ, אהיה להם לאלוה ולפטרון (כדברי רמב"ן על ויקרא יח, כה)... אך בה' אל תמרודו. כי מאסם בארץ חמדה הוא להיותם מורדים באלהותו ית' עכ"ל ("עץ הדעת טוב", סוף פרשת שלח, ד"ה שלח לך אנשים, דף ק"פ).

[ד] כאשר חטאו דור המדבר והאמינו לדבת המרגלים על א"י, גזר הקב"ה: "כי כל האנשים הרואים את כבודי ואת אותותי אשר עשיתי במצרים ובמדבר וכו' אם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבותם, וכל מנאצי לא יראוה. ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי, והביאותיו אל הארץ אשר בא שמה" (במדבר יד, כב-כד).

תמוה על שינוי ערכים שיש בפוסקים. על כלב נאמר "והביאותיו אל הארץ" אבל מהחוטאים ימנע ה' שאפילו לא יראוה, ולא די באומרו "לא יבואו שמה". משמע כי יש מעלה מסויימת אפילו לראות אותה (כמו תייר) ובלי לדור בה. לא יזכו אפילו לסייר ולצפות במקומות מארץ ישראל. "לא יראוה"!

כי הנה יש איסור להפליג באניה ג' ימים מלפני שבת (שבת יט ע"א, ונאמרו בזה חמשה טעמים שונים) אבל אם נוסע לשם מצוה, מותר לו לעלות לאניה אפילו בערב שבת. כמובן, גם לנסוע לא"י היא מהמצוות המתירות. שאלו, ואם נוסע על מנת לצאת אח"כ לחו"ל, כמו התיירים, האם גם זו מצוה המתרת? וענה "משנה ברורה" (או"ח סי'

[ה] "וימותו האנשים מוציאי דיבת הארץ רעה, במגפה לפני ה'" (במדבר יד, לז). על כפילות הלשון אמרו חז"ל "וימותו, בעולם הזה. במגפה, לעוה"ב". (סנהדרין קח ע"א) וכמו שהעיר "תורה תמימה" למדו זאת מהמלים "לפני ה'" כי הרי היה די במלת "מגפה". עוד הוסיפו חז"ל: "מתו מיתה משונה. ואיזו היא? שנשתרבב לשונם ונפל על טיבורם. והיו תולעים יוצאות מלשונם ונכנסות בטיבורם, ומטיבורם ללשונם. ור"נ אמר באסכרה מתו" (סוטה לה ע"א). והעיר "תורה תמימה" (על הפסוק) שזו מדה כנגד מדה. כי ארץ ישראל נקראת "טבור הארץ" (יחזקאל לח, יב). [וכן כתב "אזור אליהו", ממחבר "שבט מוסר", על הדף הנ"ל]. ודוקא מלשונם, שבאבר זה חטאו. והנני להוסיף, כי כוחם של "תולעים" בפיהם (כמפורש במדרש תנחומא, בשלח, פסקא ט). המרגלים קלקלו באבר נכבד זה, לכן נענשו על ידם.

ויש להתפלא, כי בשו"ע או"ח (סי' תק"פ סעיף ב') הביא מנהג עתיק שהיו נוהגים לצום י"ז באלול, בו מתו מוציאי דיבת הארץ. והקשה "בית יוסף": "קשיא לי למה התקינו להתענות? שמחה מיבעי באותו יום, דבאבוד רשעים רנה? ושמא מפני שלא זכו שתתקבל תשובתם [אנו] מצטערים, דמסתמא שבו ולא נתקבלו" עכ"ל. אבל מה שכתב צ"ע. כלום לא שמענו עד כאן (יומא פו ע"א) כי בחטאים גדולים אפילו כאשר התשובה מתקבלת אבל עדיין צריכים לסבול יסורים או מיתה? ועוד, אם לא נתקבלה תשובתם זאת אומרת כי דינם עדיין כרשעים, ולמה להצטער עליהם?

אלא נ"ל כי אין אנו מצטערים על מיתת המרגלים כי אם על כלל ישראל. הרי מפני חטא המרגלים נגזרה על כלל ישראל גלות לכל הדורות ("העמק דבר" לנצי"ב, במדבר

יד, כא עיי"ש נימוקיו). ואמרו בירושלמי: "כל דור שאינו נבנה (בית מקדש) בימיו, מעלין עליו כאילו הוא החריבו" (יומא, פ"א ה"א). וביאר החיד"א, כי כנראה ממשיכים באותו החטא של שנאת חנם. כן כאשר כלל ישראל אינו נגאל כולו לחזור לארצו, שמא עדיין לא נתקן "וימאסו בארץ חמדה" (תהלים קו, כד). כי בדורו של משה, פרט לשבט לוי נגררו אחרי דיבת המרגלים כל יתר השבטים. ולכן צאצאיהם מתענים, כי גם אצלם קיים "וימאסו בארץ חמדה".

ונביא כאן לשונו של הרמב"ם: "יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהן, כדי לעורר הלבבות לפתוח בדרכי תשובה. ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשי אבותינו שהיה כמעשינו עתה, עד שגרם להם ולנו אותן הצרות" (הל' תעניות, פ"ה ה"א). הרי שהעיקר הוא לא הצום, אלא התבוננות על מעשינו הרעים, שהם ההמשך אחרי קלקולי אבותינו. ואם ישאל השואל, מפני מה יש להוסיף י"ז אלול, הרי לכאורה די לנו בצום ט' באב? וזה כבר כולל (תענית כו ע"ב) מה שנגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ? התשובה לכך כי צום ט' באב הוא על עצם התוצאה המרה, של גלות וחורבן (מפני שנאת חנם). אבל י"ז אלול הוא צום על קלקול המדה הרעה הזאת של דיבת הארץ ומיאוסה של ארץ חמדה. ללמדנו כי אפילו אחרי תשובה וחרטה וצער נפשי, מידי עונש לא נמלטים. כי חטא זה דומה לחמורות שנתפרטו ביומא (פו ע"א).

וכך לשונו של המקובל הקדמון ר' אברהם סבע בספרו "צרור המור" (על דברים א, מא): "אח"כ סיפר [משה] שנתחרטו ישראל ואמרו 'חטאנו להשם', ולא הועיל להם לפי גודל עוונם. ואע"פ ששבו ובכו לפני השם, כאמרו 'ותשובו ותכבו לפני ה'"

(א, מה) ותנינן 'שערי דמעה לא ננעלו' (ברכות לב ע"ב), בכאן ננעלו, כאומרו 'ולא שמע ה' בקולכם'. ואע"פ שהוא [שם יהו"ה] רחמים, יצא לו ממדת רחמים למדת הדין [פירש רמב"ן בפסוק מ"ה כי היה עוונם גדול מנשוא]. ולא שמע ה' בקול בכייתם 'ולא האזין אליכם' שזה רמז שלא האזין לשוועתם" עכ"ל. הרי שהחטא הזה חמור ביותר. ולכן יש לצום כדי לחנך כל הדורות הבאים. וכמו שבצום גדליה אין אנו צמים מפני צער הריגתו כשלעצמה, אלא על עוונותינו ותוצאות הקלקולים לחיי האומה, כן בנידון המרגלים.

על הפסוק של עונש דור מרגלים "ונשאו את זנותיכם" (במדבר יד, לג) הקשה "משך חכמה" הרי היה ראוי לכתוב כינוי גנאי "זנותיכם" בעון העגל? ועונה: "אמנם המכוון בזה, דכמו אשת איש שזנתה, אף אם תעשה תשובה מעולה וימחק העבירה לגמרי, מכל מקום לבעלה אסורה ונטמאה לבעל. כן הם, אף שעשו אח"כ תשובה ואמרו 'הננו ועלינו' וכו' (פסוק מ') לא הועיל לבטל שנגזר עליהם שימותו במדבר ולא רץ לא יבואו" עכ"ל.

מעניין הדבר כי חטא העגל נחשב "עון" אבל חטא מרגלים נחשב "פשע". וכך לשון ר' חיים ויטאל: "והנה [בעגל] אפילו ישראל לא חטאו רק במזיד הנקרא עון לתאבון כמ"ש 'כי זה משה האיש וכו' לא ידענו מה היה לו'. אבל להכעיס נקרא 'פשע' לא היה בהם. ולכן לא הזכיר בענינם 'פשע'. ואמנם מה שאמר הקב"ה 'לא ישא לפשעכם' (שמות כג, כא) הכוונה אם תעשו להבא, ורמז על עון מרגלים שמאסו בארץ חמדה להכעיס, ולא האמינו לדברו" עכ"ל ("עץ הדעת טוב", פרשת תשא, ד"ה גם ירמוז אל משז"ל כי נח שהיה צריך סעד, דף קב). כלומר מפני סדר

הדברים בפסוקים בתהלים (קו, כד-כה) למדנו כי לא פחד מהגוים גרם להם, אלא עצם מאיסה בארץ ה'! וזה הביא אותם להשתמש באמתלא זאת של פחד. קודם כל היה "וימאסו". אח"כ "לא האמינו" בלבם. אח"כ "וירגנו באהליהם" בדיבור. ואח"כ "לא שמעו בקול ה'" לעשות מעשה עלייה לא"י. ולכן זה נחשב "פשע" כי לא סיבה חיצונית גרמה להם, אלא קלקול פנימי במחשבותיהם.

ונ"ל להביא ראיה לכך מהתורה עצמה. הרי כתוב "ולא אביתם לעלות ותמרו את פי ה'". (דברים א, כו) ולא בסדר הפוך. כלומר ההמרה בדבר ה' באה רק אחרי "לא אביתם לעלות". קלקול בנפש וחוסר רצון הביא אותם להמרות בפועל. וכיצד נתהוה מיאוס זה? נ"ל כי כאשר היא "ארץ חמדה", שהיו צריכים לחשוך בה מחמת חנינותה, ולא התעוררו לחמוד; נגרמה פעולה טבעית הפוכה של דחייה וסלידה, רחמנא ליצלן.

[ו] "ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים ההם" (במדבר יד, לח). אמרו חז"ל: "חיו מחלקם" (בבא בתרא קיח ע"ב) כלומר קבלו את נחלתם של אותם מרגלים בא"י. ולמה זה נקרא "חיים"? יש לומר כי הארץ ההיא נקראת "ארצות החיים" (ירושלמי, כלאים פ"ט ה"ג). וכן כתב ר"א אבן עזרא (בראשית לג, יט).

חז"ל (כתובות קיב ע"ב) מסרו כי רב אמי ורב אסי החזיקו ישיבה בטבריא, ובימות החמה היו מקימים את תלמידיהם מן ישיבתם במקום חם כדי לשבת במקום שהוא מוצל. לעומת זאת בחורף היו מקימים את תלמידים כדי לעבור מקום באותו החצר כדי לשבת במקום שקרני השמש מגיעים לחמם שם. ומפרש רש"י: "כדי שלא יוכלו

[התלמידים] להתרעם על ישיבת ארץ ישראל". והמעשה תמוה. אין ספק שהיו שם כמה עשרות תלמידים, ואולי מאות. מי יכול למדוד את הזמן הרב של ביטול לימוד תורה, עד אשר קמים ממקומותיהם כדי ללכת ולהתיישב במקום אחר? כיון שישבו ישיבה מזרחית על הקרקע בחצר, אין ספק שעד שהתיישבו כולם במקום אחר היו "מפסידים" כעשר דקות ומעלה. כפול מאות התלמידים הרי הפסד של זמן רב אשר נתבטלו מלימודם. ועשו כך כל יום ביומו בקיץ ובחורף. אלא מכאן למדנו כי הצלתם מהחטא של התרעמות היא חשובה יותר מאשר לימוד תורה!

וחשוב לציין כאן כי חז"ל לא התירו באמצע הלימוד אפילו לברך "מרפא" למי שנתעטש (ברכות נג ע"א). ושם מבואר כי לפי בית שמאי, במוצאי שבתות היה כל תלמיד עושה הבדלה בפני עצמו, כדי לא לבטל רגעים יקרים מהלימוד עד שיתאספו סביב לשליח ציבור המבדיל. ומה שבית הלל לא פסקו כך הוא רק מפני "ברוב עם הדרת מלך". אבל גם הם סבורים שאין לבטל רגע מהלימוד ללא הכרח. וכאן בענייננו מה הכריח את רב אמי ורב אסי? אלא למען כבוד ארץ ישראל מותר לבטל מלימוד התורה.

נביא כאן דברי הסבר של הג"ר יוסף חיים (מחבר "בן איש חי") בספרו "בן יהודע" (על הסוגיא הנ"ל) "כדי שלא יבוא [אפילו] אחד מן התלמידים לומר על המקום שהוא לא טוב, ונמצא מוציא דיבה על חלק קרקע שבארץ ישראל. ומכאן ילמוד אדם מוסר השכל לשמור פיו ולשונו לבל יוציא מפיו שום דיבור לא טוב לגנות אפילו אמה אחת מא"י, הן מצד האויר, הן מצד קור וחום, הן מצד הפירות, והן בענין הבנין

וכיוצא. ואפילו בעת חורבנה שהיא ביד הגוים, והבתים הם של הגוים, כדי שלא יהיה בכלל מוציא דיבה על א"י עכ"ל.

שם בכתובות (ק"ב ע"א) מובא כי ר' חנינא היה מתקן "מתקליה". מפרש רש"י: "משה ומתקן מכשולי העיר מחמת חיבת הארץ שהיתה חביבה עליו, ומחזר שלא יצא שם רע על הדרכים" עכ"ל. כלומר היה מרים אבני נגף שפזורות בדרכים, למען לא ייתקלו הולכי רגל. והקשה מהרש"א: "מאי רבותיהו שעשו כן בארץ ישראל? כי ודאי מן הראוי להיות [עושים כן] בכל מקום" עכ"ל לענייננו (עיי"ש מה שתירץ). ונ"ל כי דבר גדול עשו כאן חז"ל שציינו זאת בסוגייתנו. נכון כי כל "אוהב את הבריות" (ואפילו גוים) צריך להרים מכשול מהדרכים, אפילו הוא נמצא בחו"ל. אבל גדול יותר מעשהו של ר' חנינא. כי לא רק עסק במעשה חסד לבריות (שהוא דבר פרטי) אלא עסק בשבח מתנת הקב"ה לעמו, שהכלל כולו לא יוציאו מלה רעה על הכבישים בא"י. וממנו נלמד אנו לא לזרוק פסולת ברחובות, ולא להשאיר מהמורות בכבישים.

[ז] "וכי תבואו אל ארץ מושבותיכם אשר אני נותן לכם" (במדבר טו, ב).

אמרו חז"ל כי דין הקב"ה עם ישראל, כדין האב עם בנו. והראיה שהוא אבינו, כי הנחיל לנו את הארץ. זו לשונם: "האב חייב בכנו בחמשה דברים (עיי"ן קידושין כט ע"א) למולו, לפדותו, ללמדו תורה, ללמדו אומנות ולהשיאו אשה... וכתוב כי הייתי לישראל לאב, ואפרים בכורי הוא' (ירמיה לא, ח). והקב"ה מל אותם ע"י יהושע, שנאמר 'שוב מול את בני ישראל שנית' (יהושע ה, ב), ופדה אותם, 'אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם' (שמו"ב ז, כג). ולימדם תורה, 'אני ה'

(דברים יד, ב). וכתוב 'ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה' (דברים יא, יב) עכ"ל (ילקוט שמעוני, שלח, רמז שמ"ה).

[ח] "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, כי תבואו אל ארץ מושבותיכם אשר אני נותן לכם. ועשיתם אשה לה' עולה או זבח וכו' מנחה סולת עשרון בלול ברביעית ההין שמן ויין לנסך רביעית ההין תעשה על העולה או לזבח" (במדבר טו, ב-ה).

פרשתנו מוסיפה חיוב הבאת מנחת נסכים (סלת, שמן ויין) ליד קרבנות מן החי. יש לשאול מדוע לא הוזכרו בפרשת ויקרא? נ"ל ע"פ דברי רש"י הירש (במדבר, דף קנה) המסביר שהמנחות הללו מסמנות הכרת תודה על שפע רכוש, רווחה ואושר שיש לאדם, וזה הגיע אליהם דוקא בבואם לא"י והיתה להם נחלת שדה וכרם. ומכיון שלפני זה הודיע ה' שהדור ההוא לא יזכו לבוא לא"י, לכן בא הקב"ה לנחם אותם (רש"י, טו, א) כי אמנם צאצאיהם יבואו לא"י ויביאו מנחת נסכים.

אלוהיך מלמדך להועיל' (ישעיה מח, יז), 'ולמדה את בני ישראל' (דברים לא, יט). ולימדם אומנות, 'וכי תבואו אל הארץ, ונטעתם' (ויקרא יט, כג). השיאם אשה, 'פרו ורבו' [נלע"ד המאסף כי צ"ל "שובו לכם לאהליכם" (דברים ה, כז. ע"פ פירוש חז"ל בע"ד דף ה ע"א)]. ומה עסקו של בן כשאביו מחבבו? מחשב ועושה אותו מסוים מכל אחיו, כך 'כל רואיהם יכירום כי הם זרע בוך ה'. (ישעיה סא, ט). ומהיכן האומות יודעים שהם בני? משירשו נחלת אביהם, שנאמר 'בהנחל עליון גוים' (דברים לב, ח). ואומר 'ונתתי אותה לכם מורשה' (שמות ו, ח). ואומר 'אשיתך בבנים' (ירמיה ג, יט). במה אני יודע שאתם בני? 'ואתן לך ארץ חמדה' (ירמיה ג, יט). ומה עסקו של אב בשעה שכותב נכסיו לבנו? מעלה לו דורון, אף אתם 'כי תבואו אל הארץ, ועשיתם אשה לה'. ההוא דכתיב 'ויתן להם ארצות גוים וכו' בעבור ישמרו חוקיו' (תהלים קה, מד-מה). דבר אחר, 'כי תבואו אל הארץ, עם חביב לארץ חביבה. ישראל אחת היא יונתי תמתי' (שה"ש ו, ט). 'ובך בחר ה' להיות לו לעם'

פרשת קרח

[א] עדת קרח הוסיפה ברשעתם שהכחישו יקר ערך מעלת ארץ ישראל. הגדילו שמצה במה שנתנו למצרים שבח המגיע רק לארץ ישראל. וכך אמרו דתן ואבירים למשה: "המעט כי העליטנו מארץ זבת חלב ודבש [מצרים!] להמיתנו במדבר? כי תשתרר עלינו גם השתרר? אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאותנו, ותתן לנו נחלת שדה וכרם. העיני האנשים ההם תנקר? לא נעלה!" (במדבר טז, יב-יד).

כך לשון הספורנו שם, על דברי עדת קרח: "לא די שהריעות לנו להוציאנו מארץ זבת חלב ודבש אל המדבר, כי גם אתה מצחק בנו שלא הביאותנו אל הארץ שאמרת כלל, ודברייך הם כאילו נתת לנו בה שדה וכרם, בצוון מצוות התלויות בארץ ואמרת 'לא תכלה פאת שדך וכו' ופרט כרמך' (ויקרא יט, ט-י), כאילו כבר היתה שלנו והיו לנו בה שדה וכרם. 'העיני האנשים ההם תנקר?' התחשוב לנקר עינינו באופן שלא נכיר תחבולותיך" עכ"ל.

הרי לפנינו שהיו כופרים במתנת א"י. ולכן יפה גזר עליהם משה רבינו "ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה ובלעה אותם ואת כל אשר להם, וירדו חיים שאולה, וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ה'" (טז, ל). ולכן נענשו במה שהם עצמם אמרו על עצמם "לא נעלה", כלומר לא יעלו לארץ הקודש, אלא ייבלעו באדמה. ומצאנו כי חז"ל אמרו כי עדת קרח לא קבלו חלק בארץ ישראל (בבא בתרא קיח ע"ב). נ"ל מדה כנגד מדה.

מצאנו כי מורגלים היו דתן ואבירים לכפור במתנת א"י, כי בפרשת שלח, כשחזרו המרגלים, כתוב "ויאמרו איש אל אחיו, ניתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר יד, ד). מי הם אלה? אמרו חז"ל (שמו"ר א, ל) כי הם דתן ואבירים. ועוד מצאנו כי הם שסרבו לצאת ממצרים כדי לבוא לא"י. כי על הפסוק "ואמר פרעה לבני ישראל, נבוכים הם בארץ" (שמות יד, ג) תמהו והרי היה צריך לומר "ואמר פרעה על בני ישראל" ? אלא פירש "תרגום יונתן" ששנים אלו נשאר ליד פרעה במצרים, וסרבו לצאת. פרעה דיבר אליהם. [אח"כ כשראו טביעת המצריים בים, חזרו להצטרף לישראל].

ולפי זה, באמת היו ראויים למות במכת חושך, יחד עם שאר המסרבים לעלות לא"י (כדברי רש"י על שמות י, כב). ולמה לא מתו אז? אלא ה' שמר עליהם למען יהיו ל"מתנגדים" קבועים למשה רבינו (עיין דברי מהר"ל, "גבורות השם", פרק יב). ונ"ל סברא לזה. כי תפקידו של משה הוא להביא בני ישראל לארץ ישראל, ותפקידם מצד הרע להתנגד לא"י.

[ב] מתנות כהונה (במדבר יח, ח-יט) אותן שהן גידולי קרקע ניתנו לאהרן ולבניו רק אחרי שנכנסו לארץ ישראל, כי הא בהא תליא. והם תרומה (פסוק יב) תרומת מעשר בכורים (פסוק יג). ולכן אמר ה' לאהרן "בארצם לא תנחל וכו' אני חלקך ונחלתך" (במדבר יח, כ).

פרשת חוקת

[לנו] הקב"ה את קיני קניזי קדמוני, שזה אדום עמון ומואב (כן מסרו חז"ל בב"ר סוף פרשה מד). אם כן יהיה הכל שייך לארץ ישראל, ותהא קבורה בארץ ישראל... לכן [כתוב] 'ותקבר שם' כי כשיבוא משיח, הוא יהיה [נכלל ב]ארץ ישראל. לכן כתב זה לייעד אותו על כל עשר אומות" ("משך חכמה", חוקת כ, כח). [ולהלן בפרשת ברכה הבאנו דעת התוספות (דברים לג, כא) כי הוא הדין משה רבנו נקבר במה שעתיד להיות חלק מארץ ישראל].

[א] (בעניני טהרת פרה אדומה כתיב) "והיתה לבני ישראל ולגר הגר בתוכם לחוקת עולם" (במדבר יט, י). בשביל מה נכלל בזה גם הגר? ענה ר"א אבן עזרא "בעבור היות ארץ ישראל קדושה, כי הכבוד [הערת המעתיק: השכינה] שם" [לכן נכללו כולם].

[ב] "ותמת שם מרים ותקבר שם" (במדבר כ, א). פירש "משך חכמה" (על כ, כח): "ומרים לא נשאו [אותה] לקבורה בארץ [ישראל] אע"פ שהיא מתה בחו"ל, מפני שקדש עיר קצה גבול אדום. ולעתיד יתן

פרשת בלק

וחששותיו, בפסוק "הנה עם יצא ממצרים" וז"ל: "האומות הם שבעים וכו'. ששים סובבים לארץ ישראל, ועשרה יושבים בארץ ישראל [הערת המעתיק: בנוסף לשבע אומות כנען, מחשיב אדום עמון ומואב, כמבואר בב"ר פרשה מד]. כמו שחושב בפרשת לך לך (בראשית טו, יט) 'לזרעך נתתי את הארץ הזאת' וחושב שם עשר אומות. ועוד שנים הם סיני וצידן. סיני יושב על גבול דרום, וצידן על גבול צפון, והם נכללים בתוך ארץ ישראל. ולעתיד יתוספו אלו ב' האומות על נחלת ארץ ישראל. וכו' וכו'. ולעתיד יירשום בני ישראל" ("אדרת אליהו", בלק, מהדורה תליתאה, כב, ה. ובמהד' שנת תשמ"ח, עמ' 390). ולכן פחד בלק שישראל יכבשו את ארצו, כחלק מכיבוש א"י.

[א] כרע שכב כאריה, וכלביא מי יקימנו" (במדבר כד, ט). פירש רש"י: "יתייטבו בארצם בכח ובגבורה". והרי לפני זה כתוב: "אל מוציאו ממצרים וכו' יאכל גוים צריו, ועצמותיהם יגרם וחציו ימחץ" (עיי"ש רש"י. כלומר מדובר על מלחמת א"י).

מהר"י אברבנאל היסב גם פירוש פסוקים יז-כד לכיבוש ארץ ישראל בימי המשיח. "עתיד זרעם לחזור ולכבוש את הארץ. ועם שכבר נמחו מן העולם שמות האומות האלו וארצותם, עמון ומואב ואדום, עמלק והקיני, לפי שסנחריב בלבל את העולם, הנה הנבואות באו על הארצות ההמה כפי שנקבו בשמות בימים ההם".

גם הגר"א כתב על פחדו של בלק

פרשת פנחס

אמם למצרים כשהיתה מעוברת מהם, לכך נחלקו למשפחות כחצרון וחמול. מפרש הנצי"ב: "פירוש [לדבריו] שאלו שנחשבו למשפחות בפני עצמן היו כולם הנולדים בארץ ישראל, ונהגו בהם סלסול [כבוד]. והא שבני יוסף נמנו כמה מבניהם למשפחות? [זה] משום דבני יוסף גם כן נולדו במצרים, מה שאין כן כל השבטים. ואם כן היה קשה, מדוע נחשבו בני בלע שלא נולדו בארץ ישראל, מדלא נחשבו ב'שבעים נפש' שבאו למצרים? משום הכי יישב שמכל מקום נתעברה אמם מהם [בהיותה] בארץ ישראל" ("העמק דבר", במדבר כו, מ).

[ג] "ותקרבנה בנות צלפחד" (במדבר כז, א). אמרו חז"ל: "אותו הדור היו הנשים גודרות מה שאנשים פורצים, שכן אתה מוצא שאמר להם אהרן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם" (שמות לב, ב) ולא רצו הנשים. וכו'. וכן במרגלים שהוציאו דיבה, הנשים לא היו עמהם בעצה, שכתוב למעלה בפרשה: 'כי אמר ה' להם מות ימותו במדבר ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפונה' (במדבר כו, סה). 'איש' ולא 'אשה'. על מה? שלא רצו [הגברים] ליכנס לארץ, אבל הנשים [בנות צלפחד] קרבו לבקש נחלה בארץ" (במד"ר כא, י).

[א] "אלה משפחות בני גד לפקודיהם" (במדבר כו, יח).

כתב "צורר המור": "אבל בשבט גד לא כתב 'משפחת הגדי' [כמו אצל שאר השבטים], אלא [כתב] משפחת בני גד. ואולי הטעם בזה לפי שעשו בגידה גדולה, שלא רצו ליכנס לארץ. והכתוב אומר "שבטי יה עדות לישראל" וסמך ליה "כי שמה ישבו כסאות למשפט" וכו' "שאלו שלום ירושלים", רוצה לומר, השואלים בשלום ירושלים, הם [נקראו] שבטי יה. אבל הבורחים מירושלים, אין ראוי להטיל בהם יר"ד ה"א. עכ"ל

[דברי המאסף: צ"ע אם כן מדוע אצל "ראובן" כן כתוב "הראובני" (כו, ז). הרי גם הם ישבו מעבר לירדן? ונ"ל כי שבט גד היו המתחילים והיוזמים. לכן לענין זה מקדימים "בני גד ובני ראובן" (במדבר לב, ב) ובהם עיקר הפגם.]

[ב] "ויהיו בני בלע ארד ונעמן" (במדבר כו, מ).

פירש רש"י בשם ר"מ הדרשן שירדה

פרשת מטות

[א] "ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד עצום מאד ויראו את ארץ יעזר ואת ארץ גלעד והנה המקום מקום מקנה. וכו'. ויאמרו [אל משה] אם מצאנו חן בעיניך, יותן את הארץ הזאת לעבדיך לאחוזה, אל תעבירונו את הירדן" (במדבר לב, א-ה).

אמרו חז"ל: "בני גד ובני ראובן שהיו עשירים וחבבו את ממונם וישבו להם חוץ לארץ ישראל, גלו תחילה מכל השבטים, שנאמר 'ויגלם לראובני ולגדי ולחצי שבט מנשה' (דהי"א ה, כו). ומי גרם להם? על שהפרישו עצמם מן אחיהם בשביל קנינם". (מדרש במד"ר כב, ו).

פרשת מסעי

וכרות עמו) של החוזה מלובלין זצ"ל. ישנם שבעה מיני יצר הרע, והם מול אותם ז' אומות. תאות אכילה (מול הכנעני), קנאה (מול החתי), גאווה (מול האמורי), קמצנות (מול הפריזי), שנאת הבריות (מול החוי), תאות זנות (מול היבוסים), עצלות ועצבות (מול הגרשי). גם אדמו"ר ר' אלימלך מליז'נסק הזכיר יסוד זה ב"צעטיל קטן" (בסוף "נועם אלימלך"), כאשר מתעורר האדם לאחד היצרים, יקרא מהר שמותיהם של ז' אומות אלו, ויזכיר השמדתם.

יסוד זה מוזכר ע"י רמ"ק (רבי משה קורדוברו) ב"אור יקר" (כרך ד' עמ' קלד, קמא. וכן בכרך טז, עמ' קכא). ומוזכר ע"י הגאון ר"א חבר, בספרו "שיח יצחק", סוף עניני תשובה, דרוש א', עמ' קלח).

מפני שלא כולם הבינו יסוד זה, התעצלו ישראל במלחמות כיבוש הארץ. גם יהושע הפסיד עשר שנים מחייו בגלל זה. מה שאין כן משה רבנו היה נוהג בכל עניני המלחמות בזריזות נפלאה. כך הם דברי המדרש: "והיה צריך יהושע לחיות ק"ך שנה כמשה רבינו. ולמה נתקצרו שנותיו י' שנים? בשעה שאמר הקב"ה למשה 'נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים, אחר תאסף אל עמך' ואע"פ שנתבשר בשורות מות, לא איחר הדבר אלא נזדרז וישלח אותם משה. אבל יהושע, כיון שבא להלחם עם ל"א מלכים, אמר 'אם אני הורגם מיד, מיד אני מת, כשם שעשה משה רבינו. מה עשה? התחיל מעכב במלחמתם שנאמר 'מים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה' אמר לו הקב"ה 'וכך עשית? הריני מקצר שנותיך י' שנים" (מדרש במד"ר כב, ו).

[א] "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, כי אתם עובדים את הירדן אל ארץ כנען. והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם, ואבדתם את כל משכיותם וכו'. והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה. והתנחלתם את הארץ בגורל למשפחותיכם, לרב תרבו את נחלתו, ולמעט תמעטו את נחלתו וכו'. ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם, והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם, וצרתו אתכם על הארץ אשר אתם יושבים בה. והיה כאשר דמיתי לעשות להם, אעשה לכם" (במדבר לג, נא-נו).

שואל "חתם סופר" (בביאורו לפרשת דברים, כרך ה' עמ' ו') על הפסוק הנ"ל מדוע יש בו עונש כה חמור, על חטא זה בלבד? וזו לשונו: "והטעם בזה ידוע כי אומות העולם טוענות עלינו "לסטים אתם, [שכבשתם ארצות ז' גוים" (כמובא ברש"י, בראשית א, א)]. והתירוץ בזה כי הקב"ה שלח ישראל ללחום מלחמותיו כבעלי מלחמות עבדי המלך שאין עליהם (אשם) [אשמה] אלא על המלך ששלחם. ועל הקב"ה אין להתרעם, שהרי (כל הארץ) [כל העולם] שלו, כפירוש רש"י בבראשית. אך כל זה אם הורגים כל האומות ההן בשליחות ה'. אך אם יותירו ולא יכבשו [את כולם], אלא המעט [שבאותו שטח] שהם צריכים לשבת [בו], ס' רבוא ולא יותר. הרי אינם עושים בשליחות הקב"ה אלא לצורך עצמם. אם כן לסטים הם" עכ"ל.

ומאיזה טעם ציוה הקב"ה לגרש מא"י כל שבעת האומות? התשובה לכך נמצאת בספר "דברי אמת" (פרשת לך לך, ד"ה

ר"ח בן עטר כתב על הפסוק הנ"ל: "וצררו אתכם על הארץ. פירושו, לא לבד שיחזיקו [הגויים] בחלק מהארץ שלא זכיתם בו, אלא גם בחלק שזכיתם בו אתם וישבתם בו, וצררו אתכם על חלק שאתם יושבים בו, לומר [לכם] קומו צאו ממנו!" ("אור החיים", על במדבר לג, נה).

והמשיך אחריו המלבי"ם (שם): "ואח"כ יהיו לצנינים בצדיכם להכאיב אתכם. ואח"כ וצררו אתכם, היינו שיעשו אתכם מלחמה לגרש אתכם מן הארץ" עכ"ל. ומתקיים ח"ו "והיה כאשר דמיתי לעשות להם, אעשה לכם" (במדבר לג, נו). והסביר מהר"ל מדוע דוקא עונש זה ("אור חדש", על מגילה דף יא ע"א, בספרו עמ' ע-עא).

[ב] גבולות הארץ (במדבר לד, א-טו). יש מפרשים כי אין הבדל בין גבולות שנמנו כאן לגבולות הארץ המובטחת, כפי שנמסרו לאברהם (בראשית טו, יח) אלא כאן נתפרטו כדי להודיע לדור של באי הארץ עד היכן היא מצוות הכיבוש. כך לשונו של רלב"ג (במדבר לד, ב): "הנה הגביל ה' על יד משה באופן שלם הארץ, אשר השתדלו בכבישתה, כדי שלא יניחו דבר ממנה שלא ישתדלו בכבישתו וכו'. ולזה הגביל להם הש"י את הארץ והיא מפאת דרום ומפאת מערב ומפאת צפון ומפאת מזרח, כדי שיכירו בשלימות הארץ אשר רצה השם ית' שישתדלו בכבישתה". לידעת זיהוי המקומות בזמננו, עיין "דעת מקרא" על במדבר (עמ' תכ).

וראוי לציין כאן דברי המלבי"ם [שאינם כדברי רלב"ג הנ"ל] המלמד כי לעתיד לבוא עוד תתרחב א"י. זו לשונו: "ואנכי בפירושי שם (על יחזקאל פרק מז) בארתי כי גבולות ארץ ישראל יתרחבו לעתיד בכל הצדדים.

שבצד דרום יירשו ארץ אדום ומואב ובני עמון, שהם קיני וקניזי וקדמוני שהבטיח השי"ת לאברהם אבינו וכו' ובצד צפון, יתרחב במקצוע צפונית מערבית, עד צפונה לצור וצידון וכו'. ובמקצוע צפונית מזרחית יתרחב מחצר עינן עד דמשק, ודמשק יכנס בגבול הארץ. וכן יתווסף בצד מזרח. ואז יתקיים מה שהבטיח השי"ת לאברהם אבינו 'מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת'. ובכל הפרשה הזאת [בפרשת מסעי] דייק וכפל מלת 'לכם', 'והיה לכם פאת נגב', 'ונסב לכם הגבול' וכן בכל מאמר, עד שסיים 'זאת תהיה לכם הארץ', לרמוז שהוא רק לפי שעה. כי יתרחב הגבול בכל פעם, כמו שהיה בימי דוד ושלמה ובימי הורדוס, שאז התפשט מלכותם עד נהר פרת, וכל שכן לעתיד לבא" עכ"ל המלבי"ם.

אבל יש בזה ענין נוסף לפירוט השמות. מובא במשנה (יומא, פ"ג מ"א) שכדי לדעת מתי לשחוט קרבן תמיד, אמרו נוסחא "האיר כל פני המזרח עד שבחברון". ושאלו בירושלמי מפני מה להזכיר מלים "עד שבחברון" כיון שלכאורה אינן לצורך? וענו כדי להזכיר זכות אבות שבחברון ע"כ. הרי שההזכרה בפנינו של שם המקום מעוררת זכות.

וכן כתב ה"חתם סופר" על הפסוק "ושמעת ישראל ושמרת לעשות" (דברים ו, ג) בביאורו שם על התורה (עמ' כז) "והוא סגולה נפלאה כי הזכרת הארץ המקודש מוליד קדושה בלב השומע". וכן יש לומר גם על ציוני המקומות שהם נכללו בגבול ארץ הקודש, כי עצם קריאתם מוסיפה באדם קדושה.

יש עוד ענין בהזכרת השמות, להראות חיבה ואהבה. כאשר ה' הזכיר את בני

ישראל, חוזר על כך חמש פעמים בפסוק אחד (במדבר ח, יט) ואיננו משתמש בכינוי הגוף "אותם" (עיי"ש רש"י) וזה מפני חיבתם. כך כאן מאריכים בשמות מקומות א"י, כי כולם חביבים.

ולכן פרשתנו מאריכה לתאר גבולות א"י לפני חלוקת הנחלות.

[ג] "כי אתם באים אל הארץ כנען" (במדבר לד, ב).

אמרו חז"ל: "אמר הקב"ה, חביבה עלי ארץ ישראל יותר מן הכל. למה? שאני תרתי אותה, וכן הוא אומר 'ביום ההוא נשאתי ידי להם להוציאם מארץ מצרים אל ארץ אשר תרתי להם זבת חלב ודבש, צבי היא לכל הארצות' (יחזקאל כ, ו). וכן הוא אומר 'ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים' (ירמיה ג, יט). וכו' וכו'. [ומסיימים שם:] "אמר לו הקב"ה למשה, הן הארץ חביבה עלי וכו' וישראל חביבים עלי וכו', אני אכניס את ישראל שהם חביבים עלי לארץ שחביבה עלי. שנאמר (במדבר לד, ב) 'כי אתם באים אל הארץ כנען' (מדרש במד"ר פרשה כג). [מה פירוש מלת "תרתי" שבמקרא הנ"ל? מפרש "מצודות" ענינו "לחפש" (כמו בבמדבר יג, ב). כלומר הקב"ה חיפש בעולם למצוא את המקום שהוא הטוב ביותר, לתת לעמו יחידו].

[ד] בדיני ערי מקלט, אמרה תורה: "ולא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות, כי מות יומת. וכו' ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה, כי הדם הוא יחניף את הארץ, ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו" (במדבר לה, לא-לג). ומדובר ברוצח בשוגג (וכמו בתאונות דרכים, בימינו) ודינו לנוס לעיר מקלט.

ספר קדמון "בעל הלכות גדולות" מנה בתרי"ג המצוות איסור "חנופה" זו כמצוה נפרדת מאיסור שפיכות דמים, והוא רק בארץ ישראל. ורמב"ן בהשגותיו ל"ספר המצוות" (שרש ה) ביאר דעתו של בעל "הלכות גדולות". ובמדרש ספרי ביארו שהיא אזהרה לא להחניף לרוצח. וכן האריכו שם בספרי: "ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה" (במדבר לה, לד) מגיד ששפיכת דמים מטמאה את הארץ ומסלקת את השכינה, ומפני שפיכת דמים חרב בית המקדש".

רמב"ן מקשה והרי שפיכת דמים אסורה בכל העולם כולו? ולמה כאן הדגש "ולא תחניפו את הארץ"? ועונה: "חזר והחמיר ביושבי הארץ יותר, לכבוד השכינה אשר שם, והזהיר שלא נחניף אותה ושלל נטמא אותה וכו'. וענין הטומאה, שתהיה הארץ טמאה ולא ישכון בה כבוד השם" (במדבר לה, לג).

וכן כל עניני "ערי מקלט" שייכים רק בא"י. וכן דיני עגלה ערופה" (כמבואר להלן בפרשת שופטים).

[ה] "ויקרב ראשי האבות וכו' כן מטה בני יוסף דוברים" (במדבר לו, א-ה) כתב "צורר המור": "להורות לפי שבנות צלפחד חבבו הארץ, זכו בשכר זה שכל השבטים היו רצים אחריהם, וכולם היו רוצים וחפצים להזדווג להם. באופן שכשראו זה ראשי האבות של מנשה, נתייראו שיזדווגו לשבט אחר וכו'. ואחר שהן חכמות ויש להן נחלה כזכרים, אנחנו יודעים שכל השבטים יקפצו להשיאן לבניהם, וזהו 'זהו לאחד מבני שבטי ישראל לנשים ונגרעה נחלתן מנחלת אבותינו' (לו, ג) ונוסף על אותו השבט, ואין זה מן הראוי. ואז באתהו

התשובה 'כן מטה בני יוסף דוברים', כי זכות יוסף הצדיק היה הולך עמהם, להודיע שזכותו גרם, לפי שהוא חיבב את הארץ, ולכן הסכים ה' עם בניו ובנותיו. ואמר 'כן בנות צלפחד דוברות' (במדבר כז, ד).

[וממשיך:] "ואחר שהן נשים חכמות ובנות בוטחות, 'לטוב בעיניהם תהיינה לנשים' (לו, ו) כי ראוי להן שיבחרו אנשים צדיקים מחבבים את הארץ [שהם נקראים "טוב"]. אך למשפחת מטה אביהן תהיין לנשים'. וכל זה עשה ה' כדי שלא ישארו [ב]חול בארץ סיחון ועוג ששם היה חצי שבט מנשה, אלא שיבחרו בחצי שבט האחר הנכנס לארץ; בענין שבזה נשלמה רצונם ותאותם. ולזה רמז 'לטוב בעיניהם תהיין לנשים'. וסיפר איך היו 'לבני דודיהן לנשים', אנשים צדיקים, דודים בני דודים [ביאור המעתיק: כלומר אהובים] מחבבים הארץ הקדושה. וזהו 'ממשפחת מנשה בן יוסף היו' (לו, יב) אנשים צדיקים, בני יוסף הצדיק שחיבב את הארץ, לקיים 'ועמך כולם צדיקים, לעולם יירשו ארץ' (ישעיה ס, כא) "עכ"ל.

[ו] "ולא תסוב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה" (במדבר לו, ז). "ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר" (במדבר לו, ט).

מגדולי האדמו"רים בפולין היה ר' שלמה מרדומסק (נפטר שנת תרכ"ו). בספרו "תפארת שלמה" מקשה על פסוק זה מדוע חזרה התורה על ביטוי זה ב' פעמים? וחקר גם בשינויים שבין שני הפסוקים. ועונה: "אך הנה זה מרמז על מעלת קדושת א"י וירושלים. כי הנה צריך כל איש להשתוקק בכל לבו על א"י וקדושתה כמ"ש 'שאלו שלום ירושלים' (תהלים קכב, ו). 'ציון היא, דורש אין לה' (ירמיה ל, יז), 'מכלל דבעי

דרישה' (ר"ה ל). וענין התשוקה היא מועילה בעצמה על הגאולה העתידה... כי הקפידה התורה שלא תסוב נחלה למטה אחר, אע"פ שכולם י"ב שבטי י"ה כולם קדושים, ומה חילוק בין זה לזה? אעפ"כ הקפידה התורה על זה. מכל שכן בזמן הזה אשר בעוה"ר כל ארץ הקדושה היא תחת ידי ישמעאלים, ויבלעוה זרים ויירשוה. והנה 'באו גוים בנחלתך, טמאו את היכל קדשך' (תהלים עט, א). מכל שכן שצריך לקרוע לבב איש הישראלי לצעוק על זה אל הקב"ה לעורר רחמים על הארץ ועל קיבוץ גלויות לתוכה בשמחה. והנה התעוררות הזה של תשוקת הארץ, כשתהיה באמת מעומק לב, שידאיב באמת נפשו על כבוד ארץ הקדושה, הנה בזה מעורר למעלה הרחמים והרצון על הגאולה במהרה".

[וממשיך:] "וכן מצינו זה בבני יוסף, שמכח תשוקתם לא"י עד שהרע בעיניהם שתסוב נחלה, כמו שאמרו, הנה ע"י כן המשיכו הציווי מה' 'לא תסוב נחלה ממטה למטה' כנ"ל. ואם לא היתה תשוקתם כל כך, לא השיגו הציווי בזאת. וכן מצינו כדומה לזה בענין פסח שני, במאמר האנשים הטמאים, שהיתה תשוקתם גדולה מאד לעשות הפסח, ומקירות לבבם צווחו 'למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן ה' במועדו בתוך בני ישראל' (במדבר ט, ז) על כן נעתר להם הקב"ה ונתן להם מצות פסח שני. וכו' הנה כמוהם אם תגבר התשוקה בלב [כל] איש מבני ישראל אל הארץ ובנין בית המקדש, הלא חיש מהר יעתר להם".

[ועוד ממשיך:] "ומעתה נכון מאמר הכתוב שנית, 'ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר' הוא כמ"ש כי מענין הסבת נחלה משבט אל שבט אחר נוכל להבין להקפיד על הסבת נחלה זו ירושלים הקדושה (זבחים

קיט ע"א) ביד אחרים הישמעאלים היושבים עליה בעוה"ר. וצריך להתעורר בתשוקה, להמשיך הדין הזה להתקיים 'לא תסוב נחלה למטה אחר', הם הישמעאלים כנ"ל".

[ומסיים דבריו בנושא זה:] והוא שכתוב 'ואמר הדור האחרון בניכם אשר יקומו מאחריכם וכו' וראו את מכות הארץ ההיא ואת תחלואיה וכו' ואמרו וכו' על מה עשה ה' כה לארץ הזאת? מה חרי האף הגדול הזה?" (דברים כט, כא-כג). שיש להבין, למה תלה הכתוב דוקא בדור אחרון, ולא ישאלו זה קודם לכן? אך הנה כמו שבארנו, כי הדור ההוא אשר יתנו עיניהם ולבבם לשאול על זה, והם ידאבו על חורבן הארץ וירושלים כנ"ל, וע"י תשוקתם ודאבון נפשם על הארץ, הנה יעוררו הגאולה, והם יהיו הדור האחרון קודם הגאולה כנ"ל" עכ"ל לענינו.

ונראה להוסיף ראה לדבריו ממאמר חז"ל הנ"ל. כאשר חז"ל חפשו מקור לתקנת ר' יוחנן בן זכאי, הביאו אותו הפסוק "ציון היא דורש אין לה" (ירמיה ל, יז). אבל יש לתמוה, משום מה הביאו בגמרא (ר"ה ל). את כל הפסוק שהוא שבע עשרה מלים,

כאשר לכאורה היה די להם להביא רק את הסיפא, חמש תיבות? וכן בסוגיא המקבילה (סוכה מא ע"א) הביאו חז"ל כל אריכות הפסוק, למרות שדרכם בכל התלמוד כולו להביא רק קטע מקוטע מהפסוקים, הסיפא בלבד? וכלשונם "כמה דיות משתפכות, כמה קולמוסין משתפכין, כדי לכתוב" (ב"ר נח, יב). אלא היה חשוב לחז"ל להזכיר גם את הרישא, "כי אעלה ארוכה לך, וממכותיך ארפאך". ע"י שעושים זכר לציון, יש לנו "ארוכה ומרפא" (עיין פי' מלבי"ם על ירמיה ל' ההבדל ביניהם).

ועל מה שהאדמו"ר קשר בין תשוקת בני ישראל, לגאולת הארץ בפועל, הרי הקדימו אותו בכך "ספר הכוזרי", הכותב בסוף ספרו: "גם מי שמעורר בלב בני אדם אהבה למקום הקדוש הזה, ראוי לשכר בלא ספק והוא מקרב עת בוא תקוותנו, כמה שנאמר 'אתה תקום תרחם ציון, כי עת לחננה כי בא מועד. כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו' (תהלים קב, יד-טו). זאת אומרת, ירושלים לא תבנה כי אם כאשר ישתוקקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה, עד אשר יחוננו את אבניה ואת עפרה" עכ"ל "ספר הכוזרי".

פרשת דברים

ונ"ל להביא ראיה לכך מהתורה עצמה. הרי כתוב "ולא אביתם לעלות ותמרו את פי ה'" (דברים א, כו) ולא בסדר הפוך. כלומר ההמרה בדבר ה' באה רק אחרי "לא אביתם לעלות". קלקול בנפש וחוסר רצון הביא אותם להמרות בפועל.

[ג] "ובדבר הזה אינכם מאמינים בה' אלוהיכם" (דברים א, לב).

בדורות קודמים היו ההורים בוחרים לבנם זיווג מתאים, והוא היה סומך על בחירתם. הם בדקו במדות, ובטיב המשפחה, וכן בענין חוסר מומים, וסדרו עניני הכספים. והבן ידע כי הוריו מטפלים בענינו באופן המועיל והטוב ביותר. ולכן אמרו חז"ל משל על קלקול דור המרגלים כדלהלן: "משל למה היו ישראל דומין? למלך שזימן לבנו אשה נאה בת טובים ועשירה שאין כמותה בעולם. אמר לו המלך 'זימנתי לך אשה נאה בת טובים ועשירה שאין כמותה בעולם'. אמר לו הבן 'אלך ואראה אותה' שלא היה מאמין באביו. מיד הוקשה הדבר והרע לאביו. אמר אביו, אם אומר לו 'איני מראה אותה לך', עכשיו הוא אומר 'כעורה היא, לפיכך לא רצה להראותה'. לסוף אמר לו [אביו] 'ראה אותה ותדע שלא כזבתי לך. ובשביל שלא האמנת בי, קונם שאין אתה רואה אותה בביתך אלא לבנך אני נותנה'. וכך הקב"ה אמר לישראל" וכו' (תנחומא, שלח, פסקא ה).

[א] "ותחת כי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו אחריו, ויוציאך בפניו בכחו הגדול ממצרים. להוריש גוים גדולים ועצומים ממך מפניך, להביאך לתת לך את ארצם נחלה כיום הזה" (דברים ד, לז-לח).

כתב המלבי"ם: "והתכלית [תוספת המעתיק: המטרה] של הנסים של יציאת מצרים, היה שע"י שאהב את אבותיך, שלהם הבטיח ירושת הארץ, על כן הוציאך בפניו, רוצה לומר בעצמו, שלא ע"י מלאך ובכחו הגדול, שלא ע"פ הטבע. והיה התכלית לזה להוריש גוים וכו' להביאך לתת לך את ארצם נחלה. ואם כן, תכלית יציאת מצרים היה שתירש את הארץ". (דברים ד, לז).

[ב] "ולא אביתם לעלות ותמרו את פי ה'" (דברים א, כו).

מפני סדר הדברים בפסוקים בתהלים (קו, כד-כה) למדנו כי לא פחד מהגוים גרם להם, אלא עצם מאיסה בארץ ה'! וזה הביא אותם להשתמש באמתלא זאת של פחד. קודם כל היה "וימאסו". אח"כ "לא האמינו" בלבם. אח"כ "וירגנו באהליהם" בדיבור. ואח"כ "לא שמעו בקול ה'" לעשות מעשה עלייה לא"י. ולכן זה נחשב "פשע" (עייין דברי ר' חיים ויטאל, הבאנו בפרשת שלח, פסקא ד'). כי לא סיבה חיצונית גרמה להם, אלא קלקול פנימי במחשבותיהם.

פרשת ואתחנן

[א] "הרבה מצוות נצטוו ישראל, ואין מתקיימין אלא בא"י. [ב] אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי". המלה "כולן" מורה על כל תרי"ג, והוסיף כל הביטוי הזה של שמונה תיבות אחרונות אלו לבל יטעה אדם ע"י רישא של דבריו כאילו התכוון רק למצוות התלויות בארץ. [ועיין בזה דברי הרב יונה דב בלומברג, מלפני מאה שנה בדווינסק, בספרו "מצוות ישיבת א"י" (מהד' ישיבת אור עציון, עמ' רמ"א). והביא שם לרעיונו הנמקה אחרת].

ובאמת יש הוכחה גדולה לדברינו שמדובר בכל תרי"ג המצוות, כי ב"מדרש הגדול" (על דברים ג, כה) המביא מאמר הנ"ל (מן סוטה יד ע"א) מוסיף שני פסוקים. זו לשונו: משה אמר לה': "רבש"ע, הרבה מצוות נתת לישראל על ידי ואין עושין אותן אלא בא"י, שנאמר 'אלה החוקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ" (דברים יב, א). "ללמד אתכם חוקים ומשפטים לעשותכם אותם בארץ" (דברים ד, יד) עכ"ל. ובשני המקורות ההם לא מדובר כלל על מצוות התלויות בארץ אלא על כל המצוות. ובכן מלמדנו המדרש על עצם גדולת קיומן של כל תרי"ג הוא בעיקר בא"י.

[ב] בגמרא הנ"ל (סוטה יד ע"ב) אמרו חז"ל: "מפני מה נתאוה משה ליכנס לא"י? וכי לאכול פריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? עכ"ל. מפני לשון זו חידש הטור (או"ח סי' ר"ח) שאין לומר בברכת מעין שבע "לאכול מפריה ולשבוע מטובה", כאילו אין זו כוונה ראויה. אבל הב"ח חלק על הטור, ומבאר כי האוכל מפירות א"י מקבל לתוך גופו אורות

[א] "ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר" (דברים ג, כג).

פירשו חז"ל (מדרש דב"ר יא פסקא י') כי משה התפלל תקט"ו תפילות, כמנין "ואתחנן", כדי שהקב"ה ירשה לו להכנס לא"י. רבוי מופלג זה של תפילות והפצרות הביא לחז"ל לדרוש "מפני מה נתאוה משה ליכנס לא"י? וכי לאכול פריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה, הרבה מצוות נצטוו ישראל, ואין מתקיימין אלא בא"י. אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי". (סוטה יד ע"א).

ידועים דברי רמב"ן (על ויקרא יח, כה) כי כל חיובנו בתרי"ג מצוות הוא מפני היותנו בא"י. וגם חיוב בני ישראל בחז"ל הוא מצוה דאורייתא מפני חינוך, שכאשר נחזור לא"י לא יהיו עלינו כחדשים (וכך כתבו חז"ל בספרי, על דברים י"א, ומובא ברש"י שם). וכבר הרחבנו על זה לעיל בפרשת בראשית. ונ"ל כי הדבר נרמז ע"י חז"ל במאמר הנ"ל במסכת סוטה. כי אי אפשר לסבור כי נתאוה משה לקיים מצוות התלויות בארץ, שהרי היה לוי ואין לו קרקע בא"י. כיון שזה כך אין לו מצוה דאורייתא של הפרשת תרומות ומעשרות (כי הלוקח וקונה חייב רק מדרבנן) ולא מצוות ערלה ולא כלאים ולא שביעית. ואפילו אם היה חייב כישראל, הרי עמד אז בחלק של ראובן גד וחצי מנשה, ממזרח לירדן, ושם הרי בלאו הכי חלים מצוות התלויות בארץ!

ונראה שמדוייקת הנחתנו כי נתאוה לקיים כל תרי"ג המצוות כפי החיוב העיקרי שבארץ ישראל, כי הרי הכפיל משה לשונו:

מהשכינה הקדושה. עיי"ש דבריו.

במדרש זה הוא שהמכיר מעלת א"י היא על שפתיו תמיד, והוא מודה ומשבח על כך.

[ג] משה רבנו התפלל חמש מאות וחמש עשרה תפילות (כמנין "ואתחנן") כדי לקבל רשות להכנס לא"י, ולא נענה. ואמרו חז"ל שהוא "מדה כנגד מדה". זו לשונם: "אמר לו הקב"ה, מי שהודה בארצו, נקבר בארצו. ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו. יוסף הודה בארצו, מניין? גבירתו אומרת 'ראו הביא לנו איש עברי' (בראשית לט, יד) ולא כפר אלא [הודה] 'גונב גונבתי מארץ העברים' (בראשית מ, טו). [תוספת המעתיק: יש לציין חירוף נפשו, כי הרי ידע יוסף "כי לא יוכלון המצרים לאכול את העברים לחם, כי תועבה היא למצרים" (בראשית מג, לב) ואעפ"כ אמר כך לשר המשקים, ולא חשש שיתנכל אליו]. נקבר בארצו מניין? שנאמר 'ואת עצמות יוסף אשר העלו בני ישראל ממצרים קברו בשכם' (יהושע כד, לב). אתה שלא הודית בארצך אין אתה נקבר בארצך, כיצד? בנות יתרו אומרות 'איש מצרי הצילנו מיד הרועים' (שמות ב, יט) והוא שומע ושותק? לפיכך לא נקבר בארצו" (מדרש דב"ר ב, ח). והעיר לנכון פי' מהרז"ו "ואע"פ שמשא לא היה מעולם בארץ העברים, כמו יוסף". וצ"ל שכדי למנוע טעות מבנות יתרו, הוא היה חייב להודיע שאמנם לבושו נכרי, אבל מוצאו מא"י. ומכאן מוסר השכל לכל יהודי הנמצא בתפוצות, בל יאמר "אני אמריקאי, צרפתי או אנגלי". אלא יאמר "אני ישראלי, לעת עתה חונה באמריקה" וכדומה.

וצ"ע מה היא לשון "הודה"? שמא הוא הודאה בדבר אשמה? אלא עיקר לשון "הודאה" הוא לשון הלל ושבח. בדיקה בקונקורדנציה (אבן שושן) לתנ"ך מלמדת כי אחת עשרה פעמים מלה זו היא מהסוג הראשון (הודאה באשמה), ומאה ואחת פעם הוא מהסוג השני (הלל ושבח). ולכן ענינו

נביא כאן דבריו הנפלאים של ה"חתם סופר" וז"ל: "והנה משה רבנו לעוצם קדושתו בכל התפילות שהתפלל עד עכשיו לא היה לבו שבור כל כך שימנענו מהמשכת רוח הקודש, ולא היה צריך להתחנן 'לאמר' [כלומר] שיפתח ה' שפתיו [כדין] לסדר שבחיו, כי לא נמנע ממנו. אך זאת הצרה האחרונה, שלא יזכה להכנס לארץ הקדושה ולראות ההר הטוב והלבנון, היא שברה לבו עד שלא עצר כח לסדר שבחו מתוך שמחה. עד שהתפלל תחילה 'ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר'. שהתחנן שיזכהו ה' 'לאמר', על דרך 'אדנ"י שפתי תפתח' עכ"ל ("דרשות חתם סופר", דף שלג, טור ג').

[ד] משה רבנו הוכיח את ישראל לפני מותו כי אם ישחיתו את מעשיהם בא"י עתיד ה' להענישם. "והפיץ ה' אתכם בעמים, ונשאתם מתי מספר בגוים אשר ינהג ה' אתכם שמה. ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם" (דברים ד, כז-כח). וביאר שם רמב"ן: "כי היושב בחו"ל כאילו עובד עבודה זרה, ו[הכוונה במלים] 'מעשה ידי אדם' מלמעלה למטה" [כלומר מדובר על שעבוד לשרי אומות העולם למעלה]. וזה תואם למאמר רמב"ן על בראשית (כח, כא).

גם רמב"ם פירש פסוק זה לענין ישראל הדר בחו"ל. כי הרי חז"ל אסרו לעבור בעיר שיש בה פסילי ע"ז. וסיכם רמב"ם: "ולפיכך צריך לדעת שכל עיר מערי האומה הנוצרית [אירופה] שיש להם במה כלומר בית תפלתם, שהוא בית עבודה זרה בלי ספק, הרי אותה העיר אסור לעבור בה במתכוין, כל שכן לדור בה. אלא ה' מסר אותנו בידיהם שנגור בעריהם בעל כרחנו, לקיים דברו 'ועבדתם

שם אלהים אחרים מעשה ידי אדם עץ ואבן' (דברים ד, כח) (פירוש המשניות, מסכת ע"ז פ"א מ"ד).

קשה, כיון שדור זה שמדבר אליהם טרם נולד אז, כיצד יאמר "כי אתנו"?

ועונה ע"פ דברי זהר (ח"ב דף עט ע"ב) משום מה ברוב ספר דברים מדבר משה ישראל "אלוהיך" או "אלוהיכם" ולא אומר "אלוהינו" לכלול עצמו עמהם? ועונה הזוהר כי כל הדר בחו"ל כאילו אין לו אלוה (כתובות קי ע"ב). משה לא זכה להיכנס לארץ, מה שאין כן הדור אליהם הוא מדבר. ואע"פ שטרם נכנסו, אבל כיון שמתכוננים הם לכך ומעותדים לכך, כבר אפשר לומר להם "אלוהיכם". כן בענין פסוקנו. המצוות ניתנו כדי להתקיים בארץ ישראל (כדברי רמב"ן, על ויקרא יח, כה). וזה מפורש במקרא "וזאת המצוה החוקים והמשפטים אשר ציוה ה' אלוהיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה" (דברים ו, א). משמע כי גם אותם חוקים ומשפטים שהם מצוות הגוף, ולא תלויות בארץ, גם הם מיועדים בעיקר להתקיים בא"י (וכמו שכתב הנצי"ב "העמק דבר" על שמות כ' במצוות כיבוד אב ואם). ולכן דור שעמדו רגליהם על הר סיני, לא אָתָם כרת ה' את הברית. אלא הם היו שליחים עבור בנייהם, הם קבלו עול תורה ומצוות על דעת צאצאיהם. כי נשמת הבן כלולה בנשמת האב.

ולכן מסיים "מאור ושמש" לפרש "פנים בפנים דיבר ה' עמכם" (פסוק ד') "בפנימיות נשמותיהם" עכ"ל לענינו. ונ"ל להוסיף כי שם "פנים" (פ' מנוקדת קמץ, פרצוף אדם) נקרא כך משום משמעות "פנים" (פ' מנוקדת שבא). כי ע"י העוויות פניו של אדם מכירים מה הוא חושב בפנים לבו, אם שמחה או צער, אם פחד או רוגע וכיו"ב. ועוד, כמו שאין לפרש "פנים אל פנים" של הפסוק לענין פשוטו של פני הקב"ה, כן אין לפרש

ועוד כתב המלבי"ם כי הנמצא בארץ טמאה הוא כנדח מלפני ה', כי ילמד לעשות כתועבותיהם (על שמו"ב יד, יד). וכתב המלבי"ם שהקב"ה נתן לנו את א"י כדי שלא נתערב בין העמים, ולא נפול במחלותיהם הרוחניות (על דברים, סוף פרק כח).

[ד] "ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלוהי לעשות כן בקרב הארץ" (דברים ה, ד).

המלים האחרונות מעוררות תמיהה. כלום רק בארץ ישראל חייבים במצוות? הרי כמו כן בכל העולם כולו! וענה על כך רמב"ן "שעיקר המצוות כולן בארץ, כמו שרמזתי בסוד הארץ" (וכן כתב על ויקרא יח, כה; ועל דברים יא, יח). וכן כתב רבנו בחיי, על דברים (סוף פרק חמישי). ושורשם בספרי על דברים (יא, יח).

[ה] "ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם וכו' ה' אלוהינו כרת עמנו ברית בחורב. לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת כי אתנו, אנחנו אלה פה היום כולנו חיים" (דברים ה, א-ג).

הקשה ספר "מאור ושמש" (ברסלא, תר"ב, של הג' ר' קלונימוס קלמן אפשטיין) בפרשת יתרו (יט, ג) כיצד אמר כן משה? כי כאן משה מדבר לדור באי הארץ, ואבותיהם שעמדו במעמד הר סיני כבר נפטרו לעולמם, כי כמעט כלו מ' שנה. ואם היה אומר "לא רק" עם אבותיכם היה ניחא, שכולל גם את דור הנוכחי. אבל באומרו בהחלט "לא את אבותיכם" הרי שולל מה שהיה בפועל? ועוד

ובורות חצובים אשר לא חצבת, כרמים וזיתים אשר לא נטעת, ואכלת ושבעת" (דברים ו, י-יא).

לימדונו חז"ל: "כל מ' שנה שהיו ישראל במדבר, היו הכנענים בונים בתים וזורעין שדות וחופרים בורות ונוטעין כרמים, כדי שיבואו אבותינו לארץ ישראל וימצאו [בה] ברכה" (ילקוט שמעוני, עקב, רמז תתנ"ח).

"פנים" של ישראל כי אם בפנימיותם, ומדובר בצאצאיהם האגורים בקרבם. והברית היתה רק אתם! ולכן כדי לחזק "ברית" זו שתהיה בפועל ובגלוי, בא יהושע לכרות להם ברית מיוחדת לבאי הארץ (יהושע כד, כה-כו).

[ו] "והיה כי יביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך לאברהם ליצחק וליעקב לתת לך, ערים גדולות וטובות אשר לא בנית. ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת,

פרשת עקב

[א] אחרי שהקב"ה ציוה על ביעור ע"ז מארצנו, הוסיף: "ולא תביא תועבה אל ביתך, והיית חרם כמוהו. שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא" (דברים ז, כו).

התוספות (בע"ז כא ע"א ד"ה אף במקום שאמרו) הביאו דעת ר' חיים כהן כי איסור זה אינו אלא בארץ ישראל, כי לא נקרא "ביתך" אלא בארץ ישראל. ושם תוספות חולקים עליו.

ואפשר לצרף טעם לדעת ר' חיים כהן, על פי ההסבר של רמב"ן (על ויקרא יח, כה) שהקב"ה מחמיר יותר בענין ע"ז שבארץ ישראל. וע"ע על רעיון "ביתך" לענין חיוב במזוזה מיד בבית מושכר בא"י (דברינו על דברים יא, כ).

[ב] "וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלוהיך זה ארבעים שנה במדבר" (דברים ח, ב).

שאלו בזה (ח"ב דף עט ע"ב) מדוע משה רבינו אינו מדבר על ה' "אלוהינו", אלא מדבר בגוף שני ("אלוהיך")? וכן שאלו שם על דברים ד, כד; ובפרק ז פסוקים א, יב, ועוד) "אלא הכי תנינן, כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה. וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה... ומשה לא קאמר 'אלהיך' אלא לאינן דהוו זמינין למיעאל לארעא קדישא ולקבלא אפי שכינתא". (אבל הוא עצמו הרי לא נכנס לא"י). [בתרגום: כך למדנו, כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה. וכו' ומשה לא אמר 'אלהיך' אלא לאלו שהם מעותדים לעלות לארץ הקודש ולקבל פני שכינה"].

[ג] "ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם, לא תחסר כל בה" (דברים ח, ט).

יש בן אדם האוכל לחם בלבד, בלי לפתן, כי מסכן ועני הוא ואין לו ממה להוסיף. בא הפסוק ללמד שיאכלו לחם ערב של ארץ ישראל, לא מתוך דלות ועוני אלא מפני שהוא ערב לחיך. והראיה ממה שכתוב בסוף הפסוק "לא תחסר כל בה" יש בה משבעה מינים שנתברכה בהם א"י ומכל המעדנים. ולכן אמרו על הפסוק "וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא יט, כג), ממשמע שנאמר "וערלתם ערלתו את פרי" איני יודע שעץ מאכל הוא? ומה תלמוד לומר 'עץ מאכל'? להביא עץ שטעם עזו ופריו שוה. ואיזהו? זה הפלפלין. וללמדך שהפלפלין חייבין בערלה, וללמדך שאין א"י חסרה כלום, שנאמר 'לא תחסר כל בה' (ברכות לו ע"ב).

"וראש עפרות תבל" (משלי ח, כו). ר' שמעון בן יוחאי אומר: 'תבל' זו ארץ ישראל, שנאמר 'משחקת בתבל ארצו' (משלי ח, לא). ולמה נקרא שמה תבל? שהיא מתובלת בכל. שכל שאר ארצות יש בזו מה שאין בזו. אבל א"י אינה חסרה כלום, שנאמר 'לא תחסר כל בה' (ספרי, תחילת פ' עקב).

[ד] "כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה" וכו' (דברים ח, ז).

רבנו בחיי, אחרי שהאריך בפשוטו של מקרא זה, מוסיף דרשה וזו לשונה: "ואפשר שיכלול עוד 'ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם' שלענין התורה והחכמה דיבר הכתוב [תוספת המעתיק: נ"ל כי כוונתו

ב"חכמה" היא החכמה הפנימית], שכן היא נמשלת ללחם שנאמר 'לכו לחמו בלחמי' (משלי ט, ה). ולפי שהתורה והחכמה אי אפשר לאדם להשיגם על השלימות אלא עם ההכנות הראויות הצריכות לו. ומלבד ההכנות יצטרך שיהיה אויר הארץ זך וטוב, כי יועיל הרבה בלימוד... על כן יאמר [בפסוקנו] החכמים שבה [בא"י] לא יאכלו במסכנות לחמה של תורה, כי יהיה לבם כפתחו של אולם, לטוב ההכנות; ורחבה מני ים, לטוב האויר. וכמו שדרשו חז"ל 'וזהב הארץ ההיא טוב', 'אין תורה כתורת א"י ואין חכמה כחכמת א"י' (ב"ר פרשה ט"ז) ואמרו 'אוריא דא"י מחכים' (ב"ב קנח ע"ב). מה שאין כן חכמים שבחוצה לארץ, שהם חסרי ההכנות והאויר הטוב, והם בודאי אוכלי לחם העצבים, אוכלי לחמה של תורה במסכנות" (רבנו בחיי על דברים ח, ז-ט). [ועל החסרון שיש בחכמי חו"ל, עיין בסנהדרין כד ע"א].

[ה] "ארץ אשר אבניה ברזל, ומהרריה תחצוב נחושת" (דברים ח, ט).

דרשו על כך חז"ל (תענית ד ע"א) "כל ת"ח שאינו קשה כברזל, אינו תלמיד חכם". ומפרש גליון ר' יעקב עמדין: "לעמוד על דעתו בדברי תורה, ודאי צריך הת"ח להיות קשה כברזל לעולם, ולב אריה ואמין כח לשבר מתלעות עוול, לא ישוב מפני כל, לא יהא רך לב כנשים" עכ"ל לענינו. כלומר שהם אוהבים אמת התורה. ועיין מהרש"א (לסנהדרין כד ע"א) כי ת"ח שבבבל היו מחניפים לבריות [נורק היו כחובלים לת"ח אחרים, וגם זו מדה רעה].

[ו] "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך" (דברים ח, י).

"שנו רבותינו: עד שלא נכנסו לארץ היו מברכין ברכה אחת 'הזן את הכל'. כשנכנסו לארץ היו מברכין 'על הארץ ועל המזון'. וכו' וכו'. ואין לך חביבה מכולם יותר מברכת על הארץ ועל המזון, שכך אמרו חז"ל: כל מי שאינו מזכיר בברכת המזון בברכת 'על הארץ ועל המזון' 'ארץ חמדה טובה, וברית ותורה וחיים, לא יצא ידי חובתו. אמר הקב"ה, חביבה עלי א"י יותר מן הכל. למה? שאני תרתי אותה וכו' צבי היא לכל הארצות" (מדרש במד"ר כג, ז).

והנה חידוש נפלא יש ברמב"ם (הל' ברכות, פ"ב ה"ג) כי הוא מבדיל בין שבח הארץ, לבין שבח על מתן ברית ותורה. וז"ל: "וכל שלא אמר 'ארץ חמדה טובה ורחבה' בברכת הארץ, לא יצא ידי חובתו [וצריך לחזור ולברך]. וצריך להזכיר בה ברית ותורה, ולהקדים ברית לתורה" עכ"ל. על חסרון הזכרת "ברית ותורה" לא פסק שאינו יוצא ידי חובתו [ומשמע שאינו צריך לחזור ולברך]. ועיי"ש פי' הגר"י קאפח כיצד הרמב"ם למד זאת מהסוגיא (ברכות דף מח ע"ב). וזה בא ללמד על חשיבות א"י יותר מתורה וברית.

ויש להבחנה זו סיוע ממה שבברכת מעין שלש על ז' מינים, מזכירים "על ארץ חמדה טובה" ואין מזכירים "ברית ותורה". וכיון שהוא רק קיצור מברכת המזון, רואים אנו מה עיקר ומה איננו עיקר.

והדברים תואמים לדברי מהר"ל ("נתיבות עולם", עבודה, פרק יח, סוף דף קמ) לענין ברכת "נודה לך" בברכת המזון. "כי כמו שהארץ היא קדושה נבדלת משאר ארצות, לכך ציוה שיהיו נימולים. כי צריך לארץ אומה נבדלת משאר אומות, כמו

בפירותיה מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ עיי"ש. והנה הוסיף עליו "חתם סופר" (בחידושו סוף מסכת חולין, מהדו"ק) "שבח ארץ זבת חלב ודבש וכו' קדושת הארץ ופירותיה, כי הם מולידים קדושה בנפש האוכל אותם, ומוסיף אהבה ודבקות בה' וכו'. כי בכל מאכליה [של א"י יש] קדושה כמו סעודת שבת" עכ"ל.

[ז] "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה" (דברים יא, י).

אמרו על כך חז"ל: "כתיב 'וזכרתי את בריתי יעקוב וכו' והארץ אזכור' (ויקרא כו, מב). מן הפסוק הזה אתה למד שני דברים, שארץ ישראל שקולה כנגד המילה. כשם שמילה דוחה את השבת, כך כבושה של ארץ ישראל דוחה השבת. ועוד שהיא שקולה כנגד כל מה שנברא בששת ימי בראשית. ביום ראשון כתיב 'וירא אלהים את האור כי טוב', ובארץ כתיב 'כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה' (דברים ח, ז). בשני כתיב 'יהי רקיע בתוך המים'. ובארץ כתיב 'ארץ נחלי מים' (שם). בשלישי כתיב 'תדשא הארץ דשא' וכו' ובארץ כתיב 'ארץ חטה ושעורה' וכו' (דברים ח, ח). ברביעי כתיב 'יהי מאורות' ובארץ כתיב 'לא תחסר כל בה' (דברים ח, ט). [העיר מחבר 'מגן אברהם' בפירושו לילקוט שמעוני, 'זית רענן', כי הפירות מתבשלים מהמאורות כמ"ש רש"י בפ' וזאת הברכה (דברים לג, יד)]. בששי נברא אדם וחווה שנאמר 'ויאמר אלהים נעשה אדם'. ובארץ כתיב 'כי האדם עץ השדה' (דברים כ, יט). [הערת המעתיק: שמא בעל המדרש למד שבפשוטו של מקרא מדובר כאן על מלחמת א"י, מפני פסוקים הקודמים טז-יז. והוקש העץ לאדם כי הוא חייו ומזונו, עיין כאן פי' רא אבן עזרא (ובפירושו לדבריו 'יהל אור') (וברמב"ן שהביא דבריו)]. בשביעי

שהארץ נבדלת משאר ארצות. ואין דבר שנבדלים בו ישראל לגמרי משאר אומות רק המילה [הערת המעתיק: ונבדלים אנו ג"כ מהישמעאלים, כי אין להם פריעה]... ועוד צריך להזכיר התורה בברכת הארץ, וזה עוד יותר מעלה של קדושה... שיש להם התורה השכלית הנבדלת מכל חכמה... כי בשביל הארץ זוכים ישראל אל שני דברים אלו, דהיינו מילה והתורה, ועל ידם ישראל נבדלים אלוהיים לגמרי... וכל זה זכו בשביל הארץ, כי הארץ נבדלת מכל שאר הארצות בקדושת[ת]ה ובשביל זה זכו לקנות עוד מעלה היא המילה, ועוד יותר מזה התורה. והכל מצד זכות ארץ ישראל כי שם ראוי להיות התורה, כי אורה דא"י מחכים, ולכן אמרו [חז"ל] שצריך להזכיר בברכת הארץ ברית ותורה. והבן הדברים האלו מאד! [ובזה נבין חילוקו של הרמב"ם הנ"ל, המבוסס על הגמרא כנ"ל].

וסיים מהר"ל שם דבריו בהדגשה: "שזכו ישראל להיות נבדלים מכל האומות כאשר יש להם הארץ, שהיא נבדלת מכל הארצות" (שם), והסגנון לקוח מדברי רמב"ן, על ויקרא יח, כה). ("נתיבות עולם", עבודה, פי"ח, עמ' קמ-קמא).

[ז] "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך" (דברים ח, י).

בברכת מעין שלש ("על המחיה") אנו אומרים "ועל ארץ חמדה טובה שהנחלת לאבותינו, לאכול מפריה לשבוע מטובה". פקפק בזה הטור (או"ח סי' רח) מפני "שאין לחמד הארץ בשביל פריה וטובה, אלא לקיים מצוות התלויות בה". חלק עליו הב"ח (שם) כי ידוע ע"פ חכמת הקבלה "קדושת הארץ נשפע בה מקדושת הארץ העליונה, ונשפעת

כתיב 'ויברך אלהים את יום השביעי' ובארץ כתיב 'ואכלת ושבעת וברכת [את ה' אלהיך על הארץ הטובה] (דברים ת, י). ראה מה חיבה חבב הקב"ה את ארץ ישראל ששקולה כנגד כל הבריות שברא בעולמו".

[וממשיך המדרש:] "אמר משה לישראל, לא חבב הקב"ה לאומה בעולם כשם שחבב אתכם שנאמר 'ובך בחר ה' אלוהיך להיות לו לעם סגולה' (דברים יד, ב). ולא חבב מכל הארצות אלא ארץ ישראל, שנאמר 'ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד' (דברים יא, יב). הרי אתם נכנסים לתוכה על מנת הדרישה, שנאמר 'ויתן להם ארצות גוים וכו' בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו' (תהלים קה, מד-מה) "עכ"ל ("ילקוט שמעוני", עקב, סוף רמז תת"ס).

[ח] "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה, לא כארץ מצרים היא" (דברים יא, י).

אמרו על כך בספרי: "דבר אחר, הרים ובקעות, מגיד שלא שוו טעם פירות הר, לטעם פירות בקעה. אין לי אלא שלא שוו טעם הר לטעם בקעה. ומנין שלא שוו טעם פירות הר זו לטעם פירות הר זו? טעם פירות בקעה זו, לטעם פירות בקעה זו? ת"ל 'ארץ הרים ובקעות'. הרים, הרים הרבה. בקעות, בקעות הרבה. רשב"י אומר: י"ב ארצות ניתנו כנגד י"ב שבטי ישראל, ולא שוו טעם פירות ארצו של זה, לטעם פירות ארצו של זה. ואלו הם [י"ב אזכורים של מלת "ארץ"] 'ארץ זבת חלב ודבש' (דברים יא, ט), 'כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה' (יא, י) ו'הארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה' (יא, יא) 'ארץ הרים ובקעות' (שם), 'ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה' וכו' (יא, יב). 'כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה (דברים

ח, ז) ארץ נחלי מים וכו' (שם). ארץ חטה ושעורה' וכו' (ח, ח), 'ארץ זית שמן ודבש' (שם). 'ארץ אשר לא במסכנות' וכו' 'ארץ אשר אבניה ברזל' (ח, ט). 'על הארץ הטובה' (ח, י). [הרי י"ב פעם מלת "ארץ"].

[וממשיך המדרש:] הרי י"ב ארצות נתנו, נגד י"ב שבטים. ומניין שלא שוו טעם פירות שבטו של זה, לטעם פירות שבטו של זה? ת"ל 'ארץ הרים ובקעות', הרים הרבה, בקעות הרבה. (ספרי על דברים יא, יא, פסקא ל"ט).

[ט] "ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד" (דברים יא, יב). כתב רבנו בחיי: "על דרך הפשט, עיקר השגחתו בארץ ההיא. כי בודאי כל הארצות הוא דורש, אבל הענין כי עיקר הדרישה וההשגחה שם, ומשם מתפשטת לשאר הארצות" עכ"ל (וכדברים האלו כתב "כפתור ופרח" לר' אשתורי הפרחי, פרק י', עמ' 36). והרחיב בזה רבנו בחיי (על דברים לא, טז) וזו לשונו שם: "וזאת היא מעלת א"י, והוא סוד הכתוב בענין המטר 'הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות' (איוב ה, י) וכו'. ולכן אמר בארץ 'הנותן' כלומר הוא בעצמו, אבל בשאר מקומות שקראו 'חוצות' אמר 'ושולח' על ידי שליח" עכ"ל.

וכתב המלבי"ם (על במדבר יד, יז) כי א"י מיוחדת היא להשגחת ה' יום יום. אבל חו"ל עומדת תחת מערכת הטבע.

[י] "ארץ אשר ה' אלהים דורש אותה, עיני ה' אלוהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה" (דברים יא, יב). אמרו חז"ל (ספרי) "וכי אותה בלבד הוא דורש? והלא כל הארצות הוא דורש! כביכול אין דורש

אלא אותה, ובשביל דרישה שהוא דורשה, דורש כל הארצות עכ"ל.

"אמר ר' לוי: אתה מוצא דברים הרבה ברא הקב"ה בעולם וברר לו אחד מהם. ברא ז' ימים וברר לו הקב"ה שבת וכו'. ברא ארצות וברר לו אחת מהן, ארץ ישראל, שנאמר 'תמיד עיני ה' אלוהיך בה'. וכן הקב"ה קורא אותה 'ארצי', שנאמר 'ואת ארצי חילקו' (יואל ד, ב) (מדרש במד"ר ג, ח).

אמרו חז"ל: "אמר הקב"ה, חביבה עלי ארץ ישראל יותר מן הכל. וכו' וכו'. אמר לו הקב"ה למשה, הן הארץ חביבה עלי, שנאמר 'ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה תמיד'. וישראל חביבין עלי, שנאמר 'כי מאהבת ה' אתכם' (דברים ז, ח). אמר הקב"ה, אני אכניס את ישראל שהן חביבין עלי, לארץ שחביבה עלי' (במד"ר פ' כג, פסקא ז).

[י] "ונתתי מטר ארצכם בעיתו, יורה ומלקוש" (דברים יא, יד). אמרו חז"ל על כך שיש לכל עם ישראל, בכל מקום שהם, לבקש גשמים [בברכת "ברך עלינו"] רק לפי צרכי א"י. "אפילו בני מזרח, אפילו הנדים באיי הים צריכים לגשמים בתקופת תמוז, אינם שואלים את הגשמים אלא בעת שארץ ישראל צריכה להם. שמא תאמר ישאלו בעת שהן צריכים להן אפילו בימות החמה? נמצא הן רואין את עצמן כאילו הן בארץ שלהן [בהיותם בחוץ לארץ]! אלא יהיו רואים את עצמם כאילו הן באכסניא, וליכם מכוון לארץ ישראל, ושאלתו בעונתו" ("משנת רבי אלעזר", פרק ג).

ונפסקה ההלכה (שו"ע או"ח סי' קיז סעיף ב') שאותם היהודים שמחוץ לא"י, כמו יושבי אוסטרליה אשר אצלם זקוקים לגשם

בימות חמה שבא"י, עליהם לבקש זאת רק ב"שומע תפלה" בלבד. [ועיין שם ב"באר היטב" בשם הט"ז והב"ח]. והם המבקשים גשמים ב"ברך עלינו" רק בעת החורף בא"י, למרות שהבקשה הזאת מזיקה להם בארצם. כי הם צריכים להתפלל לפי צרכי ארץ ישראל!

[יא] "ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר ה' נתן לכם" (דברים יא, ז). אמרו כאן חז"ל (ספרי, פסקא מג): [כתוב] "ויחר אף ה' בארץ ההיא להביא עליה את כל הקללה הכתובה בספר הזה. ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול, וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה" (דברים כט, כו-כז).

"אחר כל היסורים שאני מביא עליך [המפורטים בתוכחה בפרשת בדברים פרק כ"ח] אני מגלה אתכם. קשה היא הגלות, שהיא שקולה כנגד הכל, שנאמר 'ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול' עכ"ל.

מבאר הנצי"ב (בפירושו על הספרי "עמק הנציב", עמ' סח) "תחילה כתיב 'ויחר אף ה' וכו' להביא עליה את כל הקללה. ואחרי זה כתיב 'ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול'. אלמא דבכל [שאר] הקללות אינה אלא באף. ובגלות כתיב 'אף וחימה וקצף גדול' עכ"ל. ושם מדרש הספרי מבאר כי כל שאר הקללות כמו חרב, רעב ושבי, נכללות בגלות. ויש מפרשים כי "גלות" קשה מכל הקללות, כי אח"כ לא היה להקב"ה ממה להוסיף חומרא ואיום, כי זה שיא הרע.

וראו להביא כאן דברי הגר"א (ליקוטים שבסוף פירושו ל"ספרא דצניעותא", עמ'

לח) לענין חזון יחזקאל בהחייאת העצמות היבשות, "כי מעת שחרב הבית יצאה רוחנו עטרת ראשו [נ"ל המעתיק: השראת שכינה] ונשארנו רק אנחנו הוא הגוף שלה בלא נפש. ויצאה לחוץ לארץ הוא הקבר. ורימה מסובכת עלינו ואין בידינו להציל מן הגויים האוכלים בשרינו" עכ"ל לענינו. וגם מפורסם "כיון שגלו ישראל אין לך ביטול תורה יותר מזה" (חגיגה ה ע"ב). הרי מות רוחנית.

(לענין אחר) כי מהמלה "ביתך" בפסוקנו לומדים שמדובר בבית שבארץ ישראל, כי בחו"ל לא נקרא "ביתך". ואמנם, צ"ע כיצד הוא מלמד, הרי חו"ל השתמשו במלה זו ללמוד שקובעים מזוזה בימין, "דרך ביתך" (מנחות לד ע"א). אבל נתרץ שהלימוד ההוא קבלו על מלת "ביתך" שבפרשה ראשונה, שבדברים (ו, ט).

[יג] "למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם" (דברים יא, כא).

תמה ר' יוחנן (ברכות ח ע"א) כיצד יש זקנים מאריכים ימים בחו"ל? הרי הפסוק הנ"ל מבטיח רק בא"י? וענו לו כיון שמקדימים ומעריבים לבתי כנסיות, זהו המועיל להם. וצ"ע מה קשר בין א"י לאריכות ימים? וצ"ל כי א"י נקראת ארץ האמונה, "שכן ארץ ורעה אמונה" (תהלים לז, ג). ואומר מוהר"ן ברסלב "כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה, והיא בחינת אמונה, ועי"ז זוכים לאריכות אפיים. דהיינו שלא יוכל לבלבלו שום מונע ובלבול מעבודתו ית"י" ("ליקוטי מוהר"ן", ח"א פסקא קנה"ה). ושם מסיים והיא סגולה נגד כעס ועצבות, כי כל הכועס כאילו עובד ע"ז. אבל א"י היא בחינת אמונה".

כן מוהר"ן ברסלב מלמד "על ידי הכעס נתקצרו ימי הכועס" (ספר המדות", כעס, פסקא כ"ה) ומביא שם במראה מקומות שיש סמך בפסוק "קצר ימים ושבע רוגז" (איוב יד, א). זה מובא ברמז ע"י חז"ל ששולטים בו תחתוניות (גדרים כב ע"א, והוא מחלת מיעיים). ומכיון שבארץ הקודש האדם חי באמונה ואינו רוגז, חייו מתארכים. ומה שאמרו שבחו"ל בזכות שמשכימים

ומכאן אפשר להבין את ההיפך. "דברי תורה נדרשין מכלל לאו, הן; ומכלל הן, לאו" (ספרי, ורש"י דברים יא, כא). אם גלות היא שיא הרע, כמה היא מעלתה ושבתה של דירת א"י, הרי היא שיא כל הברכות וכוללת אותן.

[יב] "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" (דברים יא, כ).

אמרו חז"ל: "הדר בפונדקי בא"י והשוכר בית בחוץ לארץ, כל שלשים יום פטור מן המזוזה (מפרש רש"י פטור, שמא יחזור בו. ע"כ. ואין כאן דירת קבע) מכאן ואילך חייב. אבל השוכר בית בא"י, עושה מזוזה לאלתר [מיד] משום יישוב ארץ ישראל" (מנחות מד ע"א). ומפרש רש"י ד"ה משום יישוב א"י: כי אחרי שקבע, אסור לו ליטול משם המזוזה אפילו הוא עוזב המקום. "ולכן בקושי יצא משם, מפני הטורח להשיג מזוזה אחרת [ונמצא הבית נשאר מיושב]. ואפילו אם יוצא ממנה [ומשאיר שם המזוזה] ישכרנה אחר מהרה, כשימצאינה מזומנת במזוזה. ונמצאת ארץ ישראל מיושבת".

ובס"ד נ"ל שתקנה דרבנן זו רמוזה במקרא. כי התוספות (ע"ז דף כא ע"א ד"ה אף במקום שאמרו) הביאו דעת ר' חיים כהן

ומעריכים לבתי כנסיות, זו היא בחינת אמונה חזקה בהקב"ה וישועתו, וכנ"ל.

[יג] "והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם, וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם. כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו, לכם יהיה; מן המדבר והלבנון, מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם. לא יתייצב איש בפניכם, פחדכם ומוראכם יתן ה' אלוהיכם על פני כל הארץ אשר תדרכו בה, כאשר דיבר ה'." (דברים יא, כג-כה).

דרשו בספרי: "אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתתיו, ואם ללמד על תחומי א"י, הרי כבר נאמר 'מן המדבר והלבנון ועד הנהר הגדול נהר פרת'. ומה תלמוד לומר 'אשר תדרוך כף רגלכם'? אמר להם, כל מקום שתכבשו חוץ מן המקומות האלו, הרי הוא שלכם. או אינו אלא [שיש] רשות בידם לכבוש חוץ לארץ (עד שלא) [כלומר, לפני] יכבשו את הארץ? תלמוד לומר, 'וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם' ואח"כ 'אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתתיו'. שלא תהא ארץ ישראל מטומאָה בגלוליהם, ואתם חוזרים ומכבשים חוץ לארץ. אלא משתכבשו א"י תהיו רשאים לכבוש חו"ל" (ספרי, עקב, יא, כד. פסקא נ"א).

ועיין דברי שו"ת ריב"ש (סי' ק"א) בשאלה אם מותר לעבור איסור שבות דרבנן כדי לעלות לדור בא"י, וכמו שמותר לעבור על איסור אמירה בשבת לגוי, כדי לרכוש בית או קרקע בא"י. וענה: "לא דיבר נכונה בזה, דאדרבה הקונה שדה מן הגוי היא מצוה גדולה מן העלייה, כי העלייה היא מצוה לשעתה ולעצמו בלבד וכו' אבל ישוב א"י אינה מצוה לשעתה אלא מצוה המתקיימת לעולם, ומצוה ותועלת היא לכל ישראל, שלא תשתקע ארץ הקדושה בידי הטמאים"

עכ"ל. הרי שיש ענין בפני עצמו לא להשאיר א"י בידי כוחות סט"א. והאריך בזה רמ"ק ("אור יקר", ח"ד עמ' קלד, קמא. וכן חלק ט"ז עמ' קיח).

ע"פ הנצי"ב ("העמק דבר") יש להוסיף פרפרת. פסוק כ"ג הנ"ל מחולק לשני שלבים: "והוריש ה' את כל הגוים האלה מלפניכם, וירשתם גוים גדולים". כלומר קודם כל יש להוריש אומות שבא"י [הגוים האלה], ואח"כ יש להוריש ממקומות אחרים. וצ"ע הרי חז"ל דרשו אותו רעיון מן פסוק כ"ד? אלא פסוק כ"ג הוא להוציא משם את הגוים. ופסוק כ"ד הוא על המצוה כי אנו נדור במקומות אלו.

[יד] "למען ירבו ימיכם וכו' על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ" (דברים יא, כא).

כתב רבנו בחיי: "לימדך הכתוב כי ארץ ישראל נתונה לישראל לעולם, כימי השמים על הארץ' שהם לעולם. ואם יגלו ממנה, עתידין לחזור לתוכה. שאין אומה ולשון מושיבין אותה [עיי' רש"י ורבנו בחיי על ויקרא כו, לב] ומחזיקין בה, כי אם ישראל" (על דברים יא, כא).

כתב הנצי"ב על הפסוק "המה יבואו שמה ולהם אתננה, והם יירשוה" (דברים א, לט) "וזוהי משמעות 'ירושה' שאמר הקב"ה לאברהם אבינו בברית בין הכתרים 'לתת לך את הארץ הזאת לרשתה' (בראשית טו, ז) ובארנו שם דכפילות הדברים הוא שהודיע הקב"ה לאברהם אבינו דהארץ בסגולתה משעת בריאת שמים וארץ היא שייכת לישראל, באשר גם המה מסוגלים באותה סגולה. והרי הם כירושת הירוש, שאינו [רק] מתנה ורצון המוריש, אלא כך היא סגולת

מרום", דברים יב, ט) שאי אפשר להסתלק
מנחלת אבות, והביא ראיה מדברי חז"ל
בבבא בתרא (מט ע"ב, רשב"ם ד"ה כדרכא)
וז"ל הרב: "לא יוכלו להסתלק מקדושתה
בשום אופן, שכן מציאות הארץ ו[מציאות]
ישראל, מציאות אחת היא" עכ"ל.

הנחלה להבא בכח הירושה, כך טבע הארץ
הקדושה לישראל, ועל זה אמר ה' שהמה
יירשוה, יקבלו סגולתה" ("העמק דבר" על
דברים א, לט).
וביאר דבריו הגרי"מ חרל"פ ("מי

פרשת ראה

[א] "כי ירחיב ה' את גבולך" (דברים י, כ).

השטח היה רק בן י"א אמות על קל"ה אמת. והא כיצד נכנסו לשם כל הציבור? ועוד, בערב פסח, היו כל המביאים קרבן פסח נכנסים לשם בשלוש משמרות. כיצד מספר רב כזה יכנסו לשטח כה מצמצם? אלא א"י היא למעלה מהמוחשי.

[4] אמרו חז"ל כי שטח קודש קדשים היה עשרים אמה על עשרים אמה. אבל הארון שהניחו שם היה רוחבו אמה וחצי, והבדים [מוטות] שמשני צדדיו ומונחים לרוחבו היו עשר אמות לכל צד, כלומר ביחד עשרים ואחת וחצי אמה רוחב הארון עם בדיו. ושאלה כזו שאלו גם על הכרובים, אשר פרישת כנפיהם היתה עשר אמות לכל צד, בנוסף לעובי גוף הכרוב. והא כיצד יכנס הארון עם בדיו לשטח שהיה אך ורק עשרים אמות? והא כיצד יכנסו הכרובים עם כנפיהם לשטח שהיה אך ורק עשרים אמות? אלא ענו חז"ל "מקום ארון וכרובים אינו מן המדה" (יומא כא ע"א; בבא בתרא צט ע"א).

[ב] "כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלוהיכם מכל שבטיכם לשום את שמו שם וכו' והבאתם שמה עולותיכם וזבחיכם ואת מעשרותיכם [מעשר בהמה] וכו' ובכורות בקרכם וצאנכם" (דברים יב, ה-ו).

על סמך פסוקים אלו אמרו חז"ל: "כל קרבנות הציבור והיחיד באים מארץ ומחול אפילו מבין הגויים, חוץ מבכור ומעשר בהמה, שאין באים אלא מן א"י ואין באים אלא מישראל" (תוספתא, מנחות, פרק ט). מה הטעם לזה? כי בפסוק ז' כתוב "ואכלתם שם לפני ה' אלוהיכם", ודעת חז"ל כי הביטוי "לפני ה' אלוהיכם" הוא רק בא"י

אמרו חז"ל: "אפשר שהקב"ה מרחיב את א"י? אמר ר' יצחק, המגילה הזאת אין אדם יודע כמה ארכה וכמה רחבה. כשהיא נפתחת היא מודיעה כמה היא. כל א"י כל רובה הרים וגבעות. מניין? שנאמר 'והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה, ארץ הרים ובקעות' (דברים יא, יא). כשיישרה אותה הקב"ה, אותה שעה היא מודעת מה היא, שנאמר 'כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו. והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה' (ישעיה מ, ד) אותה שעה היא מודעת מה היא" (דב"ר ד, יא).

סגולה זו של התרחבות מיוחדת היא לא"י. מצאנו בארבעה ענינים שונים כי ארץ הקודש היא למעלה מן המדה. [1] היא נקראת "ארץ הצבי". ואמרו חז"ל: "מה צבי זה, אין עורו מחזיק את בשרו [לאחר שהופשט], אף א"י בזמן שיושבין עליה רווחא. ובזמן שאין יושבין עליה, גמדא [מצומצמת] (גיטין נו ע"א).

[2] העיר ירושלים, "מעולם לא אמר אדם צר לי המקום שאלין בירושלים" (אבות, ה). ואנו יודעים (ע"פ פסחים סד ע"ב) כי בימי אגריפס המלך היו בירושלים בחג הפסח למעלה משנים עשרה מליון איש. והא כיצד לא היה להם צר המקום? אלא א"י היא למעלה מהמוחשי.

[3] אמרו חז"ל כי בני ישראל שבעזרת ישראל שבהר הבית היו "עומדים צופים, ומשתחיים רווחים" (אבות, פרק ה). והרי

(תמורה כא ע"ב). ואין כוונת הפסוק רק על ירושלים או הר הבית! ועוד עיין להלן על דברים (יד, כג).

[ג] "כי ירחיב ה' אלוהיך את גבולך כאשר דיבר לך, ואמרת אוכלה בשר, כי תאווה נפשך לאכול בשר, בכל אות נפשך תאכל בשר. כי ירחק ממך המקום אשר נתן ה' לך כאשר צויתך, וזבחת מבקרך ומצאנך אשר נתן ה' לך כאשר צויתך, ואכלת בשעריך בכל אות נפשך" (דברים יב, כ-כא).

יש לשים לב לביטוי המיוחד "תאווה נפשך" (אשר ענינו מוזכר בפסוקים אלו ג' פעמים). ומה היה חסר במקרא אילו היה מנוסח בקצרה "כי תאווה", ואח"כ "ככל תאותך"? ונראה שאין מדובר כאן על תאות הגוף, כי אם עידון רוחני, מעין מה שלימדו חז"ל "חמרי וריחני פקחין" (הוריות יג ע"ב). זאת אומרת ששתיית היין, באופן מבוקר ושכלי, מועילה להוסיף פקחות באדם. כמו כן מצאנו באכילת בשר [בקר] כי ר' יוחנן התנצל מדוע לא העמיק כראוי בדבר הלכה, שאותו היום לא טעם בשר שור (ב"ק עב ע"א, עיי"ש תוספות). ודאי שחז"ל ייעצו לא להרבות באכילת בשר "ולא תיכול אווזין ותרנגולין ותהא לבך רודפך" (פסחים קיד ע"א). היה מי שפירש "לבך רודפך" שעל ידי רבוי כולסטרול המצטבר בעורקי הלב, לב האדם בסכנה. ובבשר יש רבוי כולסטרול. אבל אם האדם קובע עיקר סעודתו על מאכלים אחרים ורק אוכל קצת בשר למען חיזוק רוחו, שבחו זאת חז"ל. זה דומה למעשה בועז עליו כתוב "ויאכל בועז וישת וייטב לבו" (רות ג, ז) ודרשו חז"ל: "מלמד שאכל מיני מתיקה אחר סעודה, מלמד שהמתיקה מרגלת הלשון לתורה" (ילק"ש, רות סוף רמז תר"ד).

ולכן אמרו: "למדה תורה דרך ארץ, שלא יאכל אדם בשר אלא לתאבון" (חולין פד ע"א). ומפרש "מדרש לקח טוב" (על שמות טז) "אין אוכלין בשר לשובע". אלא הבשר בא רק כתוספת. ובה מוסבר מדוע כתוב "תאווה נפשך" ולא "תאווה גופך". כי האדם אוכל מפני נימוק שכלי והגיוני, כדי לשמח את נפשו ומחשבותיו יהיו צלולות לעיון התורה. זה נמדד ע"י שיאכל בשר רק בשיעור מצומצם מאד.

אבל יש כאן גם ענין למאכלי ארץ ישראל. על המצוה "וזבחת" [כלומר "ושחטת"] שבפסוק זה בו אנו דנים, יש חילוקי דעות במסכת חולין (טז ע"ב). הפסוק התחיל "כי ירחיב ה' אלוהיך את גבולך", כלומר מדובר בבואם לארץ ישראל. ולמה לא נצטוו "וזבחת" בהיותם עדיין במדבר? עונה ר' ישמעאל כי בהיותם במדבר היה אסור לכל ישראל לאכול בשר תאווה. הותר להם רק לאכול מבשר שלמים ושאר קרבנות שהוקרבו לגבוה. אבל בבואם לארץ ישראל ה' כבר התיר להם לאכול בשר תאווה. לדעת ר' עקיבא, כל המושג של "שחיטה" (בחוקיות מסוימת, באופן המסויים ההלכתי) נצטוו בו רק בבואם לארץ הקודש. לפני זה היו אוכלים אפילו בשר נחירה.

הבה נתבונן ברעיון שבדבר. לפי ר' ישמעאל, נזק רב יש באכילת בשר, המולידה באדם אכזריות (כך כותב מהר"י אברבנאל על בראשית, סוף פרק ששי. וכן בפירושו לישעיה א, ו. וכן סבור "ספר העיקרים", ח"ג פט"ו). אבל בארץ ישראל יש מעלה פנימית לאדם, וחזקה עליו שאכילתו תהיה קדושה יותר. וע"ע בענין זה דברי הב"ח (על או"ח סי' רח, בענין "ושבענו מטובה" שבברכת מעין שלש) לענין אכילת פירות וירקות של

ארץ ישראל. והנה הוסיף עליו "חתם סופר" (בחידושויו סוף מסכת חולין, מהדו"ק) "שבח ארץ זבת חלב ודבש וכו' קדושת הארץ ופירותיה, כי הם מולידים קדושה בנפש האוכל אותם, ומוסיף אהבה ודבקות בה' וכו'. כי בכל מאכליה [של א"י יש] קדושה כמו סעודת שבת" עכ"ל.

ולכן התורה כתבה "כי תאווה נפשך", שאין בזה רע, כמו האכילה בחו"ל. וגם לפי רבי עקיבא, אמנם חיובי התורה הם בחו"ל מחמת "הציבי לך ציונים". אבל מצוות שבשחיטה ההלכתית, עם כל חמשת הדברים הפסולים את השחיטה (רמב"ם, הל' שחיטה פ"ג ה"א), נועדו בעיקר לארץ הקודש, שם יש תועלת ותקוה לקדש את האכילה בצורה נעלה ביותר. ולכן נצטוו רק בבואם אל הארץ.

[ד] "כי יכרית ה' אלהיך את הגוים אשר אתה בא שמה לרשת אותם מפניך, וירשת אותם וישבת בארצם" (דברים יב, כט).

אמרו חז"ל: "חביבה ארץ ישראל שבחר בה הקב"ה. אתה מוצא כשברא העולם, חילק הארצות לשרי האומות, ובחר [הקב"ה] בארץ ישראל. מניין? שכך משה אמר 'בהנחל עליון גוים' (דברים לב, ט). ובחר לחלקו ישראל, שנאמר 'כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו' (לב, ט). אמר הקב"ה: 'יבואו ישראל שבאו לחלקי, וינחלו את הארץ שבאה לחלקי, לכך כתיב 'כי יכרית' וכו'. ירמיה הנביא צווח [בשם ה'] ואומר: 'ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים, ואתן לך ארץ חמדה' (ירמיה ג, יט). ארץ שחמדה אבות העולם. אברהם נתאוה לה, שכן הוא אומר 'ויאמר: ה' אלהים במה אדע כי אירשנה?' (בראשית טו, ח). יצחק נתאוה לה, שנאמר [לון] 'גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן את

כל הארצות האל' (בראשית כו, ג). יעקב נתאוה לה, שאמר 'אם יהיה אלהים עמדי וכו' ושבתי בשלום אל בית אבי' (בראשית כח, כ).

[וממשיך המדרש:] אמר ר' יהודה, אף משה נתאוה לה, שנאמר 'ואתחנן אל ה' בעת ההיא וכו' אעברה נא ואראה' (דברים ג, יא). ואף דוד נתאוה לה, שנאמר 'בחרתי הסתופף בבית ה'" (תהלים פד, יא). מהו 'הסתופף'? ר' תנחום ורב, חד אמר: אמר דוד לפני הקב"ה: רבוננו של עולם, אפילו יש לי פרקליטין וטרקלין בחוצה לארץ, ואין לי אלא הסף בארץ ישראל, בחרתי הסתופף. וחד אמר: אפילו לא יהא לי לאכול בארץ ישראל אלא סיפוף של חרובין, בחרתי הסתופף. הוי 'ואתן לך ארץ חמדה', ארץ שחמדו לה האבות" (מדרש תנחומא, ראה, סעיף ח).

[ה] "וירשת אותם" (דברים יב, כט).

העיר הגר"א ("אדרת אליהו" על פסוק זה) כי הפסוק הקודם (יב, כח) הוא "שמור ושמעת את כל הדברים האלה אשר אנכי מצוך וכו' כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלהיך". זו לשון הגר"א: ללמדך ששקולה ארץ ישראל ככל המצוות שבתורה". ומקורו בספרי על פסוק זה (פסקא פ').

[ו] "אחרי ה' אלוהיכם תלכו ואותו תיראו ואת מצותיו תשמרו ובקולו תשמעו, ואותו תעבדו ובו תדבקון" (דברים יג, ה).

שאלו חז"ל: "וכי אפשר לבשר ודם לעלות לשמים ולהדבק בשכינה? אלא מתחילת ברייתן של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה. הדא הוא דכתיב 'ויטע

ה' אלהים גן בעדן' (בראשית ב, ח). אף אתם כשתכנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה, הדא הוא דכתיב 'וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל' (ויקרא יט, כג). (ויק"ר כה, ג).

ראוי להביא כאן דברי ברייתא "אבות דר' נתן" (נוסח ב', פרק לא) "אם היתה נטיעה בתוך ידך ויאמרו לך 'הרי לך משיח', בוא ונטע את הנטיעה ואח"כ צא והקבילו" עכ"ל.

[ז] "אחרי ה' אלוהיכם תלכו ואותו תיראו ואת מצותיו תשמרו ובקולו תשמעו, ואותו תעבודו ובו תדבקון" (דברים יג, ה).

פירושים שונים נאמרו כיצד מקיימים מצות "ובו תדבקון". עיין "אוצרות המוסר" (שער הדבקות, עמ' 412-416). אבל לעניננו נביא דעת גדולי ישראל שהסבירו כי היא לדור בארץ הקודש. כך כתב "ליקוטי הלכות" של תלמיד מוהר"ן הרסלב, ר' נתן טשעהרין (או"ח הל' ברכת הריח, הלכה ג, פסקא ו'): "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטובה, כי א"י שם עיקר הדבקות בהשי"ת, ועל דרך שם עולין כל התפילות שהם עיקר הדבקות והביטול [של הגופניות], כי עיקר הדבקות היא התפילה. ועל כן אמרו רז"ל 'כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה' (כתובות קי ע"ב) כי שם שער השמים ושם יכולין להתדבק בהקב"ה" עכ"ל.

רעיון זה נרמז בדברי "ספר חרדים" (דפו"י דף 216, ובמהד' שנת תשד"ס, עמ' רעא-רעב, פסקאות עט-פ) שהאדם הקבוע בא"י מקרב ד' אותיות יהו"ה. וז"ל: "שלא יהו דבר חוצץ בינו לביין... השכינה... דהיינו

[חציצת] הגוף. וידבק נפשו (בנפשו) [צ"ל בשכינה] עכ"ל.

[ח] "כי תשמע באחת עריך אשר ה' אלהיך נותן לך לשבת שם לאמר. יצאו אנשים בני בליעל מקרבך, וידיחו את יושבי עירם לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים וכו'. הכה תכה את יושבי העיר ההיא לפי חרב, החרם אותה ואת כל אשר בה" וכו' (דברים יג, יג-יח).

כיון שכתוב "באחת עריך", למדו חז"ל (ספרי, ומובא ב"מנחת חינוך", מצוה תסד) שמצות מחית עיר נדחת היא רק בארץ ישראל. ונ"ל כי טעם חומרא גדולה זו (להרוג כל בני העיר!) מפני חומרת א"י לעניני ע"ז (עיין רמב"ן, על ויקרא יח, כה).

חז"ל הוסיפו לדרוש "מקרבך", ולא מן הקפ"ר (סנהדרין טז ע"ב). ואמרו שם בגמרא טעם: "שמא ישמעו נכרים ויחריבו את ארץ ישראל". והנימוק הוא הפלא ופלא. לא אמרו חז"ל "מפני פיקוח נפש", כלומר שהגויים יקנאו קנאת הדת על שהרגנו עובדי ע"ז. כי בדבר זה אנו אומרים "שומר מצוה לא ידע דבר רע" ואנו מבערים הרע מקרבנו ולא חוששים לסכנת נפשותינו. וגם אם נמות, אבל קיימנו מצוה. אבל אם יש חשש שיחריבו את א"י, בזה מוותרים אנו גם על הענשה על עבודה זרה! ורואים הדגשת נימוק זה כי במקום לנמק בקצרה "פן ילחמו בנו", אמרו ארבע תיבות "ויחריבו את ארץ ישראל".

חיבוב זה של ישוב א"י מקבל תוספת הדגשה במאמרם על המשנה (ב). "אין עושין עיר נדחת שלש, אבל עושין אחת או שתים", ביארו (דף טז ע"ב) "משום קרחה". כלומר

לא להחריב שטח גדול בא"י. והדברים מרפסין איגרא. מדובר לחסל קבוצה גדולה של עובדי ע"ז, והנגע פשה עד שיש כבר שלש ערים שהצטרפו לקלקול נורא זה. ונמנעים מזה, מחמת יישוב א"י. מכאן למדנו להעריך ערכים.

[ט] "בנים אתם לה' אלוהיכם" (דברים יד, א).

הקשו חז"ל, הרי במקום אחר בתורה (ויקרא כה, מב) קרא אותנו "עבדים"? וענה על כך "מגלה עמוקות" (אופן רכ"ד) של המקובל המפורסם ר"ן שפירא, כי בארץ ישראל הם זוכים לדרגת "בנים" האוכלים משולחן אביהם, ובחז"ל אינם אלא עבדים, דרגא נמוכה.

[י] "ואכלת שם לפני ה' אלוהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם, מעשר דגנך וכו' ובכורות בקרך וצאנך" (דברים יד, כג).

ועל סמך זה דרשו חז"ל "כל קרבנות הציבור והיחיד באים מארץ ומחז"ל אפילו מבין הגויים, חוץ מבכור ומשר בהמה, שאין באים אלא מן א"י ואין באים אלא מישראל" (תוספתא, מנחות, פרק ט). מה הטעם לזה? דעת חז"ל היא כי הביטוי "לפני ה' אלוהיך" הוא רק בא"י (תמורה כא ע"ב). ואין כוונת הפסוק רק על ירושלים או הר הבית! (ועוד עיין לעיל מה שהבאנו על דברים יב, ה-ו).

[יא] "ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר לשכן שמו שם, מעשר דגנך תירושך ויצהרך, ובכורות בקרך וצאנך" וכו' (דברים יד, כג).

למד מכאן ר' עקיבא "ממקום שאתה

מעלה מעשר דגן, אתה מעלה בכור [כלומר מארץ ישראל]. וממקום שאי אתה מעלה מעשר דגן אי אתה מעלה בכור" (ספרי שם) וכך נפסקה ההלכה (רמב"ם, הל' בכורות פ"א ה"ח). הרמב"ם סבור שהבהמה קדושה רק אין מקריבים אותה. והראב"ד שם סבור כי אינה קדושה כלל.

[יב] "והיתום והאלמנה אשר בשעריך ואכלו ושבעו" (דברים יד, כט).

אמרו חז"ל על כך בספרי: "ואכלו ושבעו, תן להם כדי שבעם וכו'. 'בשעריך'. מלמד שאין מוציאים מארץ לחוץ לארץ". הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"ו הי"ז) פירש הדבר שאין מוציאים מעשר עני לחז"ל. אבל הגר"א בהערותיו לספרי מביא שהגירסא הנכונה שם היא "שאיין מוציאים את העניים חוצה". מבאר "תורה תמימה" שאם אין מספיק מעשר עני להספיק צרכיהם של עניים המרוכבים, יש לספק צרכיהם ממקור אחר, לבל ינדדו לחז"ל (כמו שעשו אלימלך מחלון וכליון).

[יג] "כי ברך יברכך ה' בארץ" (דברים טו, ד).

אמרו חז"ל על כך: "מגיד הכתוב שאין הברכה תלויה אלא בארץ" (ספרי, דברים טו, ד). וזהו שאמרו על פסוק "יברכך ה' מציון" (תהלים קכח, ה) כי אין הברכה אלא מציון (ויק"ר כד, ד). "נכסי חז"ל אין בהם ברכה" (מדרש ב"ר תחילת פרשה ע"ד). עיין דברי "העמק דבר" לנצי"ב (דברים כח, ח).

[יד] "כי ברך יברכך ה' בארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה לרשתה. רק אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך, לשמור לעשות את

כל המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום" (דברים טו, ד-ה).

בדומה לכך כתב ג"כ המלבי"ם, הבאנו דבריו בפרשת תבא (דברים כח, ח) עיי"ש.

הפסוק בא אחרי אזהרת שמיטת כספים ומניעת נגישת חוב. כתב על כך הנצי"ב: "דכל מה שהיה רצונו של השי"ת שיהיו ישראל יושבים לבטח בארץ ישראל על עבודת הארץ, הוא משום דכל זמן שאין האדם עוסק בתורה, אז נדרש לשמירה יתרה [מהעוונות]. וזה אי אפשר בעניני מסחור, שמביאים את האדם להתרחק מארץ ישראל, ולהיות בקרב אומות העולם וכו'. ולהכי כאן, (דמיירי) [שעוסק] בהלוואת מסחור, מפרש המקרא הענין דניחא לקוב"ה שתהיה לך ברכה במסחור רק בזה האופן, שתהיה משומר ע"פ עסק התורה, והביא הוכחה לזה" ("העמק דבר", דברים טו, ה). ומדבריו למדנו כמה חשוב הדבר לבל יעסוק האדם במסחר המוציא אותו לחו"ל.

[טו] "כי יהיה כן אביון מאחד אחיך באחד שעריך בארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך, לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיק האביון" (דברים טו, ז).

אמרו על כך: "באחד שעריך, יושבי עירך קודמין לעיר אחרת. וכו' בארץ, יושבי א"י קודמין ליושבי חו"ל" (ספרי, פ' ראה, פסקא קל"ג). וזה מובא בשו"ע (יו"ד סי' רנא סעיף ג). ומבאר החיד"א טעם לזה "לפי שהם מקיימים מצות ישיבת א"י, ועושי מצוה קודמים" (ברכי יוסף, שם). והאריך בזה "חתם סופר (שו"ת על יו"ד סי' רלד) לענין תושבי ירושלים.

פרשת שופטים

ההלכה (רמב"ם, הל' בכורים פ"י ה"א). והוא הדין יש מהפוסקים הסבורים כי מתנת זרוע, לחיים וקבה לומדים בגזרה שוה מתרומה, ולכן אינה נוהגת בחו"ל. אמנם יש מחלוקת במשנה (חולין קל ע"א) אבל נהגו לא לתת בחו"ל (שו"ע יו"ד סי' סא סעיף כא).

[ג] "נביא מקרבך מאחריך כמוני, יקים לך ה' אלהיך" (דברים יח, טו).

רמב"ן פירש מלת "מקרבך" "לרמוז שאין נבואה אלא בארץ ישראל" עכ"ל. וכך אמרו חז"ל במכילתא, תחילת פרשת בא. והאריך בזה "ספר הכוזרי" (ח"ב תחילת פסקא יד) כיצד משה וירמיה נתנבאו בחו"ל.

[ג] לפני עריכת מלחמה, היו השוטרים מכריזים מי הם הפטורים מלהשתתף בקרב. "ודברו השוטרים אל העם לאמר, מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו, ילך וישוב לביתו" (דברים כ, ה).

פסקו חז"ל: "יכול הקונה בית בחוץ לארץ יהא חוזר [מעורכי המלחמה]? תלמוד לומר 'ולא חנכו', את שמצוה לחנכו, יצא זה שאין מצוה לחנכו" (ירושלמי, סוטה, סוף פרק ח). זאת אומרת רק הבונה בית בא"י הוא הפטור מהמלחמה. וכן נפסק ברמב"ם (הל' מלכים פ"ז הי"ד). ולכאורה זה פלא, כי אם הטעם הוא עגמת נפש על שאינו מחנך ביתו, מאי נפקא מינה אם בא"י או בחו"ל? וכתב "פני משה" (על הירושלמי) שהסיבה לכך מפני יישוב א"י [ואין הטעם מפני שהחייל הזה טרוד במחשבותיו]. ועיין ספר "באר שבע" של מהרי"ב איילנבורג (תלמיד הלבוש) בשו"ת בסוף הספר (סי' ע') הקובע

[א] "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלוהיך נותן לך לשבטיך, ושפטו את העם משפט צדק" (דברים טז, יח). פשט הפסוק הוא שמדובר רק בארץ ישראל. אבל חז"ל פירשו הפסוק כך: "בשעריך אתה מושיב בתי דינים בכל פלך ובכל עיר. ובחו"ל אי אתה מושיב אלא בכל פלך בלבד" (מכות ז ע"א).

ויש אומרים שבחו"ל אין בכלל מצות מינוי דיינים (רמב"ן על התורה, על פסוק זה, כפי שהבין בדעת רמב"ם, הל' סנהדרין פ"א ה"ב. וכסף משנה ולח"מ כתבו כי ט"ס הוא בנוסח רמב"ם שבידי רמב"ן).

אבל יש עוד הבדל. אמנם יש סנהדרין בחו"ל, אם אותם דיינים נתמנו בא"י. אבל אין ממנים בחו"ל חברי הסנהדרין (סנהדרין יד ע"א). וזה הנרמז בפסוק 'בן אדם, בית ישראל יושבים על אדמתם' (יחזקאל לו, יז), הא כל ישיבה שלך לא יהא אלא באדמתך" (ירושלמי, בכורים, פ"ג ה"ג) כי "ישיבה" הוא מושב החכמים, כמו שאמרו "מרבה ישיבה, מרבה חכמה" (אבות, ב).

אמרו חז"ל כי "אין תענית ציבור בבבל" (תענית יא ע"ב). וביאר רמב"ן (שם) כי כיון שאין בחו"ל בית דין סמוך, אין נשיא שיכול להכריז על תענית ציבור (ע"פ הירושלמי).

[ב] "ראשית דגנך תירושך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו" (דברים יח, ד).

יש מחז"ל שלמדו מכאן גזירה שוה, כי כמו שאין תרומה בחו"ל, כך אין שם מצות ראשית הגז (חולין קלו ע"א) וכך נפסקה

על סמך הנ"ל כי מצות סעודת חנוכת הבית היא רק בא"י ולא בחו"ל. וזה הובא ב"מגן אברהם" (על או"ח סי' תקס"ח ס"ק ה).

[ד] "לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים" (דברים יט, יד).

אמרו חז"ל: "מה תלמוד לומר? והרי כבר נאמר 'לא תגזול'? אלא מלמד שכל העוקר תחומו של חברו עובר ב' לאוין. יכול אף בחו"ל כן? תלמוד לומר [בהמשך הפסוק] 'בנחלתך אשר תנחל בארץ'. בארץ ישראל עובר בב' לאוין, ובחו"ל עובר בלאו אחד" (ספרי).

ביאר על כך "תורה תמימה": "טעם הדבר נראה פשוט משום דבא"י כל מה שיש לאדם הוא שלו בהחלט לדורו ולדורי דורות. משא"כ בחו"ל בגלות בין האומות, אין לישראל זכות מוחלטת בקרקע. לכן אי אפשר לכנות זה בשם השגת גבול מוחלט ממש, נחשב רק כמטלטלין שעוברים על 'לא תגזול' עכ"ל. בהקשר לכך, עיין שו"ע חו"מ (סי' צח) שאין נשבעין על הקרקעות "אפילו של חו"ל". ומבאר שם הסמ"ע מדוע הוסיפו מלים אלו? כי אמרו הגאונים כיון דעומדים הקרקעות לימכר לגוים (כאשר תבא הגאולה) הוי ליה כמטלטלין. מקור לדבריהם יש למצוא בתלמוד (מסכת ע"ז ט ע"ב) "אחרי ת' שנה לחורבן הבית, אם יאמר לך אדם קח שדה שוה אלף דינרין, בדינר אחד, לא תקח" (כי הקרקע לא תישאר בידו). פירושו של "תורה תמימה" מסתייע מדברי הגאונים ההם.

[ה] "כי קבור תקברנו ביום ההוא וכו'

ולא תטמא את אדמתך אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה" (דברים כא, כב-כג).

אמנם הפסוק מדבר על הרוגי בית דין, אבל חז"ל למדו מכך על כל מת, אין להלין את קבורתו. אבל איסור מיוחד יש בזה בארץ ישראל. כן כתב רמב"ן על פסוקנו, ובדבריו ל"ספר המצוות" (שרש ה). וכתב ר"א אבן עזרא (על פסוקנו) "והנה גבעון (יהושע י, כו-כח) יוכיח כי משפט 'לא תלין' איננו לכבוד המת, רק לכבוד הארץ, כי משפט הכנענים והישראלים (איננו) שוה" (עיין הערות ר"א ויזר, ספר "אבן עזרא על התורה", מהד' מוסד הרב קוק). וזה נתבאר בדברי רד"ק שם: "מפני טומאת הארץ היו הנתלים נקברים אע"פ שאינם מבני ישראל כמו שאומר 'ולא תטמא את אדמתך' כי המת שאינו נקבר הוא טומאת הארץ" עכ"ל. והאריכו בזה בזוהר (ח"ב דף קמא ע"א).

[ו] "כי ימצא חלל באדמה אשר ה' אלהיך נותן לך לרשתה, לא נודע מי הכהו" (דברים כא, א) ומאריכים שם בדין הבאת עגלה ערופה לכפר על בני העיר (פסוק ח).

דין זה שייך רק בא"י (ספרי, ורמב"ם, הל' רוצח פ"י ה"א). ואפשר לומר כי הטעם לזה כי אמרו על עגלה ערופה "כפרה כתיב בה כקדשים" (ירושלמי, סוטה פ"ט ה"ה), וקדשים שייך רק בא"י. ועוד הרי אמרו בבבלי (הוריות ו ע"א) "ראויה כפרה זו שתכפר על יוצאי מצרים". כלומר מכפרים גם על הדורות שעברו (עיין ההסבר לכך ב"תורה תמימה", ס"ק סב). ואפשר שזכות א"י מסייעת לכך.

פרשת כי תצא

[ב] "כי יקח איש אשה וכו' וכתב לה ספר כריתות [גט] ונתן בידה וכו' ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר. ושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתות וכו' או כי ימות האיש האחרון וכו' לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה לו לאשה אחרי אשר הוטמאה, כי תועבה היא לפני ה', ולא תחטיא את הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך לנחלה" (דברים כד, א-ד).

הספר הקדמון "בעל הלכות גדולות" רשם זאת במנין תרי"ג המצוות, והוא לאו מיוחד לארץ ישראל. הרמב"ן בהשגותיו ל"ספר המצוות" (שרש ה) ביאר דעתו של בה"ג בזה. רמב"ן ביאר כאן על פסוקנו טעם שהתורה מנעה נוהג זה. ונראה עוד להוסיף, כי כבר רמב"ן הרחיב (על ויקרא יח, כה) כי במיוחד בארץ ישראל יש קפיда נוספת על חטאי עריות וע"ז, למרות שאינן מצוות התלויות בקרקע. ונ"ל כי זאת ג"כ הסיבה שאיסור מוסר בתו לזנות (ויקרא יט, כט) נאסר במיוחד בא"י. (הבאנו בפרשת קדושים).

[ג] "והיה בהניח ה' אלוהיך לך מכל אויביך מסביב, בארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך נחלה לרשתה, תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לא תשכח" (דברים כה, יט).

רואים מהפסוק שהמצוה הזאת היא בעיקר בא"י. אבל באמת היא שייכת בכל מקום ובכל זמן, כלשון "ספר החינוך" (בסוף מצוה תר"ד) "ובאמת כי גם על כל יחיד מישראל הזכרים, מוטל החיוב להורגם ולאבדם מן העולם, אם יש כח בידם, בכל

[א] "לא תסגיר עבד אל אדוניו אשר ינצל אליך מעם אדוניו. עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך" (דברים כג, טז-יז).

אמרו חז"ל: "הכל מעלין לא"י ואין הכל מוציאין וכו' לאתויי מאי? לאתויי עבד שברח מחו"ל לארץ, דאמרינן ליה (לאדונו של העבד) זבניה הכא וזיל, משום יישוב א"י" (כתובות קי ע"ב). [בתרגום לעברית: "מה בא לרבות? לרבות עבד שברח מחו"ל לא"י, שאומרים לו [לאדונו של העבד] תמכור אותו כאן ולך. משום יישוב א"י" (להרבות תושבים בארץ)].

ועוד אמרו שם: "הוא [הבעל] אומר לעלות [לא"י] והיא אומרת שלא לעלות, כופין אותה לעלות. ואם לאו, תצא בלי כתובה. היא אומרת לעלות, והוא אומר שלא לעלות, כופין אותו לעלות, ואם לאו יוציא ויתן כתובתה. היא אומרת לצאת [מא"י] והוא אומר שלא לצאת, כופין אותה שלא לצאת, ואם לאו, תצא בלא כתובה. הוא אומר לצאת, והיא אומרת שלא לצאת, כופין אותו שלא לצאת. ואם לאו, יוציא ויתן כתובה". (כתובות קי ע"ב).

וכיון שידענו כי המגרש אשתו ראשונה, אפילו מזבח מוריד עליו דמעות (גיטין צ ע"ב, ועיין טעם לזה במהר"ל, "חידושי אגדות", ח"ב עמ' קל). רואים אנו כמה חשוב ענין א"י שחכמינו מכריחים לבני הזוג להפרד זה מזה אם מתנתק אחד מהם מן יישוב א"י.

מקום ובכל זמן, אם אולי ימצא אחד מכל זרעם". ובכן מה ההבדל?

אלא חז"ל קבעו כי ממצות המלוכה "שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה" (סנהדרין כ ע"ב). כלומר לקיים מצוה זו בשלימות, להכרית כל האומה של עמלק, שייך רק ע"י המלך. ומצוה זו היא רק "בהניח לך מכל אויבך מסביב" כאשר יגיעו אל המנוחה ואל הנחלה. וזה רק בארץ ישראל. אבל מצוה פרטית, לכל יחיד ויחיד, להרוג יחידים מעמלק, שייכת בכל מקום ובכל זמן.

ומה נימוק וטעם לאיבה גדולה זו? אמרו על כך ב"תנחומא הקדום והישן" (מהד' ר"ש באבר, לסוף פרשת תצא): "כתוב אחד אומר 'תמחה את זכר עמלק' (דברים כה, יט) וכתוב [אחד] אומר 'כי מחה אמחה את זכר עמלק' (שמות יז, יד). כיצד יתקיימו שני כתובין הללו? [אלא] עד שלא פשטו ידיהן בכסא, 'תמחה'. משפשטו ידיהן בכסא, 'אמחה'. אפשר בשר ודם יכול לפשוט ידו בכסאו של הקב"ה? אלא ע"י שהחריב את ירושלים, דכתיב 'כי בעת ההוא יקראו לירושלים כסא ה'" (ירמיה ג, יז), לפיכך כתיב 'כי מחה אמחה'" עכ"ל. [והובא בפירוש הרא"ש על התורה]. הענין מפורש בתנחומא (הנוסח המפורסם) פרשת תצא (ס"ק ט', "ורבנן אמרי") כלומר מה שעשו הרומיים וכל הצוררים מחריבי ירושלים עיר הקודש.

וכן כתב פי' החזקוני: "כי יד על כס יה" (יז, טז) "כשתפשוט ידו של עמלק על כסאו של הקב"ה, זו ירושלים", מלחמה לה' בעמלק, עליו מוטלת המלחמה". [הערת המלקט: בהמשך דברי חזקוני מבואר

שהכוונה לטיטוס ורומי, צאצאי עשו [אדום]. וכן כתבו גם כן ר"י אברבנאל לישעיה פרק ל"ה; והמלבי"ם בפירושו לתחילת ספר עובדיה. וזהו עמלק בן עשו, הנקרא "אָדום"]

וצריך ביאור, מה הרעיון שנקראת ירושלים "כסא ה'"? ענה על כך רבי אברהם בן הרמב"ם (על שמות טו, יח). וז"ל: "ה' ימלוך לעולם ועד. בשכון ישראל ומנוחתם בארץ ישראל ובנין המקדש, תופיע מלכותו יתעלה במציאות ובעולמו בין האומות, ככתוב 'ועלו מושיעים בהר ציון וכו' והיתה לה' המלוכה' (עובדיה פסוק כא) עכ"ל. כי הרי הרמב"ם הגדיר המושג השמימי של "כסא" כך: "כיון שלא היו יושבים על הכסא כי אם בעלי הרוממות והגדולה כגון המלכים, ונעשה הכסא דבר מצוי המורה על כבוד מי שנעשה בשבילו. ולפיכך נקרא המקדש 'כסא' (ירמיה יד, כא). וכו'. ובגלל ענין זה נקראו השמים 'כסא' (ישעיה סו, א) מפני שהם מורים אצל מי שיודעם ומתבונן בהם על גדולת ממציאם ומניעם ומנהיג העולם השפל בשפע טובם" ("מורה נבוכים", ח"א פרק ט').

ענין העיר ירושלים, אשר משם ניכרת השגחת ה' בעולמו (כן כתב מהר"ל, "גבורות השם", פרק מז, עמ' קפב). כלשון המקרא "על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים, כל היום וכל הלילה לא יחשו" (ישעיה סב, ו). ולכן לעתיד לבוא יקראו לירושלים שם חדש, יקראו לה: "יהו"ד שְׁמָה" (בבא בתרא עה ע"ב ע"פ יחזקאל מח, לה).

וזה כמעט מפורש בתורה. ידוע כי מהתורה מצוות נטילת לולב והמינים בסוכות היא אך ורק ביום הראשון של חג הסוכות, דכתיב "ולקחתם לכם ביום הראשון"

הקב"ה (סוף ספר יחזקאל, כדלעיל) "ואלו שלושה (צדיקים, משיח וירושלים) מורים על אמיתת השם יתברך" (שם, סוף פרק מ').

על הפסוק שהבאנו "בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה' ונקוו אליו כל הגוים לשם ה' לירושלים, ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע" (ירמיה ג, יז) כתב המלבי"ם: "תחת שעתה ה' בשמים הכין כסאו, שמלכותו והנהגתו נראית בשמים שמנהיג הכל על פי חקות הטבע; אז תראה מלכות ה' והנהגתו בירושלים בהנהגה נסית למעלה מן הטבע, שידומה ששם יושב ה' ומנהיג ומשגיח ומולך. ולכן יקוו אליה כל הגוים' ולא למלחמה או לאכול מפריה, רק לשם ה'" וגם לירושלים בעבור חשיבות העיר. ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם' כי יכירו כולם מלכות ה' ואחדותו, דרכיו ותורתו" עכ"ל (וחלק מדבריו מבוסס על דברי מהר"י אברבנאל. ואם תחפש לסוד של "כסא" שבפסוק זה, עיין דברי מהר"ם אלשיך לפסוקנו).

ובאמת, כל מעלתה של ארץ הקודש היא רק מפני שבקרבה שוכנת עיר הקודש ירושלים. כן כתב מהר"ל ("גור אריה", סוף פרשת ויצא, בראשית לב, א). וכן מפורש בזהר ("ח"א דף קיד ע"א). ובה מבואר למה כמה פעמים חז"ל מזכירים שבח "ירושלים" ומביאים פסוק שם על כלל ארץ הקודש וכמו בברכות (ו' ע"ב) "כי אשיב את שבות הארץ". כי זה תלוי בזה.

על פי כל הדברים הללו אנו מבינים מה פשע של עמלק (רומי) שהושיט יד להחריב את ירושלים, כמבואר בתנחומא. אבל באופן מורחב יותר, כל שונאי ציון המעכבים ביאת ישראל לארצם, נקראים "עמלק". וכך כתב ספר חרדים" (סוף ספרו עמ' 183, פ"ב מצות

(ויקרא כג, מ). אבל הרי אח"כ באותו פסוק כתוב ושמחתם לפני ה' שבעת ימים? ענו על כך בירושלמי (סוכה פ"ג ה"א) כי הכוונה בכל העיר ירושלים, הנקראת "לפני השם" יש ליטול הלולב כל שבעת הימים! וכן הביא הרמב"ם (פירוש המשניות, סוכה פ"ג משנה י). והבאנו לכך אסמכתא מקראית. כי במצות מעשר שני וכו' נצטוינו "והיה המקום אשר יבחר ה' אלוהיכם בו לשכן שמו שם, שמה תביאו את כל אשר אנכי מצוה אתכם, עולותיכם ומעשרותיכם ותרומת ידכם וכל מבחר נדריכם אשר תדרו לה'. ושמחתם לפני ה' אלוהיכם" וכו' (דברים יב, יא-יב). ויש כאן גזירה שוה בין שני המקומות במלים "ושמחתם לפני השם", וענינו רק בירושלים.

כבר כתב מחבר "בן איש חי" (מבבל) כי מלת "ירושלים" בגימטריא "מקום קדוש". וכן כתב הרמב"ם על קדושת העיר ירושלים, שהיא בית תפילה לכל העמים (פירוש המשנה, נגעים פ"ב מ"ד, לפי ר"י אבן תיבון). וכמה הרחיב לשון רבנו מהר"ל על גודל צער הראוי להיות על חורבן העיר. "כך צריך להיות שלא ישכח ירושלים כלל, כמו שנאמר 'אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני'. כי ירושלים הוא עצם ועיקר מעלת העולם. ודבר שאינו עיקר ועצם יש בו הסרה והסתלקות. אבל דבר שהוא עיקר, אין שכחה בדבר שהוא עיקר. וכו'. וירושלים הוא עיקר העולם" עכ"ל ("נצח ישראל", פרק כג, דף קיז). ובמקום אחר ("גברות השם", פרק מ, דף קנא) ביאר מהר"ל איך קדושת מקום ירושלים פעלה בקיעת ים סוף בצאת ישראל ממצרים (כן הוא ע"פ מדרש מכילתא).

כתב מהר"ל: "כי ירושלים אינה עיר טבעית כמו שאר עיר, רק היא עיר אלוהית במעלתה האלוהית" ("נצח ישראל", תחילת פרק נא). ולכן היא נקראת על שמו של

ל"ת תלויות בא"י) "וכי היכי דבביאה ראשונה [לא"י] בא עמלק, הכי נמי בקיבוץ גליות כשרוצים לבוא לא"י, עמלק מזדמן להם בדרך. וכאשר עינינו רואות היום תמיד, ירא ה' וישפוט" עכ"ל.

פרשת כי תבוא

נפרדת מההצהרה השניה (פסוקים ה-י) שם האדם מודה להקב"ה שהציל אותנו מכל צרותינו בעבר ונתן לנו "ארץ זבת חלב ודבש וכו' ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'". כי בהצהרה השניה האדם מודה על ההטבה החומרית של יכול מבורך. אבל בההצהרה הראשונה האדם רק מזכיר הודיה על שבא אל הארץ, וכדברי הספרי אשר רש"י מביא: "ואמרת אליו שאינך כפוי טובה". ויפה כתב מהר"ל ("גור אריה", על פסוקנו) שלמדו זאת, מפני שאין צורך לאמירה זו, שהרי כולם רואים אותו עומד שם ולמה יאמר: "באתי אל הארץ"? אלו זו הודאה של הכרת טובה.

אנו לכל הדורות מקיימים מצוות הודאה זו בברכת המזון, בברכת "נודה לך וכו' על ארץ חמדה טובה שהנחלת לאבותינו". כך כתב הרב יונה עמנואל (כתב עת "המעייין", ניסן תשמ"ג) בשם הרב שרגא פייבל פרנק. חידש זאת ע"פ מדרש (שהש"ר פרשה ה) על מעשה דניאל וסיעתו אשר עלו לא"י "ואמרו מוטב שנאכל סעודת א"י ונברך על א"י". ונלע"ד שזה גם נרמז בתורה בפרשת עקב "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך" (דברים ח, י). כלומר לא רק מברכים על אכילתנו, אלא מברכים ברכת השבח על נתינת הארץ.

ודבר פלא יש כאן. חז"ל קבעו כי בברכת "נודה לך" חייבים להזכיר "ארץ, ברית ותורה". פוסקים כי שלושתם לעיכובא. אבל הרמב"ם מבדיל בין "ארץ" לבין "ברית ותורה". מי שהשמיט "ארץ" חייב לחזור ולברך. ומי שהשמיט "ברית ותורה", אינו חייב לשוב ולברך ברכת המזון (רמב"ם, הל'

[א] "והיה כי תבוא אל הארץ" (דברים כו, א).

כתב "אור החיים": אמר 'והיה' לשון שמחה (מגילה י ע"ב) שאין לשמוח אלא בשיבת הארץ, על דרך שאמרו 'אז ימלא שחוק פיננו' (תהלים קכו, ב) עכ"ל "אור החיים" שם.

יש לציין כאן דברי הזוהר "דחדוה לא אשתכח אלא בזימנא דישאל קיימי בארעא קדישא וכו' בזימנא דישאל לא אשתכחו בארעא קדישא, אסיר ליה לבר נש למחדי ולאחזאה חידו, דכתיב (ישעיה סו, י) 'שמחו את ירושלים וגילו בה', וגילו בה דייקא" (זהר ח"ג דף קיח ע"א). [בתרגום ללשון הקודש: כי חדוה לא נמצאת אלא בזמן שישראל נמצאים בארץ הקודש וכו'. בזמן שישראל אינם נמצאים בארץ הקודש, אסור לו לכן אדם לשמוח או להראות חדוה, דכתיב 'שמחו את ירושלים וגילו בה', דוקא בה תגילו"].

[ב] "והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה, וירשתה וישבת בה. ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' אלהיך נותן לך, ושמת בטנא והלכת אל המקום וכו' ובאת אל הכהן וכו' ואמרת אליו 'הגדתי היום לה' אלוהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו'. ולקח הכהן הטנא מידך" וכו' (דברים כו, א-ד).

במצוות הבאת הביכורים, אנו תמהים שבהצהרה זו האדם מזכיר ג' פעמים שהקב"ה נתן לנו את א"י. והצהרה זו היא

ברכות פ"ב ה"ג. עיי"ש דברי הגר"י קאפח, ההוכחות מהסוגיא בברכות מח ע"ב). ע"ע דברים שהוספנו בשם מהר"ל, לעיל פרשת עקב (דברים ח, י).

[ד] "והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה, וירשתה וישבת בה. ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' אלהיך נותן לך" וכו' (דברים כו, א).

ומשמעות דברי רש"י אויערבך שהאומר את המלים, ולא כיון בהבנתם, הוא כמתעסק בעלמא ונחשב כאילו לא קרא כלל ("מנחת שלמה", ח"א סי' ב). ובניו שהספידוהו העידו כי כמה פעמים ראו כשהיה מברך בהמ"ז היה חוזר על המלים "ארץ חמדה טובה ורחבה", עד שידע כי כיון פירוש המלים כמו שצריך.

אמרו חז"ל (בספרי) "אם תקיים מה שכתוב בענין זה, תירש את הארץ". כתב ה"חחם סופר": "הקשה מורי בהפלאה, הא אין מצות ביכורים אלא אחר ירושה ושיבה? [וכיצד יאמרו "קיים מצוה זו" ואח"כ בזכותה תזכה לארץ?]

[ג] "והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה, וירשתה וישבת בה. ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' אלהיך נותן לך, ושמת בטנא והלכת אל המקום וכו' ובאת אל הכהן וכו' ואמרת אליו 'הגדתי היום לה' אלוהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו'. ולקח הכהן הטנא מידך" וכו' (דברים כו, א-ד).

ועונה ה"חחם סופר": "אבל נ"ל שאע"פ שאבותינו התהלכו מגוי אל גוי, וממלכה אל עם אחר (תהלים קה, יג) מכל מקום בכל מקום שהלכו היה לבם ועינם וכל מחשבותם על ארץ נחלתם אשר נתן להם השי"ת. וכן אמרו השבטים לפרעה 'לגור בארץ באנו' (בראשית מז, ד) ולא 'להתיישב'. כי בכל רגע אפשרי דעתנו על נחלתנו. וכל זמן שהיה דעתם כך, לא שלט בהם פרעה וגזירותיו. וכו' וכו'. והיינו דקאמר במקרא ביכורים 'יורד מצרימה ויגר שם במתי מעט' גרו שם כגרים ולא נטשו נחלתם. וכו' 'ושמתם את דברי אלה על לבבכם, למען ירבו ימיכם'. כל מקום שאתם הולכים, כל מחשבותיכם יהיו 'על האדמה' [ארץ ישראל] כימי השמים על הארץ הישנה.

כתב הגאון ר' מנחם זמבה הי"ד (מגדולי הדור בפולין, בתקופת השואה) בספרו "חידושי הגרמ"ז" (ח"א סי' נ'): "איתא בשם האר"י ז"ל דמצוה הבאת הביכורים היא תיקון לעון מרגלים. דהרי המרגלים הוציאו דיבה על הארץ. ומצות ביכורים ניתנה משום חיבת הארץ. ויש לזה רמז במשנה (ביכורים פ"ג מ"א) "אדם יורד בתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה, אשכול שביכר, רימון שביכר, קושרו בגמי ואומר 'הרי אלו ביכורים'". הנה מוזכרים כאן השלושה מיניספ המוזכרים אצל המרגלים שאותם הם הביאו מארץ ישראל (במדבר יג, כג) והרמז להקשר שביניהם" עכ"ל.

[וממשיך ה"חחם סופר"] ועל כן אמרינן 'מודים אנחנו לך על שהנחלת לאבותינו' יורדי מצרים הנחלת להם ארץ חמדה [כלומר מחשבת א"י] בכל מקום שהגליתים. ובזכותם הוצאתנו ממצרים. והכי נמי קאמר: 'כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך נחלה', שתהיה בעיניך כבר קודם ביאתך שהיא נחלתך, בכל מקום שאתם שם [תחשבו כך]. אז תזכה וירשת וישבת בה. והיינו דקאמר

הספרי, אם תקיים המצוה האמורה כאן, היינו שתהיה א"י לך לנחלה, אז בזכות זה תירש את הארץ עכ"ל ("תורת משה", מהדו"ק, דברים דף מד).

[ה] "וענית ואמרת לפני ה' אלוהיך 'ארמי אובד אבי' (דברים כו, ה).

כתב המלבי"ם (בביאורו לתורה, בהערה הנקראת "תורה אור") "מה שהיה ללבן כח להתאבק כל כך עם יעקב הוא משום שהוא היה בחוץ לארץ והיה בידו חטא מה שאינו דר בא"י".

[ו] "יצו ה' את הברכה באסמך וברכך בארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך" (דברים כח, ח).

כתב המלבי"ם: "מימי שאול התחילו בני ישראל לעסוק באומנות ובסחורה. כי קודם כתיב 'וחרש לא ימצא בכל ארץ ישראל' (שמו"א יג, ט). וכשם שמנעו הפלשתים את ישראל מחרושת הברזל, גם כן מנעו מאומנויות אחרות לבל יתעשרו ויובילו סחורות מארצם לארצות אחרות. ואח"כ כתיב 'המלבישכם שני עם עדנים, המעלה עדי זהב על לבושכן' (שמו"ב א, כד). שבימיו החלו לעסוק באומנות ולסחור בארץ והעשירו הרבה. וכן בימי דוד, וביותר בימי שלמה, ששלח אניות למרחקים. ויתן שלמה את הכסף בירושלים כאבנים' (מל"א י, כז). ולפי שע"י המסחר יוכלו להנפץ על כל הארץ, ועל זה אמר 'וברכך בארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך' (דברים כח, ח). שמכלל הן אתה שומע לאו, שאם יתיישבו בארצות אחרות, לא תחול עליהם הברכה, ובהיפך תחול עליהם קללה, כמו שקרה לאלימלך (בתחילת ספר רות) [שיצא] בשדה מואב". (המלבי"ם על דברים כח, ח).

[ז] "וברכך בארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך" (דברים כח, ח).

כותב הנצי"ב: "כמו לענין תפילה הורונו חז"ל (ברכות ל ע"א) שהמתפלל בחוץ לארץ יכוין נגד א"י, כך הברכה שבחוץ לארץ תבא ממה שיברך ה' בארץ ישראל" ("העמק דבר", דברים כח, ח).

וזהו שאמרו על פסוק "וברכך ה' מציון" (תהלים קכח, ה) כי אין הברכה אלא מציון (ויק"ר כד, ד). "נכסי חו"ל אין בהם ברכה" (מדרש בר תחילת פרשה ע"ד).

עיינ מאמר חז"ל לעיל על דברים (טו, ד).

[ח] "יקימך ה' לו לעם קדוש" (דברים כח, ט).

כתב ספר "צרור המור" (מגדולי המקובלים בדור גירוש ספרד): "כי כשתהיה בארץ, יקימך השם לו לעם קדוש. וכשלא תהיה בארץ, יקימך ה' לו לעם טמא, עובד ע"ז. וזהו 'ועבדת שם אלהים אחרים' (דברים כח, לו) ובכך 'ובגוים ההם לא תרגיע' (כח, סה). הוא כלול באומרו 'וברכך בארץ'. כי שם תרגיע ותהיה לך מנוחה וברכה. אבל חוצה לארץ, 'ובגוים ההם' לא תרגיע ולא יהיה מנוח לכהן רגלך וכו' ונתן ה' לך שם לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש' (כח, סה) 'ופחדת לילה ויומם' (כח, סו) וכן 'בבקר תאמר מי יתן ערב, ובערב תאמר מי יתן בקר מפחד לבבך אשר תפחד' (כח, סז) עכ"ל ("צרור המור", פרשת כי תבוא).

[י] "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב" (דברים כח, יב).

העירו חז"ל: "בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, וישראל שרויים על אדמתם, גשמים יורדים מאוצר הטוב. בזמן שאין ישראל שרויים על אדמתם, אין גשמים יורדים מאוצר הטוב" (בבא בתרא כה ע"ב).

פרשת נצבים

מסוכבת עלינו ואין בידינו להציל מן הגויים האוכלים בשרינו" עכ"ל לענינו. וגם מפורסם "כיון שגלו ישראל אין לך ביטול תורה יותר מזה" (חגיגה ה ע"ב). הרי מות רוחנית.

מכאן אפשר להבין את ההיפך. "דברי תורה נדרשין מכלל לאו, הן; ומכלל הן, לאו" (ספרי, ורש"י דברים יא, כא). אם גלות היא שיא הרע, כמה היא מעלתה ושכחה של דירת א"י, הרי היא שיא כל הברכות וכוללת אותן.

[ב] אחרי התוכחה האיומה (בפרשת תבא) סיים ה' דבריו "על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת? מה חרי האף הגדול הזה?" (דברים כט, כג) וענה "ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול" (פסוק כז). ולמה? כי "הנסתרות לה' אלוהינו, והנגלות לנו ולבנינו עד עולם, לעשות את כל דברי התורה הזאת" (דברים כט, כח) כלומר כל אחד צריך להוכיח ולייסר ולתקן איש את רעהו (סנהדרין מג ע"ב).

מפרש רש"י על פסוקנו: "ואם תאמרו 'מה בידינו לעשות? אתה מעניש את הרבים על הרהורי היחיד? והלא אין אדם יודע טמונותיו של חברו? [עונה ה'] 'אין אני מעניש על הנסתרות, שהם לה' אלוהינו, והוא יפרע מאותו היחיד. אבל הנגלות, לנו ולבנינו לבער הרע מקרבנו. ואם לא נעשה דין בהם, ייענשו הרבים. וכו' ואף על הנגלות, לא ענש את הרבים עד שעברו את הירדן, משקבלו עליהם את השבועה בהר גריזים ובהר עיבל,

[א] "ויחר אף ה' בארץ ההיא להביא עליה את כל הקללה הכתובה בספר הזה. ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול, וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה" (דברים כט, כז).

אמרו על כך חז"ל (ספרי, פרשת עקב, פסקא מג, "ואבדתם מהרה"): "אחר כל היסורים שאני מביא עליך [המפורטים בתוכחה בפרשת דברים פרק כ"ח] אני מגלה אתכם. קשה היא הגלות, שהיא שקולה כנגד הכל, שנאמר 'ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול' עכ"ל.

מבאר הנצי"ב (בפירושו על הספרי "עמק הנציב", עמ' סח) "תחילה כתיב 'ויחר אף ה' וכו' להביא עליה את כל הקללה. ואחרי זה כתיב 'ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחימה ובקצף גדול'. אלמא דבכל הקללות אינה אלא באף. ובגלות כתיב 'אף וחימה וקצף גדול' עכ"ל. ושם מדרש הספרי מבאר כי כל שאר הקללות כמו חרב, רעב ושבי, נכללות בגלות. ויש מפרשים כיצד "גלות" היא קשה מכל הקללות, כי אח"כ לא היה להקב"ה ממה להוסיף חומרא ואיום, כי זה כבר שיא העונש.

וראוי להביא כאן דברי הגר"א (ליקוטים שבסוף פירושו לספרא דצניעותא, עמ' לח) לענין חזון יחזקאל בהחייאת העצמות היבשות, "כי מעת שחרב הבית יצאה רוחנו עטרת ראשנו [נ"ל המעתיק: השראת שכינה] ונשארנו רק אנחנו הוא הגוף שלה בלא נפש. ויצאה לחוץ לארץ הוא הקבר. ורימה

ונעשו ערבים זה לזה" עכ"ל (ומקורו בסנהדרין מג ע"ב).

אחד בארץ" (שמו"ב ז, כג) אמרו במה ייקראו "אחד"? בזמן שהם בארץ.

הרי קשר של עם ישראל זה לזה, להיות לעם אחד, לא שייך בחו"ל. וזה מלמדנו פסוקנו בפרשת נצבים. ובפרשת בהר הבאנו פסוק אחר: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך... את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך. אני ה' אלוהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען, להיות לכם לאלהים" (ויקרא כה, לה-לח).

[ב] "כי תשמע בקול ה' אלוהיך לשמור מצוותיו וכו' כי תשוב אל ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ל, י).

כתב הנצי"ב: פירוש [המקרא הזה] שני טעמים על יתרון ברכה זו, מה שלא היה עד כה אפילו בשעת ברכה. היינו דאז לא היה יתרון במסחור [להביא לחוץ לארץ]. משום שדרך המסחור להסיר את האדם מעבודת ה'. ומשום הכי כתיב שם (דברים כח, יא ומדובר בא"י "על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיך לתת לך") 'והותרך' חסר יו"ד, וכאן כתיב [בפסוקנו בנבואה לקראת ימי המשיח] 'והותרך' מלא יו"ד. משום דאז אפילו בדברים שיהיה יתרון ברכה [כלומר שפע בכמות] היה במדה חסרה, כדי שלא יגיע מזה קלקול. ומשום הכי, עיקר רצונו ית' היה שיהיו יושבים ישראל לבטח בא"י, היינו שלא יסחרו לחו"ל, כמו שכתבתי על ויקרא (כה, יט; וכן כו, ה) משום שבזמן שאין האדם עוסק עצמו בתורה, אז נדרש לשמירה יתרה. ואין מקום משומר כמו בא"י, עיקר ישיבת [עם] ישראל. מה שאין כן בחו"ל, בקרב אומות העולם" [ולכן בפסוק ההוא צמצם ה' את כמות השפע, לבל ינדרו לחו"ל לעסוק במסחור] וכו' וכו'.

[וממשיך הנצי"ב: כל זה נאמר כאשר אותו הסוחר אינו יכול לעסוק בפלפולה של תורה, והוא חשוף לסכנה רוחנית. אבל לימות המשיח] "יכול לעסוק בלימוד גוף התורה שבכתב ותורה שבעל פה המסורה לנו מכבר, והוא ילמוד מה שלפניו מכבר וכו' שיהיה [אותו סוחר] עסוק בתלמוד תורה גם בדרך [שנוסע לצורך] המסחור, שוב אין חשש שתבא מזה נגד רצון ה' [אפילו שיוצא

ועל כך מבאר מהר"ל מדרש אחר. "כי המעלים עינו מן הצדקה, כאילו עובד ע"ז (ב"ב י ע"א) כי מפני שישראל הם אחד לגמרי, ודבר זה מורה שיש להם אל אחד. וזה אינו נראה שהם אחד רק כאשר זה מקבל מזה, וזה מקבל מזה, ובוזה הם עם אחד לגמרי. וכו' והלוקח רבית נושך לחבירו, מהפך המתוק למר. וכו' ולכך אמרה תורה [בפסוקנו] 'אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים'. ומה ענין זה לזה? אבל הפירוש הנראה כי כאשר נכנסו ישראל לארץ, היו ישראל עם אחד לגמרי. וראיה לזה שהרי כל זמן שישראל לא עברו את הירדן ולא באו לארץ, לא נעשו על הנסתרות. עד שעברו [לירדן] ונעשו ערבים זה בעד זה (סנהדרין מג ע"ב). נקרא 'ערב' שהוא מעורב עם השני. ולא נעשו ישראל מחוברים להיות עם אחד לגמרי עד שבאו לארץ והיו יחד בארץ, והיה להם מקום אחד הוא ארץ ישראל. ועל ידי ארץ ישראל הם עם אחד לגמרי. ולכך כתיב ג"כ 'להיות לכם לאלהים', כי יש להם אל אחד. לפיכך 'את כספך לא תתן בנשך' ("נתיבות עולם" ח"א, נתיב הצדקה, פרק ו).

באמת זה מפורש בזוהר (ח"ג דף צג ע"ב) על הפסוק "ומי כעמך כישראל, גוי

לחז"ל למסחור] עכ"ל.

עצם הרעיון הנ"ל, שהקב"ה צמצם את שפע כמות הברכה בא"י, למען לא יצאו תושביו למסחר בחז"ל, כבר נכתב ע"י "עקידת יצחק" (דור מגורשי ספרד) בפרשת שלח (שער ע"ז, דף מו) וז"ל: "והיא ארץ חטה ושעורה גפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש. הייתכן שתהיה ארץ נושבת זולת הדברים האלה ההכרחים? אלא שרצה לומר כי ימצאו שם מכל המינים האלה די ספוקם

לכדי חיותם המשוער והמוגבל, לא בשפע רב לעשות בו סחורות ולהתעמל בסחורותיהם ולהטרד בעסקיהם. והוא מה שאמר 'לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה', שהכוונה העצמית היא לסלק המסכנות ולהסיר חרפת רעב, לא אל היתרונות הדוחים בעליהם מעל התורה והיראה האלהית" עכ"ל. מעין זה כתב "מאור ושמש" (ר' קלונימוס קלמן אפשטיין, ברסלא שנת תר"א), תחילת פרשת בחוקותי.

פרשת וילך

[א] "ויצו משה אותם לאמר, מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות. בבוא כל ישראל ליראות את פני ה' אלוהיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם. הַקְהֵל את העם, האנשים והנשים והטף, וגרך אשר בשעריך, למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלוהיכם, ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת. ובניהם אשר לא ידעו ישמרו ולמדו ליראה את ה' אלוהיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה אשר אתם עוברים את הירדן שמה לרשתה" (דברים לא, י-יג).

ברור כי מצוות "הקהל" היא רק בארץ ישראל, כי צריכה להיות בהר הבית, ובנוכחות מלך ישראל, וגם "בבוא כל ישראל", וזה שייך רק בא"י. כי אותם יהודים הנמצאים בחו"ל הם פטורים ממצות עלייה לרגל (פסחים ג ע"ב, תוספות ד"ה מאליה, "נציבין חו"ל היא") ולא נחשבו לענין זה "כל ישראל". אבל צריכים להבין, כיון שהמצוה נועדה לחנך כל הציבור, גם נשים וטף וגם גרים, "ליראה את ה'", מדוע סיים במלים "כל הימים אשר אתם חיים על האדמה" (כלומר ארץ ישראל). כלום אחרי הגלות כבר אינם מחוייבים ח"ו ליראה את ה'?

לטובת עצמו, ואין זה נחשב יראת ה'. ובסוג השני, האדם ירא ומכבד את הנוכחות הנצחית. ומבאר שסוף כל סוף שניהם נחוצים, אלא זו דרגא נשגבה מזו. כיצד נכיר אל מה המקרא מכוון? עונה המלבי"ם (על פרשת קדושים, פסקא ד') כשבאה יראה בצירוף "את", הרי הרוממות. ואם רק בצירוף אות מ- הרי יראת העונש. ובכך בפסוקנו מדובר להשיג "יראת הרוממות", וזה שייך בעיקר בא"י.

כך כתב אדמו"ר ר' צדוק הכהן: "שכל עיקר קדושת הארץ [א"י] היא הכרת הנותן, אשר נתתה לי ה'" (דברים כו, י), ש[במתן ביכורים] מדבק טובת הארץ ופריה בנותנם. וכמ"ש בכתובות (קי ע"ב) 'הדר בא"י כמי שיש לו אלוה'. אבל כאשר מפריד הארץ מנותן הארץ, אז עושה מארץ חו"ל ומגיע גלות הארץ... שקדושת א"י היינו שלוקח כל עוה"ז [יחד] עם הנותן [הקב"ה]; ר"ל שלוקח עמהם קדושה וחיים" ("לקוטי מאמרים", עמ' 78-79). כי יש "להכיר שגם מה שהם מסגלים בהשתדלותם מרכוש ומזון, הכל הוא מהש"י, שזה ענין ארץ ישראל" (שם, עמ' 84). "ודבר זה הוא עצם ענין קדושת הארץ, לידע ["לא אירא רע] כי אתה עמדי" (דף 86).

ובזה מובנים דברי ר' צדוק כי בארץ ישראל משיגים דרגת יראה ("קומץ המנחה", פסקאות כא, נג). וזהו הנרמז בפסוקנו.

אלא יש להבחין בין "יראת העונש" לבין "יראת הרוממות". כתב המלבי"ם (על שמות כ, יז) שבראשון האדם רק ירא ודואג

פרשת האזינו

אלא לשון עכבה, שנאמר 'ותשבו בקדש ימים רבים' (מגילה כא ע"א). ולענין "דר", כאשר נעיין בלשון המקרא מצאנו בקונקורדנציה כי שרש "דר" מופיע ז' פעמים, והוא תמיד לשון פחיתות. או ביחס מול המלך האומר כך על נתיניו, או שזה ביחס להקב"ה אשר כמובן כולם ארעיים לעומתו.

[דברים הללו הם לא כדעת חתם סופר (שו"ת או"ח סי' קצ"ד) המבאר כי "דירה" לשון קביעות. ואפשר כי כיון שיש פלוגתא בחז"ל בין ר' יהודה וחכמים אם "דירת קבע" או "דירת עראי" בעינין (סוכה כא ע"ב) דבריו הם לפי ר' יהודה. ממילא דברי הם לפי חכמים, אשר כך נפסקה ההלכה].

ומזה נעיין בלשון "הקבוע בא"י" (ירושלמי הנ"ל) ענינו שאיננו יוצא מא"י כלל, אפילו כשיש לו צורך לצאת. ולכן הוא "מבושר", כלומר הבטחה שאין לה ביטול, אלא כבר מוחזק בה. [ואע"פ שבכתובות קיא ע"א אמרו לשון "כל הדר בא"י שרוי בלא עון", אבל סייגו הדבר "בסובלי חלאים מתנינן ליה" ואז די ב"דר" בלבד. אבל בלי חלאים, צריכים להיות בדרגת "יושבי א"י".]

הרב "חתם סופר" (שו"ת או"ח סי' קצ"ד) בדעה כי מה שהבטיחו חז"ל "כל הדר בא"י שרוי בלא עון" (כתובות קיא ע"א) נאמר רק על מי שהוא קבוע בא"י, להיות לכל הפחות כדין "תושבי העיר" (י"ב חודש?) "לאפוקי היושב שם לשעה כעובר ארח. ואע"ג דאפילו ההולך בה ד' אמות וכו' מכל מקום איננו נשוא עון אלא אם כן הוא

[א] "וכפר אדמתו עמו" (דברים לב, מג).

אמרו חז"ל: "הדר בא"י, אין קץ למתן שכרו שהיא מכפרת עליו בחייו ובמותו" ("מדרש הגדול", בראשית לז, ב. דף תרכג).

וכן אמרו על זה במדרש ספרי (פסקא שלג): "היה ר' מאיר אומר, כל היושב בא"י, א"י מכפרת עליו שנאמר 'העם היושב בה נשוא עון' (ישעיה לג, כד) וכו'. וכן היה ר' מאיר אומר, כל הדר בא"י וקורא קריאת שמע שחרית וערבית, ומדבר בלשון הקודש, הרי הוא בן עולם הבא".

הלשון "היה אומר" מלמד שמאמר זה היה שגור בפיו של ר' מאיר "והיה רגיל לומר כן תמיד" (כדברי ר"ע מברטנורא על אבות פ"א מ"ב "הוא היה אומר"). וצ"ע משום מה שינה לשונו, כאן אמר ר' מאיר "היושב בא"י", וכאן ניסח "הדר בא"י"? ושוב יש להקשות, מדוע בירושלמי (שקלים פ"ג ה"ג) שוב שינה לשונו: "תנא משום ר' מאיר: כל הקבוע בא"י ומדבר בלשון הקודש ואוכל פירותיו בטהרה וקורא קריאת שמע בבקר ובערב, יהא מבושר שהוא בן עולם הבא".

ונ"ל כי לשון "דירה" היא גם על דירת עראי, כמו שאמרו בסוכה (ב ע"א). ולשון זו משמשת אפילו על לינה בבית מלון ("כי מטא לההוא דירורא", סנהדרין קט ע"א; וכן "ביתו בההוא דירא בליליא", תענית כא ע"א). אבל "ישיבה" ענינה לכל הפחות שלושים יום (בבא בתרא ח ע"א, רש"י ד"ה יתובי מתא). וכן פירשו חז"ל "אין ישיבה

מהיושבים [בה]. ומדריגות מדריגות יש" עכ"ל.

תמימה" על פסוקנו].

[ע"ע על כך בילקוט שמעוני על ירמיה פרק כ', רמז ש'. וכן במסכת כתובות דף קיא ע"א: כל הקבור בא"י כאילו קבור תחת המזבח, כתיב הכא 'מזבח אדמה תעשה לי'. וכתיב התם: 'וכפר אדמתו עמו'. ועיין ביאורו באבות דר' נתן, פרק כו, פסקא ב' שהוא כאילו קבור תחת כסא הכבוד].

נביא כאן לשונו הנפלאה של רבנו בחיי: "דרשו חז"ל 'וכפר אדמתו עמו', כל הקבור בארץ ישראל כאילו קבור תחת המזבח וכו'. וזה מסוד יצירת האדם שבראו הקב"ה ממקום כפרתו וכו'. וזהו מעלת הארץ, שהיא פלטין של מלך ונקראת 'ארץ ה'" (יהושע כב, יט) ו'נחלת ה'" (שמו"ב כ, יט). וכל שהוא חוצה לה נקראת בלשון הכתוב 'חוצות' (משלי ח, כו) ו'אהלי רשע' (תהלים פד, יא). ובלשון רז"ל 'ארץ העמים'. והנה היא טמאה ומטמאת מצד עפרה ואוירה" (גיטין ח ע"ב) עכ"ל.

[ב] וידבר ה' אל משה" (דברים לב, מח) וכו' "כי מנגד תראה את הארץ, ושמה לא תבוא, אל הארץ אשר אני נותן לבני ישראל" (דברים לב, נב).

אמנם סיבת דבר אשר משה לא נכנס לא"י היא מפני חטא מי מריבה. אבל מדוע לא הובאו עצמותיו לקבורת א"י? ענו על כך במדרש (דב"ר ב, ח): "אמר משה לפניו: עצמותיו של יוסף נכנסים לארץ [ישראל], ואני איני נכנס? אמר לו הקב"ה: מי שהודה בארצו נקבר בארצו. ומי שלא הודה בארצו, אינו נקבר בארצו. יוסף הודה בארצו, מניין? גבירתו אומרת 'ראו הביא לנו איש עברי' וכו' ולא כפר אלא אמר 'גונב (ו' מנוקדת שורק) גונבתי מארץ העברים'. [נ"ל המעתיק

ואח"כ כותב: "מסיים קרא 'העם היושב בה נשוא עון' לומר דאפילו הוא מ[ה]שוכנים ומ[ה]יושבים דא"י, דלענין התואר [כבוד], אפילו יוצא ממנו [לזמן מסוים] שמו עליו כנ"ל. מכל מקום לענין נשיאת עון לא אזלינן אלא ב[תר] זמן שהוא יושב בה. אבל אם יצא ממנה אפילו לשעה באותה שעה איננו נשוא עון! ותרתי בעינן, שיהיה מהיושבים, ושיהיה 'בה' דוקא" עכ"ל "חתם סופר".

נחזור לעניננו. ולכן "המהלך ד' אמות בא"י מובטח לו שהוא בן עולם הבא" (כתובות קיא ע"א) אבל עדיין ייענש על עונותיו. אבל אם הוא "יושב" בא"י [לכל הפחות שלושים יום] זכות זו תועיל לו גם לכפר עון ולא יצטרך ליסורין. וזאת תועיל לו אפילו בלי שהוסיף זכות ק"ש ודיבור בלשון הקודש. ועוד עיין דברי "שער החצר", פסקא נ"ז, ד"ה וראיתי להרב נחמד למראה.

עוד אמרו חז"ל על הפסוק "וכפר אדמתו עמו" (דברים לב, מג) כי אפילו רשע כמו ירבעם בן נבט, ע"י זכותה של א"י [בצירוף גפרית ומלח] הועילה לו קבורתו בה להנצל מדינה של גיהנם (ילק"ש, תהלים, קטז, ד"ה אתהלך לפני ה' בארצות החיים).

ועוד על פי הפסוק בירמיה (ב, ז) התלוננו חז"ל נגד אותם המתים בחו"ל, ואח"כ מביאים אותם לקבורה בא"י: "ונחלתי שמתם לתועבה", בחייכם. "ותבואו ותטמאו את ארצי" במיתתכם? אמר לו: "כיון שהן מגיעים לא"י, הן נוטלים גוש עפר ומניחין על ארונם, דכתיב 'וכפר אדמתו עמו' (ירושלמי, כלאים, ט, ג). [כלומר גם על פגם זה, קבורת א"י מכפרת. כן כתב "תורה

להוסיף, והרי "כי לא יוכלון מצרים לאכול את העברים לחם, כי תועבה היא למצרים". בראשית מג, לב. עיי"ש תרגום. ויוסף ידע ששונאים את העברים. ואעפ"כ הודיע על כך ולא בוש]. נקבר בארצו מניין? שנאמר 'ואת עצמות יוסף אשר העלו מארץ מצרים קברו בשכם'. [אבל] אתה [משה] שלא הודית בארצך, אין אתה נקבר בארצך. כיצד? בנות יתרו אומרות 'איש מצרי הצילנו מן הרועים', והוא שומע ושותק. לכן לא נקבר בארצו" עכ"ל.

ובפירוש מהרז"ו הקשה, הרי מעולם משה לא היה בא"י [לא כן יוסף] ובכן מה הטענה נגדו? וכיצד עליו להתייחס לארץ העברים? אלא גם מי שבעצמו לא היה בא"י, חייב לקרוא עצמו בשם חיבה זו. ונ"ל

להוסיף תמיהה. לכאורה משה לא שמע את דברי בנות מדין, כי הרי אביהן ציוה להן אח"כ "קראנה לו", משמע שלא היה שם כלל. אלא חובתו היתה להודיע מראש על כך, לבל יטעו בו כל רואיו מחמת מלבוש מצרי אשר לבש. וה' מדקדק עם חסידיו כחוט השערה.

וצ"ע מה היא לשון "הודה"? שמא הוא הודאה בדבר אשמה? אלא עיקר לשון "הודאה" הוא לשון הלל ושבח. בדיקה בקונקורדנציה (אבן שושן) לתנ"ך מלמדת כי אחת עשרה פעם מלה זו היא מהסוג הראשון, ומאה ואחת פעם הוא מהסוג השני. ולכן ענינו במדרש זה שהמכיר מעלת א"י היא על שפתיו תמיד, והוא מודה ומשבח על כך.

פרשת ברכה

[א] לבנימין אמר ידיד ה' וכו' חופף עליו כל היום ובין כתפיו שכן" (דברים לג, יב).

[ג] "עמים הר יקראו, שם יזבחו זבחי צדק, כי שפע ימים יינקו ושפוני טמוני חול" (דברים לג, יח).

חז"ל (יומא יב ע"א) פירשו פסוק הנ"ל על בית המקדש שעמד בחלקו של בנימין (פרט למבנה המזבח) ונחשב "אושפזיכן של שכינה". וכן פסוק "ובין כתפיו שכן" הסבו לענין קביעת מקום גובה הר הבית, ולא לבנותו בעין עיטם שהוא גבוה יותר (זבחים נד ע"ב) עיין דברינו בס"ד ב"אוצרות התורה" (פרשת ויגש, שיחה שלישית).

אמרו על כך חז"ל שהאומות באות לא"י לשם פרקמטיא. כי זבולון חנה על חוף הים, ולשם אניות העמים הגיעו. "והם אומרים, הואיל ונצטערנו ובאנו לכאן, נלך ונראה פרגמטיא של יהודים מה טיבה. ועולים לירושלים ורואים את ישראל שעובדים לאל אחד, ואוכלים מאכל אחד. לפי שהבליים לא אלוהו של זה כאלוהו של זה, ולא מאכלו של זה כמאכלו של זה. והם [האומות] אומרים 'איך יפה להדבק אלא באומה זו'. ומניין אתה אומר שאין זרים משם עד שמתגיירים ובאים ומקריבים זבחים ועולות? ת"ל 'שם יזבחו זבחי צדק' עכ"ל (ספרי, ברכה, פסקא שנ"ד).

"מפני מה זכה בנימין שתשרה שכינה בחלקו? מפני שכל השבטים נולדו בחוץ לארץ, ובנימין נולד בא"י" (ילקוט שמעוני, דברים, רמז תתקנ"ז). וכך לשון מהר"ל ("אור חדש", על אסתר ג, ד עמ' קכט) "כי הוא נולד בא"י (ספרי, על דברים לג, יב) שמזה תראה כי הוא שכן אל הש"י וקשה להוציא אותו משם באשר הוא עם השכינה". ועוד אמרו חז"ל כנ"ל בתשובה לשאלה "מפני מה שרתה רוח הקודש בחלקו של בנימין?" (מכילתא, יתרו, יט, יח). ומדובר כאן על אותה "רוח הקודש" שהיה בבית הראשון (יומא כא ע"ב).

על מעלת אחדות ישראל, בפסקי הלכותיהם ובאורחות חייהם, האריך מהר"ל ("נצח ישראל", תחילת פרק י). "ישראל הם ראשית תבואתו, ובשבילם ברא את הכל... ואיך לא יהיה דבר זה? כי הש"י הוא יחיד בעולם, איך לא יהיה לו בעולם אומה השייכת לו, ויש לה התייחסות אליו שהיא ג"כ אומה יחידה בעולם הזה כמו שהוא ית' יחיד. והם ישראל שעליהם נאמר 'ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ' (שמו"ב ז). שיש להם תורה, ובשביל זה הם עם אחד, ולא כמו שאר אומות אין להם תורה מן השמים שהיא תורה אחת, רק יש להם דת נימוסית, והיא אפשר בפנים הרבה" עכ"ל.

[ב] "ומראש הררי קדם וממגד גבעות עולם" (דברים לג, טו). "מלמד שהררי יוסף קודמים להרי ארץ ישראל; והררי א"י קודמים להרי כל הארצות" (ספרי, דברים, פסקא שנג, ע"פ הגהות הגר"א). ופירש "זית רענן" על ילקוט שמעוני, כי קודמים הם לבישול פירותיהם. כי הארץ ממהרת להוציא פירותיה.

שבח זה שחז"ל מתארים בו את בני א"י, שהם רגילים בסוג מזון אחיד, ויש להם

אחידות במנהגייהם, הוא הגורם להתפלאות אומות העולם, עד שלכן הרבה מהם מתגיירים. לקראת עתיד מאושר זה הבטיח ירמיה הנביא: "והיו לי לעם, ואני אהיה להם לאלהים. ונתתי להם לב אחד ודרך אחד, ליראה אותי כל הימים, לטוב להם ולבניהם אחריהם" (ירמיה לב, לט-מ).

הקב"ה קובר [אותו] שם בחוצה לארץ" עכ"ל. [והדבר דומה לקבורת מרים בארץ העתיד להיות נחלת ארץ ישראל, כדברי "משך חכמה", הבאנו בפרשת חוקת].

[ה] "מעונה אלהי קדם ומתחת זרועות עולם" (דברים לג, כז).

אמרו חז"ל: "מלמד שארץ ישראל היא תוקפה של עולם" (ספרי, פסקא שנ"ו). מה פירוש המאמר הזה? נ"ל כמו שהגוף הוא בסיס וכן לפעולות שתי הזרועות, והגוף גורם יציבות ואיתנות למען פעילות הזרועות ברוב כוחם, כן יחס ארץ ישראל להביא ברכה לכל שאר העולם.

[ו] "אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה" (דברים לג, כט).

כתב על כך הגר"א: "אשריך בהעברת הירדן שזכו בה להכנס לארץ ישראל, כמו שנאמר 'ואשרו אתכם כל הגוים, כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה'" (מלאכי ג, יב). ורצה לומר 'ארץ חפץ' שחפץ בה הש"י. ושכחה מבואר בכל התורה: 'ארץ חמדה טובה ורחבה' (דברים ח, ז). 'כי הארץ אשר אתה בא שמה' וכו' (דברים יא, א). 'לא נפל דבר אחד מכל הדבר הטוב אשר דיבר ה' אל בית ישראל, הכל בא' (יהושע כא, מג). וכל תשוקתו של משה היה לכנוס בה' כמו שאמר 'אינני עובר את הירדן, ואתם עוברים ויורשים' (דברים ד, כב) עכ"ל לעניננו. וראוי לשים לב להתבטאותו של הגר"א: "וכל תשוקתו של משה היה לכנוס בה". ("אדרת אליהו", דברים לג, כט). כלומר לא בקש משה שום דבר אחר, פרט לזה!

[ז] "ויראהו ה' את כל הארץ" (דברים לד, א). וכבר אמר לו ה': "כי מנגד תראה

יש לשים לב שהרמב"ם קבע דיני "לא תתגודדו" בהל' ע"ז (פי"ב הי"ד). כי כל המאמינים בה' אחד, אין ראוי שיהיו ביניהם חילוקי מנהגים (וכדברי מהר"ל הנ"ל). וכך לשונו שם: "ובכלל אזהרה זו שלא יהיו ב' בתי דינין בעיר אחת, זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר, שדבר זה מביא למחלוקות גדולות, שנאמר 'לא תתגודדו', לא תעשו אגודות אגודות". בארץ ישראל מתאחדים כולם לנהוג זה כזה. ובירושלמי מסכת חגיגה (פ"ג) דברו על ירושלים "כעיר שחברה לה יחדיו", שהיא עושה כל עם ישראל חברים. וזה בסגולת הנאמר בזוהר (ח"ג דף צג ע"ב) "במה יקרן אחד? אלא בירושלים דלתתא יקרן ישראל אחד. מנא לן? דכתיב 'גוי אחד בארץ' עכ"ל. [בתרגום: במה ייקראו 'אחד'? בירושלים ייקראו אחד. מניין? כי כתוב 'גוי אחד בארץ']".

[ד] "וירא ראשית לו, כי שם חלקת מחוקק ספון" (דברים לג, כא).

כתבו "דעת זקנים ובעלי התוספות": ראה [שבט] גד ובחר לו ראשיתה של ארץ ישראל, דהיינו ארץ סיחון ועוג אשר בעבר הירדן, כי שם חלקת מחוקק ספון, כתרגום [אונקלוס ויונתן, שהכוונה למשה רבנו הקבור שם]. לפיכך נטלה לחלקו, אע"פ שעמון ומואב מערערין עליה. כי יודע היה שעתיד הקב"ה לקבור שם משה רבינו. ואילו היתה עתידה לחזור ליד עמון, לא היה

את הארץ ושמה לא תבוא" (דברים לב, נב).

צ"ע מה יועיל ומה יתן "לראות" את הארץ, אם איננו יכול לעבור בה ברגליו? ענה על כך הגאון ר' עקיבא יהוסף שלזינגר (מחבר "לב העברי") בספרו "תורת יחיאל" (על פרשת ואתחנן, פסקא יב): "הענין דכמה בני אדם שיושבים בארץ ישראל ואין רואים כלל ארץ ישראל בעיניהם, כי סגר מהם פנימיות דארץ ישראל. ככתוב בזהר הקדוש (ח"א דף עג ע"א) 'זכו, ארץ ישראל. לא זכו, ארץ כנען'. ולזה צריך סייעתא דשמיא שיקלוט אותו ארץ ישראל, שיזכה להבחין ולשבוע מטובה הרוחני. וכו' וכאן 'וראה בעיניך' כענין 'ולבי ראה הרבה חכמה' (קהלת א, טז), זכה וראה, אע"פ שהיה בחו"ל, להשגת פנימיות ארץ ישראל" עכ"ל.

הקדוש המקיים את הדבר ההוא. ממילא כאשר קנה קדושת הארץ, נעשה הארץ שלו וכו'. ועל זה הכוונה כתב רש"י 'כדי לחבבה בעיניו', שעל ידי ראייתו של אברהם אבינו נעשית הארץ חביבה ומאושרת" עכ"ל המלבי"ם שם.

ונ"ל המלקט כי הוא הדין והוא הטעם בראייתו של משה רבנו את הארץ, בטרם מותו, משך אליו קדושתה וסגולתה. ועוד נ"ל כי גם בזמננו, כל מקום שהאדם הולך בארץ הקודש ומביט שם ביופיה ובנופיה, ומכוין בעיניו קדושתה, האדם הזה מקבל קדושה. וזה פירוש הפסוק: "חזה ציון קרית מועדנו, עיניך תראינה ירושלים נוה שאנן" וכו' (ישעיה לג, כ).

תשובה אחרת אפשר להבין ע"פ דברי המלבי"ם (בספרו "ארץ חמדה", תחילת פרשת לך לך "אל הארץ אשר אראך") וז"ל: "ובעת ראות אברהם אבינו את א"י אז קנה אותה ונתקדשה להיות מיוחדת לגוי אחד, וחל עליה קדושת א"י וכו'. ויובן ע"פ זה מאמר חז"ל 'נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות' (שבת לד ע"א) כי העינים יש להם כח המושך כאבן השואבת כידוע בכל הסתכלות היענה ("עץ חיים" לאריז"ל, שער ח פ"א) וכן אברהם אבינו בכח הראיה שהסתכל בארץ ישראל הקדושה, חבר אליו הקדושה העצורה (בקרבו) [בקרבה] וממילא שכל קיום כל דבר ודבר הוא ע"י כח הניצוץ

[ח] "הראיתך בעיניך, ושמה לא תעבור" (דברים לד, ד).

כתב על כך "בעל הטורים": "הראיתך, מלא יו"ד, כי עשרה פסוקים בתורה שכתוב בהם אשר נשבע ה' להם להביאם לארץ. והראהו ה' י' קדושות שבארץ ישראל (ע"פ מסכת כלים, סוף פ"א).

להלן עשר פעמים שהוזכרה שבועת ה' בתורה: "בראשית כו, ג; שמות לג, א; במדבר יד, כג; וכן לב, יא; דברים א, לה; וכן י, יא; פרק לא פסוקים כ, כא, כג; וכן לד, ד).

דעת רמב"ם בענין מצות יישוב ארץ ישראל, מצוה מהתורה או לא?

יש גדולי תורה בימינו הדנים אם ישוב א"י הוא מצוה מהתורה. ומציעים שיש מחלוקת בדבר בין הרמב"ם והרמב"ן. הוכחתם על דעתו של הרמב"ם אינה מבוססת מאיזה ביטוי שהרמב"ם כתב, אלא מפני שהוא אינו מזכיר את המצוה בספר המצוות שלו. אבל תמוה להשען על הוכחה כזו, כי הרי ה"חתם סופר" אומר, שמקושיא שלא ידענו לתרץ, לא מבססים הלכה כלל. כי "אלפי שאלות רוחפות בבית מדרשנו ואין בידינו היכולת לפרקן". כל שכן שכאן יש כבר הסבר מפי אחד מגדולי הפוסקים. בשו"ת אבני נזר (יו"ד סי' תנד) הציע שהרמב"ם כבר כלל מצוה זו במצוות "החרם תחרימם" (דברים כ, יז) של ז' אומות כנען "כי מצוה זו היא כדי שאנחנו נשב בארץ" עכ"ל. רמב"ן כתב (ספר המצוות, השגה ד') שאין לנו מטרה בפני עצמה להרוג ז' אומות, אלא אם יתפנו מהמקום וילכו לארץ אחרת, טוב לנו בזה. והרי סיוע לסברת "אבני נזר". ונ"ל להוסיף על דבריו. כי כאשר רמב"ם הביא ב"ספר המצוות" (ל"ת נא) איסור "לא ישבו בארץ פן יחטאו אותך ליי" (שמות כג, לג) נתן טעם לזה "כדי שלא נלמד כפירתם". ואם כך הדבר בא"י כאשר אנו הרוב והם המיעוט, קל וחומר הדברים שיש איסור לגור בחו"ל כאשר הם הרוב ואנו המיעוט, "פן נלמד מכפירתם". וכאן התורה הזהירה שאין לגור בין הגוים, כי אם בארצנו. והפרש יש בין פסוק שהביא "אבני נזר" לפסוק זה של מצות ל"ת נ"א. כי "החרם תחרימם" הוא מדין כיבוש, ומצות "לא ישבו בארץ" הוא לענין ישיבת א"י מצדנו.

אבל ראוי לדון ממה שהרמב"ם פוסק כמה וכמה הלכות גם בזמן הזה אשר כולן מבוססות על ההנחה שיש עדיין מצוות יישוב א"י בזמן הזה. והנה לפנינו רשימה חלקית:

1 - מסכת דמאי פ"ו מ"ב - החוכר שדה מן הגוי, מעשר ונותן לו, ר' יהודה אומר אף המקבל שדה אבותיו מן הגוי, מעשר ונותן לו (ור' עובדיה מברטנורא פוסק שהלכה כר"י. ומפרש טעם לתקנה זו כדי שהגוי לא ימצא בקל יהודי שיחכור ממנו הקרקע, וע"י זה יבוא למכור את הקרקע לישראל).

וכן פסק הרמב"ם בהל' מעשר פ"ו הי"ב. והרדב"ז שם מפרש ההבדל בין חוכר למקבל "משום דאמר קרא 'ולא תחנם', לא תתן להם חניה בקרקע'.

2 - מסכת עירובין מה. - נכרים שצרו על עיירות ישראל, אין יוצאין עליהם בכלי זינן ואין מחללין עליהם את השבת. במה דברים אמורים? כשבאו על עסקי ממון, אבל באו על עסקי נפשות יוצאין עליהן בכלי זינן ומחללין עליהם את השבת. ובעיר הסמוכה לספר (רש"י: עיר שמבדלת בין גבול ישראל לגבול האומות) יוצאין עליהן בכלי זינן ומחללין עליהם את השבת, אפילו לא באו אלא על עסקי קש ותבן (רש"י: שמא ילכדוה ומשם יהא נוחה הארץ לכבוש לפניהם).

וכן פסק הרמב"ם בהל' שבת פ"ב הכ"ו, ובשו"ע סי' שכט סעיף ו' הוסיף: ואפילו לא באו עדיין אלא רוצים לבוא.

3 - עירובין מז. - תניא הולכין ליריד של נכרים ולוקחים מידם בהמה עבדים ושפחות בתים ושדות וכרמים וכותב ומעלה בערכאות שלהם, מפני שהוא כמציל מידם (רש"י: אי נמי משום ישוב א"י... ואע"פ שהוא חשיבות להם ואיכא למיחש דלמא אזלי ומודו לע"ז).

וכן פסק הרמב"ם בהל' ע"ז פ"ט הי"ד (ואפשר שמסכים לטעמו של רש"י).

4 - מועד קטן ה: - אין מציינין לא על כזית מן המת... שלא להפסיד את הטהרות, ואין מרחיקין ציון ממקום הטומאה (רש"י: יותר מכל שהו) שלא להפסיד את א"י (רש"י: שכשוראה את הסימן מיד פורש ונמצא א"י בטומאה שלא לצורך).

וכן פסק הרמב"ם בהל' טומאת מת פ"ח ה"ח

5 - כתובות קי: - הכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאיין - (בני הזוג שאחד מהם מסרב לשני לעלות לא"י, או רוצה לעזוב את א"י, יכולים לגרש זא"ז ואפילו בזמן הזה)

וכן פסק הרמב"ם בהל' אישות פי"ג הי"ט

וברמב"ם הל' עבדים פ"ח ה"ט: "עבד שאמר לעלות לא"י, כופין את רבו לעלות עמו, או ימכור אותו למי שיעלוהו לשם... ודין זה בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד עכו"ם"

6 - וברמב"ם הל' מלכים פ"ט הלכות ט-יב כתב:

"אסור לצאת מא"י לחו"ל לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם, ויחזור לארץ!... גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי א"י ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה. אמרו חכמים, כל השוכן בא"י עוונותיו מחולין... אפילו הלך בה ד' אמות זוכה לחיי העולם הבא. וכן הקבור בה, מתכפר לו, וכאילו המקום שהוא בו מזבח כפרה. לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחו"ל כאילו עובד ע"ז עכ"ל.

וצריכים לשים לב שבכל י"ד חלקי ספר "יד החזקה" הרמב"ם נוהג לסיים בדברי מוסר והתעוררות. אבל איו זו דרכו להאריך בדברי התעוררות באמצע הספרים ההם! וכאן הוא מהמקומות הנדירים שהרמב"ם עשה כן, הכל מתוך התרגשות קדושה!

7 - הל' מלכים פ"ז הי"ד: "וכל הבונה בית או נוטע כרם בחו"ל אינו חוזר עליהן". שאין מצוה לחנך בית בחו"ל, לכן אינו חוזר מעורכי המלחמה במלחמת הרשות, אא"כ בונה בא"י.

8 - גיטין ח: - והקונה שדה בסיריא כקונה בפרוארי ירושלים... שכותבין עליו (אונן) ואפילו בשבת... שאומר לגוי (לכתוב שטר מכירה) ועושה.

וכן פסק הרמב"ם בהל' שבת פ"ו הי"א

9 - גיטין מז. - המוכר את שדהו לגוי לוקח (פירות) ומביא ממנו ביכורים מפני תיקון העולם (רש"י: שלא יהא רגיל למכור קרקע בא"י לגוי)

וכן פסק הרמב"ם בהל' ביכורים פ"ב הט"ו

- 10 - בבא קמא ע"ט: - אין מגדלין בהמה דקה בא"י (רש"י: משום יישוב א"י שמבעיר את השדות, וכל שדות בא"י מסתמן דישראל. אבל מגדלין בסוריא ובמדברות של א"י) וכן פסק הרמב"ם בהל' נזקי ממון פ"ה ה"ב
- 11 - בבא קמא פ: - הלוקח עיר בא"י כופין אותו ליקח לו דרך מארבע רוחותיה משום יישוב א"י וכן פסק הרמב"ם בהל' שכנים פ"ו ה"ב
- 12 - בבא קמא דף פג. - לא יגדל אדם את הכלב אא"כ קשור בשלשלת. אבל מגדל הוא בעיר הסמוכה לספר וקושרו ביום ומתירו בלילה (משום שמירת א"י) וכן פסק הרמב"ם בהל' נזקי ממון פ"ה ה"ט
- 13 - בבא מציעא דפים ק-קא. - שטף נהר זיתיו ונתנם לתוך שדה חברו, זה אומר זיתי גדלו וזה אומר ארצי גדלה, יחלוקו. ואם אמר הלה זיתי אני נוטל, אין שומעין לו, משום יישוב א"י וכן פסק הרמב"ם בהל' שכנים פ"ד ה"י
- 14 - ב"מ קא. - היורד לתוך חורבתו של חברו ובנאה שלא ברשותו ואומר לו עזי ואבניי אני נוטל, בבית שומעין לו, ובשדה (אם עשה כן לשדה חברו) אין שומעין לו, משום יישוב א"י וכן פסק הרמב"ם הל' גזילה ואבדה פ"י ה"ט
- 15 - בבא בתרא צ: - אין מוציאין פירות מא"י, דברים שיש בהם חיי נפש כגון שמנים וסלתות וכן פסק רמב"ם בהל' מכירה פ"ד ה"ח (ועיין סמ"ע על חו"מ רלא ס"ק מב)
- 16 - סנהדרין טז: - אין עושין עיר הנדחת בספר... מאי טעמא ? שמא ישמעו נכרים ויחריבו את א"י. וכן פסק רמב"ם הל' ע"ז פ"ד ה"ד
- 17 - סנהדרין כה: - רועה בהמה דקה בא"י פסול לעדות (פירש רש"י, חמירי טפי משום יישוב א"י) וכן פסק רמב"ם הל' עדות פ"י ה"ד
- 18 - מסכת ע"ז יט:כ. - אין מוכרין להם במחובר לקרקע... דאמר קרא לא תחנם, לא תתן להם (לגוים) חניה בקרקע... אין משכירין להם בתים בא"י ואצ"ל שדות וכן פסק רמב"ם הל' עכו"ם פ"י ה"ג ה"ד

19 - מנחות מד. - הדר בפונדקי בא"י ושוכר בית בחור"ל, כל ל' יום פטור מן המזווה, מכאן ואילך חייב. אבל השוכר בית בא"י עושה מזווה לאלתר משום ישוב א"י (פירש רש"י: דלאחר שקובעה שוב אינו נוטלה משם אפילו יוצא ממנה. הלכך בקושי יצא ממנה, משום טורח מזווה אחרת. ואפילו יוצא ממנה, ישכרנה אחר מהרה, כשימצאנה מזומנת במזווה, ונמצאת א"י מיושבת) וכן פסק רמב"ם הל' מזווה פ"ה ה"י

20 - מסכת בכורות כח: - (מומחה שטעה) כשהוא משלם, משלם רביע לדקה ומחצה לגסה... וכן פסק רמב"ם בהל' בכורות פ"ג ה"ו "מפני שקנסו את בעל הבהמה כדי שלא ישהנה ולא יגדל בהמה דקה בא"י".

21 - מסכת ערכין ג: - הכל מעלין לא"י... לאתויי עבד שברח מחור"ל לא"י. וכך לשון הרמב"ם בספר המצוות, מצוה רנד: "הזהירנו מלהשיב עבד שברח מחור"ל לא"י ואע"פ שאדוניו ישראל... ולא ישוב לעבודתו בשום פנים, להסתופפו במקום טהור הנבחר בקיבוץ הנכבד".

22 - ערכין לג: - אין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה (רש"י: משום ישוב א"י, והיינו חורבן שממעט את הזריעה) כן פסק רמב"ם בהל' שמיטה ויובל פ"ג ה"ד

23 - "לא יסתור אדם את ביתו לעשותו גינה ולא יטע חורבתו גינה, שלא יחריבו את א"י" - רמב"ם בהל' שמיטה ויובל פ"ג, ה"ו
24 - מסכת תמיד כט. - כל העצים כשרים למערכה חוץ משל זית וגפן... משום ישוב א"י וכן פסק רמב"ם, הל' איסורי מזבח פ"ז ה"ג (ועיין שם לחם משנה)

אחרי שראינו דברי הקובץ הנ"ל, אשר פרט לאחרון זה כל ההלכות ההן הם לדורות עולם וגם בזמנינו, היאך יוכל לעלות על דעת מישהו שאין הרמב"ם סבור שיש מצוה לדור בא"י? וטוב אמר ספר "פלא יועץ", כי "מודים דרבנן, היינו שבחיהו".

ובאמת אפילו אם לא נמנה ישיבת א"י בין מספר תרי"ג, אין מכך שום ראיה שאיננה דאורייתא. כי יש עוד הרבה מצוות שהן מהתורה, בלי שהן "בחשבון". תשובה פשוטה זו יש לנו מהגר"א, כפי שהביא אחיו ר' אברהם, בתחילת ספרו "מעלות התורה", וז"ל: "דאיתא בגמרא סוף מכות 'תרי"ג מצות נצטוו ישראל'... והנה הקדמונים נתחבטו במנין המצוות, כמו הרמב"ם והרמב"ן והסמ"ג וגם אחרונים סערו סער, וכל אחד סותר מנינו של חברו בסתירות וקושיות עצומות. ובאמת לכולהו אית להו פירכא למדקדק בדברי רז"ל. וגם מנינו של הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל אשר כל האחרונים נמשכים אחריו, איננו נמלט מתפיסות חזקות, כמו במעשה הקרבנות מנה מעשה העולה למצוה אחת, ובאמת הרבה מצות יש שם

כמו שחיטה זריקה וקבלה ושאר עבודות, וכן הרבה מצות שלא מנה הרמב"ם ז"ל והן גופי תורה. ושמעתי מאחי הגאון [הגר"א] ז"ל שורש הדבר שבוודאי ליכא למימר שלא יכנסו תחת גדר המצוות רק תרי"ג ולא יותר, שאם כן מבראשית עד [פרשת] בא אין בהם אלא שלש מצוות? גם הרבה פרשיות בתורה שאין בהם שום מצוה. וזה הדבר אינו מתקבל. אלא באמת כל דיבור ודיבור בתורה שיצא מפי הגבורה הוא מצוה בפני עצמה. והנה באמת המצוות רבו ועצמו עד אין מספר... 'רחבה מצוותך מאד'. ומה שהוזכר תרי"ג מצות אינם אלא שרשים, אבל הם מתפשטים לענפים הרבה. ובאמת דבר זה נעלם ממנו איזה מהם שרשים ואיזה הם ענפים. ואין מן הצורך לדעת זאת, כי בכל מצוה ובכל דיבור מדיבורי התורה נכלל כל התורה... ולכן נמשל[ה] התורה לעץ" עכ"ל. ומצאנו כי קרוב לזה כתב ג"כ "הגדול ממינסק" (מחבר "אור גדול"). דבריו הובאו להלן בקובץ זה, פרק כ"ב. דף 175.

לפי היסוד הנ"ל, ודאי כי מצות ישיבת א"י היא דאורייתא, ואין שום מניעה בזה אפילו שלא תיכלל בתוך תרי"ג. ואפשר מפני שהיא מצוה כללית, כמו שכתב הגר"ח פאלאגי (שו"ת נשמת חיים, יו"ד סי' מ"ח דף ע"ה) על סמך דברי הרמב"ם בשרשים (שרש ד') בתחילת "ספר המצוות", שמצוה כזאת איננה בכלל מנין תרי"ג. אבל ודאי היא מצוה דאורייתא.

**ילקוט שבת מצוות יישוב ארץ הקודש
עשרים ושבעה מגדולי ישראל שעוררו בנו אהבת ציון**

חז"ל שבחו הרבה את מצוות יישוב ארץ ישראל (עיין כתובות קי-קיא) ורוממו מדריגת התושבים בה (כתובות עה ע"א, בבא בתרא קנח ע"ב ועוד). יש כמה מלקטים שכתבו על כך ספרים, כמו:

- א. "ילקוט ארץ ישראל" (שנת תרנ"א) ע"י הרב יהודה אידל ציזלינג מאשמינא
ב. "חיבת הארץ" (תרנ"ז) ע"י הרב ברוך דוד הכהן (צפת)
ג. "מדרשי ארץ ישראל", (שנת תשי"ט) ע"י הרב יוסף גולדנבוים (זהבי) (ירושלים)

הספרים הנ"ל הם מלוקטים מדברי חז"ל עצמם בגמרא ובמדרשים. אבל בקובץ זה שלפנינו נביא בעז"ה לקט מדברי הראשונים והאחרונים (מסודר בערך לפי סדר הדורות). נלמוד תורה מפיהם כמה רב חשקם ליישוב א"י; וכן נלמד כמה גדלה בעיניהם מעלתם של אותם שהם יושבי ארץ הקודש. ואע"פ שבוודאי לא מובאים כאן כל דבריהם בנושא זה, וגם לא מובא כאן כל מי שדיבר בנושא זה (כי הם "מים שאין להם סוף"), אבל אספנו לעת עתה "קובץ" מסוים. ומזה ילמד כל אדם כמה עצומה המצוה הזו.

- א. רמב"ם 152
ב. כוזרי, ר' יהודה הלוי 153
ג. רש"י 153
ד. רבנו בחיי 154
ה. שערי אורה (ר' יוסף ג'יקטליה) 155
ו. שו"ת תשב"ץ 156
ז. ר"מ קורדוברו (רמ"ק) 157
ח. "המגיד" של רבנו יוסף קארו (בבית ר' שלמה אלקבץ) 161
ט. ר' אלעזר אזכרי, ספר חרדים 161
י. מהר"ל 162
יא. ר' חיים בן עטר, "אור החיים" 163
יב. ר' יעקב עמדין 163
יג. ר' יהונתן אייבשיץ, "יערות דבש" 165
יד. ר' אלכסנדר זיסקינד, "יסוד ושרש העבודה" 167
טו. ר' שניאור זלמן מלאדי, ספר תניא 167
טז. אדמו"ר ר' נחמן מברסלב 167
יז. "ליקוטי הלכות" לר' נתן טשעהרין 168
יח. חתם סופר (ושם הבאנו מהב"ח ור"מ אלשיך) 169
יט. תפארת שלמה (אדמו"ר מרדומסק) 172

- 172 כ. שפת אמת (גור)
- 173 כא. אדמו"ר ר' צדוק מלובלין
- 174 כב. "הגדול ממניסק", ר' ירוחם יהודה ליב פרלמאן, מחבר "אור גדול"
- 176 כג. ערוך השולחן
- 177 כד. אור שמח (ר' מאיר שמחה מדווינסק)
- 179 כה. ר' ירוחם ממיר
- 179 כו. ר' יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי (מחבר "עיר הקודש והמקדש" ועוד)
- 181 כז. ר' יחזקאל אברמסקי (מחבר "חזון יחזקאל" על התוספתא ועוד)

א. כך כותב הרמב"ם (הל' מלכים פ"ה ה"ט ועד ה"יב):

"אסור לצאת מארץ ישראל לחו"ל לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן הגוים, ויחזור לארץ. וכן יוצא הוא לסחורה. אבל לשכון בחו"ל אסור אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שוה דינר חטיף בשני דינרין... ואע"פ שמותר לצאת, אינה מדת חסידות. שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו, ונתחייבו כליה למקום. גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי א"י ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה, וכן הוא אומר 'כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו'. אמרו חכמים: כל השוכן בארץ עונותיו מחולין, שנאמר 'ובל יאמר שכן חליתי, העם היושב בה נשוא עון'. אפילו הלך בה ד' אמות, זוכה לחיי העולם הבא. וכן הקבור בה, נתכפר לו. וכאילו המקום שהוא בו, מזבח כפרה, שנאמר 'וכפר אדמתו עמו'. ובפורענות הוא אומר: 'על אדמה טמאה תמות'. ואינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו אחר מותו. ואעפ"כ גדולי החכמים היו מוליכים מתייהם לשם, צא ולמד מיעקב אבינו ויוסף הצדיק. לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה גוים, ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל. שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד ע"ז, שנאמר 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה', לאמר לך עבוד אלהים אחרים'. ובפורענות הוא אומר 'ואל אדמת ישראל לא יבואו' " עכ"ל.

סגנונו של הרמב"ם תמיד קצר. האריך כאן מפני התלהבות גדולה.

עוד חשוב לציין לשונו של הרמב"ם, שאם בעת גלותנו ח"ו יחסר ולא יהיה ישוב יהודי [לכל הפחות ישוב אחד!] בא"י, "חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל!" ("ספר המצוות", מ"ע קנ"ג). הרי שזה נחשב "אות האומה" שאנחנו שייכים לה!



ב. ר' יהודה הלוי היה מגדולי הראשונים. הגר"א המליץ ללמוד את ספרו "הכוזרי" וזו לשון ההגהות "אוהלי חיים" (ס"ק ל"ח) שעל "כתר ראש" שבסידור הגר"א (עמ' 574-575): "ורבינו הגר"א ז"ל היה מחבב מנורת המאור, וספר חובות הלבבות, ובמקום שער היחוד היה אומר ללמוד ספר 'הכוזרי הראשון' שהוא קדוש וטהור [הערה: זה בא לאפוקי מן ספר 'כוזרי שני - מטה דן' של ר' דוד ניטו, לונדון תע"ד, שגם הוא טוב אבל לא אליו התכוון הגר"א כאן], ועיקר אמונת ישראל והתורה תלויין בו, גם הספר מסילת ישרים מרמח"ל ז"ל" עכ"ל.

נביא כאן דברי ר' יהודה הלוי שבסוף ספרו הכוזרי:

(אחרי שהמלך שאל את החכם מדוע הוא נוסע לא"י הרי הוא בסכנת נפשות שם, וענה לו כי כך נאה וכך יאה) סיכום: "גם מי שמעורר בלב בני אדם אהבה למקום הקדוש הזה ראוי לשכר בלא ספק והוא מקרב עת תקוותנו, כמה שנאמר 'אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד. כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו' (תהלים קב, יד-טו). זאת אומרת, ירושלים לא תבנה כי אם כאשר ישתוקקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה (!) עד אשר יחוננו את אבניה ואת עפרה" עכ"ל. כלומר, הגאולה השלמה תלויה בכיסופין הללו. (ע"ע דברים נמרצים על א"י בספר הכוזרי, מאמר ב' ס"ק י"ד, וכן ס"ק כב, כי קשה להביא כל דבריו כאן).



ג. דברי רש"י על התורה

(א) כאשר ה' ציוה לאברהם אבינו על מצות ברית מילה, צריך ביאור משום מה הוא מערב בזה הבטחת הכניסה לארץ ישראל? וכך כתוב בפסוקים "והקימותי את בריתי ביני וביניך ובין זרעך אחריו לדורותם לברית עולם, להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו. ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגורך, את כל ארץ כנען לאחוזת עולם, והייתי לכם לאלהים. ויאמר אלוהים אל אברהם ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך אחריו לדורותם" (בראשית יז, ז-ט). מפרש רש"י סמיכות הפסוקים שה"ברית" שבפסוק ז' איננה ה"ברית" של פסוק ט'. "והקימותי. ומה היא הברית? להיות לך לאלהים. לאחוזת עולם: ושם אהיה לך לאלהים, אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה" עכ"ל. והכניסה לא"י מותנית בכך שימולו את הנכנסים, וכן עשה יהושע בגלגל (יהושע ה, ב-ח). ובכן שלשה שלבים. ה' כורת ברית להיות לנו לאלהים, וזה תלוי בכניסה לא"י, וזה עצמו תלוי במילת זכרי ישראל.

(ב) "והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני כאשר נשבע לך ולאבותיך, ונתנה לך" (שמות יג, יא) מביא רש"י (מהמכילתא) "תהא בעיניך כאילו נתנה לך, ואל תהי בעיניך כירושת אבות". כלומר מתנה זו חייבת להיות יום יום חדשה בעינינו, והשמחה לפי זה.

(ג) כן במצוות הבאת הביכורים לבית המקדש, כתוב "ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם ואמרת אליו הגדתי היום לה' אלוהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת

לנו" (דברים כו, ג). מפרש רש"י בשם הספרי: "שאינך כפוי טובה". כלומר רק להלן בפסוקים ה-ט ממשיך האדם ומכריז "וענית ואמרת... ארמי אובד אבי... ויביאנו [ה'] אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש". כלומר הכרת טובה על היכול ("ארץ זבת חלב ודבש") היא נפרדת מן הכרת הטובה על עצם ביאת האדם לארץ, לעיל בפסוק ג'.



ד. מגדולי המקובלים בתקופת הראשונים היה רבנו בחיי, וכך הם דבריו:

"מעלת הארץ הקדושה ששם שער השמים (בראשית כח, יז), בית המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה (מכילתא, שירה, פרשה י') ומשם נשמות נכנסות ויוצאות... ומפני זה הצדיקים והחסידים נכספים להאסף שם [לגמור חייהם שם] כדי שתמצא הנשמה מסלול ודרך לעלות ולשוב לשרשה, אל האלהים אשר נתנה" (דבריו על בראשית טו, טז).

והוסיף לבאר שאין עיבור שנה בחו"ל "ומכאן יש ללמוד מעלת הארץ הקדושה וכמה היא חביבה לפני המקום, וכן אמרו בירושלמי (סנהדרין א, ב) 'חביבה עלי כת קטנה בא"י מסנהדרי גדולה בחו"ל" (דבריו על ויקרא כג, ב).

על שבח פירות א"י אמר: "ישבח הכתוב הארץ הקדושה שאין בה חסרון שום דבר בעולם, כי לא ימצא דבר למאכלו של אדם בשאר ארצות שלא ימצא בארץ. ויש שימצא בארץ ולא ימצא בשאר ארצות. זהו 'לא תחסר כל בה'" (דבריו על דברים ח, ט).

ושיבח את החכמים הנמצאים בא"י "לא במסכנות תאכל בה לחם' לא יאכלו במסכנות לחמה של תורה כי יהיה ליבם פתוח כאלו... אין תורה כתורת א"י ואין חכמה כחכמת א"י (ב"ר לד, ז)" (דבריו על דברים ח, ט). הערת המאסף: לכן ביותר מארבעים מקומות בתלמוד מצאנו שחכמי בבל קבעו "שלחו מתם" או "במערבא אמרי". וע"פ רוב כך הרמב"ם פוסק.

ועיקר ההשגחה שם היא: "עיקר השגחתו [של ה'] בארץ ההיא, כי בודאי כל הארצות הוא דורש, אבל הענין כי עיקר הדרישה והשגחה שם, ומשם מתפשטת לשאר ארצות, כענין לב האדם שהוא נתון באמצע הגוף שהוא עיקר החיות, ומשם החיות מתפשט לשאר האברים. ובא הכתוב ללמדנו שאין א"י נתונה תחת ממשלת הכוכבים והמזלות כשאר הארצות" (דבריו על דברים יא, יב).

עוד כתב: "מתנת הארץ. הוא שאמר 'ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו את כל ארץ כנען לאחוזת עולם'. באר שתהיה הארץ לישראל אחוזת עולם, שלא יירשוה ושלא יושיבוה רק הם. ואם אולי יגלו ממנה, ישובו אליה כי אחוזת עולם היא להם. וזה הוא סימן גדול לישראל, שמיום שגלו ממנה לא נתישבה שם אומה כלל, אבל היא חרבה ושוממה עד שישבו אפרוחיה לתוכה" (דבריו על בראשית סוף פרק י"ז).

"לתת להם כימי השמים על הארץ" (דברים יא, כא) למדך הכתוב כי א"י נתונה לישראל לעולם, 'כימי השמים על הארץ' שהם לעולם. ואם יגלו ממנה, עתידין לחזור לתוכה. שאין אומה ולשון מושיבין אותה ומחזיקין בה כי אם ישראל" (דבריו על דברים יא, כא).

ועוד כתב: "ואלהי הארץ" (בראשית כד, ב)... והוא שכתוב 'אלהי ישראל', 'אלהי ירושלים' (דהי"ב לב, יט) ולא מצינו בכל הכתובים שיתיחס הש"י בשאר האומות ולא בשאר הארצות, לפי שהארץ הקדושה היא נחלת ה' ביחוד. ועל כן הזכיר אברהם שם 'אלהי הארץ', כי שם היה, ואילו היה חוצה לארץ לא היה מזכיר זה"עכ"ל (דבריו על בראשית כד, ב).

"שאר מקומות (בעולם) נקראו 'חוצות' (איוב ה, י), יורה על פנימיות מעלת הארץ [א"י] כלומר שהן חוץ מפלטרין של מלך. ודוד ע"ה קראן 'אהלי רשע' שאמר 'בחרתי הסתופף בבית אלהי [א"י] מדור [ו' בשורקן] באהלי רשע' (תהלים פד, יא) (דבריו על דברים לא, טז).

"כי עיקר עשיית המצות בארץ, והאבות שהיו מקיימין אותן עד שלא ניתנה התורה בארץ היה, אבל לא בחוצה ארץ" (דבריו על בראשית כו, ה וע"ע על דברים סוף פרק חמישי, ועל דברים טו, י).

וכן ביאר "וכן לא מצינו עונש לאומות בעוברים ע"ז אלא אם כן עבדה בארץ הקדושה... וזאת היא מעלת ארץ ישראל" (דבריו על דברים לא, טז).



ה. בספר "שערי אורה" למקובל קדמון ר' יוסף ג'קטילה, בן דורו של הרשב"א (בסוף שער ב', ודבריו מבוססים על זהר ח"א דף רלד ע"א וכן על תענית דף ח ע"א) כתב:

"רוב התפילות שמתפלל היחיד [בלי צירוף הציבור] נפסדות ונאבדות, כי אחת מני אלף לא יוכל להתכוון בתפלת היחיד בענין שתהא ראויה להתקבל". (ומזכיר שם סגולה מסוימת להציל התפילות הקודמות שלא נתקבלו, הכתוב בזהר ח"ב דף רמ"ה ע"ב)...

וכל אלו הדברים שאמרו בתפלת יחיד ותפלת ציבור בהיות ישראל על אדמתם וכל שכן בירושלים וכל שכן בבית המקדש. אבל כשישראל בחוצה לארץ כמה מערערים וכמה מקטרגים עומדים [אפילו] אצל תפלות הציבור, וכל שכן אצל תפלות היחידים. שהרי כשישראל הם בחו"ל הרי הם ברשות שרי האומות ואין דרך לעלות תפלתם, שאין שערי שמים אלא בא"י. וכן הוא אומר ביעקב (בראשית כח, יז) 'מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים'. וא"כ בחוצה לארץ הכל סתום אצל השמים. ועוד שאותן שרי האומות אין מסייעין לישראל כלום וכן הוא אומר (דניאל י, כא) 'ואין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם'. וכ"ש כי סמאל שר אדום עומד ומקטרג תמיד על ישראל ומערער עליהם לאבד זכויותיהם. וכל המקטרגים על ישראל בארץ האומות, כולם עומדים בין הארץ ובין השמים

כדמיון כותל ומחיצה להפסיק בין ישראל לאביהם שבשמים, והם הנקראים ענן המפסיק. וע"ז נאמר (איכה ג, מד) 'סכותה בענן לך מעבור תפלה'. וכן הוא אומר במראות יחזקאל בגולה (יחזקאל א, ד) 'וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון ענן גדול ואש מתלקחת וגו' ומתוכה כעין החשמל'. המבין פסוק זה יבין כמה מחיצות מעכבות בגלות. ואפילו בארץ ישראל כתיב (ישעיה נט, ב) 'כי אם עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אלהיכם'. וכל זה בארץ כ"ש בחוצה לארץ. וא"כ מה יהיה על תפלות של ישראל בחוצה לארץ? דע שהתפלות שהן חוצה לארץ אינן להם דרך לעלות לפני ה' יתברך זולתי כשישראל משלחים אותם מחוצה לארץ נגד ירושלים וכשמגיעות לירושלים, משם הם מסתלקות ועולות למעלה (כמבואר בברכות דף ל ע"א)...

[וממשיך:] "ועתה יש לנו להודיעך מה בין תפילת חו"ל לתפילת א"י. דע כי תפילת א"י דומה למי שהוא צריך לדבר אל המלך וביתו קרוב למלך, ואין שטן ואין פגע רע ולא משחית בדרך. ותפילת חו"ל דומה למי שצריך לדבר עם המלך וביתו רחוק מאד מן המלך, ויש בדרך כמה לסטים וכמה פגעים רעים וכמה חיות רעות. עתה ראה כמה האדם צריך ליזהר כדי שימלט מנזק הדרך. ואחר הטורח והשמירה, יתכוין שתהא תפילתו ראויה להתקבל, כמו שאמרנו... כי כמה מעכבין ומקטרגים יש לתפילת ישראל כשהן הולכות לירושלים ע"י כוחות הטמאות של עכו"ם. ולפיכך יש לך להתבונן כמה אנו חייבים לטהר עצמנו ולהתכוון בתפילותינו בהיותנו מתפללים בחו"ל כדי שנהיה ראויים להתקבל לפני ה' ית"י עכ"ל.



ו. דברי הגאון ר' שמעון בר צמח דוראן (נפטר בשנת ר"ד, שו"ת תשב"ץ, ח"ג סי' רפ"ח):
 תשובה: הדירה בא"י מצוה גדולה, וכבר מנה אותה הרמב"ן ז"ל מכלל תרי"ג מצוות. ובספרי אמרו שקולה ישיבת א"י כנגד כל המצוות שנאמר 'וירשתם וישבתם בה ושמרת לעשות'. וכבר הפליגו רז"ל ואמרו (כתובות ק"י ע"ב) שכל הדר בא"י דומה למי שיש לו אלוה שנאמר 'לתת להם את ארץ כנען כי אני ה' אלהיכם'. וכל הדר בא"י שרוי בלא עון שנאמר 'ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון' (שם קי"א ע"א), וכל הקבור בא"י כאלו קבור תחת המזבח. כתיב הכא 'מזבח אדמה' וכתוב התם 'וכפר אדמתו עמו' (שם). וחכמי ישראל (שם קי"ב ע"א) היו מסכנים בעצמם לעבור נהרות כדי ליכנס לא"י, והיו אומרים דוכתא דלא זכו ליה משה ואהרן מי יימר דזכינא ליה? והיו מנשקים האבנים ומתגלגלים בעפר שנאמר 'כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו'. ונקראת 'צבי בארץ החיים' (יחזקאל כו, כ) (למיתתה) [מפני שקמים אחרי מיתתם] חיים בלא צער גלגול מחילות. שהמתים בחו"ל יש להם צער גלגול מחילות שהקב"ה עושה להם מחילות בקרקע ומתגלגלים משם עד א"י ומשם מבצבצים ועולים שנאמר 'ויציצו מעיר כעשב הארץ' ואין עיר אלא ירושלים שנאמר 'והעיר אשר בחרתי בה'. ואין מותר לצאת מארץ ישראל לחו"ל אלא ללמוד תורה אם אינו מוצא בא"י מי שילמדנו או מפני כבוד אב ואם. מכל זה תתברר שאלתכם כי מי שהוא בעל תשובה ומתחרט מעונות שבידו ורוצה לעלות לא"י עם היות שהתשובה היא מכפרת, העליה לא"י

היא מוספת לו זכות ומצילתו מן החטא כל ימיו" עכ"ל.



ז. דברי רמ"ק (ר' משה קורדובר)

בלומדנו ענין ארץ ישראל, צריכים ביאור הגיוני מה ההבדל בין המקיים המצוות בא"י כמבואר ברמב"ן (ויקרא יח, כה), למקיים אותן בחו"ל? פתרון דבר זה מצאנו בדברי ר"מ קורדוברו ("אור יקר", כרך י"א, עמ' רנ"א) המבאר שהתיקונים הנעשים בעולמות מעלה הם אך ורק לפי מה שמקיימים אותם בתחום ארץ הקודש. זו לשונו:

"הכלל הוא כי כל זה נכנס תחת מה שפירשו רבותינו ז"ל 'ישראל העומדים בחוצה לארץ עובדי ע"ז בטהרה הם. ורצו בזה כי אין ענין הנהגה עליונה מתנהגת לא בזריחת המזרח ולא בזריחת המערב... אלא על נקודת א"י שהיא מבחר הישוב ופתח היכל לבנת הספיר מכוונת כנגדה. וזריחת א"י היא בקר למשמרות הבוקר, ועריבת א"י היא לילה לשליטת ממשלת הלילה, ועל דרך זה יתנהגו המשמרות... וענין הנהגת ארץ ישראל בזריחת חמה ושקיעתה הוא מה שכוונו המשמרות העליונות והספירות העליונות בבחינת שינויי העיתות ערב בוקר וצהריים כנודע, הם בוקר חסד, ערבית מלכות, מנחת ערב יצחק גבורה, צהריים תפארת. והנהגת הימים בענין זה תלוי, ולא ישתנה... עשה הקב"ה בחכמתו... המקום המכוון כנגד מעלה, לא יחסר ולא יעדיף, והיא נקודת ארץ ישראל. ולכך כשישראל עומדין על אדמתן הם קובעים תפילתן וייחודם על ההנהגה העליונה, והם התפילות הממתינות ומתעכבות אלו לאלו בארץ ישראל דוקא ולא שום מקום זולתו, מפני שא"י חשובה לענין הייחוד. והייחוד אינו עתים ופעמים הרבה, אלא עת אחת ושעה אחת, והיינו כהתם [כאשר מסיימים] עם ה' אשר בא"י לכלות תיקוני תפילתם..."

רמ"ק מסביר שם מה היא פעולת קהילות ישראל שבגולה: "סוד הגלות שקדושה מתלבשת בקליפות, ועושה 'יום' תיק ל'יום' עכ"ל ("אור יקר", כרך י"א, דף רנ"א).

וקיצור מדבריו הובא ב"חסד לאברהם" לר"א אזולאי (מעייני ג' נהר ח'); "פרשת דרכים" (סוף דרוש כג, דף 195); "חיד"א ("פני דוד", פרשת תשא); "מור וקציעה" למהר"י עמדין (סי' שמ"ד), "שער החצר" לר' דוד בן שמעון (עמ' יח). וכן כתב "יערות דבש" (ר"י אייבשיץ) דרוש טו; וכן כתב "ספר הברית" (בן דורו של הגר"א, ח"א מאמר י' פרק יב); וכן כתב חתם סופר, "תורת משה", פרשת בא, ד"ה כחצות הלילה. והדברים מבוססים על "כוזרי" (ח"ב סי' כ) מתי זמן שבת באמת. והעיר יואל מלצר שזה מפורש בזהר (ח"א דף יד ע"ב) שהזמן שהמתים חוזרים לגיהנם במוצאי שבתות הוא רק לפי זמן יציאת השבת בא"י כאשר אומרים שם "המבדיל בין קודש לחול", משמע ששם הוא שבת האמת.

ונבאר דברי רמ"ק. ידוע שהעולם הוא עגול ומסתובב לאט לאט על צירו, במהלכו מול

השמש. לכן כאשר אצלנו בא"י מתפללים תפילת שחרית, באותה עת מתפללים היהודים בהודו תפילת המנחה, והיהודים שבאמריקה עדיין לא התפללו ערבית של אמש. ובכן איזה תיקון הוא הנעשה בספירות מעלה? והרי ידוע ששחרית היא עת חסד, אבל מנחה שעת דין? אותה שאלה יש לשאול, כאשר בא"י יש שבת, בהודו זה כבר יום ראשון בשבוע, ובאמריקה הוא עדיין יום הששי. איזה תיקון נעשה ברקיע, של חול או של שבת? עונה על כך הרמ"ק (שם) שבהחלט כל התיקונים נעשים אך ורק לפי שעון ארץ ישראל. יוצא לנו מדבריו חידוש עצום. אמנם גם היהודי הנמצא בגלות הוא חייב בכל המצוות, אבל אין מעשיו או דיבוריו פועלים במערכת השמימית. זכות נפלאה זו היא אך ורק נחלת ארץ הקודש.

ובזה מיושבות שתי קושיות פלאיות. (א) ידוע משו"ת חתם סופר (או"ח סוף סי' קנ"ט) שהמקובלים שבחו"ל היו מגלחים זקנם, כי טענו שאין חו"ל ראוי להנהגות ע"פ סוד. וכן כתב בגליון מהרש"א (אייגר) לשו"ע יו"ד (סי' קפ"א) בשם שו"ת באר עשק (סי' ע'). ויש צורך להסביר, מאי שנא חו"ל מא"י? (ב) ידוע שחלק מהמקובלים היו נוהגים לספור "ספירת העומר" בליל שני של פסח, רק אחרי אמירת סדר ההגדה (וכך עדיין נדפס בכמה מהדורות של "הגדה של פסח" בחוץ לארץ). טעמם ונימוקם עמם כי כיצד אפשר לספור בבית הכנסת יחד עם הציבור, ואח"כ לחזור "לקטנות" שיש בהגדה של פסח? עולם הפוך ראיתי. אבל הרב יעקב עמדין (שו"ת שאילת יעב"ץ, ח"ב סי' פ"ג; מור וקציעה, סי' תפ"ט) חולק עליהם בחריפות, עיי"ש. אבל נראה לי להוסיף תקף להשגתו, כי בלאו הכי תושבי חו"ל אינם משפיעים על מערכת הספירות של עולמות הרוחניים, ולכן לא היתה שום מניעה לקרוא ספירת העומר בבית הכנסת לפני שיתחילו בהגדה של פסח, ולא קלקלו בזה שום דבר בעולמות עליונים.

וכן ע"י היסוד הנ"ל מובן לנו מפני מה האבות אברהם, יצחק ויעקב קיימו כל התורה כולה רק בהיותם בא"י, ולא בהיותם בחו"ל (הרמב"ן, בראשית כו, ה. ויקרא יח, כה). למה זאת? כי הם ידעו שאין פעולה רוחנית שמיימית אלא בא"י, ולכן החמירו רק בהיותם שם.

אמנם הגאון המקובל "בן איש חי" התנגד לעמדת רמ"ק הנ"ל (בשו"ת רב פעלים, ח"א "סוד ישרים", סי' ה') וטען (א) הא כיצד אפשר לומר שכל המקובלים העצומים שהיו בבבל ובשאר ארצות לא פעלו פעולותיהם בספירות מעלה? (ב) אם היסוד הוא נכון, כיצד לא מצאנו זאת בדברי האריז"ל והרש"ש?

יש לענות על דבריו. (א) כיון שהרש"ש לימד אותנו שיש "מחצב הנשמות" ויש "מחצב העולמות", החילוק פשוט מאד. ודאי שכל המחויב במצוות בחו"ל עושה את התיקון האישי שלו, מבחינת נשמתו. אבל רמ"ק דיבר מבחינת "מחצב העולמות", וזה המוגבל ומתקיים אך ורק לפי תושבי ארץ ישראל. (ב) שתיקת אריז"ל ורש"ש עוד מאוששים עמדתו של רמ"ק, כיון שהם שניהם היו תושבי ארץ ישראל, לכן לא התייחסו כלל לדבר על מצב של מקובלים שבחו"ל.

תוצאה מכך היא כדלהלן: בן תורה היוצא לחו"ל, ולוא יהי אפילו לכמה שעות בלבד, יוצא מתחת חופת כבוד של חיוב מצוות שבא"י (לפי דברי הרמב"ן, מהר"ל, הגר"א וכל קדושים עמו אשר פרטנו לעיל) ונהיה רק בבחינת "הציבי לך ציונים" בלבד. פירוש הדבר לפי רמ"ק, שאיננו פועל פעולתו בספירות מעלה, וההפסד הוא גדול מאד.

לפי ההבנה הזאת, כמה חובה כפולה ומכופלת לכל שומרי מצוות שבחו"ל להזדרז ולעלות לארץ הקודש, כדי לקיים המצוות במצבם הנכון. וכמה פגום הדבר אם איזה שומר מצוות יוצא לחו"ל ללא דחק אמתי, ללא הכרח גמור.

יסוד זה נרמז בתורה "וזה שער השמים" (בראשית כח, יז) כי משם עולות כל התפילות (ברכות ל' ע"א) ורק שם יש קשר ישיר עם הקב"ה.

נביא כאן מובאה אחת מדברי רמ"ק בענין חשיבות יישוב א"י:

"וכמו ששכינה אינה בשלימות בעוד שמקום בית המקדש אינו בשלימותו ועל מכונו, כן שכינה אינה בשלימות כאשר א"י אינה בשלימות גבולה שהוא מנחל מצרים ועד הנהר הגדול נהר פרת, וישראל שוכנים כל אחד ואחד בחלק המגיע לו כפי גורלו האמתי הנגדי אל גבולו. ולזה לא תמצא שישראל על שלמותם ושכינה על שלמותה אלא בפעם הזאת ב"ה שכל ישראל יכנסו בה, ויהיו כולם ממלאים את כולה, והיינו שלמותה האמתי..." ("אור יקר", כרך ד', עמ' קנ"ב).

תוספת דברים (מאמר "וזה שער השמים")

מה ההבדל בין חיובנו לקיים תורה ומצוות בארץ ישראל, לחיובנו לקיים אותם בחוץ לארץ?

חז"ל (בספרי, ורש"י הביא דבריהם בפירושו לדברים יא, יח) אמרו: "אף לאחר שתגלו היו מצוינים במצוות. הניחו תפילין, עשו מזוזות, כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו. וכן הוא אומר 'הציבי לך ציונים' (ירמיה לא, כ) "עכ"ל.

מפני מה סברו בני ישראל שיהיו פטורים מהמצוות כיון שגלו מארצם? זה מובן ע"י דברי הרמב"ן (על ויקרא יח, כה) על פי סוד. כי המצוות שייכות למי שנמצא ישיר תחת שלטונו של הקב"ה, כלומר בארץ הקודש. אמנם מחוייבים אנו בכל חומר הדין לקיים המצוות גם בהיותנו בנכר, תחת פיקוח של מלאכי מעלה ולא ישירות תחת השגחתו של הקב"ה, אבל בכל זאת החיוב הוא מפני שעתידיים אנו לחזור לא"י.

קשר זה בין א"י לחיוב המצוות מפורש בפסוק: "וזאת המצוה החוקים והמשפטים אשר ציוה ה' אלוהיכם ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה" (דברים ו, א). וזה מפורש שוב בפרק ד' (פסוקים ה, י"ד, ושוב בפרק יב פסוק א'). בכל מקום הדגישו "בארץ".

הזהיר בכך מהר"ל (בפירושו לרש"י "גור אריה") "... ולפיכך כל מצוות שהם חובת הגוף חייבין בחו"ל, והוא שאמר 'כדי שלא יהיו חדשים עליכם'... וחייבים עליהם בחו"ל כמו בארץ, שהרי אין כאן מצוות חדשת, וחיוב ראשון לא נתבטל". כלומר לבל נטעה שהחיוב הוא רק מדרבנן מטעם "חינוך", אלא הוא מדאורייתא ומטעם "חינוך".

גם הגר"א אישר וקיים שיטה זו "כי עיקר קיום המצוות תלוי בארץ, רק עתה מחויב כל אדם לשנות ולידע עשיית המצוות אשר יצטרך לעשותם כשיבוא לארץ. ואם תאמר, מה לנו לחזור כל הימים? כאשר נבוא לא"י אז נחזור לעשות! על זה אמר 'למען תחיון', בזכות שתחזרו ותלמדו בחו"ל, ורבותם... וירשתם את הארץ" עכ"ל.

הערה: ובאמת רמז יש למושג זה של החילוק בין חיוב המצוות בא"י לחיובם בחו"ל, במה שאמרו זקני ישראל ליחזקאל הנביא "עבד שמכרו רבו ואשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום?" (סנהדרין קה.). כלומר חשבו שמאז ואילך הם פטורים. אלא שיחזקאל ענה להם על פי הספרי הנ"ל שעדיין הם חייבים, ללא שום ויתור. וכן יש רמז למושג זה בסוטה דף י"ד ע"א בדברי כפילות לשונו של משה רבנו "הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי". ולא דיבר משה בענין מצוות התלויות בארץ, כיון שהיה לוי ולא קבל אחוזה, ומדאורייתא המצוות ההן הן לבעלי השדות. (והארכנו בזה ב"אוצרות האגדה", סוטה יד ע"א)



ח. ענין החיוב לעלות לא"י נאמר בקצרה ע"י ה"מגיד" שהופיע בליל שבועות בבית מדרשו של גאון עולם ר' יוסף קארו, ודבריו נרשמו ע"י המקובל ר' שלמה אלקבץ. הדברים הועתקו בתחילת ספר "מגיד מישרים" מהר"י קארו וכן הועתקו בספר "שני לוחות הברית" בענין ליל שבועות (ח"ג עמ' ד):

"אשריכם בני, שובו אל לימודיכם ואל תפסיקו רגע, ועלו לארץ ישראל, כי לא כל העתים שוות, ואין מעצור להושיע ברב או במעט. ועיניכם אל תחוס על כליכם [הערת המאסף: לא להצטער על כלי הבית שתצטרכו להשאיר מאחריכם בגולה, ממה שלא תוכלו להביא אתכם בנסיעתכם לא"י] כי טוב הארץ העליונה תאכלו. ואם תאבו ושמעתם, טוב הארץ היא תאכלו. לכן מהרו ועלו, כי אני [שכינה] המפרנסת לכם ואני אפרנסכם..."

ושם (דף ה') מובא שגם בליל שני של שבועות התחזקו ללמוד כל הלילה, ושוב הופיע עליהם קולו של "המגיד", וזירז אותם בתורה. ולבסוף הכריז "הקיצו בניי וראו כי אני המסברת אתכם... ראו כי אתם שיכורים מחמדת העולם, הקיצו שיכורים... ועלו לארץ ישראל, כי יש לאל ידכם, רק שאתם מוטבעים בטיט חמדת תבל והבליו..."

(ושם בדף ו') "לכן כל אחד יתן אל לבו, ועיניכם אל תחוס על כליכם, ולא יעצום עיניכם חמדת העולם ומיעוט ההבטחה... עת הזמיר הגיע ולא כל העתים שוות".



ט. "ספר החרדים" (פ"ב ממצות ל"ת התלויים בא"י, עמ' 182-183 בנדפס) וכך הוא כותב:

"וצריך כל איש ישראל לחבב את א"י ולבא אליה מאפסי ארץ בתשוקה גדולה, כבן אל חיק אמו [הערה: נ"ל כי מקור הדימוי לאם הוא בירושלמי כלאים פ"ט סוף ה"ג: "לא דומה הפולטה בחיק אמו לפולטה בחיק נכריה". וידוע ע"פ האמת כי "האם" זו שכינה הקדושה, והנכריה היא לילית הממונה על חו"ל] כי תחילת עווננו שנקבעה לנו בכיה לדורות, יען מאסנו בה שנאמר 'וימאסו בארץ חמדה' (תהלים קו, כד)... כתיב 'כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו' (תהלים קב, טו) ולפיכך היו האמוראים מנשקים עפרותיה ואבניה בכואם אליה (מעשה רב של ר' אבא בכתובות קיב). ומה טוב ומה נעים לשיר שיר ידידות אשר יסד ר' יהודה הלוי עליה באהבה רבה, תחילת השירה 'ארץ הקדושה יקרה חמודה וכו'... גם הקרובים והרחוקים אשר חוצה לה, ראוי להם שיהיו נכספים ותאבים אליה, כי כשם שבחר בהם כך בחר בא"י [הערה: "מדד ה' את כל הארצות וכו' - ויק"ר י"ג, וכן שמו"ר ל"ז, במד"ר ג', תנחומא, ראה, אות ח'] וייחד אותה להם. ואין נקראין גוי אחד אלא עמה שכך פירש רשב"י (זהר ח"ג דף צג:). ומצינו במדרש שהקב"ה אמר לאברהם שילך לא"י... והוא אמר זה הפסוק 'מי יתן לי אבר כיונה...' מוטב ללון במדברות של א"י ולא ללון בפלטיות של חו"ל, והיה תאב... וראה במראה הנבואה יקר תפארת קדושת הארץ. אז נכסוף נכסף, וממנו נלמד לדורות

אנחנו יוצאי חלציו להיות נכספים כמוהו, אע"פ שיושביה בצער, על מנת כך להיות שמחים ביסורין... הדר בא"י דבק בה' (עיין כתובות קי:)... וכתב הרמב"ן [שהיא] במנין תרי"ג: "מצות ישיבת א"י". כל עת ורגע שהאדם בא"י הוא מקיים מצוה זו. וידוע שעיקר שכר המצוה על השמחה הגדולה בה כדכתיב 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלוהיך בשמחה' (דברים כח, מז). אם כן צריך היושב בא"י להיות שמח תדיר במצוה התדירה באהבתו אותה... עכ"ל.



י. מהר"ל אומר שאיננו צריך להאריך בשבחי א"י, כי הדברים ידועים, וזו לשונו: "והארץ אינה השלמה טבעיית בלבד רק היא השלמה רוחנית אלוהית ג"כ, וזה ידוע כי אורא דא"י מחכים (ב"ב קנח:) וכמה דברים שנאמרו במעלת א"י, ודבר זה אין צורך לבאר" עכ"ל ("נתיבות עולם", עבודה, פ"ח ד"ה ועוד אלו ג' ברכות, דף קל"ו) כלומר הדבר כל כך פשוט, שאין צורך לבאר.

ואח"כ מוסיף: "ומה שאמר שצריך שיזכיר בה [בברכת "נודה לך" שבברכת המזון] ברית ותורה, ומה ענין ברית ותורה לברכת הארץ? ופירושו זה, כמו שהארץ היא קדושה נבדלת משאר ארצות, לכך צויה שיהיו נימולים. כי צריך לארץ אומה מיוחדת משאר אומות, כמו שהארץ נבדלת משאר ארצות. ואין דבר שנבדלים בו ישראל לגמרי משאר האומות רק המילה והיא קדושה... ועוד צריך להזכיר בה תורה... וזה עוד מעלה של קדושה... והיא הסרת הגשמי לגמרי. ושניהם שייכים אל הארץ... כי כאשר יש להם הארץ שהיא נבדלת בקדושה מכל הארצות, זכו ועלו ג"כ למילה שבה ישראל נבדלים מכל האומות... ועוד הם נבדלים יותר במה שיש להם התורה השכלית הנבדלת מכל חכמה. ומפני שיש [טעות] לחשוב כי הארץ שנתן השי"ת לישראל היא בתחוננים ואין לה המעלה האלוהית? ועל זה אמר שצריך להזכיר בברכת הארץ ברית ותורה, כי בשביל הארץ זוכים ישראל אל שני דברים אלו, דהיינו המילה והתורה" (שם, דף קמ"א). כלומר, מעלות רמות אלו זכו אליהן רק בגלל א"י.

ועוד כתב שם: "שזכו ישראל להיות נבדלים מכל האומות, כאשר יש להם הארץ שהיא נבדלת מכל הארצות" ("נתיבות עולם", עבודה, פ"ח דף קמ"א). כלומר, איך קבלו עם ישראל את ייחודם להיות שייכים להקב"ה? קיבלו זאת ע"י שה' נתן להם את ארץ הקודש. ושורש לדבריו הוא ברמב"ן (ויקרא יח, כה) הכותב "יאמר כי הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים עליונים, בתיתו לנו את הארץ שיהיה הוא ית' לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו" עכ"ל. זאת אומרת, כל המפתח לכך הוא ע"י ארץ הפלאות.

בזה מובנים דברי מהר"ל במקום אחר, כיצד מעלת א"י עדיפה אפילו מן מעלותיה של התורה. כי בשיר של "דיינו" הנאמר בליל סדר פסח, יש חמש עשרה דרגות, ומהר"ל ("גבורות ה'", פנ"ט) מבאר אותם אחת לאחת כיצד באים מן הקל אל החמור. ובסוף (שם, דף רס"ב) מסיים: "ואח"כ שקרבם לפני ה' סיני וזה בעצמו הדבקות, גרם להם דיבוק בו ית' ועי"ז פסק זוהמת הנחש שבא על חוה (שבת קמו ע"א). ויותר מזה שנתן התורה הוא דיבוק יותר. ויותר

מזה שהכניסם לא"י, כי הארץ הזאת היא לחלקו של השי"ת, וכמו שאמרו 'כל הדר בחו"ל כאילו אין לו אלוה' (כתובות קי ע"ב) וזהו הדיבוק יותר! ויותר שבנה להם בית הבחירה והשי"ת שוכן אתם לגמרי, והבן הדברים האלו" עכ"ל.

ונראה ביאור דבריו כי עיקר התורה איננו ההשכלה בלבד (כמ"ש בחידושי אגדות לקידושין דף מ': תלמוד גדול שמביא לידי מעשה, וכמ"ש חז"ל באבות א' 'לא המדרש עיקר אלא המעשה') ולכן כשבאים לא"י ואפשר לקיים רובן של המצוות (כמ"ש בספר "דבק טוב" בפירושו לפסוק הראשון של בראשית, שרובן מהתרי"ג אפשר לקיים אף ורק בא"י) זו היא המעלה הגדולה, אפילו גדולה יותר מן עצם מתן התורה!



יא. ר' חיים בן עטר ("אור החיים" על התורה)

"והיה כי תבא אל הארץ" (דברים כו, א) אמר "והיה" לשון שמחה (מגילה י' ע"ב) להעיר שאין לשמוח אלא (כי אם) בשיבת הארץ, על דרך אומרו "אז ימלא שחוק פיננו" עכ"ל. (הערת המאסף: עיין זהר ח"ג דף קיח ע"א "שמחו את ירושלים וגילו בה, בגין דחדוה לא אשתכח אלא בזמנא דישראל קיימי בארעא קדישא, דתמן אתחברת איתתא בבעלה [כנסת ישראל והקב"ה] וכדין הוא חדוותא דכולא חדוותא דעילא ותתא. בזמנא דישראל לא אשתכחו בארעא קדישא, אסיר ליה לבר נש למחדי ולאחזאה חידו" עכ"ל.

ובדבריו על ויקרא (כה, כה) תבע "אור החיים" מעשירי עמנו מדוע לא עולים לא"י כדי לבסס את כלכלת הישוב היהודי בא"י. "והגאולה תהיה בהעיר לבות בני אדם ויאמר להם 'הטוב לכם כי תשבו חוץ, גולים מעל שלחן אביכם? ומה יערב לכם החיים בעולם, זולת [אם לא] החברה העליונה אשר הייתם סמוכים סביב לשלחן אביכם (ברכות ג.) הוא אלוהי עולם ב"ה לעד" וימאס בעיניו תאות הנדמים [כלומר החומרנות הגשמית, הנדמית לטוב]. ויעירם בחשק הרוחני, גם נרגש לבעל נפש כל חי, עד אשר ייטיבו מעשיהם. ובזה יגאל ה' ממכרו [כלומר, כשבני ישראל יתעוררו]. ועל זה עתידין לתת את הדין כל אדוני הארץ גדולי ישראל ומהם יבקש ה' עלבון הבית העלוב" עכ"ל.



יב. כידוע ר' יעקב עמדין היה מגדולי האחרונים, והפוסקים נותנים לדבריו משקל גדול וחשוב. וכך הוא ממריץ בהקדמתו לסידורו (בדפו"י דף י"ג, ובדפו"ח של מהדורת אשכול, עמ' מג-ג):

חיובו של כל אחד ואחד לעלות לדור בארץ הקודש

"ידוע שחובת המתפלל לכוין גופו כנגד ירושלים (ברכות ל). וכאן ראינו לזכור ירושלים שנית, לומר שלא יספיק זה הרושם והרמז שאנו עושים לזכר ולדוגמא אלא היכא דלא אפשר. אז תעלה לנו הכוונה והמחשבה הטובה ותצטרף למעשה הנמנע מפני האונס והסכנה. כי האונס פטור מכל דבר וההכרח לא יגונה'. אמנם לא תועיל הכוונה במקום שאין טענת אונס גמור, ובשעת הרווח. ולזה צריך כל אדם מישראל לעשות בלבו הסכמה קבועה ותקועה לעלות לדור בא"י ולהשתוקק להיות זוכה להתפלל שם לפני היכל המלך... והדר בחו"ל עובר ללא אלהי אמת כמ"ש דוד המלך 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים' (שמו"א כו, יט). ואמרו חכמינו ז"ל (ע"ז ח). 'ישראל שבחו"ל עובדי ע"ז בטהרה הם'.

על כן שמעוני אחיי וריעי המתגוררים בארץ לא לנו על אדמה טמאה, זכרו זאת והתאוששו. זכרו את ה', וירושלים תעלה על לבבכם, התקושו וקושו. המזכירים את ה' אל דמי לכם, תמיד לא יחשו. ואל תתנו דמי לו עד יכונן ועד ישים את ירושלים תהלה בארץ (ישעיה סב, ז). עושו גושו חושו ואל תחשבו להשתקע בחו"ל ח"ו לקיים 'ואכלה אתכם ארץ אויביכם' (ויקרא כו, לח). זאת היתה חטאת אבותינו הראשונים שגרמו בכיה לדורות כי מאסו ארץ חמדה. והיא שעמדה לנו בגלותינו המר שלא אחד בלבד עמד עלינו אלא בכל דור לא שקטנו ולא שלונו, על צוארנו נרדפנו, יגענו ולא הונח לנו, כמת מלב נשכחנו, אחר ששכחנו דירת א"י לגמרי. אין אחד מאלף מתעורר להחזיק בה להתיישב שם לדור (דירה) כי אם אחד ממדינה ושנים בדור. אין איש שם על לב מבקש אהבתה... כמדומה לנו בהיותנו בשלוח בחו"ל מצאנו א"י וירושלים אחרת דוגמתה. על כן באו עלינו כל הרעות בשקת ישראל בארץ שפניא [ספרד] וארצות אחרות בשלוח בכבוד גדול מימי החורבן זמן רב... ושוב נתגרשנו ממנה... צדיק הוא ה' כי יצא מדעתם לגמרי ענין גלותם..."

(הערה: כלומר לדעת ר"י עמדין הצרות הנוראות שעברו עלינו בגלותנו הם מחמת שהמשכנו עון המרגלים שמאסו בארץ חמדה; עיין על זה דברי "העמק דבר" לבמדבר יד, כא. ואין להקשות מה יש במצוה זו שתהיה כה חמורה בעונשה. עיין על כך הרמב"ן לויקרא יח, כה וכן מבואר ביהושע פרק כ"ב שזה נקרא מרד ומעילה בהקב"ה ח"ו. מעין קללה זו של פורענות נוראה בגלות על מאסם בארץ חמדה, כתב הקדמון ר' משה חאגיז (נפטר שנת תצ"ח) בספרו "שפת אמת" (במהדורת וילנא, תרל"ו, בדף ל"ד. וממה שההדירו ב"א"י בספרות התשובות", מוסד הרב קוק, הוא ח"ג דף ט"ז. ע"כ ההערה).

וממשיך ר' יעקב עמדין:

"ציון היא דורש אין לה' (ירמיה ל, יז) היינו עזיבה היינו שכוחה' (ברכות לב:). גם היא נאנחה ותשב אחור'. ורודה חמק עבר. שלח ידו מן החור (שיר השירים ה, ד-ו). והבנים 'חשך משחור תארם'. הלכו שחוח.

'בגוים לא מצאו מנוח'.

'ונבחר מות מחיים'. כל זאת באתנו

כי כארז נמשלנו [יומא ט ע"ב, כלומר מפני שלא עלו כחומה]. כי ארץ צבי שכחנו,

לשוב אל ארץ מולדתנו לא זכרנו.

עיר קברות אבותינו לא דרשנו.

אל גיל כעמים שמחנו.

'בגוים אין תורה'. לקבוע דירה [בחור"ל] חשקנו.

[וממשיך:]: 'מי האיש החכם ויבן את זאת. על מה אבדה הארץ, נצתה כמדבר מבלי עובר? על עזבם את תורת' (ירמיה ט, יא). כי ישראל קרוים נחלת ה' (שמו"ב כ, יט) והארץ היא נחלתו. והתורה תלויה בשניהם, בעם ה' על נחלת ה'. והעוזב אחת, עוזב [גם] השנית, על דרך האמת [הסוד]. ואמרו בכ"ר פרשת לך לך (מו, ט) 'אם נכנסין בניך לארץ הן מקבלין אלהותי, ואם לאו אין מקבלין'.

[וממשיך:]: ואין להאריך ב[דבר ה] ידוע כמה הפליגו חכמינו ז"ל בשבח א"י והדרים בה. כי התלמוד והמדרשים והזהר וספרי החכמה מלאים מפה לפה, וכן המפרשים מלאו ידיהם לה' להזכירה לשבח גדול; ביחוד הראב"ע (בראשית כג, יט; לד, יט ועוד) והרמב"ן על התורה (ויקרא יח, כה. ועוד עיין במפתחות בסוף "כתבי הרמב"ן", מוסד הרב קוק, דף תקנ"ד הביא כארבעים מקורות) ובעל ספר הכוזרי החסיד, הפליא בדבר זה בכמה מקומות מספרו, כמעט שעל קוטב זה סובב קוטר ספרו, מבריח מן הקצה אל הקצה תחילתו וסופו... לטענת המלך המתווכח עמו... לטורח עינוי הדרך וסכנה, לא חשש ולא נסוג אחר 'צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו' לחתום בה ימיו. ינוח על משכבו בשלום. צדיק יסוד עולם. זכה וזיכה רבים בויוכחיו ותוכחותיו האלוהיים. 'רוח ה' דיבר בו', 'בא איש האלוהים' [ר' יהודה הלוי] עד הלום" עכ"ל



יג. נביא מדברי ר' יהונתן אייבשיץ ("יערות דבש", דרשה י"ד, סליחות קודם ר"ה שנת תק"ז, מהד' מכון אור הספר, ח"א רנח-רנט):

"יוסף שאמר לשר המשקים 'כי אם זכרתני... והוצאתני מן הבית הזה. כי גונב גנבתי מארץ העברים' (בראשית מ, יד-טו). ויש להבין מה צורך הגדה זו לשר המשקים שנגנב מארץ העברים? אבל באמת הוא כך. כי החסידים הראשונים היו בוחרים לשבת תמיד במערות וחורי עטלפים, כדי להתבודד ולהתרחק מן בני אדם המרגילים ומביאים לידי חטא. והנביא צווח 'מי יתנני כמדבר' (ירמיה ט, א). ורשב"י היה יושב במערה כמה שנים (שבת לג ע"ב). וכי קצרה ידו להביאו למקום [בחור"ל] שאין מגיד לקיסר [שבא"י] וכמבואר בש"ס וכדומה? הלא מלאכי מעלה היו סובבים אותו תמיד כנודע (עיין מעילה יז ע"ב). אלא בחר בשיבה זו [במערה שבא"י] לקנין שלימות. ולכן בצאתו השיג מעלה גדולה עד שנתגדל למעלה מר'

פנחס בן יאיר כמבואר בש"ס (שבת לג ע"ב) ואח"כ היה הוא ודורו שאחריו יושבים כולם במערה ולומדים בתורה. כאשר מצינו בזוהר דברי חכמים אחרים בזמן רשב"י, ובזוהר סיפורים רבים מחכמים רבים שהיתה דירתם תמיד במערות ובמחילות לקנין השלימות להתרחק מבני אדם. אם כן יש לומר אף יוסף הצדיק נבחר לו לשבת בבית האסורים נבדל מיישוב בני אדם [כדי] להנצל מחטא בני אדם ולעבוד ה' בתכלית העוני והחוסר. וזה היה שלימותו כדכתיב 'ויהי ה' את יוסף' (בראשית לב, ב). והלא בצאתו היה עלול לחטאים, ולרב יפיו 'בנות צעדה עלי שור' (בראשית מט, כב).

וכמה מלחמות שצריך להתגבר ביצרו, עד שאמרו לולא דיוקנא של יעקב היה ח"ו נלכד בפח אשת אדוניו. ואמרו שהוציא י' טיפות זרע ע"י יו"ד אצבעות (סוטה לו ע"ב) והם היו בעוה"ר גרמא לצרות רבות וביחוד עשרה הרוגי מלכות.

אמנם יוסף אשר חמד ובחר לצאת מהמאסר כי ידע כי עיקר שלימות האדם הוא בא"י, מקום אשר שם משכן ה', ובו יקנה אדם שלימות התדבקות גמור עם ה', ושם אין מסך המבדיל רוחות הטמאות וכדומה. והגבר אשר יבקש להתדבק בה' היה צריך לעלות לא"י. וע"ז [ולכן] היה יוסף חומד לשוב לארצו ארץ חיים ולקנות שם שלימות גמורה, להיות כסא ומרכבה לה' ככל אבותיו. ובשבתו בבית האסורים אי אפשר לזאת. וזהו אמרו 'והוצאתנו מן הבית הזה, כי גונב גונבתי מארץ העברים' (בראשית מ, יד-טו) לא לשם תענוג לבקש חופשיות. 'ושבי קשה מכולם, דכולהו איתנהו ביה' (ב"ב ח ע"ב). רק הטעם 'כי גונב גונבתי מארץ העברים' וכל מגמתי לשוב שמה להתדבק בה' באור אלוהים חיים ולא לתענוג עוה"ז. ובחר בשבת א"י ולא אמר לשוב אל אביו, רק תלה הכל בא"י כי חשב זה לעיקר.

וכל האבות זכו למעלה נשגבה כזה מחמת זכות א"י. ולכך אף כי לא זכה [יוסף] בחיים [לדור בא"י] מחמת שכבר החל הגלות ויעקב ובניו ירדו מצרימה, [אבל] זכה לאחר מותו שבאו עצמותיו לא"י. ומזה תבינו כמה מצוות יש לחמוד לעלות לא"י כמ"ש השל"ה וספרי יראים, שתמיד יהיה בלב אדם חשק וחמדה לא"י כדכתיב 'והיו עיני ולבי שם כל הימים' (מל"א ט, ג). ותמיד [אף] אם אדם מלא כל חמודות, יזכור שהוא חסר, [על] שאינו בא"י [ושם] תכלית השלימות, [ויאמר] "מה קניתי?" [ברוחניות]. ויתעצב על כך כי העיקר חסר אצלו וכמ"ש 'אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי' (תהלים קלז, ו). כי [בעניני החומר] 'ולשמחה מה זה עושה?' (קהלת ב, ב) אם מקום תכלית האושר האמיתי [א"י] חסר" (לו). עכ"ל ר' יהונתן.

הערת המאסף: ובדומה לזה מצאנו כי דוד המלך קלל את המלשינים נגדו אצל שאול המלך "ארורים הם לפני ה'." (שמו"א כו, יט). ולמה? "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה'." (שם). ופירשו חז"ל (כתובות קי ע"ב) לדבריו שהתרעם על שגרמו לו לברוח לחו"ל. ובאמת צ"ע מדוע לא קלל אותם על שהרחיקו אותו מאשתו האהובה מיכל, ושהרחיקו אותו מבניו, וכן מאביו ואמו? אלא כל הדברים הללו הם זוטריים מול ההפסד הגדול של הניתוק מארץ הקודש. ואף יוסף הצדיק, למרות שהוא ידע שכאשר הוא חוזר לבית אביו הוא יהיה שוב

חשוף להתנכלויות לחייו ע"י אחיו הזוממים את רעתו, והיה בזה גם צד שמכניס את עצמו לסכנה. וכל זה היה כדאי לו, כדי לחזור לארץ הקודש.



יד. ר' אלכסנדר זיסקינד בספר "יסוד ושרש העבודה" (נדפס שנת תקנ"ה, "צוואה" בסוף הספר, ס"ק מ"ו) כתב: "תשוקתכם יהיה בתמידות ליסע לארץ הקדושה... והובא בספרים אם אין מוסכם בלב אדם ישראלי בתכלית ההסכמה שבודאי קודם שימות יראה לשום פעמיו לנסוע לאה"ק למות שם, עונשו מרובה ר"ל. ובודאי אם לא יהיה תשוקת האדם בתמידות לזה, לא יהיה ג"כ הסכמה בלבו לזה. ולכן ברו [לשון נקיות ובורית] לבבכם בזה. ולה' הישועה".



טו. אדמו"ר ר' שניאור זלמן מלאדי בספר תניא (אגרת הקודש, פרק יד, עמ' קכ) כתב: "לעורר את האהבה הישנה וחבת ארצנו הקדושה להיות בוערת כרשפי אש מקרב איש ולב עמוק, כאילו היום ממש נתן ה' רוחו עלינו".



טז. להלן דברי אדמו"ר ר' נחמן ברסלב:

"ודע [שהשגת מדת] ארך אפים תלוי בא"י, כי שם זוכים לבחינת ארך אפים, כי א"י היא בחינת 'אמונה' [הערת המאסף: שהאדם מאמין שהכל מתנהל ע"י הקב"ה, ולכן האדם הוא שליו ורגוע באמונתו] כמ"ש 'שכן ארץ ורעה אמונה' (תהלים לז, ג). וכמאמר חז"ל 'כל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה' (כתובות קי ע"ב). נמצא שא"י בחינת 'אמונה' וע"י אמונה זוכים לבחינת ארך אפים, דהיינו שלא יוכל לבלבל [אותו] שום מונע ובלבול מעבודתו [של ה'] כנ"ל... ועיקר גודל השתוקקות והתלהבות משה רבנו ע"ה שהיה מתלהב לא"י כל כך, היה רק בשביל מדה זאת של אריכות אפים, מחמת שראה ששם בא"י זוכין לבחינת ארך אפים. וזה שאמרו רז"ל 'וימהר משה ויקד ארצה וישתחו' (שמות לד, ח) מה ראה? ארך אפים ראה" (סנהדרין קיא ע"ב) היינו כנ"ל... וצריך כל אדם לבקש מהשי"ת שיהיה לו כיסופין וגעגועים לא"י, וגם שיהיה געגועים לכל הצדיקים לא"י, והוא סגולה להכעס ולעצבות, כי כל הכועס כאילו עובד ע"ז (שבת קה ע"ב) אבל א"י היא בחינת 'אמונה' [הערת המאסף: ע"ע מעשה שהיה בנדריים כב ע"א "ההוא שעתא לא עברינן ירדנא"] עכ"ל.

ועוד כתב: "מי שרוצה להיות איש ישראלי באמת, דהיינו שילך מדרגא לדרגא, אי אפשר כי אם ע"י קדושת א"י. כי כל עליות לעלות אל הקדושה הוא רק ע"י א"י" ("לקוטי עצות", מערכת א"י ס"ק ג').

ועוד כתב: "אי אפשר לבוא לא"י כי אם ע"י יסורין, ועיקר היסורין הם המונעים הרשעים [שהם] מוציאי דיבת הארץ" (שם, ס"ק ה').



יז. להלן דברי ר' נתן, תלמידו המובהק של מוהר"ן ברסלב זצ"ל, בספרו "ליקוטי הלכות" (על חו"מ, הל' חזקת מטלטלין פ"ה הי"ב):

"ואע"פ שאנו צועקין ומתחננים כל כך [הרבה] שנים לשוב לא"י ועדיין אנו רחוקים משם, אעפ"כ אין שום תפילה וצעקה נאבדת, אפילו של הפחות שבפחותים. כי בכל צעקה ותפילה כובשין איזה חלק או נקודה מא"י עד ש'בעיתה אחישנה', שיתקבצו כל הנקודות שכבשנו בתפילותינו ונשוב לא"י. וכעין מ"ש אדמו"ר ז"ל על מאמר רבה בר בר חנה 'כד חם גביה אתהפיך' וכו' (ליקוטי מוהר"ן, מהד' קמא, סי' ב'). ואפילו מי שהוא פגום מאד ואין לו כח בצעקתו ותפילתו לכבוש איזה נקודה וחלק מא"י, אעפ"כ צעקתו פועלת הרבה. כי צעקתו שצועק ומתפלל לשוב לארצינו היא בבחינת מחאה המבואר בדין חזקת קרקעות, שכל זמן שהוא מוחה אין חזקת המחזיק מועלת כלום.

על כן אע"פ שהם [אוה"ע] גזלו מאתנו א"י שהיא ארצינו ונחלתינו ואין בנו כח להוציאה מאתם מחמת פגם מעשינו הרעים. אעפ"כ [אנו] מתפללים וצועקים בכל פעם. וביותר בראש השנה [לפני תקיעת שופר, קוראים תהלים מזמור מ"ז, "יבחר לנו את נחלתנו"] שא"י הוא שלנו כי היא נחלתינו. ובוהו אנו עושים בחינת מחאה להסט"א, שלא יטעו [אוה"ע] שא"י תשאר כבושה בידם ח"ו, כי אין חזקתם חזקה כלל. כי אנו מוחים בהם ע"י שאנו צועקים ומפרסמין בכל פעם, ובפרט בראש השנה, לכל דרי מעלה ומטה שא"י הוא שלנו מאבותינו. וסוף כל סוף נוציא אותה מידם" (עכ"ל).

וב"ליקוטי תפילות" (ח"א סי' פ"ז) כתב בקשה שראוי מאד להתחנן בה:

"ה' רחום וחנון! זכני ברחמיך הרבים שיהיו לי ולכל ישראל כיסופין וגעגועים והשתוקקות וחשק אמתי לבוא לא"י. עד שאזכה ברחמיך הרבים ובחסדיך העצומים להוציא מהכח אל הפועל חשקי ורצוני ללכת ולנסוע בשלום לא"י חיש קל מהרה. כי אתה יודע גודל ההכרח שלי וכו' לגודל עוצם ריחוקי ממך, ולעצם עוביות גשמיות ועקמומיות שבלבי ובלבול דעתי. ולשם זה אני צריך להיות בא"י, אשר שם עיקר יסוד מקור האמונה הקדושה, שם שרש כלליות קדושת ישראל וכו' וכו'.

אנא ה', רחמן מלא רחמים וכו' שאזכה מהרה לבוא לא"י, לארץ הקדושה, הארץ אשר כל הצדיקים האמתיים נכספה וגם כלתה נפשם להיות שם [עיינן תהלים פד, ג]. רובם באו לשם ותיקנו שם מה שתיקנו ופעלו מה שפעלו וזכו שם מה שזכו, הכל ע"י קדושת הארץ, שהיא הנקודה הקדושה של כל העולם וכו'.

על כן רחם עלי למען שמך וזכני בזכותו [של אברהם אבינו] וכו' שאזכה גם אני הנבזה והפחות בתכלית, לדלג ולקפוץ מהרה על כל המניעות והעיכובים והסכסוכים המונעים מלנסוע לא"י, לשבר הכל במהרה ולבוא בזריזות גדולה לא"י הקדושה" (עכ"ל שם).



יח. בדברי הגאון רבי משה, מחבר "חתם סופר", מצאנו גילויים רבים של אהבת ארץ ישראל ורוממות תושביה. מתוך כמאתים מאמרים בספר "ארץ ישראל במשנת מרן החתם סופר" (נערך ע"י הרב יעקב ווייס, מהד' מכון חת"ס, ירושלים, שנת תשנ"ב) נביא רק שמונה.

א. "ושמעת ישראל ושמרת לעשות (דברים ו, ג) הנה בכל הפרשיות הללו שנה ומשלש בתוכחותיו ומזכיר ארץ ישראל בכל פרט ופרט, והוא לסגולה נפלאה. כי הזכרת הארץ המקודש מוליד קדושה בלב השומע, כמו בטומאה 'לא יישמע על פיך' (שמות כג, יג)... (על התורה, דברים, עמ' כ"ז).

הערת המאסף: הגאון לא הזכיר אבל היה יכול להסתייע ממה שאמרו חז"ל בענין המקדש "צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה... האיר כל המזרח עד שבחברון" (יומא כח ע"ב) ומביא שם רש"י בשם הירושלמי (פ"ג ה"א) "כדי להזכיר זכות אבות, מזכירין חברון". כלומר להזכיר שם המקום מעורר זכות צדיקים משנות קדם. כן יש מעלה לבטא בפה את המלים "ארץ ישראל".

ב. "הלא יתחמץ לבב אנוש, כי בעוה"ר באורך הימים כ"כ אנו ניזונים מארץ העמים הטמאה לה, יוגרם ח"ו שגוענו אבדנו כולנו אבדנו, ויתהפך טבעיים וקדושתנו וברכותינו לקללה וטומאה ח"ו, ע"י מאכלים וטבעים של ארץ העמים. והיינו 'ואכלה אתכם ארץ אויביכם' (ויקרא כו, לח)" ("דרשות חתם סופר", דף שט"ז ע"א).

הערת המאסף: הנה דבריו דומים לדברי הב"ח (לטור או"ח סי' ר"ח ד"ה וכתב עוד ונאכל מפריה וכו') "קדושת א"י הנשפע בה מקדושת הארץ העליונה, היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ... כי עד עתה 'היכל ה' המה' היו בני ישראל, לפי שהשכינה היתה שורה בקרבם ממש" [ע"י אכילת פירותיה של הארץ הקדושה] עכ"ל.

בדומה לזה כתב גם ר"מ אלשיך (בביאורו לשמות טז, לה): "את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען, שאכלו [אז] מעבור [הו' מנוקדת שורק, כמו ביהושע ה, יא] הארץ שגם עבור א"י מכין לתורה, נוסף על כך דאוריא דא"י מחכים, ולא הוצרך להם [יותר] מן" עכ"ל.

ג. על הפסוק "ונתתי אותה לכם מורשה" (שמות ו, ח) מציין חתם סופר "ב' במסורה. ואידך "תורה ציוה לנו משה מורשה" (דברים לג, ד). רמז למה שכתב רמב"ן (ויקרא יח, כה) כי התורה הוא משפט אלהי הארץ. וכשהתורה לנו מורשה, אז לנו ניתנה ארץ. גם כי יתנו בגוים, עתה אקבצם' (ב"ב ח.). וכן בהיפוך, כי המתייאש מן הגאולה וחושב שאין לנו ח"ו שום חלק בא"י מעתה, הרי הוא מייאש מן התורה. כי לא ניתנה אלא לבעלי הארץ הקדושה" (על התורה, שמות, דף כ"ה).

הערת המאסף: וכבר הזכרנו לעיל דברי ר' יעקב עמדין (סידור דפו"י דף י"ג, ובדפו"ח מהד' אשכול, דף מ"ד) "כי ישראל קרוים נחלת ה', והארץ היא נחלתו. והתורה תלויה בשניהם, בעם ה' על נחלת ה'. העוזב אחת, עוזב השנית, על דרך האמת [לפי סודם של דברים] ואמרו בבראשית רבה פ' לך לך, אם נכנסים לארץ מקבלין אלהותי, ואם לאו... ואין להאריך בידוע כמה הפליגו רז"ל בשבח א"י והדרים בה, כי התלמוד והמדרשים והזוהר וספרי החכמה מלאים מפה לפה, וכן המפרשים מלאו ידיהם לה' להזכירה לשבח גדול" עכ"ל.

ד. גם בעלי האומניות העוסקים איש איש במלאכתו, שיבא אותם ה"חתם סופר" בהיותם בא"י. הוא מבאר (בחידושו למסכת סוכה, דף ל"ו ע"א בענין אתרוג הכושי) שהמחלוקת בין ר' ישמעאל לרשב"י אם טוב לו לאדם לעסוק בדרך ארץ (ברכות לה ע"ב) נאמרה בא"י בלבד. "רוב ישראל שרויין [בה] שהעבודה בקרקע מצוה משום יישוב א"י ולהוציא פירותיה הקדושים. ועל זה ציותה התורה 'ואספת דגנך'. ובוועז זורה גורן השעורים בלילה, משום מצוה. וכאילו תאמר 'לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה'? הכי נמי לא יאמר [אדם] 'לא אאסוף דגני מפני עסק התורה'. ואפשר אפילו שארי אומניות שיש להם יישוב העולם, הכל בכלל מצוה" [כשמדובר בארץ ישראל] עכ"ל.

וכן חזר ה"חתם סופר" שוב על רעיון זה: "ונ"ל בזמן שישראל שרויין על אדמתם, מצוה לאסוף דגנך, לא לצורך פרנסתו, דצדקו דברי רשב"י (ברכות לה ע"ב) ודברי ר' נהוראי (קידושין פ' ע"א). ומשום הכי היה בועז זורה גורן השעורים, ואלישע [חורש עם] שנים עשר צמדים לפניו (מ"א יט, יט). ולא לבר עבודת קרקע, אלא לימוד כל האומנות משום יישוב וכבוד ארץ ישראל, שלא יאמרו לא נמצא בכל א"י סנדלר ובנאי וכדומה, ויביאום מארצות רחוקים, על כן היה לימוד כל אומנות מצוה" ("תורת משה", מהדו"ק, דברים דף ל"ו ט"ב).

ה. הערת המאסף: האדמו"ר מסוכצ'וב "שם משמואל" (על במדבר דף ע"ד) הביא הדברים הללו גם בשם פירוש הב"ח למגילת רות, הנקרא "משיב נפש".

ו. בזכות דבקות המחשבה של בני ישראל בארץ קדשם, אין יד הגוים שלטת עליהם. כך לשון "חתם סופר": "נ"ל אע"פ שאבותינו התהלכו מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר (תהלים קה, יג), מכל מקום בכל מקום שהלכו היה לבם ועינם וכל מחשבתם אל ארץ נחלתם אשר נתן להם השי"ת. וכן אמרו השבטים לפרעה 'לגור בארץ באנו' (בראשית מז, ד) ולא להתיישב. כי בכל רגע האפשרי דעתנו על נחלתנו. וכל זמן שהיה דעתם כך, לא שלט בהם פרעה וגזרותיו... והיינו דקאמר במקרא ביכורים 'ירד מצרימה ויגר שם במתי מעט... וישמתם דברי אלה על לבבכם' (עיי"ש רש"י, דברים יא, יח) 'למען ירבו ימיכם וכו' על האדמה', איננו שוכר [בלבד] אלא עדיין מיירי בגולה, ירבו ימיכם על האדמה, כל מקום שאתה הולכים יהיו כל מחשבותיכם 'על האדמה', כימי השמים הישנים על הארץ הישנה... שתהיה בעיניך כבר קודם ביאתך [אליה] שהיא נחלתך בכל מקום שאתה שם, אז תזכה 'וירשת וישבת בה'. והיינו דקאמר הספרי 'אם תקיים מצוה זו האמורה בענין היינו [מפרש ה"חתם סופר"] שתהיה א"י לך לנחלה. אז בזכות זה תירש הארץ" עכ"ל ("תורת משה", מהדו"ק, דברים דף מ"ד טור א').

ז. חז"ל לימדונו "לעולם יסדר אדם שבחו של מקום, ואח"כ יתפלל" (ברכות לב ע"א) וזה למדו מהמקרא כי משה רבנו אומר "ואתחנן אל ה' בעת ההיא... אתה החילות להראות את עבדך את גדלך ואת ירך החזקה" (דברים ג, כג-כד) ורק אח"כ הוא מבקש "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה" (פסוק כ"ה). וצ"ע מדוע לא השתמש משה בעקרון זה בתפילותיו הקודמות, כשהתפלל להציל את ישראל מעוון העגל, או של המרגלים וכיו"ב? עונה על כך ה"חתם סופר" כי כיון "שאין השכינה שורה מתוך עצבות, ע"י שירות ותשבחות האדם מושך רוח הקודש, ומה' מענה לשון. אבל המתפלל מתוך צרה וכאב לב, הרי לבו נשבר ונדכה [ולכן הוא צריך לסדר שבחי הקב"ה, כדי לעורר את השמחה]... והנה משה רבנו לעוצם קדושתו, בכל התפילות שהתפלל עד עכשיו [שהגיע לגיל מאה ועשרים] לא היה לבו שבור כל כך שימנענו מהמשכת רוח הקודש, ולא היה צריך להתחנן 'לאמר' שיפתח שפתיו לסדר שבחיו. אך זאת הצרה האחרונה [שנתבשר עכשיו] שלא יזכה ליכנס לארץ הקדושה ולראות ההר הטוב והלבנון, היא שברה לבו עד שלא עצר כח לסדר שבחו מתוך שמחה, עד שהתפלל תחילה 'ואתחנן אל ה' בעת היא 'לאמר', שהתחנן שיזכהו ה' 'לאמר', על דרך 'אדני' שפתי תפתח"... ואת זה לא יכלו [חז"ל] ללמוד עדיין מכל תפילות משה רבנו, לולי זאת התפילה". ("דרשות חתם סופר", דף של"ג, ט"ג).

הערת המאסף: ויש לתמוה, כי ממה שה' הודיע לו שימות, לא נמנעה שמחתו ולא היה זקוק לבקש "שפתי תפתח"? זאת אומרת, נשבר לבו רק מהמניעה להכנס לא"י!

ח. והזהיר אותנו ה"חתם סופר" לא לשבת שלווים ורגועים בהיותנו בחו"ל. "והנה נעשה מרדכי שני למלך, אבל אחשוורוש התנה בתנאי 'עד חצי המלכות' ולא דבר שחוצץ למלכות שהוא בנין בית המקדש (מגילה ט"ו ע"ב). הנה אע"פ שקבלו עליהם פורים להודות לה' על כל הטוב, מכל מקום קבלו עליהם 'צומות וזעקות', כי רע עליהם איחור זמן הגאולה. ... אך 'האמת והשלום אהבו' פירוש משפט אמת של הקב"ה, שלא נבעט בטובתו, ולקבל הטובה ונעשה פורים יום שמחה על טובתו [אע"פ שאין הטובה שלמה, כי לא השגנו עדיין בנין בית המקדש]... ובנין המקדש תצפו לו, ולא תהיו משונאי ציון שאינם רוצים לשוב [לא"י] ובוחרים לישוב בשלוח תחת המלכויות". ("דרשות חתם סופר", דף צ"ג ט"א).

זאת אומרת, הבונה לעצמו בית מגורים רחב ממדים בהיותו עדיין בנכר, הרי הוא כמתייאש מהגאולה. כך כתב בשו"ת חתם סופר (יו"ד סי' קל"ח) "בכונה לו בית אבנים שלא לצורך להרחיב לו משכנות בחו"ל ולהתייאש מן הגאולה" עכ"ל. וכן כתב השל"ה (בסוף מסכת סוכה) "דבר זה אודיע, מה שבלבי היה בוער תמיד, כשראיתי בני ישראל בונים בתים כמו מבצרי השרים, עושים דירת קבע בעוה"ז ובארץ הטומאה... וכוונתם היא להיות להם נחלה להנחיל לבניהם... וזה נראה ח"ו כהיסח הדעת מהגאולה. על כן בני, בנו בתים לפי הכרח צרכיכם ולא יותר" עכ"ל. וכן כתב אחיו של מהר"ל הרב חיים, בספרו "ספר החיים" (גאולה וישועה, פ"א).



יט. מגדולי האדמוריים בפולין היה ר' שלמה מרדומסק (נפטר שנת תרכ"ו) ובספרו "תפארת שלמה", סוף פרשת מסעי, מקשה מדוע התורה כותבת ב' פעמים "ולא תסוב נחלה ממטה אל מטה אחר" (במדבר לו, פסוקים ז, ט), ועונה: "אך הנה זה מרמז על מעלת קדושת א"י וירושלים, כי הנה צריך כל איש להשתוקק בכל לבו על א"י וקדושתה כמ"ש שאלו שלום ירושלים, ציון היא דורש אין לה, מכלל דבעי דרישה (ר"ה ל.)... כי הקפידה התורה שלא תסוב נחלה למטה אחר, אע"פ שכולם י"ב שבטי י"ה כולם קדושים, ומה חילוק בין זה לזה? אעפ"כ הקפידה התורה על זה. מכל שכן בזמן הזה אשר בעוה"ר כל ארץ הקדושה היא תחת ידי ישמעאלים, ויבלעוה זרים ויירשוה, והנה באו גוים בנחלתך, טמאו את היכל קדשך. מכ"ש שצריך לקרוע לבב איש הישראלי לצעוק על זה אל הקב"ה [ולא תסוב נחלה!]... והנה ההתעוררות הזו של תשוקת הארץ, מעומק הלב שידאיב באמת בנפשו על כבוד ארץ הקדושה, הנה בזה מעורר למעלה הרחמים והרצון על הגאולה במהרה..." (עיי"ש שהאריך).

ונ"ל להוסיף לו ראייה ממאמר חז"ל הנ"ל. כאשר חז"ל חפשו מקור לתקנת ר' יוחנן בן זכאי, הביאו אותו הפסוק "ציון היא דורש אין לה" (ירמיה ל, יז). אבל יש לתמוה, משום מה הביאו את כל הפסוק שהוא שבע עשרה תיבות, כאשר לכאורה היה די להם להביא רק את הסיפא, חמש תיבות? וכן בסוגיא המקבילה (סוכה מא.) הביאו חז"ל את כל אריכות הפסוק, למרות שדרכם בכל התלמוד כולו להביא רק קטע מקוטע מהפסוקים, הסיפא בלבד? וכלשונם "כמה דיות משתפכות, כמה קולמוסין משתברין, כדי לכתוב" (ב"ר נח, יב). אלא היה חשוב לחז"ל להזכיר את הרישא: "כי אעלה ארוכה לך, וממכותיך ארפאך!" על ידי שעושים זכר לציון, יש לנו "ארוכה ומרפא" (וכבר המלבי"ם על ירמיה ל, י"ז. הסביר מה ההבדל ביניהם). ובעצם, זה מה שאמר אדמו"ר מראדומסק. עד כאן ההערה.



כ. ומעין זה כתב אדמו"ר ר' יהודה אריה ליב (גור) בספרו "שפת אמת" (פ' שלח, שנת תרמ"ה), מפני מה התנגדו המרגלים לכניסת ישראל לא"י, ובמה טעו. שהמרגלים הורגלו להנהגה נסיית במדבר, והיו כל ישראל לומדים תורה כל היום מפי משה רבנו. וחששו שע"י ההשתעבדות לדרכי הטבע בא"י, יתרחקו מהאמונה. ולא השכילו שזה בדיוק מה שהקב"ה רצה מהדור ההוא, שיכירו את ה' מתוך הטבע. וז"ל:

"בענין נסיון המרגלים, כי הם היו הדור שקבלו התורה מהר סיני, וכניסת א"י היא תיקון הבריאה... וזהו הארת התורה, שהיא תוך מעשה בראשית [הערה: מעשי הטבע] והיא מעלה רמה. ועל זה נאמר 'מה רב טובך אשר צפנת' (תהלים לא, כ) ולכן קשה מאד לתקן 'מלה דקיימא בעובדא' כדאיתא בזהר פ' תרומה (ח"ב דף ר"א ע"א) והראיה שהרי היו מוכנים לקבלת התורה ברצון שלם, שהקדימו נעשה לנשמע, ולבחינת א"י היה קשה להם לבוא... כי בודאי אמרו המרגלים אמת, כי בהיותם במדבר היה טוב להם [מבחינה רוחנית] ונראה להם שח"ו יהיה ירידה בכניסתם לארץ. אכן [אבל] באמת בני ישראל נבראו בעולם להעיד על הבורא ית' ולתקן כל הבריאה... ממילא כשעושיין רצון השי"ת ביותר שאת, גם בכניסתן

למדריגה שפלה בעבור כבוד שמו ית', וזה מעלת הארץ דכתיב בה 'עניי ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה'... אכן עיקר המכוון [הוא] להעלות הכל בכח הראשית, וזה בחינת ארץ ישראל [הערה: והרב מביא הוכחה מן הרמת חלה]... שזה רצונו ית' בבנ"י שבחר לחלק מן התחתונים, עם היות שנשמתן למעלה מן המלאכים, היה שמחה לפניו בירידתן לעוה"ז ולהרים חלק הקדושה מתוך זה התערובת... "עכ"ל.

(והוסיף על זה שוב, בשנת תרמ"ו, כיצד העיקר הוא "עובדא" ולא רק הלימוד כשלעצמו. ובזה טעו המרגלים). ויש שייכות לזה בדברי ה"חחם סופר" שהבאנו לעיל, על מצות "ואספת דגנך" בא"י, ובוטעו ראש הסנהדרין זורה בגורן השעורים.



כא. אדמו"ר ר' צדוק הכהן מלובלין, גם הוא הרחיב במעלת ישיבת א"י, ואמר כמו דברי אדמו"ר ר' נחמן מברסלב לעיל שעל ידי הישיבה בה משיגים "אמונה", וז"ל:

"מי שרוצה בחכמה [של תורה] זולת הש"י, זה נקרא 'ספרים חיצונים', ועל זה אמרו בנדרים (דף פא ע"א) [על מה אבדה הארץ] על שלא ברכו בתורה תחילה. רוצה לומר, הברכה בכל מקום הוא 'הכרת הנותן אותו דבר' ואינו נוטלה מעצמו. והם למדו תורה בדרך חכמה בלא ידיעת נותן התורה ית"ש, זה גורם גלות הארץ, שהוא עצמו העדר עוה"ב... כמ"ש במק"א בטעם [מצות הבאת] ביכורים, שכל עיקר קדושת הארץ הוא 'הכרת הנותן' [כמו שאומר זה שמביא הביכורים] 'אשר נתת לי ה' (דברים כו, י) שמדבק טובת הארץ ופרייה, בנותנם, וכמ"ש בכתובות (קי ע"ב) 'הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה'. אבל כאשר מפריד הארץ מנותן הארץ, אז עושה מהארץ חו"ל ומגיע גלות הארץ... שהתורה עיקרה ללמד לאדם דבר זה, שע"י החכמה הוא מכיר הנותן, וזהו תכלית כל התורה, והחכמה היא אמצעי [בלבד]. ומזה זוכה לא"י שכוללת כל חמדות ותענוגי העולם, שכולם נטע הקב"ה בא"י כמ"ש חז"ל (תענית י ע"א). רק שההבדל [בין א"י לחו"ל] שקדושת א"י היינו שלוקח כל העוה"ז עם הנותן [הערה: זה הקב"ה] ר"ל שלוקח עמהם קדושה וחיים שהיא הפרוזדור ועי"ז זוכה להכנס לטרקלין שהוא העוה"ב" עכ"ל ("לקוטי מאמרים", עמ' 78-79).

ועוד הוסיף: "אבל הכניסה לארץ הוא הנהגה טבעית, שיקבלו חייהם ע"פ טבע ומנהג דרך ארץ, בחרישה וזריעה וקצירה, שדבר זה נראה כנפרד מהכרה שהכל מהש"י. רק על זה היה הענין מתן הארץ שאוירא דא"י מחכימם (ב"ב קנח ע"א) בזה בחכמת האמת (ב"ר פ' ט"ז) להכיר שגם מה שהם מסגלים [כלומר: אוספים] בהשתדלותם מרכוש מזון, הכל הוא מהש"י, וכמו שנתבאר למעלה שזה ענין ארץ ישראל... להכיר שהכל מהש"י, כך ענין קדושת הארץ... וכל נפש פרטית מישראל יש לו מקום פרטי בארץ ישראל השייך לו... ומאחר שהש"י קבע ארץ זו לצורך ישיבת בני ישראל, על כרחך יש בה חלק לכל אחד מישראל... "עכ"ל (שם, עמ' 84-85).

ועוד כתב: "מי שדבוק ב'אמת', על זה נאמר 'גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי' (תהלים כג, ד)... ואני יודע שאתה [הקב"ה] המנהיג אותי ומשגיח בכל פרטי פרטים וממך הכל. א"כ אי אפשר לירא משום דבר רע. ודבר זה הוא עצם ענין קדושת הארץ, לידע כי 'אתה עמדי' וכמ"ש חז"ל 'דומה כמי שיש לו אלוה' (כתובות קי ע"ב) ואז יודע שאינה אוכלת יושביה, באמת" עכ"ל (שם, עמ' 85-86).



כב. נביא כאן תשובה על ענין ישיבת א"י, שכתב "הגדול ממינסק", רבי ירוחם יהודה ליב פרלמאן (נפטר שנת תרנ"ו). פירושו למשניות נדפסו עם המשניות דפוס וילנא, בשם "אור גדול". וגם תשובותיו להלכה נדפסו בשם זה בוילנא תרע"ד, ושוב במהדורת צילום בשנת תשכ"א. התשובה דלהלן נדפסה בספר "ארץ ישראל בספרות התשובות", בעריכת הרב ישראל שציפנסקי, הוצ' מוסד הרב קוק, שנת תשל"ט, כרך ג' עמ' ס' ואילך):

"לענין הני תרי שאילתות דשאיילנא קדמיכון: א) אם מצות ישיבת ארץ ישראל היא גם בזה"ז, ב) אם ראוי ונכון לתמוך ביד אחינו הגולים האומללים דבייש להו באתרייהו ולא יכירם מקומם והמה אומרים לעלות לארה"ק לעבוד את אדמת ארצינו, לזרעה ולנטעה, וליהנות מגיעי כפיהם, אם יש מצוה בתמיכתם...

ואען ואומר, לענין הראשון לית דין צריך בירור דודאי ישיבת א"י מצוה היא בזה"ז. שני בספרי פרשת ראה, מעשה ברבי יהודה בן בתירא ור' מתיא בן חרש ור' חנינא בן אחי ר' יהושע ור' יונתן שהיו יוצאין לחו"ל והגיעו לפלטום וזכרו את ארץ ישראל זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא הזה 'וירשת אותם וישבת בארצם', וחזרו ובאו למקומם, אמרו ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצוות שבתורה. עוד שם מעשה כזו ברי' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר, ואמרו גם הם כלשון הזו. וכך היא שנויה בתוספתא פ"ה דע"ז.

ופשטות הדברים מורים שישבת א"י היא מצוה ככל מצות שבתורה, ועוד לה יתרון מעלה עליהן ואף בזה"ז, שהרי כל התנאים הנזכרים אחר חורבן היו. והנה הרמב"ן ז"ל בפירושו על התורה ויקרא י"ח, כ"ה הביא לדברי הספרי והתוספתא הללו, ועפ"י דרכו אמר שכל המצוות, אף אותן שאינן תלויות בארץ יסודם וראשית מקורם ועיקר חיובם אך בארץ הם. והנה אין לנו עסק בנסתרות, אמנם גם במנין המצוות שלו הביא את הספרי והתוספתא ועליהם בנה יסודו למנות את ישיבת א"י למצוה בין כל התרי"ג מצוות, והסכים לדבריו הרשב"ץ בספרו "זוהר הרקיע". והוסיף שם הרמב"ן לומר שזהו טעם הדין בסוף כתובות במשנה הכל מעלין לא"י... וכל ההפלגות שאמרו שם בשבח א"י, הכל מטעם זה שהיא מצוה קבועה לדורות. איברא שהתוספות בכתובות קי ע"ב כתבו בשם ה"ר חיים דעכשיו אין מצוה לדור בא"י יעו"ש. אמנם כבר מחו לה מאה עוכלי כאשר הוכיחו האחרונים... והשל"ה בשער האותיות אות ק' כתב דעת ה"ר חיים דעת יחיד היא וכל הפוסקים חולקים עליו... ואף שהרמב"ם לא מנאה במנין המצוות, ונראה לדעתו שאינה מצוה מן התורה, בכ"ז אף לדעתו מצוה גדולה

ורבה היא, שהרי בפ"ה מהל' מלכים הביא לכל הני דינין דאסור לצאת מא"י לחו"ל ושטוב לדור בא"י אף בעיר שרובה עו"ג, מחו"ל ורובה ישראל. ובפי"ג מהל' אישות הל' יט, כ הביא הני דבעל ואשה, שמי משניהם האומר לעלות לא"י ידו על העליונה וכופין את הממאן משניהם, וידו על התחתונה. ובפ"ו מהל' שבת הביא הדין דהלוקח בית בא"י כותבין אונו ע"י עו"ג אפילו בשבת. ומאין המקור לכל אלה הכפיות והאיסורים ודחיות האיסורים, אם לא שמצוה קבועה וחזקה יש כאן.

ונראה שאפשר לומר שאף לדעת הרמב"ם היא מצוה מן התורה אלא דלאו בפירוש איתמר אלא מכללא, כלומר ממה שראינו שהעליון מראשית, מעת אשר נגלה לראשונה לצור מחצבתו, אברהם אבינו ע"ה ויבחר בו ובנו וזרעו אחריו לעם סגולתו קבע לו תיכף מקום 'לך לך מארצך... אל הארץ אשר אראך', ובכל אמירה ובכל דיבור מאתו לאברהם אבינו ע"ה לא מש זכרה מפיו, וכן גם ליצחק וליעקב. ואת יצחק הניע [מנע] בפירוש מלצאת ממנה. וכמעט שבא זכרה בכל פרשיות התורה ומצוותיה (הערת הגאון: וזה לדעתי עומק כוונת חז"ל ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצוות). ובכל פעם לא זו מלפארה ולמחבבה ומלרומם ערכה, ובכל לשונות של חיבה, קרא אותה: 'ארץ אשר עיני ה' אלוהיך בה תמיד' (דברים יא, יב). ואנשי סגולתו אשר רוח ה' דיבר בם קראוה: ארץ חמדה (תהלים קו, כד; ירמיה ג, יט), ארץ הקודש, ארץ צבי (דניאל יא, טז), ארץ החיים (ילק"ש, לתהלים קמ"ב), יפה נוף מכלל יופי (איכה ב, טז; תהלים נ, ב), נחלת ה' (שמו"א כו, יט). מכל אלה הדברים נראה ונגלה לנו בעליל שחפץ ה' הטוב ורצונו הוא שאנחנו עמו, בהיותנו ראויים נבחר ונקבע לנו את הארץ הקדושה והנבחרת הלזו למקום שבתנו, ושרע בעיניו צאתנו משם.

א"כ איפוא, אף שלא ציונו מפורש על המעלה הזה ביחוד, כיון שאנו מכירים ומבינים ויודעים מכלל דבריו שזהו חפצו ורצונו, מוטל עלינו כבנים מקשיבים להשתדל בכל יכלתנו למלאות חפצו, ולהשתמר בכל האפשרי מהתנגד לרצונו. ולכן אמר דוד המע"ה בעת האנסו לנו על אדמת נכר: 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים', כלומר כיון שאני עושה ההפך מרצון השי"ת הרי אני כאילו עובד עו"ג.

והרי זו מצוה ככל מצות התורה, כיון שאנו יודעים ברור שזהו חפץ ה'. אלא שלדעת הרמב"ם ז"ל, עפ"י הכללים שהשריש לנו בי"ד שרשיו למנין המצות, כיון שלא בא עליה ציווי מפורש מפי ה', אינה נכנסת למנין תרי"ג, אף שהיא מצוה של תורה, דוגמא למה שכתב הרמב"ם בשורש השני, שאין ראוי למנות כל מה שלמדין באחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, או בריבוי, ואף שהכל מודים שהמצוות מסוג זה אינם נופלים בערכם... מכל מצוות התורה המפורשות, שהרי סוקלין ושורפיין עליהם, כמו שהאריכו המפרשים ז"ל לבאר, ודינם לא אשתני, בכ"ז אשתני שמם ואינם נכנסים למנין תרי"ג אשר בו יבואו רק ראשי המצות הנקובים בשמות, לדעת הרמב"ם ז"ל.

אך מה לנו לפלפל הרבה ולמצה עומק הדין? לענין מעשה, רב לנו רב בראותינו איך אבותינו הראשונים קדושינו ונביאינו חבבו את הארץ ויוקירוה, וחכמי המשנה והגמרא סלסלו ויתנו לה כבוד ופאר באומר ומעשה; ויפליגו לרומם ערכה בהפלגות גדולות ועצומות,

שאלמלא נאמרו מפייהם אין אנו רשאים לאומרם. למשל אמרם בתוספתא דע"ז (פרק ה' הלכה ב) כל זמן שאתם בארץ הריני לכם לאלוהים; אינכם בארץ איני לכם לאלוהים. ואמרו בכתובות (ק"א ע"א) הדר בא"י שרוי בלא עון, והמהלך בה ד' אמות מובטח לו שהוא בן העוה"ב, והקבור בה כאילו קבור תחת המזבח (שם). ועוד להם כמה מאמרים כאלה בבבלי וירושלמי אשר עצמו מספר, ורוב החביבות שהראו לה חז"ל דהוּו נקטי במיצרא, מינשקי כיפי, מיגנדרי בעפרא (כתובות ק"ב ובירושלמי שביעית פ"ד ה"ז).

וגם החכמים לאחר התלמוד... לא חדלו לדרוש לה ולהשתדל לעלות אליה תמיד. וכמה קדושי עליון שמסרו נפשם עליה, כמו שמסופר על ר' יהודה הלוי בעל הכוזרי, ובימי חכמי צרפת רבותינו בעלי התוספות ז"ל והרמב"ן ז"ל שהיה בימיהם, נתעוררה תנועה חזקה ועצומה בקרב ראשי אהב"י ועדת חכמים רבים ונכבדים התנדבו לעלות לארה"ק ויוכנונו שם ישיבות מפוארות [העיר המהדיר הרב שציפנסקי, שכוונתו לשיבת רבי יחיאל מפאריז, שעלה ארצה בשנת י"ט (1259) עם הרבה תלמידי ישיבתו], המה עוררו את ארצנו לתחיה וינערו שממותה מעליה. ומני אז ינהרו אליה בכל דור ודור חכמים ושלמים צדיקים וחסידים לחונן עפרה ולקבוע בה מקומם. ואף כי בימים ההם כל הדרכים היו בחזקת סכנה, ופקידי הארץ משלו בעריצות ושרירות לב והיו נתונים לשמה ומשיסה, וחייהם היו תלויים להם מנגד...

והשל"ה בשער האותיות שם הביא בשם בעל ס' חרדים וז"ל, וצריך כל איש ישראל לחבב את ארץ ישראל ולבוא אליה מאפסי ארץ כבן אל חיק אמו, כי תחילת עוננו שקבע לנו בכיה לדורות יען מאסנו בה שנאמר 'וימאסו בארץ חמדה' (תהלים קב, כד)... ולכן בכל דור ודור עד ימינו אלה, השרידים היחידים אשר נגעה יראת ה' בלבבם משתדלים בכל יכלתם להפנות בכל קניניהם ועסקיהם ולבלות למצער שארית חלדם וטפחות ימיהם בארה"ק, וכל חכמינו זקנינו גאונינו וראשי עמנו בכל ארצות פזורנו מאשרים אותם ויתמכום ויסעדום בעצת נפש ובנדבת יד בכוח וחיל. והגאון החסיד ר' אליהו מווילנא זצוק"ל, אשר כל מנהגיו תורה, גם הוא השתדל לעלות לארה"ק אלא שלא עלתה בידו. סוף דבר כל הדברים האלה... כי ישיבת א"י... מצות תורה מפורשת כדעת הרמב"ן והרשב"ץ, או מצוה הבאה מכללא, או אף מצוה דרבנן, אך זה ברור כי היא מצוה רבה תקיפה ואלימתא שנשתלשלה באומתנו מדור דור, ובני ישראל קיימוה וקבלוה עליהם ועל זרעם להיות עושים אותה יחידי הסגולה אשר הסיפק והיכולת בידם, וכמו שנבאר עכ"ל.



כג. להלן דברי הגאון ר' יחיאל מיכל אפשטיין, מחבר ספר "ערוך השולחן", כפי שהביא אותם בספר "שדי חמד" (מערכת ל' כלל קמ"א, פסקא ל"ב, ד"ה ומצאתי אצלי וכו'), לענין פגם של אלו המעדיפים לרכוש אתרוגי חו"ל מאיי קורפ"ו, במקום לרכוש אתרוגי א"י, מהפרדסנים היהודים (שם):

"ומצאתי אצלי העתק מכתב ידי הגאון אבד"ק נאוורדאק מחבר ספרים היקרים 'ערוך השלחן' יצ"ו מיום ח' אייר תרנ"ו, אשר דבר בקדשו בענין זה. וז"ל: והנה בעיקר הענין אותם המבכרים פרי בן השנואה [חו"ל] על אתרוגי בן האהובה [א"י] קצר עטי אשר אתי לתאר שפלות נפשם ופחיתות דרכם ורוע לבבם. והסרת מסוה הבושה מעל פניהם הדומים לפני הדור בעקבא דמשיחא [הערת המעתיק: "פני הדור כפני הכלב", סוטה מט ע"ב], מה נאמר ומה נדבר! האלהים מצא את עונינו להיות ללעג ולקלס בפני עצמנו ובפני אחרים [הגוים]. מי ראה כזאת ומי שמע כאלה? והן אף אם גם לא היה שום חשש [מורכב] בפרי קורפ"ו, הנכון לאיש הישראלי לבלי לבכר פרי ארצנו הקדושה על פרי ארץ העמים? איה כבודו יתברך? איה כבוד התורה הקדושה, שבפסוקים רבים השתבחה בשבחה של ארץ ישראל? איה כבוד משה רבינו שהתחנן 'אעברה נא ואראה את הארץ הטובה'? ומה שונים דרכנו מדרכי רבותינו חכמי התלמוד שלהי כתבות דר' אבא מנשק כיפי דעכו, ר' חייא מגנדר בעפרה שנאמר 'כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו'. ואלו האנשים מגנדרים בעפרא דארץ אחרת ומנשקים פירותיהם, וישליכו [לבזוז] פריה וטובה של ארץ הקדושה ככלי אין חפץ בו" עכ"ל מחבר "ערוך השולחן".



כד. דברי הגאון מחבר "אור שמח", ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק. דברים דלהלן העתקנו מתוך הספר "ארץ ישראל בספרות התשובות", בעריכת הרב ישראל שציפנסקי (הו"ל מוסד הרב קוק, שנת תשל"ט, כרך ג' עמ' ס"ח ואילך, מה שכתב הרב הגאון באדר, תרנ"א)

"שאלתני יקירי... על התנועה החדשה אשר נתהווה בזמננו, והמכתב והמפעל יצאו כרוכים ליסוד מושבות וליטע כרמים בארץ צבי, והמתייחסים לזה בשם "חובבי ציון" יקראו, ובקשת לעמוד על השקפתי בזה.

הנה דע יקירי כי להראות גודל המצוה הזאת ומעלתה היא אך למותר, כי מי הוא האיש הישראלי אשר יסתפק בזה? הלא מיום קרוא ה' לצור מחצבתנו [אברהם אבינו, ע"פ ישעיה נא, א] הבטיח לו בארץ חמדה, ושלש מתנות נתנו לישראל; תורה וא"י ועוה"ב כולם כאחד (ברכות ה' א), וכל פרטי התורה מתאימים עם הבטחת הארץ וישובה, מצות רבות לא יוכלו להתקיים רק בארץ, ואף מצוות שהן חובות הגוף ואינן תלויות בארץ כתוב בהן 'כי יביאך', לאמור: עשה מצוה זו כדי שתכנס לארץ (קידושין לו ע"ב).

ואחרי שהכעיסו בחורב ועשו עגל מסכה, נעתר ה' והשיב חמתו מהשחית. [תוספת המאסף: לעומת זאת] ובמאסם בארץ, נשא ידו להפילם במדבר כו'. ובהוציאם דיבה ודברי נרגן על הארץ החמיר [תוספת המאסף: ה' בעונשם הרבה יותר] מאשר חטאו דברים עליו יתברך. וכן תורתנו המסורה מלאה בשבח הארץ. ושקלו רבותינו מעלת ספר יהושע במעלת התורה לפי שהוא ערכה של א"י (גדרים כב ע"ב). ור' יוחנן התפלא כי שמע כי איכא סבי בבבל (ברכות ח ע"א), 'למען ירבו ימיכם על האדמה' כתיב.

התבונן, איך שקל את מצות ישיבת א"י בזמן חורבנה עד כי חש פן יעלה בלבב אחד לאמר: הלא בחוץ לארץ אקיים מצוות יתירות, וזה יו"ט שני של גליות, ושתי חלות בסוריא. קרי ר' יוחנן על זה "וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים כל יחיו בהם" (מאמר ר' יוחנן בירושלמי עירובין פ"ג ה"ט), שיותר טוב להיות בארץ לשמור רק יום אחד.

ופרקים שלמים בתוספתא ובספרי דבי רב ובתלמודים שמפליגים בשבח הארץ, עד כי המלקט מהם מאמרים במעלות הארץ וישובה, הוא בעיני כמלקט אגלי טל מני ים. כלליות תורתנו והמסורה היא מקושרה במעלות הארץ.

וגם בביקורת על אנשים פרטיים הבדילו בין חכמי ארץ ישראל "מקל נועם". לחכמי בבל "מקל חובלים". כמו על רבי זירא ועל רב נחמן אמרו, "מה בין תקיפי דא"י לחסידי דבבל" (חולין קכב ע"א). והנה גם בתכונות רעות אצל אנשי בליעל הבדילו בין ארץ ישראל לשאר ארצות, "ונתן ה' לך שם לב רגז" בבבל כתיב (נדרים כב ע"א), ומה בין גנבי בבל ללסטים דא"י (ע"ז דף כו ע"א). וחכמי בבל אמרו "חד מינן דסליק כו' כתרי מינייהו" (כתובות עה ע"א).

לכן לעורר רבים למצות ישיבת ארץ ישראל היא אצלי משנה שאינה צריכה, כי היהדות היא מעטה תהלה להארץ, ותזכיר להישראלי ג' פעמים בכל יום בהתפללו דרך ארצם. כל 'ברכת המזון' יברך ויודה על הארץ הטובה. אמנם בכל זה, אם כי מצות ישיבת ארץ ישראל היא שקולה ככל המצוות, מצות תלמוד תורה שקולה כנגד כולם, ויוצא אדם מא"י לחו"ל ללמוד תורה, ובפרט לימוד התורה בארץ ישראל אשר אין תורה כתורת ארץ ישראל, וחד מינן כי סליק להתם עדיף כארבעה מינן (עיין כתובות עה ע"א), ואין ממנין זקנים בחו"ל ואפילו אם הסומכים בארץ והנסמכים בחו"ל אם לא שיהיו ע"מ שיחזרו לארץ (ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג). ולדעת הרמב"ם (ספר המצוות, מ"ע קנ"ג) חשבון המועדים וקיומם תלוי בהסכמת חכמי ארץ ישראל, ובוה נתקיים 'אשר תקראו אתם'. "ואמר הקב"ה חביבה עלי כת קטנה שבא"י יותר מסנהדרי גדולה בחו"ל" (ירושלמי נדרים פ"ג ה"ג). והארץ אשר אלקים דורש אותה (עיין דברים יא, יב) לא נדרשת אלא בשכר דרישה שנאמר; 'ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו' (תהלים קה, מד-מה). הלא מובן שגדלה מעלת העוסק בתורה בארץ ישראל. והמחזיקים הלומדים בירושלים עיר קדשנו, מלבד שהמה חובבי ציון עוד יקראו אוהבי שערי ציון, 'שערים המצויינים בהלכה' (ברכות ח ע"א ע"פ תהלים פז, ב).

[וממשיך:] אולם את זה ישפוטו בצדק כי היושבים על התורה מעטים, לא כן לנטוע כרמים ולייסד מושבות, בזה יקחו חלק כל קהל עדת ה', ונטיעתם ישגשו ויפרחו נטעי נאמנים... אכן לנגוע בהספקת החכמים (תוספת: כלומר לצמצם בהעברת תמיכה כספית לישיבות) אשר שמים לילות כימים, ועל קופת רמב"ן על כל פרוטה ופרוטה מתני רבנן מאה פרקי, הוא עון פלילי וגדול מנשוא. הנה כל אחת ובפני עצמה היא פעולה קדושה לה, ואשה לא תצור רעותה. אם יישוב ארץ ישראל קודש הוא לה, לימוד התורה והספקת החכמים בארץ הוא קודש קדשים... עכ"ל שם.

ויש שוב מכתב אחר ממחבר "אור שמח" שפורסם בעתון "התור" (תרפ"ב, גליון ג') ושם ציין הגאון שכמעט אין לך פרשה בתורה שלא קשורה לענין של ארץ ישראל. הבאנו העתק המכתב בתחילת ספר "דרישת ציון".



כה. נביא דברי המשגיח הגדול ר' ירוחם ממיר: "סוד ענין א"י וקדושתה, וכי הבורא ית' נקרא אלוהי הארץ, ונמצא כי היא התכלית. א"י היא עיקר כל הבריאה, היא תכלית כל התורה" ("דעת תורה", בראשית, דף ג').

"א"י היא אחת מן המתנות הטובות, כתורה וכעוה"ב (ברכות ה.). כבישת הארץ ושיבתה בה היא מ"ע. א"י אלינו היא מעיקרי התורה, היא יסוד כל התורה כולה (עייין כתובות קי:)... יסוד הארץ הוא שישתלם [יהודי] על ידה בתכלית השלמות. ולא לילך לארץ הנה הוא חלילה כאינו ישראל, כמי שיאמר 'ישראל אנכי אולם ללא תורה וללא עוה"ב'. ודאי הוא חסר מכל! וכסוד התורה כן סוד א"י, אינה מתחזקת [לקנות אותה בקנין חזקה] אלא ביסורין, אינה מתחזקת אלא במסירת נפש, אינה מתקיימת אלא כשממיתין [עצמם] עליה [כמו על התורה]. וכשאין ממיתין עליה הנה זה חטא וחסרון כלפי עצם הארץ. הנה זה טענה בעיקר הארץ ומתנתה, כשאמרו ישראל: 'למה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב נשינו וטפינו יהיו לבז' (במדבר יד, ג) גילה לנו התורה כי פחדתם זו באה מן 'וימאסו בארץ חמדה'. החומד הארץ אין פחד נגד עיניו, כי מסוד הארץ היא מסירת נפש ממש, גם ליהרג עליה. יהושע וכלב לא פחדו כלל, כלום לא עמד לפניהם, האמינו וגם בטחו, כי ארץ חמדה היא. חמדו את הארץ ואיך יפחדו? ...

ואמנם המאסה בארץ הנה זה חטא ממש, חטא מסוד יצה"ר ככל החטאים. וכן אהבתה [היא] מצוה ככל מצות התורה... גם המעט מן זה החטא יהיה פחות [כמה] שיהיה, די ומספיק להיות אובדים את הארץ. מתנתה אינה ניתנת אלא ביסורין (ברכות ה.). סוד הארץ. א"י אלינו אינה ענין של לאומיות ח"ו (אלא כי) קוב"ה אורייתא וישראל חד הוא, ואחדות זו לא נשלמת כי אם עם הארץ ובארץ" ("דעת תורה", במדבר, עמ' קכד-קכה).



כו. דברי התעוררות דלהלן כתב הגאון הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי (מחבר של "עיר הקדש והמקדש", ושל "גשר החיים", "ספר השמיטה" ועוד) בספרו "ספר ארץ ישראל" (שנת תשט"ו, הוצ' לוי אפשטיין, ירושלים. בח"א סוף סי' כ"ז ס"ק ח-ט) כתב כדלהלן:

"ומעולם לא הזניח עם ישראל את א"י שלא יהא בו צבור ישראל, וכאשר העיד הרמב"ם (בספר המצוות, מ"ע קנ"ג) שאלולא ח"ו היה נעדר כל צבור ישראלי מא"י, לא היה מועיל חשבוננו לקביעות המועדות. ובמסירות נפש ממש עלו העולים הראשונים לא"י להתישב

באחת מארבע העירות "צפת טבריא ירושלים וחברון". נסעו על ספינות שייט ששטו על יד החופים, והנסיעה ארכה ע"פ רוב קרוב לשנה, ונסעו מעיר לעיר אשר על שפת הים, ובכל עיר היו צריכים לחכות על ספינת שייט אחרת הנוסעת לכיוון א"י. ומיפו לירושלים היו נוסעים על חמורים, סוסים וגמלים, במשך יום ולילה, ופחד משודדים. גם רשיון הכנסייה לא"י לא היה קל, וסבל היושבים בה היה קשה עד מאד (ראה למשל בהקדמה ל"פאת השולחן" מגאון ישראל, ר' ישראל משקלוב, ובספרם רבים אחרים).

ובכמה מסירות נפש הקימו שבעה בני ישיבה את שכונת "נחלת שבעה" במערכה של ירושלים, במקום חיתו טרף ושודדים שורצים; ואחריה הקמת שכונת "מאה שערים" בצפון, ושכונת "בית יעקב" ו"משכנות" ו"אבן ישראל" במערב, ואחריהן העוז והגבורה להקמת מושבה הראשונה "פתח תקוה" במדבר ציה ושממה, שם שרצו חיתו טרף וליסטים לרוב. ובכל הארץ לא היה שום כביש כי אם גאיות ועמקים מלאים סלעים וצוקים, והמתישבים סבלו גם מחוסר מצרכים חיוניים וגם מחוסר מים ומחוסר דלק למאור, ועל כולם מרדיפות והתנפלויות מאדוני הארץ. ועם כל זה היו שמחים בחלקם שזכו לישוב וליישוב את הארץ, אשר גם היא, הארץ, שמרה אמונים לבני ישראל ובכל הזמן הארוך שישבו בתוכה עמים אחרים לא הסירה הארץ את בגדי אלמנותה והיתה עטופה בשממון. [הערת המאסף: עיין דברי רש"י על ויקרא כו, לב; ורמב"ן על לב, טז].

ומה היום? מה קלה הנסיעה לא"י; מאמריקא אליה באוירון 36 שעה [הערת המאסף: בזמננו רק 14 שעות]. ובספינה עם כל נוחיות של מטיילים; כשבועיים. מיפו לירושלים במכונית; שעה אחת. כל הדרכים סלולים כבישים, לא חסר מים ושאר צרכי מזון חיוניים, חשמל לדלק. אדוני הארץ: ממשלת ישראל. שערי הארץ פתוחים לרווחה, אין זכר לקבלת "פתקה האדומה" וללא מתנת שוחד ל"קיימקיימים" [סוכנים ופקידים].

ומה חסר כיום? אותה התשוקה העזה אשר יקדה בלבות שלומי אמוני ישראל הקודמים שבחו"ל. אילו היתה הנסיעה והכניסה לא"י כל כך קלה לפני מאה שנה, או אילו היו כל שלומי אמוני ישראל שבתקופה זו מתאווים באותה משיכה נפשית לעיר וארץ קדשנו, כי עתה היתה א"י מיושבת רובה ככולה שומרי תורה ומצוה, ועל כסאות הכנסת במדינת ישראל היו יושבים רובם ככולם עברים מקוריים היודעים ומרגישים מה זו א"י לישראל, ובאיזה קשרים קשורים זו לזה, והיתה לא"י צורה אחרת לגמרי. חוקי הכנסת היו מבוססים על תורת ישראל, ולא היתה כלל עולה על הדעת שיש בישראל שאלת שמירת שבת, ובעיה לגידול חזירים, ולא שאלת גיוס בנות ולא היתרים לנתוחי מתים, ומכ"ש שלא היה למסיון חופש גמור להעביר בני ישראל אל השמד. לא פריקת עול, לא חילולי ערכי ישראל, לא מלחמת חול על הקודש, ולא נוער המתחנך על הפקרות בזלזול חיי האדם. כל זה היה עושה, אילו היתה המשיכה הנפשית לשומרי אמונת ישראל שבחו"ל, הם היו יכולים להציל את דת ישראל ואת קדושת הארץ ממחלליה ולוחמיה. הן אמנם עוד היום רובם ככולם קשורים בנימים הרבה לארץ קדשנו, אליה פונים בכל התפילות, ומתפללים עליה שלש פעמים ביום בתפילות ובברכת המזון, ומעלים את זכרונה על ראש שמחתם. ביחוד עוד היום הם תומכים בישוב הארצישראלית לא פחות משתמכו לפנים. אבל הם עצמם חובכים עדיין את הישוב הגלותי, ומהם שדומה

עליהם ששם ביתם גם לעתיד... על כל שומרי תורה ומצוה, ביחוד על כל רבנינו לקבל לקח [לימוד] מהעליות הקדומות שעלו לא"י במסירות נפש והיו תאבים להסתופף בחצרות ה', ולחלץ את קדושת הארץ ממחלליה. 'וברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישרים אתו' (משלי טז, ז), וישראל ישב לבטח מאויביו החיצוניים, והיה עם ישראל בא"י מבהיק שוב בזוהרו כבשנות קדם, והיינו מתקרבים יום יום אל גאולתנו השלמה ואל היעוד המקווה" עכ"ל.



כז. הגאון ר' יחזקאל אברמסקי (מחבר "חזון יחזקאל" על התוספתא) חיבר ספר בשם "ארץ ישראל", "נחלת עם ישראל" (מהד' ראשונה, לונדון, שנת תש"ה). הוא מרחיב בספר על חיבובה של הארץ, וזכות ישראל על בעלותה.

"ביום ברוא הקב"ה את עולמו, הטביע מראש מקדם ארץ מוכשרת בשביל הגוי [ישראל] העתיד להיות נושא הדת האלוהית וכו'. ואותה האומה תטביע אח"כ את חותם רעיוניה ומושגיה הרוחניים על כל עמי תבל. ארץ אשר ביופי הדרה ותוקף תפארתה, בשקיפת אוריה, בשיא הרריה, בתכלת השמים הרקועים עליה, ובהדרת קודש המרחף על השחקים הבהירים, תעורר בקרב יושב הארץ רגשי יה, ונפשו תתפרץ מחביון כלאה [כלא שלה], תשכח תבל וכל היקום, תשכח כל תלאה ופגעי החיים, ובין כוכבים [כלומר מושגים רוחניים] תשים קינה. מנקודת ההשקפה של השגה נכונה זו נמנו וגמרו: 'שקולה ישיבת ארץ ישראל כנגד כל המצוות' (ספרי, ראה, פ'). יען שסגולותיה הם גורמים חשובים בהכשרת הנפש ותכונת האומה ע"י מעשי המצוות. 'חיי נשמות אור ארצה' (דברי ר' יהודה הלוי, בשירו 'ציון הלא תשאל לשלום אסירך') 'אורא דארץ ישראל מחכים' (ב"ב קנח ע"ב) וכו'.

[וממשיך הרב:] "בתת ה' לבני ישראל את תורתו, ובמחשבה תחילה הקפיד הקב"ה על ריכוז מצוותיה בארץ האבות, הלא באותה שעה נתן להם גם שטר על [בעלות] הארץ וכו' וכו'. מני אז עם ישראל, תורת ישראל, וארץ ישראל התלכדו [יחד] וחוט משולש זה לא ינתק עד עולם. וכל כלי יוצר לא יצליח להפריד בין הדבקים פרוד רוחני וכו' ושלושתם חד נינהו ככל הזמנים ובכל המקומות. אפילו בגלותם, דבוקים הם בני ישראל בענין האלוהי במרכז רוחניותם בארץ ישראל, ובאהבה הם מקבלים את היסורים המתרגשים ובאים לרגלי תחלתם זאת" עכ"ל ("ארץ ישראל", עמ' 39-40).



אחרית דבר

"חביבה עלי א"י שקדשתי אותה מכל הארצות שבעולם" (תנחומא, בהר, א')
"חביבה א"י שבחר בה הקב"ה. אתה מוצא כשברא העולם, חילק הארצות לשרי האומות, ובחר בא"י. אמר הקב"ה: יבואו ישראל שבאו לחלקי, וינחלו את הארץ שבאה לחלקי" (תנחומא, ראה, ח').

תם ולא נשלם

ברוך הנותן לעיף כח

ולאין אונים עצמה ירבה

פרק א

שלשת השבועות (כתובות קיא ע"א) "שלא יעלו בחומה"

רמב"ם מאריך בענין מצוות יישוב א"י (הל' מלכים פרק ה, הלכות ט-יב) ומרבה בשבחה בהבאת הרבה דברי אגדה. זהו יחודי, כי בשאר ספר "משנה תורה" אין דרכו להאריך בדברי מדרש אלא אם כן בסוף כל אחד מן י"ד חלקי הספר. אבל כאן הרי לא סיים שום ספר, ובכל זאת מאריך?

וצ"ע משום מה אין הרמב"ם מביא את האיסור "שלא יעלו ישראל בחומה" (כתובות קיא ע"א)? ואין לסבור שזו רק אגדה ואין מקום להכריע בה, כי הרי יש לה השלכה למעשה, והיה צריך הרמב"ם לפסוק אם לאסור או להתיר?

הובאו שם בסוגיא שש שבועות. [א] שלא יעלו בחומה. [ב] שלא ימרדו ישראל באומות [ג] שהאומות לא ישתעבדו בישראל יותר מדאי [ד] שלא יגלו ישראל את הקץ [ה] שלא ירחקו את הקץ [ו] שלא יגלו הסוד לאומות.

פרט לראשון (שלא יעלו בחומה) הרמב"ם הביא כמעט לכולם. [ב] "שלא ימרדו באומות" הרי זה מ"דינא דמלכותא דינא", וכמפורש בהל' מלכים פ"ד ה"א [וע"ע הל' גולה ואבירה, פ"ה]. [ג] ואמנם שהאומות לא ישתעבדו בישראל יותר מדאי, לא הוזכר בספרו כי זה מובן ממילא, ע"פ דבריו ב"שמונה פרקים" (פרק ח', בענין עונש המצריים). וחז"ל רק חידשו כאן שהעוברים על השבועה ייענשו "כבשר צבאות ואיילות". [ד] האיסור "לא לגלות את הקץ", הרי זה מפורש בהל' מלכים (פי"ב ה"ב) שאין לחשב את הקיצים. [ה] "שלא ירחקו את הקץ", הרמב"ם פירש כמו פירוש ראשון ברש"י (כתובות קיא ע"א) הכותב: "בעוונם". ולכן אינו צריך לפרש בספר "משנה תורה". והגמרא הזכירה זאת כדי להציב העונש של "כבשר צבאות ואיילות". [ו] האיסור לגלות את הסוד, הרי הרמב"ם כבר הזכיר זאת בהל' קידוש החודש (פי"א ה"ד). ובכן נשאר קשה מדוע הרמב"ם לא הזכיר את האיסור הראשון של "לא יעלו בחומה"?¹

אלא שיש סוגיא אחרת בנושא זה, ושם לימדו חז"ל בדיוק להיפך: "ריש לקיש הוי סחי בירדנא. אתא רבה בר בר חנה יהב ליה ידא. א"ל אלהא סנינא לכו, דכתיב 'אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף' וכו' אם עשיתם עצמכם כחומה וכו' נמשלתם ככסף"² [ומבאר בהמשך

1 מפרש רש"י בכתובות קיא ע"א: "ביחד ביד חזקה"; והמהרש"א ביומא ט' ע"ב מפרש: "דהיינו שהייתם עולים כולכם"

2 ריש לקיש היה מתרחץ בירדן. בא רבה בר בר חנה והושיט לו יד (לעזור לו לעלות לשפת הירדן). אמר לו ריש לקיש: [בשבועה] אני שונא אתכם (הבבלים). דכתיב 'אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף'. אם הייתם עולים [לא"י] כחומה, אז הייתם דומים לכסף וכו'

הסוגיא שמפני חוסר עלייתם ארצה הפסידו דרגת רוח הקודש, ונשארו רק בשימוש של בת קול] (יומא ט ע"ב). הרי שבמסכת ביומא לימדו חז"ל את ההיפך מאשר במסכת כתובות. כלומר יש גם טענה ותביעה נגד בני ישראל, מפני מה לא עלו בחומה!?

פרק ב

דעת ר' יוחנן היא כמו ריש לקיש, שהיו חייבים ישראל לעלות לא"י בחומה

גם ר' יוחנן (מרא דכולא תלמודא) סבור כמו ריש לקיש, ויש על כך שלש ראיות. [א] כך היא לשון מדרש שהש"ר³ "אילו ישראל העלו חומה מבבל, לא חרב בית המקדש בההיא שעתא פעם שנית". וממשיך שם המדרש להודיע שר' זעירא [הרי הוא ר' זירא, של הבבלי, בכתובות קיא ע"א] אחרי שעלה לא"י, ביזה אותו קצב אחד: "אזל לון מן הכא בבלייא די חרבון אבהתיה ביהמ"ק!"⁴ התפלא ר' זירא, מהו ההבדל בין אבותיו לאבותיו של הקצב? כשנכנס לבית המדרש, שמע את ר' שילא⁵ הדורש דברים כדברי אותו קצב. אמר ר' זירא: "יפה לימדני עם הארץ". [מכאן שלבסוף חזר בו ר' זירא ממה שחשב בהיותו בבבל, בענין שלשת השבועות]. הרי ר' שילא אומר ממה ששמע מר' יוחנן רבו. והרי ראייה הראשונה.

וממשיך במדרש רבה: "ריש לקיש כד הוה חמי להון [לבבליים] מצמתין [מתקבצים יחד] בשוקא, הוה אמר להון: בדרו גרמיכון [תתפזרו!]. א"ל בעלייתכם לא נעשיתם חומה, וכאן באתם לעשות חומה? ר' יוחנן כד הוה חמי להון [לבבליים] הוה מקנתר להון. אמר: מה נביא מקנתר להון שנאמר 'מאסון אלוהי כי לא שמעו לו, ויהיו נודדים בגוים' (הושע ט, יז) ואנא לית אנא מקנתר להון?" עכ"ל.⁶ הרי מכאן ראייה שניה כי ר' יוחנן סבור שהיתה עליהם חובה לעלות לא"י בחומה.

ראיה שלישית יש להביא לכך מהסוגיא ביומא.⁷ כאשר ריש לקיש סיפר לר' יוחנן רבו מה שאמר לרבה בר בר חנא "אלהא סנינא לכו" [והוא אותה משמעות של "מאסון אלוהי" המוזכר במדרש הנ"ל, מהפסוק בהושע], ענה לו ר' יוחנן "לאו היינו טעמא, דאי נמי סליקו

3 פרשה ח, פסוק "אם חומה היא"

4 תלך מכאן, בבלי, אשר אבותיך החריכו לבית המקדש!

5 תלמידו של ר' יוחנן. עיין "תולדות תנאים ואמוראים", של ר"א היימן, עמ' 1113. כי שאר "ר' שילא" היו או תנאים, או שהיו בבבל

6 ריש לקיש כאשר ראה קבוצת בבליים מתקבצים יחד בשוק, היה אומר להם: תתפזרו! הרי בעלייתכם לא"י לא נעשיתם חומה, ועכשיו נעשיתם חומה? ר' יוחנן היה מקנתר לבבליים שנאמר "מאסם אלוהי וכו'. [ואם אלוהים מקנתר להם] היאך אני לא אקנתר להם? ולפרש כיצד ר' יוחנן הבין את הפסוק נאמר, שהסיפא דקרא מלמדנו שהם בחרו להיות מפוזרים בין הגוים, כמפורש בפסחים קיח ע"ב: "מי גרם לישראל שיתפזרו בין אוה"ע? קריבות שהיו חפצין בהן". ולדעת ר' יוחנן, הנביא כבר התריע על כך בימי קדם. ולכן "מאסם אלוהי" ומנוקד "ויהיו" בשבא תחת ו' ראשונה, שזהו הייעוד שבחרו להם.]

7 דף ט' סוף ע"ב

כולהו בימי עזרא לא הויא שריא שכינה במקדש שני⁸ [ומביא הוכחה לכך מהפסוק]. וממה שלא סגנן את דבריו "ולא היא" אלא שינה בלשונו לומר "לאו היינו טעמא", משמע שבאמת הבבליים אכן נמאסו, אבל לא מפני חסרון השראת שכינה, אלא מפני טעם אחר, מפני שבחרו להיות "נודדים בגוים". ובאמת גם ר' יוחנן מסכים לעצם ההאשמה שחטאו במה שלא עלו בחומה.

הרי בררנו כי ר' יוחנן סבור כמו ריש לקיש שהיתה על היהודים בכבל חובה לעלות לא"י בחומה. ומה שר' זירא כביכול הסכים לר' יהודה שיש איסור, הרי בבואו לא"י חזר בו מזה.

פרק ג

מי עדיף לענין הכרעת ההלכה, ר' יוחנן וריש לקיש או ר' יוסי בן חנינא?

בעל המאמר לענין ג' שבועות במסכת כתובות (קיא.) הוא ר' יוסי בן חנינא. במחלוקת בין ר' יוחנן לבין ר' יוסי בן חנינא, קובע הרא"ש (לבבא קמא פ"ד פסקא ד') שיש לפסוק כר' יוחנן, כי הוא רבו.⁹ ואין מקום לומר כאן כי "הלכה כבתראי", כי קבעו התוספות¹⁰ שזה נאמר רק מאז אביי ורבא ואילך. מכל הטעמים הללו מובן מדוע רמב"ם פסק כר' יוחנן וריש לקיש (במסכת יומא) ולא כר' יוסי בן חנינא (בכתובות) ולכן איננו פוסק שיש איסור "עלייה בחומה".

פרק ד

מה בין ר' יוסי לבין ריש לקיש בפרשנותם לפסוקים של שיר השירים

ביארנו עד כה הפסיקה של הרמב"ם. אבל נעיין לגופו של דבר, מה היא נקודת המחלוקת בין ר' יוסי וריש לקיש? היה אפשר לומר כי כיון שהפסוק העיקרי של הדיון, "השבעת אתכם", הוא בשיר השירים (ח, ד). אבל ההמשך המצוטט "אם חומה היא" הוא רחוק ממנו (רק בפסוק ט'). ריש לקיש סבור שאין היקש או קשר ביניהם. וכל שכן שיש גם כן שתי הפסקות ביניהם של "פרשיות פתוחות".

8 לא מפני טעם זה הם שנואים. כי אפילו אילו עלו בחומה, עדיין שכינה לא היתה שורה במקדש שני

9 עיין פירוט הדברים ב"תולדות תנאים ואמוראים", לר"א היימן, עמ' 724, טור שמאלי. ושם ג"כ מבואר כי ר' יוחנן האריך ימים, ואחרי פטירתו, אותם תלמידים שלמדו אצלו לעת זקנותו, ישבו כתלמידים לפני תלמידי ר' יוחנן שלמדו אצלו בצעירותו. ולפי"ז ודאי כי ריש לקיש עדיף מן ר' יוסי בן חנינא, כי ריש לקיש הוא מהראשונים. ונוסף על כך הר"א היימן עוד מביא שם (בד"ה ולא לבד) שר' יוסי בא לשאול וללמוד דברי תורה אצל ריש לקיש

עוד יש להציע בסיס המחלוקת כך: שם בסוגיא (כתובות קי ע"ב) מחולקים רב יהודה ור' זירא אם אין איסור לעלות לא"י, מפני הפסוק "בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם נאום ה' והעליתים והשיבותים אל המקום הזה" (ירמיה כז, כב). ר' זירא סבור "ההוא בכלי שרת כתיב". ולכאורה פשט הכתוב מדובר רק על כלי שרת, ולא עם בני ישראל עצמם? אלא צ"ל שרב יהודה דייק כפל הלשון "ושמה יהיו", ומלים אלו באו לרבות גם בני ישראל, כי הפסוק מובן גם ללא תוספת מלים אלו. אבל ר' זירא סבור כי מהמלים "בבלה יובאו" לא היינו יודעים שאין להעלותם עד עת פקידה, ולכן אין כאן ייתור מלים.

פרק ה

מניין לשייך דברי ירמיה גם לתקופת בית שני, ולאסור העלייה מבבל?

הקשו התוספות (תחילת קיא ע"א) "אע"ג דהאי קרא בגלות ראשון כתיב? י"ל דבגלות שני נמי קפיד קרא" עכ"ל. סתמו ולא פירשו, הא כיצד נמשיך דבר שלא מפורש בקרא, לשייכו אף לאחרי ביאת עזרא? ונ"ל כי שו"ת אבני נזר¹¹ ענה על כך וזו לשונו: "דרב יהודה כרבנן סבירא ליה דקדושה שניה פסקה ג"כ כמו קדושה שמימי [מן ימי] יהושע ודלא כר' יוסי [דעת רבנן, מדוע חובת תרומות בזמן הזה היא רק מדרבנן, נדה מו ע"ב עיי"ש רש"י], וא"כ ליכא עשה [לעלות לא"י]. ולדידן דקיי"ל כר' יוסי [שקדושה שניה לא פסקה] איכא עשה [לעלות לא"י] עכ"ל.

ובכן, התוספות שייכו הדבר למחלוקת מפורסמת זו אם קדושה שניה פסקה או לא,¹² ובוזה גופא המחלוקת בין ר' יוחנן וריש לקיש נגד ר' יוסי בן חנינא, כיצד לפרש איסור "בחומה", אם זה נאמר רק עד לשיבת ציון בימי עזרא או אף אחרת חורבן שני כי גם אז פסקה הקדושה.

פרק ו

כיצד לבאר את הפסוקים בירמיה (כז, כב) לפי רב יהודה או לפי ר' זירא

יש להקשות. כתוב "עד יום פקדי אותם". והרי כבר היתה "פקידה" בימי כורש? אלא הבה ונעניין בפרשה. יש שם ארבעה פסוקים (יט-כב) "כי כה אמר ה' צבאות אל [במובן של "על"] העמודים ועל הים וכו'. אשר לא לקחם נבוכדנאצר וכו'. כי כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל על הכלים הנותרים וכו'. בבלה יובאו ושמה יהיו וכו'".

והנה [א] נכפלה כאן פתיחת הדברים "כי כה אמר ה'". [ב] על ההכרזה הראשונה לא

11 על יו"ד, סוף תשובה תנ"ו

12 עיין אנצקלופדיה תלמודית, מהד' שנת תשט"ז, כרך ב', ערך א"י, פרק "קדושה שניה", ס"ק 125

סיים הנביא מה יהיה עם אותם העמודים ועל הים ועל המכוונות? אלא צריך לומר שפסקא שניה היא ההמשך של הפסקא הראשונה, ורק צריך ביאור מדוע הכפיל את המאמר הפותח לכל פסקא: "כי כה אמר ה'".

המלבי"ם מדייק ומבחין בפירושו לירמיה כי בפסוק י"ט מוזכרים "העמודים, והים (ים של שלמה) והמכוונות" (הבסיסים לעשר הכיורות) ואלו הם כלי נחשת שנלקחו לבבל בימי יכניה המלך. אבל בפסוק כ"א מדובר על יתר הכלים (כלי זהב) שנלקחו בימי צדקיה המלך. אמנם הכל הלך בשבי לבבל [לקיים האיום הנורא של "ולקחו כלי תפארתך" - יחזקאל טז, לט], כמבואר בסוף ירמיה (נב, כ-כג) ובמלכים ב' (כה, יג). אבל רק אותם כלי הזהב בלבד הם שחזרו לישראל (עזרא א, ז-יא) ולא כלי הנחשת. ובכן לפי דבריו של המלבי"ם טרם נתקיימה הפקידה המיועדת לנו!

על ידי דבריו המאירים נוכל להבין צדדי הויכוח בין רב יהודה ור' זירא. רב יהודה שגם בימי בית שני לא נתמלא התנאי של "עד יום פקדי אותם". ובאמת לפי דעת רב יהודה, כל ארבעת הפסוקים (ט-כב) הם חטיבה אחת (וכ"כ פי' "מצודות", וכן פי' "דעת מקרא"). ואותה הכותרת החוזרת פעמיים, בפסוקים יט, כא, "כי כה אמר ה' צבאות" הוכפלה מפני ההפסקה של אותם משפטי הלוואי (פסוק כ, עיי"ש בפנים) שהאריכו בינתיים, אבל הכל הוא ענין אחד בלבד. אבל לעומתו ר' זירא טוען שהרי יש פרשה פתוחה ביניהם, המפסיק בין הענינים. ולכן אותה ההבטחה של "עד יום פקדי אותם" מוסבת אך ורק על כלי הזהב בלבד, ולא על כלי הנחושת (של פסוק יט) ואלו הרי כבר שבו לא". ודברי ירמיה כבר נתקיימו ומותר לנו כבר לעלות לא". ויותר מזה יש לומר, כי לכן פסוק כ"א חזר והכפיל "על הכלים הנותרים בית ה'" מה שכבר נאמר מקודם [שלכאורה הכפלה זו היא מיותרת] כדי להדגיש שרק עליהם בלבד נאמר "עד יום פקדי".¹³

פרק ז

פירוש חדש של השבועה לענין עלייה בחומה¹⁴

ודאי כי ר' יוחנן וגם ריש לקיש סבורים שדין "חומה" הוא אחת מהשבועות, אלא זה להיפך מפירושו של ר' יוסי. יש שבועה ואיום להפקיר את בשרם כצבאות ואיילות ח"ו אם יסרבו ישראל מלעלות לארץ ישראל בחומה!

13 הערה צדדית. ויש לתמוה על דעת רב יהודה. והרי פסוק מפורש הוא "כי לפי מלאות לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם והקימותי את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה" (ירמיה כט, י). והבטחה שהיא לטובה אין ה' חוזר בו. והא כיצד ידרוש רב יהודה שיישארו בבבל "עד יום פקדי אותם" מעל ומעבר לשבעים שנה, שהוא זמן שכביכול טרם הגיע? והרי מאז עזרא כבר הגיע! אלא תשובת דבר זה היא בסוגיא במגילה (יא-יב) אשר פקידה היא היתה רק "פקידה בעלמא", כדברי רש"י ומהרש"א שם שחזרו לא"י רק מקצתם מעם ישראל. ובכן לא לפקידה זו התכוון המקרא של ירמיה סוף פרק כ"ז

14 נעיין בהבנת המלה "בחומה". מוזכר לעיל כי רש"י (שם בכתובות קיא) פירש "יחד ביד חזקה". וקרוב

בלי כל המשא ומתן הנ"ל, כך הציע הגאון ר' מרדכי עטייה זצ"ל, בחוברתו "סוד השבועה"¹⁵ המקשה (בין היתר) כלום כל הדורות של אבות אבותינו (כולל דור השואה) שסבלו מרורות כה איומות ע"י הגויים, וניתן בשרם כצבאות ואיילות. כלום בדור מן הדורות היתה בהם ההתעוררות לעלות לארץ ישראל בחומה?! אלא להיפך, הוא סבור כי דברי ר' אלעזר בקללתו אמורים לדור שאיננו עולה בחומה, וכדעת ר' יוחנן וריש לקיש!

אבל דבריו צריכים תבלין ולכן נוסיף בעז"ה על דבריו. כי יש להקשות, הרי דברי ר' אלעזר נמסרו בגמרא דוקא אחרי דברי השוללים את העלייה בחומה (בכתובות קיא ולא ביומא דף ט')?! אלא יש לדעת כי כל סתם "ר' אלעזר" המוזכר בגמרא בין האמוראים, הכוונה לר"א בן פדת.¹⁶ ומפורש במסכת יבמות¹⁷ "אף ר' אלעזר תלמידך יושב ודורש, והכל יודעין כי שלך היא". כלומר הוא היה תלמיד מובהק של ר' יוחנן, ולכן כל מאמריו שנאמרו "סתם" הם ודאי ע"פ תורת ר' יוחנן. ודעתו של ר' יוחנן בענין "עלייה בחומה" כבר ראינו לעיל (פרק ב', ע"פ שלש הוכחות). ולכן כיצד יגיד הפוך מר' יוחנן רבו?

אבל עדיין קשה, אז למה לו להגמרא להביא מאמר זה דוקא בכתובות (דף קיא) ולא ביומא (דף ט')? ונ"ל כי לפי מהר"ל ("נצח ישראל", פרק כד) שנביא להלן, כל ששת השבועות הם מקשה אחת, ודברי ר' אלעזר הובאו כאן מחמת חמש מהשבועות האחרות הנ"ל. קללת ר' אלעזר מוסבת על כלל ששת השבועות [לכן הוא משתמש בביטוי הכוללני "השבועה".

לזה (על ההתקבצות יחד, המעניקה חוזק וחוסן למתקבצים יחד) כתב מהרש"א (יומא ט' ע"ב). ומה המקור במקרא לפירוש זה? עיין יואל (ב, ז) בענין התקפת הארבה יכול הארץ: "כגיבורים ירוצו, כאנשי מלחמה יעלו חומה". ומה פירוש "חומה" שם? ידוע שהרומאים נלחמו במערכה כאשר הציבו חיילים כמלבן של חיילים רבים (עשרים בשורה אחת) המוצמדים כתף סמוך לכתף, ואחריהם שורה של חיילים, וגם אחריהם שורה של חיילים. ולא היה שייך לשום חייל מאויביהם לפרוץ קבוצה הדוקה ומצומדת זו. ריבוי האנשים היו כחומה (שהיא מיבנה של אבנים, מצומדות יחד, לחטיבה אחת) וזהו "חומה". ולכן המשיך בפסוק "ואיש בדרכיו ילכון", כלומר התאמנו לכך פעמים רבות שכל חייל צעד ביושר עד שלא יפריע להליכת החייל הסמוך לו. ובכך היו כ"חומה". ואם ככה פירוש הדבר, שמא ראוי לגרוס בגמרא "לא יעלו חומה" (אות כ') ולא באות ב' ("בחומה"). ואמנם כן העיר ר"י עמדין בגליונו לגמרא, וכן הגרי"ב ("מסורת הש"ס") וכן הוא באוסף כת"י בתלמוד ארץ-ישראל השלם.

וסמך לזה יש בגמרא (בבא בתרא ח' ע"א) ריש לקיש סבר לה כדרשתו של רבא: "אני חומה" זו כנסת ישראל. ומפרש שם רש"י: "כולם שוים לענין [צ"ל כענין] חומה". כלומר ההתקבצות יחד בצורה מגובשת.

וזה מובן הפסוק בהושע (ב, ב) "ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו, ושמו להם ראש אחד, ועלו מן הארץ". ומפרש המלבי"ם: "המפורזים בין בני יהודה וכו' וכן בני ישראל הם עשרת השבטים וכו' כולם יתקבצו ממקומות פיזוריהם ויהיו יחדו לעם אחד, וגם ישימו להם ראש אחד שהוא משיח בן יוסף, ועלו מן הארץ, יעלו מכלל כדור הארץ שהם נפוצים בו [ללכת] לארץ ישראל" ודבריו מבוססים על פי רד"ק. כלומר שיתקבצו יחד עוד בהיותם בחו"ל, וזהו "כחומה" הנ"ל. ובכן, כל מספר ריכוז עולים לא"י, שאין בו מאות אלפים או רבבות המאורגנים במחנה הנוסעים יחד, אין כאן עבירה על האיסור הנ"ל.

15 (ירושלים, תשכ"ה) עמ' 15 ואילך

16 רש"י, שבת יט ע"ב, יבמות עב ע"ב ועוד

17 דף צו ע"ב

כפי דעת הגאון ר' מרדכי עטייה נ"ל, דעת ר' אלעזר הוא שיש איום של עונש לדור שאיננו מקיים בפועל את העלייה בחומה. והא כיצד תהיה מחלוקת כה קטבית בין ר' יוסי בן חנינא לבין ר' יוחנן, אם לשלול "עליה בחומה" או לקיימה? והכל מפסוק אחד? לכן נביא כאן דברי מו"ר הדיין ר' שמואל דביר. הפסוק בשיר השירים מייעד השבועה: "עד שתחפץ". וצ"ע מתי הוא זמן "שתחפץ"? והא כיצד נדע הדבר? וענה, כי כאשר המלכויות נותנות לנו "רשות" לעלות, והרי "פלגי מים לב מלך ביד ה', על כל אשר יחפץ יטנו".¹⁸ והרי כך לשונו של שו"ת אבני נזר:¹⁹ "שאם יותן רשות לכל ישראל לעלות, לא ייחשב שעולין בחומה".

ועוד תנא המסייע לכך הוא הגאון בעל "אור שמח", באגרתו המפורסמת²⁰ שם קובע כי מאז וועידת האומות בסן רמו, כבר סרה אימת השבועות נכי האומות כבר נתנו לנו רשות לעלות לא"י. ובאמת כך מפורש במהרש"א (כתובות קיא.) "ר"ל ודאי דרשות לכל אחד מישראל לעלות לא"י אלא שלא יעלו יחד ביד חזקה ולבנות להם חומות ירושלים. ונחמיה שאמר 'ונבנה חומת העיר', ברשות המלך היה כמ"ש 'ואף דברי המלך' עכ"ל. הרי מכאן כאשר יש רשות מהמלך, אין איסור בעלייתם של קבוצה או אפילו יותר מזה. והרי כמו כן כתב ה"חתם סופר":²¹ "אם תעוררו האהבה עד שתחפץ, אבל בזמן חפץ ורצון וגאולה, אז מצוה לעורר האהבה, ואז הקב"ה יעלהו מלמעלה" עכ"ל.

ובכן, אותו הדור שיש רשות מהמלך לעלות עם רב, סימן הוא שהגיע "תחפץ". ואז אדרבה אם אינם עולים בחומה לא"י הם עוברים בכך על רצון הקב"ה ח"ו. ובזה מובן שדעות ר' יוחנן, ריש לקיש ור' שילא אינם סותרים לדברי ר' יוסי בן חנינא; כי מדובר בתקופות שונות. לענין הפשט בסוגיא בכתובות, עתים יש וכל הדעות צודקות, כל דור לפי מה שהוא. ורב יהודה שאסר על ר' זירא לעלות לא"י (כתובות קי ע"ב) היה סבור כי כיון שבימי עזרא לא קיימו ישראל את תפקידם ולא עלו, זמן "פקידה" חלף ועבר וחזרנו לאיסורנו. אבל ר' יוחנן וסיעתו סבורים "כיון דאדחי אידחי", וקבלנו כבר רשות מכורש. ולכן לכל הדורות כבר אין איסור לעלות בחומה.

וגם מבלעדי זה, גם אם יש מחלוקת ביניהם, ודאי כי דעת רב יהודה שחשב שאסור לו לר' זירא לעלות לא"י, נדחתה להלכה. כי הרי הוא מוסר זאת בשם תורת רבו: שמואל (כמבואר בסוגיא. קיא באמצע ע"א "כשם שאסור לצאת"). וכשיש פלוגתא בין שמואל ור' יוחנן, כללי "פסק ההלכה" מלמדים שיש להכריע דוקא כר' יוחנן!²² כל שכן אשר כאן ר' זירא עשה מעשה על פי דעתו, ו"מעשה רב".²³

18 משלי כא, א. עיי"ש פי' הרלב"ג ופי' המצודות

19 יו"ד סי' תנד ס"ק נו. וכן הוסיף שם בסי' תנו

20 הנדפסת בעתון "התור", ירושלים, שנת תרפ"ב גליון ג'

21 פי' לשיר השירים ב, ז

22 כן כתב "פאת השולחן" (סי' א, אמצע ס"ק יד, וציין לר' חנינא הגדול, ורב כהנא ועוד). ועיין אנצקלופדיה תלמודית, כרך ט עמ' שא

23 שבת כא.

פרק ז

מחלוקת ר' יוחנן ור' יוסי בן חנינא

בזה אפשר להבין המחלוקת בין ר' יוחנן לבין ר' יוסי בן חנינא. הראשון סבור כי מאז כורש, הגיע אות מן השמים שהגיע עת "עד שתחפץ". ואמנם היה פעם איסור של "עלייה בחומה" אבל אחרי שניתנה רשותו של המלך, נתהפך הדבר ויש איום של עונש לאותו דור שאיננו עולה בחומה. ושמא ר' יוסי סבור כי כיון שחלפה השעה, חזרה הדבר כמות שהיה, וכדעת התוספות²⁴ שהאיסור חל שוב אחרי חורבן בית שני.

ונפלאים מאד דברי הגאון שו"ת אבני נזר (יו"ד סוף סי' תנו) "דרב יהודה (בכתובות קי סוף ע"ב) כרבנן סבירא ליה דקדושה שניה פסקה ג"כ, כמו קדושה שמימי יהושע ודלא כר' יוסי. ולדין דקיימא לן כר' יוסי [אשר קדושה שניה היא לעולם, ואי אפשר לומר שיש איסור לעלות] עכ"ל. ובכך לעניננו נאמר: ר' יוסי בן חנינא וסיעתיה סבורים שקדושה שניה פסקה, ויש שוב איסור של עלייה בחומה. אבל ר' יוחנן וסיעתו סבורים שמאז כורש ואילך, העונש הוא על דור שאינו מקיים את העלייה בחומה.

פרק ח

מדוע רמב"ם לא הביא ב"משנה תורה" על העונש למניעת עלייה בחומה (לפי פירושו של הרב מרדכי עטיה)

אחרי שהרמב"ם הכריע למעשה שיש לעלות לא"י (הל' מלכים פ"ה ה"ט), לא היה לו ענין להביא בספרו גם את האיום של השבועה על קיומה, כי אין זה משנה "הלכה למעשה". וחייב הרבים לקיים המצוה הוא כדין היחיד. לכן בדברי עונש על אי קיום המצוה אין הרמב"ם עוסק.

פרק ט

דעת מהר"ל

ומה שמהר"ל בספרו ("נצח ישראל", פרק כד) פירש הסוגיא לפי האוסרים לעלות לא"י. אבל אין מכאן הכרעה להלכה. כי למרות הסתירה בין הסוגיא במסכת יומא (ר' יוחנן וריש לקיש) לסוגיא בכתובות (דעת ר' יוסי בן חנינא) מהר"ל לא בא לפסוק ההלכה אלא להסביר

24 כתובות קיא ע"א ד"ה בכלה יובאו

סוגיא זו במקומה. וכן לענין דעת ר' יהונתן אייבשיץ כתב שו"ת אבני נזר²⁵ "וכבודו העיר שבספר "אהבת יונתן" (לר' יונתן אייבשיץ) כתב דאפילו ברשות אסור, דברי דרשה הם. ואלף כיוצא בהם לא יזו דברי רש"י ממקומם. והגאון מוהר"י ז"ל (הערה: ר' יונתן הנ"ל) בעצמו לדינא לא היה זו מפירוש רש"י עכ"ל.

ויש להוסיף כאן כי לפי "עקידת יצחק"²⁶ ענין השבועה היא ההכרח של טבע מציאות העולם, ולא מדובר על פעילות מצד ישראל. ומעין זה כתב ספר החינוך²⁷ על כל ענין שם הקב"ה נשבע, עיי"ש.

נבאר כאן דברי סוד שלימדנו מהר"ל, וזו לשונו: "ג' שבועות שהשביעם, כי ההסרה (ממצב מסוים) הוא בג' פנים: האחד, הוא ביטולו לגמרי [זהו עצם הדבר]. השני, שלא יוסיף. והשלישי, שלא יגרע ממנו. ולכך היה צריך ג' שבועות"²⁸.

ממשיך שם מהר"ל: "וגם ר' לוי שאומר שש שבועות, דעתו כן. כי השבועה [ענינה] שישאר עומד [המצב] על ענין אשר [הוטל] עליו, ולא יהיה לו הסרה לשום צד. והצדדין הם ששה [ימין ושמאל, פנים ואחר כאשר יצטרף אל זה המעלה והמטה. לכך אמר שהשביעם בשש שבועות]."

וממשיך מהר"ל: "ולמדרש²⁹ שאמר שהם ארבעה, כי הצדדים שהם בשטח הם ארבעה.

[ועוד מלמד:] "ולכל אחד [משלשה האמוראים הנ"ל] יש טעם מופלג (וסודי). וכלל אלו הדברים כי גזר הש"י את הגלות שלא יצאו מן הגלות והשיעבוד, כי הגלות צריך לזה [כל פרט מששת השבועות] ולכן גזר שלא יסור לשום צד, ודברים אלו הם ברורים" [כלומר, ע"פ סוד] עכ"ל מהר"ל.

נראה לבאר דבריו הקדושים: כי ר' יוסי בן חנינא מדבר על ג' ספירות חסד, גבורה, תפארת. [א] צד ימין והוא ה"חסד", הוא לא לצמצם את הגלות, כל יעלו כחומה. [ב] מול ספירות "גבורה" (שמאל) יש צורך שהאומות לא ישתעבדו בישראל יותר מדאי, שהוא גבורת השמאל. [ג] ועצם הגלות, שיישאר במקום נכר, מול מדת יעקב ("וישכב במקום ההוא") שהוא "תפארת".

25 על יו"ד, תחילת סימן תנ"ו

26 דברים, דף צז ע"ב

27 מצוה ל'

28 כך ביאר הדברים הרב יהושע הרטמן, במהדורתו של "נצח ישראל": "שלא ימרדו", זהו נגד עצם הגלות; "שלא יעלו כחומה" זהו מיעוט הגלות, אשר חלק מהעם משתחרר ממנה. "שלא ישתעבדו האומות בישראל יותר מדאי", זהו תוספת על הגלות. וה' אין רצונו בזה, כי בזה יגרמו להחיש את קץ הגלות לפני זמנה

29 בשיר השירים רבה, ב', פסוק "השבעתי אתכם"

כל שלשה הנ"ל מצד גופותיהם של ישראל. אבל לדברי ר' לוי יש להוסיף וליזהר לשמור על תנאי הגלות גם בענין הנפשיות, והידיעה. כלומר [ד] שלא יגלו את הקץ, מול מדת ה"נצח" (תולדה של חסד). כי כדברי מהר"ל, אם ידעו מתי יהיה קץ הפלאות, יש בכך הקלה מן עול הגלות. [ה] "שלא ידחקו את הקץ", פי' מהר"ל להביא את הקץ שלא בזמנו ע"י תפלה ורחמים".³⁰ והרי זה ב"הוד", שם כח תפילות ותחנונים. [ו] ושלא יגלו את הסוד, ברור כי זה ב"יסוד", כמו שהאריכו בכך מפרשי הזוהר.

הרי לפנינו מופת של ששה צדדים, כידוע מדברי מהר"ל במקום אחר (ע"ע תחילת ספרנו "אוצרות מהר"ל", הקדמה שלישית). כי לפי מה שנקט המדרש: "דרום" הוא שלא יעלו כחומה (מול ימין הנ"ל); "צפון" שלא ידחקו את הקץ (מול שמאל הנ"ל); לא ימרדו (מול המזרח); לא יגלו מיסתורין (מול המערב). וממילא פשוט מאד כי לא יגלו את הקץ ("מעלה"); "לא ישתעבדו בישראל יותר מדאי" (מטה).

לפי ביאורו של מהר"ל, הכל מצטרף ומתאחד לענין אחד כללי. והרי כך לשון ר' אלעזר בכתובות (קיא). "אם אתם מקיימין את השבועה" ולא אמר בפירוד "את השבועות". הרי מזה שהוא הבין שכל הששה הם "שבועה" אחת בלבד.

עד כאן קונטרס: "לא יעלו בחומה"

דבקותם של גדולי ישראל בארץ הקודש
 בין מבחינת עלייתם אליה למרות כל הקשיים והנסיונות
 ובין מבחינת סירובם לצאת ממנה למרות כל הבעיות והסיכונים

והבאנו כאן מקצת מתוך הרבה
 ומהם יש לנו ללמוד ארחות חיים

לוח תוכן

194 רבי יהודה הלוי
199 רמב"ם
202 רמב"ן
207 ר' עובדיה ברטנורא
208 ר' ישעיה הורביץ (מחבר ספר של"ה)
210 ר' חיים בן עטר (מחבר "אור החיים" על התורה)
211 ר' אליהו מוילנא (הגר"א)
	-
213 ר' יצחק הכהן (אחיו של ר' אליהו, מחבר "שבט מוסר")
 ר' חיים שאול דויק (מחבר "איפה שלמה" על "אוצרות חיים")
214 לר' חיים ויטאל
215 מאמר "חביבין יסורין"
216 ר' ישראל שקלובר (מחבר "פאת השולחן")

רבי יהודה הלוי

הרב נולד שנת 1075 ויצא לדרכו לא"י בשנת 1140, בגיל 65. הרב הגדול הזה [להלן: ריה"ל] מפורסם בישראל מחמת ספרו "הכוזרי", בו משתמש כמסגרת לספרו במעשה היסטורי אשר מלך כוזר התוכח בענייני אמונות עם תלמיד חכם אחד, ולבסוף התגייר. ריה"ל השקיע בספר זה ממיטב ההגיון בביסוס האמונה בכמה וכמה מיסודות התורה. עד כדי כך הגיע שבחו שתלמידי הגר"א מוסרים בשמו "היה אומר ללמוד ספר הכוזרי, שהוא קדוש וטהור, ועיקר אמונת ישראל והתורה תלויין בו".¹

וכך כתב עליו הגאון ר' יעקב עמדין: "בידוע כמה הפליגו חכמינו בשבח א"י והדרים בה, כי התלמוד והמדרשים והזוהר וספרי החכמה מלאים מפה לפה [כלומר מלאים על כל גדותיהם]. וכן המפרשים מלאו ידיהם לה' להזכירה לשבח גדול, ביחוד הר"א אבן עזרא והרמב"ן על התורה. ובעל ספר הכוזר [ריה"ל] החסיד הפליא בדבר זה בכמה מקומות מספרו. כמעט שעל קוטב זה סובב קוטר ספרו, מבריח מן הקצה אל הקצה, תחילתו וסופו, חתימה מעין פתיחה. וכן ב[מאמר] שני, וברביעי ממאמריו. והכל הולך אחר החיתום וכו' לטענת המלך המתוכח עמו, שרצה לעכב על ידו ולהחזירו מדעתו, [ריה"ל] בתום לבבו בחכמה והשכל ענה, לטורח עינוי הדרך וסכנה לא חשש, לא נסוג אחור ולא פנה [לצד אחר]. צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו, לחתום בה [בא"י] ימיו. ינוח על משכבו בשלום. צדיק יסוד עולם. זכה וזיכה רבים בויכוחיו ותוכחותיו האלוהיים. רוח ה' דיבר בו. בא איש האלהים עד הלום" עכ"ל שבחי מהר"י עמדין.

כאמור, ריה"ל היה נאה דורש ונאה מקיים. הוא ידע שבניגוד לתנאים הטובים ששררו אז בספרד, ייתקל בחיים הקשים ביותר בא"י, שהיתה אז חולות ושממה. ברור הדבר כי היה עליו להלחם נגד עצותיהם של בני משפחתו וידידיו, תלמידיו ומעריציו, שבקשוהו לא לעזוב מקום מולדתו.

ידועים לנו על אלף שירים שהשאיר אחריו מורשת.² חן עליון נסוך עליהם. כיון שהם דברים היוצאים מן הלב, הם נכנסים ללב עד היום הזה. והיה מפורסם ונערץ ע"י חכמי דורו שנהנו מחכמתו וסגנונו. גם השאיר אחריו בת יחידה, אשר לפי השירים שחיבר לכבודה, אהב אותה ביותר.

1 "כתר ראש" לגר"ח ולווי"ן, בהערות "אהלי חיים" ס"ק לח

2 "אנצקלופדיה לתולדות גדולי ישראל", מרגליות, ח"ב עמ' 657

נוגעת ללב התרגשות ריה"ל בנוסעו לארץ הקודש, למרות כל הקשיים הנערמים על דרכו

דרכו של ריה"ל להביע במלים רחשי לבבו. פחד עצום וצמרמורת תקפו אותו למראה הגלים הזועפים, המרימים את האניה לגובה ושוב בפראות מפילים אותה לשפל תלול, כאילו באו לנתץ את האניה לרסיסים. מעיו נהפכים מפני התנועות החפוזות. ומפני מגבלות מקום הנוסעים הוא במקום צר ומצוק שאין מקום לא לעמוד ולא לשכב. מול כל הצער האנושי הזה, הוא מתעודד בשמחה, שהרי נוסע הוא אל הקודש!

..."

בך אשמח ביום אנע ואנוד
ולך אודה בכל ניעה ונידה

...

ועת תהום תהום תחתי ותנהום
כאילו מקרבי היא למדה
ותרתיח כסיר את המצולה
ויס תשים כמרקחה יקודה

...

ותנינים מצפים לסעודה
ועת צרה כמבכירה, ובנים
עדי משבר, אין כח ללידה

...

ולא אדאג עלי קנין ובנין
ולא על הון ולא על כל אבדה
עדי כי אטשה יוצאת חלצי³
אחות נפשי, והיא לי רק יחידה
ואשכח את בנה, פלח כבדי...
פרי מיעי וילד שעשועי.
ואיך ישכח יהודה את יהודה?⁴
ונקל זאת לנגד אהבתך
עדי אבוא שערך בתודה
ואגור שם, ואחשוב את לבבי
עלי מזבחד [כ]עולה עקודה
ואתן את קבורתי בארצך".

ספר "כל שירי יהודה הלוי", הוצ' מחברות לספרות, ח"ג עמ' 23-24

3 כלומר בתו היחידה

4 מנהגם של עדות ספרד לקרוא לנכד בשם הסב גם בעודו חי. ולכן היה לו נכד בשם יהודה

ועל סכנתו בלב ים, בנוסעו באניה קטנה, דמות ארון קטן נדחף ומטולטל על ידי גלים גואים וגועשים, מאיימים בסופה וסער להטביע אניה וכל נוסעיה, התגבר והתעורר:

"אלוהי, משכנותיך ידידות
וקק־בתך במראה ולא בחידות".

וכך הביע אימות הדרך:

"אצעק בלב נמס ופיק ברכיים
לאל, וחלחלה בכל מתנים
יום תופשי משוט תמהים לתהום
גם חובלים⁵ לא מצאו ידיים.
איך לא אהי כן, ואני על גב אניה
תלוי בבין מים ובין שמים.
אחוג ואנוע. ונקל זאת [בעיני] עדי
אחוג בתוככי ירושלים".

שם, ח"ג דף 28

"... ושם רוחו⁶ ביד רוחות⁷
דחוי ביד מערב ליד מזרח
זה יעבור לנחות וזה לדחות
בינו ובין מות כפסע, אך
בינו וביניו מעבה לוחות⁸
קבור בחייו בארון עץ...
יושב ואין לעמוד עלי רגליו
שוכב ואין רגליו משולחות
חולה, ויירא מפני גוים⁹
גם מפני לסטים¹⁰ ורוחות.
...
איך יעלוז הלב והטוחות¹¹
עד אשפכה נפשי בחיק האל
נכח מקום ארון ומזבחות

5 מלחים

6 של האדם

7 רוחות נושבות בחזקה על פני המים

8 כלומר קרשי עץ בלבד מבדילים בין הנוסע ותהום שמתחתיו

9 כלומר מלחים נכרים גסי רוח

10 שודדי ים, שהיו מוכרים את הנוסעים השבויים להיות עבדים

11 כליות

אגמול לאל, גומל לחייבים
טובות, בטוב שירים ותשבחות".

ספר "כל שירי יהודה הלוי", הוצ' מחברות לספרות, ח"ג עמ' 29-30

ובשמחת לב ותוחלת להדבק במקום הקודש בירושלים, שר:

"חיי נשמות אויר ארצך, וממר דרור
אבקת עפרך, ונפת צוף נהריך
ינעם לנפשי, הלוך ערום ויחף עלי
חרבות שממה, אשר היו דְבִירְיך"

שם, ח"ג דף 58

מחשבת ציון התגברה על כל מחמדי תבל, על כל הצלחתו הספרותית ומעריציו הרבים. וכך כותב "ולא אבכה עלי פרדס, נטעתיו והשקיתיו והצליחו צמחי". גם בית מדרשו, שם שפך צקון לחש לבו לפני ה', יטוש: "וכמעט אשכחה בית התפלה אשר היו במדרשו מנוחי". וממשיך: "ואשכח תענוגי שבתותי והדרת מועדי וכבוד פסחי". "הציקתני תשובתי לאל חי, לשחר את מקום כסאות משיחי". ובה בשעה שהוא יודע בבירור: "מלכך אין כך, ואם במקום צרי גלעדך, נחש שרף וגם עקרב".¹²

ראוים לתשומת לב אותם שירים ואגרות אותם כתב לדחות דברי ידידיו הרבים (במיוחד במצרים, שם שהה חדשים מספר בטרם צאתו אל הקודש לא"י) המפצירים בו להתעכב במקומותיהם, והמבטיחים לו שפע כלכלי, כבוד והכרת הבריות. מי כמוהו יודע להעמיק ולצייר בנפש פיוטי כמה נפלאים הם קשרי ידידות אמת (כמו שהתבטא ב"שירי ידידות", ראה אוסף שם). ואעפ"כ ולמרות כל זאת, עוז נפשי עצום לחזות שדי בציון, להתקרב אל אביו בשמים, יצק בו נחישות הרצון. כך שר:¹³

"וְנָעַר בְּדוּדִים¹⁴ וּבַחַר נְדוּדִים
וּנְטַשׁ חֲדָרִים וּשְׁכַן חֲרִים¹⁵
וּמִצְאוּ [חַן] בְּעִינָיו זְאֵבֵי יַעֲרִים
כַּחַן הַבְּתוּלוֹת בְּעִינֵי נְעָרִים
וּחֶשֶׁב יַעֲנִים לְשָׂרִים וְנוֹגְנִים

וּשְׂאֵגַת כְּפִירִים [הֵם כְּמוֹ] שְׂרִיקוֹת עֲדָרִים".¹⁶

12 "כל שירי יהודה הלוי", "מחברות לספרות", חלק ד' עמ' 286

13 "כל שירי רבי יהודה הלוי", מחברות לספרות, כרך ד' עמ' 289

14 כלומר, אוהבים

15 ע"פ ירמיה יז, ו

16 ע"פ שופטים ה, טז

הרי לפנינו כמה מוטל על כל חסיד ודבק בה' להתגבר על כל קושי, לאטום אזניו לכל פיתוי, לסרב לכל מפציר בו, ולהדבק בארץ הקודש. ואם חלילה פוגעת בו המות, יקבל גזר דין ה' באהבה וברצון.

וכך לשונו, מה שבסוף ספרו שם בפיו של "החבר", וזה פרי מחשבותיו של אותו צדיק ריה"ל עצמו:¹⁷ "אבל הסכנה במדבר ובים אינה סכנה הנכלל בכלל 'לא תנסו את ה' אלוהיכם'¹⁸ אלא סכנה כמי שמסתכן בדומה לו אילו היה לו סחורה ורוצה להרויח בה. ואע"פ שיסתכן הרבה [יותר] מזה מחמת חשקו ותקותו הכפרה, היה אפשר ללמד עליו זכות בהביאו את עצמו לסכנות, אחרי שעשה חשבון עם עצמו, והודה על מה שעבר מחייו ונסתפק בו, ושעבד שאר ימיו על רצון ה', יודה ויפאר. ואע"פ שיאבדהו [ה'] בחטאיו, ירצה ויוחיל, וידע שנתכפר במיתתו (רוב) [רבו] חטאיו" עכ"ל המפואר.

ובאמת זכה ריה"ל להיות נמנה בין הקדושים, הנקראים כך. כי הנהרג ע"י האומות מחמת שהוא יהודי נקרא "קדוש". כן כתב ה"חתם סופר".¹⁹ הרי בספר "שלשלת הקבלה"²⁰ כותב: "וקבלתי מזקן אחד, שבהגיעו [ריה"ל] אל שערי ירושלים קרע את בגדיו והלך [ללא מנעלים] בקרסוליו על הארץ... והיה אומר הקינה 'ציון הלא תשאל'. וישמעאלי אחד לבש קנאה [קנאת דת] עליו מרוב דבקותו, והלך עליו בסוסו וירמסהו וימיתהו".²¹ הרי שהתעלה ריה"ל להיות "קדוש".

ישנם חילוקי דעות²² היכן ריה"ל קבור. אבל מסורת אחת (של ר' בנימין מטודילה) והיא סמוכה ביותר לזמן עלייתו של ריה"ל לארץ הקודש, שנת 1170 (שלשים שנה אחרי עלייתו של ריה"ל ארצה), מציינת טבריה כמקום מנוחתו, לשם הובילוהו מירושלים.

לענין להסתכן כדי לבוא לא"י, מצאנו כי כך נהגו חז"ל. כך כתב שו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' רפח): "וחכמי ישראל (כתובות קי"ב ע"א) היו מסכנים בעצמם לעבור נהרות כדי ליכנס לא"י, והיו אומרים 'דוכתא דלא זכו ליה משה ואהרן מי יימר דזכינא ליה'?"

17 לפי תרגומו המדויק של הגר"י קאפח, עמ' רלב

18 דברים ו, טז

19 שו"ת יו"ד סי' שלג

20 של ר' גדליה בן יחיה, עמ' יט

21 מובא ב"מצבות קודש בארץ הקודש", של זאב וילנאי, מהד' מוסד הרב קוק, עמ' תכד

22 בספר הנ"ל

רמב"ם

גדול הפוסקים שבעולם, אישיות המפורסמת ביותר מכל בני תקופתו, הוא רמב"ם. בנוסף לראשי תיבות של שמו "משה בן מיימון" אמרו בעלי רמז כי הוא ראשי תיבות "ראש מדברים בכל מקום". אמרו חז"ל "אין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו".²³ כשנתיים לפני פטירת ריה"ל, נולד רמב"ם.

אהבתו של רמב"ם לא"י היתה נפלאה ביותר, מתאימה לאישיותו. הנה בהלכות מלכים (פרק חמישי) שם מזכיר איסור היציאה מא"י, הוא מאריך מאד בעניני אגדה ודרשה. ואין דרכו להאריך כך בכל שאר "משנה תורה" אלא אם כן זה בסוף ספר מהלכותיו. בכל מקום שהוא מאריך כך (כמו בהלכות יסודי התורה, סוף פרק חמישי, ובהלכות תלמוד תורה, פרק ה"ד) סימן הוא להתרגשות והתפעלות. כך לענין מעלת ארץ ישראל, סימנים מוכיחים הם על חוזק התקשרותו.

בשנת 1165 כאשר היה בגיל עשרים ושבע, עלה לא"י. הדבר הזה מפליא כי בתקופה ההיא שלטו הצלבנים הנוצרים ברוב אזורי א"י והיו הורגים ביהודים שנפלו לידם.²⁴ תקופה קצרה אח"כ הרי כותב רמב"ם²⁵ שמחמת המהומות נותרו בירושלים רק שני אחים שקבלו מהנוצרים רשות מיוחדת להשאר שם לעסוק באומנות הצבע והיו לנוצרים לתועלת. אבל שאר היהודים נמלטו לנפשם. ונשארו בא"י מתי מספר. ולמה לו לרמב"ם להסתכן ולבוא שם?

אמנם רמב"ם ברח ממרוקו מחמת סכנת קנאי האיסלם שהיו כופים להמרת הדת, ולא הסכים להיות בין ה"אנוסים" השומרים תורה בסתר,²⁶ ובו לסכנות גופניות. כך כתב באגרתו:²⁷

"בליל אחד בשבת בארבע ימים לירח אייר נכנסתי לים. וביום שבת עשירי לאייר עמד עלינו נחשול שבים לטבענו, והיה זעף גדול בים. ונדרתי עלי ששני הימים האלה אצום בהם ואתענה בהם תענית צבור שלם, אני ואנשי ביתי הנלוים עלי, ואצוה על ביתי להעשות כן עד סוף הדורות שיצאו (מאותם) [מצאצאיהם] ויתנו צדקה כפי כוחם. וכו' וכו'. ליל א' בשבת, ג' ימים לירח סיון יצאתי מן הים בשלום ובאתי לעכו. ונצלתי מן השמד [הרוחני] והגענו

23 יומא לח ע"ב

24 עוד כותבים ההיסטוריונים כי בשנת 1099 טבחו הצלבנים בעיר כשלים אלף איש, כולל יהודים. וחלק נמכרו לעבדות לאיטליה.

25 "כתבי הרמב"ם", מהד' מוסד הרב קוק, ח"א עמ' שסח

26 עיין דברי רמב"ם, "אגרת השמד", "אגרות הרמב"ם", מהד' הגר"י קאפח, עמ' קיט

27 הובא בספר "חידושי הרמב"ם לתלמוד", מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים, שנת תשכ"ג, עמ' נח-סא, עם הערות. והיא אגרת הנמצאת ב"ספר חרדים", מצות תשובה, פ"ג, במהדורה המפורסמת, עמ'

לא"י. יום זה נדרנו שיהא יום ששון ושמחה ומשתה ומתנות לאביונים, אני וביתי עד סוף כל הדורות. וביום שלישי בשבת, ארבע ימים לחודש מרחשון שנת ששה ועשרים ליצירה יצאנו מעכו לעלות לירושלים תחת סכנה, ונכנסתי לבית הגדול והקדוש והתפללתי בו וכו' עכ"ל.

כאן יש לשאול, כלום אצל שאר גדולי ישראל (וכל שכן אצל אנשים פחותי דרגא מהם) שמענו שידרו יום ששון ושמחה עד סוף כל הדורות מחמת שהגיעו לא"י? ואם יתעקש המתווכח ויטען שמא כל השמחה הזו היתה אך ורק על ההצלה מן השמד? אם כן היה צריך לקבוע ממתי שעזב את מרוקו, כאשר עלה לאניה? הרי בעת נסיעתו לא היתה עליו סכנת כפיה על הדת! אלא ודאי שמח על שזכה לבוא אל הקודש.

ומדוע לא קבע דירתו בבבל, אשר היו שם ישיבות ולא סבלו מצרת השמד? תשובה לכך נציע כי רמב"ם חיפש את טוהר התורה הפנימית. בסוף ספר "מורה הנבוכים"²⁸ ממשיך רמב"ם משל על מחפשי פני המלך [משל על הקב"ה]. יש מי שנמצא רחוק מעיר הבירה. יש מי שנמצא בעיר אבל לא בחצר המלך. יש המתקרב אל הקודש וכבר הגיע לחצר, אבל איננו בארמון עצמו. כדי להגיע לאותו חדר, צריך האדם להגיע לטוהר המדות, ולהצטיינות כשרון החכמה. אבל "לא רבים יחכמו". קרא לזה בתחילת ספרו "ידיעת התורה באמת"²⁹. גם בפירוש המשניות³⁰ הזכיר בעיה זו של מחוסרי העמקה. במקום אחר³¹ כתב רמב"ם נגד ת"ח המקבלים קצבאות משולחן ריש גלותא שבבבל, ומפני זה צריכים הם להחניף או להתבזות. ונכלל בזה שלא מבינים שם תורה לאשורה.³²

וכך כותב רמב"ם באגרת [המיוחסת לן] לחכמי לוניל:³³ "הרי אני מודיע לכם שלא נשאר בזמן הזה הקשה אנשים להרים דגל משה ולדקדק בדברי רבינא ורב אשי, אלא אתם וכל הערים אשר סביבותיכם, שידעתי שאתם קובעים מדרשות תמיד ושאתם בעלי בינה וחכמה. אבל בכל המקומות האלה [במזרח] אבדה תורה מבנים. ורוב המדינות הגדולות [מתות], ומיעוטן גוססות. וכמו שלשה וארבעה מקומות חולים. בכל א"י ובכל סוריה מדינה אחת והיינו ארם צובה היא חלב שיש בה מקצת חכמים עוסקים [בתורה], אבל אינם ממיתים עצמם באהל.³⁴ ובכל הגולה ובכל שנער שנים שלשה גגרים" [עיי"ש ההמשך של התאוננות על הבורות הפושה] "ובערי העלגים שהם בדת ישמעאל קוראים התורה שבכתב כפשוטה [כלומר נתרכו הקראים]. וערי המערב [כלומר מרוקו] בעונותינו כבר נודע את אשר נגזר עליהם" [כלומר שמד] עכ"ל.

28 ח"ג פרק נא, עמ' תד-תה

29 מו"נ, פתיחה, עמ' ה

30 מהד' הגר"י קאפח, סנהדרין, פרק חלק, עמ' קלה-קלו

31 "אגרות הרמב"ם", מהד' הגר"י קאפח, עמ' קלד

32 כמו שהאריך באגרת תחיית המתים, "אגרות הרמב"ם", מהד' הגר"י קאפח, עמ' עב, עו

33 שו"ת רמב"ם, מהד' בלאו, ח"ג עמ' 33

34 הערת המעתיק: עיין שבת פג ע"ב

לכן היה סבור הרמב"ם שהוא עצמו יתעלה להבין עומק משמעות התורה ביתר שאת ויתר פנימיות כאשר יזכה להגיע לארץ הקודש. היה ברור לו שהדרכה זו נכללת במאמר חז"ל "אורא דא"י מחכים" (ב"ב קנח ע"ב). וכמעשה ר' זירא (ב"מ פה ע"א) ועוד כמה ממאמרי חז"ל.

גם מהר"ל בדורו הרגיש מחנק רוחני מהאטימות של כמה ת"ח בדורו, ונלחם בכל כוחו נגד שטחיות ההבנה וכן נגד פלפולים של הבל.³⁵ מהר"ל מטיח אשמה ב"שועלים קטנים", וקובע כי להיפך מן אותיות "ראש" הם נעשו "שאור". וזו לשונו: "והמה מעדת ירבעם. ואי אפשר לספר [כראוי] קלקול זה. ויושבים אנחנו באפלה, כי אין מאיר לפנינו. והוא יתברך ברחמיו וברוב חסדיו יוציאנו מהאפילה הזאת, ויאיר נרו לפני להביאנו אל ארץ החיים [א"י] ולא אביט עוד אל עמל ושוא אשר הוא בקצת מדינות אלו" ("נצח ישראל", לפני סוף פרק כ"ה). הרי כי גם הוא בקש לעלות לא"י מפני זאת, להגיע לצחות התורה.

יודעים אנו כי רמב"ם למד בספר "כוזרי". זאת מניין? הרי יש שם משל על המלך³⁶ שהשתמש בו רמב"ם אח"כ ב"מורה נבוכים".³⁷ ובכן יש להניח כי ראה דברי ה"כוזרי" בסוף ספרו, שם כותב: "ואין המחשבה טהורה ואין הלב טהור כי אם במקומות אשר הדיעה עליהן שמיוחדים לה".³⁸ ורמב"ם רצה להשיג מדריגה זו.

יש אגרת שכתב רמב"ם אל מר יפת בן רבנא אליהו הדיין,³⁹ שם משיב לו על תוכחתו מדוע אינו מתכתב אתו. מסביר לו רמב"ם על עוצמת אבלותו מפני מיתת אחיו ר' דוד אשר טבע בים. מזכיר רמב"ם לנמען של מכתבו דברי העבר, שארבעתם נדדו יחד בארץ ישראל. זו לשונו: "שאני והוא [האח] ואבא מארי ז"ל [ואתה], ארבעתנו הלכנו [יחד] בבית ה' ברגש. ולא שאלת ולא דרשת [בשלומו מאז] וכו'. אבל אהבתי [אליך] ערוכה ושמורה. ולכתנו יחד [במדברים] [מדברות] וביערות אחרי ה' לא אַנְשָׁה [לא אשכח]" עכ"ל. כלומר רמב"ם מזכיר כאן תקופת העבר שהלכו במדברות שבא", הנקראת "בבית ה' ברגש", וכן אומר ביטוי "הלכנו אחרי ה'" [יחדו]. והוא כינוי לבאי ארץ הקודש. [הם הלכו במדברות כי פחדו מהצלבנים שהתפשטו אז במקומות המיושבים בארץ ישראל, והתחבאו מהם]. על שארץ ישראל נקראת "בית ה'", מצאנו כך גם ברש"י על חולין⁴⁰ בביאורו לפסוק.

35 עיין סוף הקדמתו ל"דרשה על התורה", וכן דבריו על אבות, סוף ברייתא של מ"ח דברים (בפרק ששי, עמ' שה-ש). וכן "נתיבות עולם" ח"א סוף פרק חמישי, עמ' כו

36 כוזרי, מאמר א', פסקאות יט-כה

37 ח"א פרק מו

38 ספר הכוזרי, בתרגום הגר"י קאפח, עמ' רלב; ובשינוי קל במהד' אבן שמואל, עמ' רלד

39 קובץ לפסיא", עמ' 37; "אגרות ותשובות הרמב"ם", מהד' לוי אפשטיין, עמ' סז

40 צב סוף ע"א, ד"ה אל בית ה', בארץ ישראל

ובהקדמת רמב"ם ל"אגרת תימן"⁴¹ כותב: "וכאשר יצאנו מן המערב [כלומר, מרוקן] לחזות בנועם ה' ולבקר מקום קדשו". והכוונה לארץ ישראל.

רמב"ם הזכיר נידודיו בא"י גם בפירושו למשנה, ז"ל: "ואני לא ראיתי מין זה וכו' לא בא"י ולא בארץ מצרים כלל".⁴² וכן בתשובותיו⁴³ כותב "ועליו מצינו בני א"י כולם, בעת שהיינו ביניהם".

מבינים אנו כי רמב"ם נדד במדברות א"י, גם תחת "סכנה" של הצלבנים (כמו שהתבטא בסוף אגרתו הנ"ל, בהגיעו לא"י). בסופו של דבר הוא יצא למצרים, ואין אנו יודעים מאיזו סיבה. שמא כי יש הבדל בין ספק רחוק של סכנה, לסכנה שהיא כמעט ודאית. הרי דוד המלך גם ברח מא"י כאשר היה קרוב לודאי כי יד שאול תשיג אותו.

רמב"ן

רבי משה בן נחמן היה לא רק מגדולי הראשונים, אלא מגדולי המלמדים בישראל את החכמה הפנימית (עיינין סוף הקדמתו לפירושו לתורה). שו"ת שאגת אריה (סי' יד) מכנה אותו "אביהם של ישראל".

רמב"ן נולד בשנת 1194 ונפטר בשנת 1270 בעכו. בשנת 1263 כפה עליו המלך ויכוח פומבי בברצלונה (ספרד), נגד המומר הארור. הויכוח נעשה בנוכחותו של המלך והכמרים. עיינין תוכן הויכוח שרמב"ן העלה אח"כ על הכתב. ההדירו הויכוח ב"כתבי רמב"ן"⁴⁴. אמנם רמב"ן ניצח בויכוח, והמלך אף העניק לו תשורה נאה כאות הוקרה. אבל היה רמב"ן בסכנת עונש ע"י האפיפיור, ונמלט בעוד מועד ושם פעמיו לארץ הקודש.

שאלה שיש לשאול, מדוע לא נסע למרכז יהודי אחר באירופה, כמו צרפת או גרמניה? הרי היו קהלות של יהודים בהרבה ארצות אחרות באירופה, ושם יכול היה להקים ישיבה, וללמד תלמידים רבים. מדוע הפליג לארץ ישראל, מקום מחוסר ישיבות ות"ח? אבל הדבר ברור מאד לפי היסודות שרמב"ן כתב בפירושו על ויקרא (יח, כה) ושחזר עליהם באריכות בסוף "דרשה לראש השנה".⁴⁵ דרשה זו דרש רמב"ן על אדמת הקודש. ושם כותב "הזוכים לישב לפני הקב"ה בארצו, הם כרואי פני המלך".⁴⁶ ושם מלמד מדוע נקראת א"י "ארץ ה'". ומבאר "כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה' וכו'. ישיבת א"י שקולה כנגד כל המצוות".

41 מהד' הגר"י קאפח, עמ' טז

42 פרה פ"ג מ"ט

43 מהד' בלאו ח"ב עמ' 588

44 מהד' מוסד הרב קוק, ח"א עמ' שב-שכ

45 "כתבי רמב"ן", ח"א עמ' רמט-רנ

46 שם, עמ' רמט

[וממשיך שם] ⁴⁷ "וזה מה שהוציאני מארצי וטלטלני ממקומי. עזבתי את ביתי, נטשתי את נחלתי. נעשיתי כעורב על בני, ⁴⁸ אכזרי על בנותי. לפי שרצוני להיות טלטול נשמתי בחיק אמי." ⁴⁹

מכאן למדנו שלא מפני מצב סכנה בחו"ל עלה לא"י, אלא הושלם אצלו רצון ששכן בלבו שנים רבות, והגיע עת מימושו. צריכים לדעת כי למען מטרה קדושה זו עזב את כל בני משפחתו. בגיל זקנה בהיותו בן ששים ותשע שנה, כאשר מצב האדם דורש שיטפלו בו ויסדרו לו צרכיו, עלה לא"י.

יותר מזה, מצב החומרי בארץ היה אז בכל רע. כך לשונו באגרת ששלח לבנו נחמן ⁵⁰

"ומה אגיד לכם בענין הארץ? כי רבה העזובה וגדל השממון. וכללו של דבר, כל המקודש מחברו קרב יותר מחברו. ירושלים יותר חרבה מן הכל. וארץ יהודה יותר מן הגליל. ועם כל חורבנה היא טובה מאד, ויושביה [של ירושלים] קרוב לאלפיים. ונוצרים בתוכה כשלש מאות פליטים מחרב השולטן [המוסלמי], ואין ישראל בתוכה. כי מעת באו התתרים ברחו משם, ומהם שנהרגו בחרבם. רק שני אחים צבעים קונים [זכות מסחרי של] הצביעה מן המושל. ואליהם יאספו [מן היהודים שמחוץ לירושלים] עד מנין [עד עשרה] מתפללים בביתם בשבתות. והנה זרזנו אותם ומצאנו בית חרב בנוי בעמודי שיש וכיפה יפה, ולקחנו אותו לבית הכנסת. כי העיר הפקר, וכל הרוצה לזכות בחורבות, זוכה. וכו' וכו' [ובהמשך דבריו מוסיף:] כי רבים באים לירושלים תדיר, אנשים ונשים מדמשק וצובה וכל גלילות הארץ לראות בית המקדש ולבכות עליו" עכ"ל. ⁵¹

רמב"ן היה משורר מחונן, ויש בידינו מקצת מיצירותיו. חלק ההדירו בספר "כתבי הרמב"ן". יש שם תפילה נאה שחיבר בטרם ירד לאניה בלב ים בדרכו לא"י. ⁵² ויש שם קינה כלילת יופי ומעוטרת סתרי תורה, בענין חורבן בית המקדש והשממה. כי ארץ הקודש נמסרה לערלי בשר ⁵³ וערלי לב, ⁵⁴ אומות העולם שם. ⁵⁵ לשם הבהרת הלימוד שברצוננו להקנות למחזיק מאמרנו זה, נביא מקצת דמקצת: ⁵⁶

47 עמ' רנא

48 עיין לשון חז"ל בעירובין כב ע"א

49 לשון חז"ל בירושלמי, כלאים פ"ט ה"ג, וע"פ סוד כוונתם לשכינה, מדת מלכות

50 הובא ב"כתבי הרמב"ן", מהד' מוסד הרב קוק, תשכ"ג, ח"א עמ' שסח

51 "כתבי הרמב"ן", מהד' מוסד הרב קוק, תשכ"ג, ח"א עמ' שסח

52 ח"א, עמ' תכב-תכג

53 הנוצרים

54 הישמעאלים

55 ח"א עמ' תכד-תלב, בליווי הערות מועילות של רח"ד שעוועל

56 עמ' תכו-תכח, תל-תלב

"ועתה עלי תשתפך נפשי
 ועל אלה אני בוכיה
 כי נשאר העיר שמה ושָׁאִיה
 בית מקדשנו ותפארתנו וכו' וכל מחמדנו היה לחרבה.
 וגם חמת אל תגדל בה
 ימים אין מספר, דור הולך ודור בא.
 ... וההיכל והר הבית
 לשמיר ושית
 עלה כולו קמשונים
 כסו פניו חרולים⁵⁷
 ומרעה הוא לכפירים⁵⁸
 ואויבינו פלילים⁵⁹
 זה מחרیب ועוקר את הגבולים
 וזה מציב ומקים אלילים
 ובאו בו פריצים ומחללים
 ואָל אל לא יושיע, בתוכו מתפללים
 כל ערל וטמא בבית תפילה, נתן תיפלה
 ובהיכל האלהים, ללא אלהים יענו הו הו⁶⁰
 זו כחו לאלוהו⁶¹
 נשכבה בבושתנו ותכסנו כלימתנו⁶²
 כי כל אלה גרמו פשעינו וחטאותינו".

[וממשיך בדברי נהי ובכי, ואח"כ:]

"אללי לי ירושלים, עיר ואם בישראל
 דָּדִיךְ ירוו בכל עת חלב ודבש ושמן וצרי⁶³
 ועתה חמת תנינים יינד, וראש פתנים אכזרי⁶⁴
 אהה אָמוי⁶⁵ הכרע הכרעתניני,

57 משלי כד, לא

58 נחום ב, יב

59 דברים לב, לא

60 ע"פ עמוס ה, טז

61 חבקוק א, יא (כלומר אשמה גדולה שחושבים זאת כביכול לעבודת בורא עולם)

62 ירמיה ג, כה

63 שמות ג, יז; יחזקאל כו, יז

64 ע"פ דברים לב, לג

65 מליצה ע"פ מגילה כה ע"ב "בתועבות אמך", היא מדת מלכות

ואת היית בעוכרי, ⁶⁶ ושופכי דמי ⁶⁷
 מדעתי מעלותיך ורוממותך,
 וראיתי הריסותיך ושוממותך...
 ועדיין היא זבת חלב ודבש ל[אומות] יושבים בה
 דמיתך הורתי, לילדת שמת בנה בחיקה
 והחלב בשׁדיה למכאובים,
 ותיניק את גורי הכלבים.
 ועם כל זה מאסו בך עוגבים ⁶⁸
 ושממו עליה אויבים. ⁶⁹
 ובמרחקים יזכרוך [האומות] ויתפארו בעיר הקדושה
 לאמר 'לנו ניתנה למורשה' ⁷⁰
 וכאשר יבואו אליך ומצאו כל מחמדי עין ⁷¹
 יברחו כמפני אויב, ורודף אֵין. ⁷²
 ורבה העזובה
 בקרב הארץ, השמנה והרחבה ⁷³
 כי הם [הגוים] אינם הגונים לך,
 וגם את אינך ראויה להם, לא מהמונם ולא מהמהם ולא
 נה בהם. ⁷⁴
 עיר תהלה ⁷⁵ תחת היותך גילה
 ועמד משוש בתחילה
 ראיתי היום יושביה נאנחים ונאנקים
 והמה נמקים ⁷⁶
 כי לא ינוח שבט הַשָּׁעַע על גורל הצדיקים ⁷⁷
 למלאות דבר ה' אשר דיבר

66 ע"פ שופטים יא, לה

67 כלומר אני מת בקוצר שנים מפני צער לבבי בראותי השפלתך ובזיוונך

68 ישעיה ד, כ (הכוונה לאומות, שאינם מוצאים בא"י מנוחה)

69 כדברי רש"י (ויקרא כו, לב) ורמב"ן (ויקרא כו, טז)

70 ע"פ יחזקאל לג, כד

71 איכה ב, ד

72 ע"פ ויקרא כו, לג

73 ע"פ ישעיה ו, יב; נחמיה ט, לה

74 ע"פ יחזקאל ז, יא

75 ישעיה מט, כה

76 כלומר הגוים שבקרבה

77 תהלים קכה, ג

'השימותי אני את הארץ, ושממו עליה אויביכם
היושבים בה'.⁷⁸

אחר כך עובר רמב"ן לתאר גודל כיסופיו לבוא לארץ הקודש, וכיצד התגבר על כל
מכשול:

אני הגבר ראה עני⁷⁹
גליתי מעל שולחני
הרחקתי [ממני] אוהב וריע⁸⁰
כי ארך המסע מהשתרע⁸¹
הייתי נזיר אחים,
במדבר מלון אורחים,
עזבתי את ביתי,
נטשתי את נחלתי⁸²
ושם הנחתי את רוחי ונשמתי
עם הבנים והבנות אשר כנפשי
ועם הילדים אשר טפחתי ורִבִּיתִי⁸³
על בְּרָכִי, והם ראשית דרכי.
הם לי הנאהבים והנעימים⁸⁴
והיו עיני ולבי שם כל הימים.⁸⁵
וכבוד החברים, [זכרון געגועיהם] כצפעוני ישך⁸⁶
מיודעי מחשך.⁸⁷
ונקל זאת⁸⁸
וכל יקר ראתה עיני⁸⁹ להבזות.
[כי] טוב לי יום בחצריך⁹⁰

78 ויקרא כו, לב

79 איכה ג, א

80 ע"פ תהלים פח, יט

81 מליצה ע"פ ישעיה כח, כ עי"ש

82 ירמיה יב, ז

83 איכה ב, כב. וכאן כוונת רמב"ן לתלמידים שהקים

84 שמור"ב א, כג

85 מל"א ט, ג. כלומר למרות שהוא בקצה מזרח, דעתו ומחשבותיו עליהם

86 ע"פ משלי כג, לב. כלומר רמב"ן נעקץ ממרירות זכירתם

87 תהלים פח, יט

88 מל"ב יג, ח. כלומר צער זה יקטן בעיניו, מול תועלת הקדושה שהשיג בבואו לארץ חמדתנו

89 ע"פ איוב כח, י

90 תהלים פד, יא

לבקר בהיכלך⁹¹
 הָחָרָב, וּמִקְדָּשׁ הַשּׁוֹמֵם
 לַחַזוֹת וּלְרַצוֹת אַבְנֵיךָ, וְאֵת עַפְרָךְ לַחֲוֹנֵן⁹² וְעַל חוֹרְבוֹתֶיךָ
 לַקּוֹנֵן.
 כִּי עַפְרָךְ בְּפִי צוֹף וּפְנֵיךָ⁹³
 וּבְכִיתִי עֲלֶיךָ בְּמַר נַפְשִׁי מִסַּפֵּד מֵרָ, וּבְבָכִי אֶתְעַנֵּג.

[ואח"כ באה קינה ארוכה על צרותיהם של ישראל. אין זה עניננו במאמר זה. והרוצה לשנות מרוחו הכבירה, יפנה לספר ההוא שם].

כל בן תורה הלומד רמב"ן על התורה, וכל ת"ח הלומד רמב"ן על הש"ס, צריך לשאוף גם כן לקבל מרוחו הכבירה בענין אהבת ארץ ישראל. ועל כל הדר בחו"ל להתעורר מתרדמתו. במיוחד כהיום הזה שהתנאים נשתפרו לטובה לאין ערוך (וכדברי הגאון ר' יחיאל מיכל טיקוצינסקי, שהבאנו לעיל בספר זה, בפרק על כ"ז גדולים, פרק כו דף 179).

ר' עובדיה ברטנורא

עד כה הזכרנו גדולת אהבת ר' יהודה הלוי ורמב"ן, אשר למרות געגועיהם לבניהם ונכדיהם, התאמצו ועלו לארץ הקודש. אבל יש בחינה עוד יותר קשה. לעזוב אב או אם שהם זקנים וזקוקים לסיוע וטיפול של הבן (ואינו דומה לנטישת בן או בת שהם כבר עצמאיים ויכולים לטפל בצרכי עצמם). נסיון כזה עבר על אחד מגדולי מפרשי המשנה, ר' עובדיה מברטנורא (נפטר לפני שנת 1516). הוא יצא מאיטליה בשנת 1485 והגיע לירושלים למעלה משנתיים אח"כ (י"ג ניסן רמ"ח), אחרי נידודים רבים בארצות. בכמה מקומות התעכב כדי לתקן להם צרכי הרבים וצרכי הדת.

קהילת היהודים בירושלים היתה אז בשפל המצב. היו שם כשבעים משפחות עניות. מיד הכירו בערכו, ומסרו לו לנהל עניני הקהל והצליח לשפר את מצבם. יש בידינו שלש אגרות (האחת ארוכה מאד) שכתב.⁹⁴ באגרת הראשונה הוא מתאר כל תלאות הדרך והמצב האומלל שהיה בא"י. ושם כותב שנהיה שם לקובר מתים, כי אין שם מי שיטפל בזה. וכותב שם על שופטים רעים וקשים שהשתלטו על היהודים.⁹⁵ הדברים הם בעלי ענין רב לכל חוקר תולדות עמנו, אבל אינם ממטרת ספרנו זה. רק נביא פרט קטן "יש בכל הגלילות האלה מוכסים בדרך,

91 ע"פ תהלים כז, ד

92 ע"פ תהלים קב, טו

93 ע"פ יחזקאל כז, יז

94 ההדיר אותם אברהם יערי, בספרו "אגרות ארץ ישראל", הוצ' מסדה, תשל"א, עמ' 144-98. שם בעמ' 542 כותב המאסף מאיפה נודע לנו על האגרות בכת"י

95 שם, עמ' 128

יושבים בהרים ובגבעות וכו' ולוקחים מכס [תשלום כסף] מהיהודים כרצונם, ואין מוחה בידם".⁹⁶

ובסוף האגרת הוא מחלה ומתחנן לפני אביו לסלוח לו על שעזב אותו ונסע לארץ הקודש. כך לשונו: "הדבר אשר שאלתי מאת אדוני [אבי] בתפילה ובתחנונים, הוא אשר אוסיף אבקשנו עוד. אשר לא ירך לבבו, ורעיוניך לא יבהלוך על אשר הרחקתי נדוד, ולא תרדנה עיניך דמעה למעני. ובפרט אחרי אשר חנני אלוקים והביאני אל זבול קדשו. וכאשר יגל לבי, ישמח לבך גם אתה. ועד ה' בי כי נשכחו הצרות הראשונות [במסע הארוך] וכו'.

[וממשיך:] "ועיני נגרה ולא תדמה כי אזכרה אשר עד זקנה ושיבה עזבתיך. ויראתי פן בדמעות עיניך לא תורישני עונות נעורי. ועתה הואל וברך את עבדך, והספר הזה [האגרת הזאת] יהיה אבי במקום פני וכו'. והסר כעס מלבך, וזכרי מנגד עיניך תשחית וכתת. ושמח בבניך ובבני בניך הנעימים אשר סביב לשולחנך, כי הם חלקך ונחלתך לכלכל את שיבתך" עכ"ל לעניינו.

כל הלומד בספרי מחבר זה יודע כמה היה ירא ה'. דבר פשוט הוא שהיה לו נסיון כבד וקשה לעזוב את אביו הזקן. ואעפ"כ עשה זאת, למען לעלות בקודש. אלא טרח רבות להשיג שאביו לא יקפיד עליו.

ר' ישעיה הורביץ (מחבר ספר "שני לוחות הברית", של"ה)

עד כה הבאנו מגדולי הראשונים, איש איש ונסיונו הקשה לבוא לארץ הקודש. ראוי להזכיר כאן גדול עולם זה, אשר היה במצב משופע מאד, ראש ישיבה לאלפי תלמידים בעיר פרנקפורט, עיר ואם בישראל. וישב בכבודו של עולם, מחנך דור הבא של רבנים ומנהיגי הקהילות. ובאמצע תקופת הצלחתו, ניתק כל קשר עם הגולה ועלה לארץ ישראל. וראוי לנו להביא כאן לשונו של בנו הגאון ר' שעפטל, מחבר "ווי העמודים", שברוב מהדורות ספרי של"ה צרפוחו בסוף הספר. וכך הוא כותב אודות אביו בהקדמתו שם: "והחזיק ידי לומדי תורה וכו' ומימיו לא פסקו משולחנו שמונים נפשות, והאכילם מטעמים וברבורים אבוסים וכו' בביתו ובשולחנו היו נועדים. וכו'. בירך ה' את אדוני אבי וזכה לכל הגדולה והכבוד אשר היה לו בחוץ לארץ, אשר לזה לא זכה אדם בארץ מ[יום] בריאת שמים וארץ. ומרוב צדקתו וחסידותו עזב ונטש ביתו ונחלתו ועלה אל המקום אשר אמר ה' להשרות שם שכינתו".

ובהקדמת ר' שעפטל לגוף ספר "שני לוחות הברית", הוא כותב: "מהר"ר ישעיה סג"ל, מרא דארעא דישראל וכו' הרבה ישיבה והרבה חכמה, והעמיד תלמידים הרבה למאות ולא לפים בכל תפוצות ישראל" עכ"ל.

הרב נולד בערך בשנת 1560 ונסע לא"י בשנת ש"פ (1620) כלומר בגיל ששים, ונפטר בשנת ש"ץ. הנסיון של ר' ישעיה הורביץ היה שונה מנסיונם של גדולי עולם אותם תארנו עד כה. כי בגילו הוא היה בשיא ההשפעה שלו, במצב רוחני המוצלח ביותר. בכל זאת הפסיק הכל, עצר פעילותו ונסע לארץ הקודש. כבר בספרו⁹⁷ כתב: "דבר זה אודיע שלבי היה בווער תמיד, כשראה ראיתי בני ישראל בונים בתים כמו מבצרי השרים, עושים דירת קבע בעולם הזה ובארץ הטומאה וכו'. וזה נראה ח"ו כהיסח הדעת מהגאולה. על כן בני, אם יתן ה' לכם עשירות גדול, בנו בתים [רק] כפי הכרח צרכיכם" עכ"ל.

אגרת אחת שלו בת שבע עמודים מועתקת ב"אגרות ארץ ישראל"⁹⁸ נמצאת לפנינו, שם מתאר מסעו ומהחידושים שראה בארץ קדשנו, במיוחד בירושלים שם אה למושב לו. אמנם א"י נקנית ביסורין. בשנה השלישית לעלייתו הגיע ימי שלטון פחה ערבי אכזרי שהכביד עולו על יהודי העיר בהטלת מסים כבדים. לבלתי משלמים עינה באכזריות. ר' ישעיה שלא ברח מהעיר, נתפש עם עוד חמשים אשכנזים⁹⁹ אחרים והיה נתון במאסר כשלשה שבועות עד שנפדה ע"י היהודים בסכום עתק. אח"כ היה נחבא משך ארבע חדשים עד שמצא איזה דרך להמלט לצפת.¹⁰⁰

חזקה על הרב הצדיק שלא התלונן. הרי כך כתב בספר של"ה,¹⁰¹ אשר חלק ממנו העלה על הכתב בהיותו בא"י, וכאן ממה שהעתיק מספר חרדים, עם תוספת שהוסיף ר' ישעיה:

"כל עת ורגע שהאדם בארץ ישראל הוא מקיים המצוה הזו. וידוע שעיקר שכר המצוה על השמחה הגדולה וכו' אם כן צריך היושב בא"י להיות שמח תדיר במצותו התדירה באהבתו אותה. וכו' ויסורין של א"י, הן מן הישמעאלים הן מן החלאים, מזבח כפרה הם, כדבר שנאמר 'ובל יאמר שכן חליתי, העם היושב בה נשוא עון' (ישעיה לג, כד) וכו' וכו'. ופירוש הענין, שעל ידי הצרות שבא"י מתנכים ומתמעטים העוונות, והעם היושב בה נשוא עון" עכ"ל.

ישנם מחברים מועטים שהציבור הוסיף כינוי "קדוש" על שם הספר, "אור החיים הקדוש", "אלשיך הקדוש", "של"ה הקדוש" ועוד כמה. סימן הוא להערצת תלמידי חכמים והכרת רום ערכו של הספר.

97 בסוף מסכת סוכה, תורה אור, במהד' בחמשה כרכים ח"ג עמ' שה

98 עמ' 213-221

99 עיין דברי "תולדות חכמי ירושלים" של הרב אריה פרומקין, ח"ג עמ' 162, שם מתאר כי בזמנו של תלמיד הגר"א, הגאון ר' מנחם משקלוב, אשר כדי לאלץ שאר היהודים בירושלים לתת כופר נפשו, אסר אותו הישמעאלי בשלשלאות של ברזל והשאיר אותו מחוץ לעיר משך לילה שלם בקור עצום של חורף, והיה בסכנת מות ממש. עד שיטרחו בני העיר לאסוף את הסכום הנדרש

100 מתואר בספר "אגרות ארץ ישראל", עמ' 213-212

101 במהד' חמשה כרכים, ח"א עמ' תעג, שער האותיות, סוף ערך: קדושה

ר' חיים בן עטר (מחבר "אור החיים" על התורה)

רב גדול ומיוחד זה נולד בשנת 1696 ונפטר בשנת 1743. נדד ממקום למקום, הגיע למרוקו, שם נשא אשה ועסק בתורה בבית חותנו. אבל בגיל מ"ב בשנת 1738 עברו עליו ועל היהודים שם מאורעות קשים, ימי הרעב וגזירות קשות מצד הערבים. עשקו אותו מכל כספו ואיימו עליו ביסורין אם לא יביא להם עוד הרבה. הוא הביין מתוך צרותיו כי מה ה' אלוהי ישראל דורש ממנו כי אם לעלות לארץ הקודש, להתכונן שם לגאולת ישראל. וישם לדרך פעמיו. וכך לשונו בהקדמתו לספר "אור החיים" על התורה:

"והמו עלי סערות ימי, ולא שבו הרודפים, קייתי לשלום והנה מלחמה. רץ אחר רץ, לצר ולצורר, וצרה נוגעת בחברתה, עד צואר הגיע. ונדדתי מעיר לעיר, ונתקיים בי 'הנמלט מן הפחד יפול אל הפחת'. ולא שָׁבַת נוגש ומדהבה וכו' וקול הב הב לא פסק, אף כי תם הכסף. ואין חונן, כי האיש הבליעל הולך וחזק. וכו' והאיר ה' עיני שכלי, אין זה אלא [כדי] לקום ולעלות אל מקום חשבתי בו [בשנים קדמוניות]. הוא מקום השכינה, עיר הרמה, עיר החביבה על אלוהי עולם. ואזרתי כגבר חלצי, וסיכנתי בעצמי סכנות גדולות, דרך המדבר באתי בו' וכו'.

תחילת יציאתו ממרוקו הגיע לליוורנו (איטליה) והיה מרביץ תורה שם בדרשות ותוכחות מוסר שהפליאו את שומעיהם במתיקותם והברקותיהם. בנוסף לתכניתו להשיג כסף להדפיס ספרים שחיבר, גמלה בדעתו החלטה לאסוף אליו תלמידיו מוכשרים אשר יעלו יחד אתו לא"י, ושם ייסד ישיבה בירושלים. לשם כך נסע לכמה ערים חשובות באיטליה, ולמקום שלא הגיע אישית שלח אגרות "קול קורא". והזכיר שם את ההתעוררות הכללית שקמה בעולם לקום ולעלות לציון ולקומם את הריסותיו. כך לשונו שם: 'כי קול יצא מפני ה' בלב כל בחירי המוני עם אלוהי אברהם, נאספו ממזרח וממערב, הללו דרך דרך אניה בלב ים, והללו ממדבר הרים, לעלות לעיר סביב לה הרים [ירושלים], להתגולל בעפרה".¹⁰²

דברי ר"ח בן עטר נשאו פרי, ובשנת 1741 יצא לכיוון א"י יחד עם שלשים נפש, תלמידיו ומשפחותיהם. תחילה היה בעכו, חשב לשכון בטבריא, ולבסוף הגיע לירושלים. החיד"א שהיה תלמיד בישיבתו שם, כותב:¹⁰³ "ועיני ראו גדולת תורתו, עוקר הרי הרים, וקדושתו הפלא ופלא. ולפי דורנו היה לב מבעית בתלמוד והיה כמעין המתגבר. והן בעון הדור עלה לשמים בן מ"ז שנה. וחיבר [ספריו] חפץ ה', ראשון לציון, אור החיים, פרי תואר. וחכמתו ניכרת מספריו. אך זה אחד מעשרה מחכמתו ורוחבו לבו וחורפתו הפלא ופלא. וחופף עליו כל היום סדר קדושה והבדלה מעניני עולם הזה, ורבו עזוז נוראותיו" עכ"ל חיד"א. חזו האי גברא רבא דקא מסייד עליה!

102 דברים אלו, ועוד כמה פרטים בענינו, העתקנו מ"אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל", מרגליות, ערך: ר"ח בן עטר

103 "שם הגדולים", עיין בערכו של ר"ח בן עטר

כאמור, הוא הבין מתוך הצרות שמאיץ ה' בו שיעתיק מושבו לארץ הקודש. אשרי אדם שהוא רומז ונרמז, ומבין מה מרמזים לו. ואנו שומעים מחזה עליון זה מתוך רשימה קצרה אשר כתב בסוף ספר ויקרא, וזו לשונה:

"כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו, ובא גואלו הקרוב אליו וגאל את ממכר אחיו" (ויקרא כה, כה). "פרשה זו תרמוז ענין גדול והערה ליושבי תבל. כי ימוך [הכוונה כביכול להקב"ה] על דרך אומרו 'בעצלתים ימך המקרה' [עיי' תענית ז ע"ב] כי כש[הבריות] התחתונים מטים מדרך הטובה, מסתלקים ההשפעות, ומתמסכן עמוד הקדושה [ספירת תפארת] כי העיקר תלוי בתחתונים. וכו' וכו' ובעוונותינו נמכר הבית [בית המקדש] ביד האומות וכו'. והודיע הכתוב כי גאולתו [תלויה] היא ביד הצדיק אשר יהיה קרוב לה', על דרך אומרו 'בקרובי אקדש'. כי האדון ב"ה יקרא לצדיקים 'אח' כביכול, דכתיב 'למען אחי וריעי' (תהלים קכב, ח).

[וממשיך דבריו:] "והגאולה תהיה בהעיר לבות בני אדם, ויאמר להם: 'הטוב לכם כי תשבו חוץ [בחור"ל] גולים מעל שולחן אביכם? ומה יערב לכם החיים בעולם, זולת החברה העליונה [הערת המעתיק: זולת מלאכי מעלה הסובבים את המקיים מצוות בא"י] אשר הייתם סמוכים סביב לשולחן אביכם, הוא אלוהי עולם ב"ה לעד'. וימאס בעיניו תאות הנדמים [פירוש: החומריות הנדמה להיות נחמד]. ויעירם בחשק רוחני, גם [הוא] נרגש לבעל נפש כל חי, עד אשר ייטיבו מעשיהם. ובזה יגאל ה' ממכרו. ועל זה עתידין ליתן את הדין כל אדוני הארץ גדולי ישראל. ומהם יבקש ה' עלבון הבית העלוב" עכ"ל.

מה כוונת הרב בסיפא של דבריו? כוונתו בדומה לכעסו של ריש לקיש על יושבי בבל (יומא ט ע"ב). אילו עלו לא"י כאשר היתה שעת הכושר, היתה שורה שכונה בבית מקדשנו. חסרון עלייה לא"י, חסרון אתערותא דלתתא, מונעת ומעכבת הישועה מלמעלה. כביכול לא פדינו את השכינה שהיא בגלות. "ובא גואלו הקרוב אליו" הם הצדיקים. ומגדולי ישראל אלו, המתרפים במלאכתם, יתבע ה' את עלבון הבית.

עד כאן דברי תוכחה הצורכים והקשים. והשאר פירושא הוא, זיל גמור.

ר' אליהו מוילנא (הגר"א)

מפורסם שהגר"א כיתת רגליו לעלות לא"י. כבר בספרנו "אוצרות הגר"א"¹⁰⁴ אספנו מקדמונינו שבע דיעות אפשריות משום מה חזר בו הגר"א באמצע הדרך. ואין זה מעניינינו במאמר זה. כאן נלמד על גודל מסירת נפשו לצאת לא"י, בימים ההם עדיין לא היתה מבוססת שם עדת אשכנזים. בירושלים לא יכלו לדור, כי הישמעאלים הרשעים היו נוגשים ודוחקים לכל אשכנזי לפרוע חוב ישן שהתחיל בתקופת ר' יהודה החסיד, שצירפו אליו תוספת נוראה

של רבית מופרזות.¹⁰⁵ וגם אם היה הגר"א דר במקום אחר בארץ, היה נזקק לקחת כספי "חלוקה" אשר בלאו הכי הגיעו לא"י בצמצום גדול, והיו אנשים שם על סף רעב. בעדינות נפשו לא יכול היה הגר"א לגרוע מן לחם חוקם כשיוסיף על עול הציבור. בעל שאר רוח נמנע מזה.

בספר "פאת השולחן"¹⁰⁶ הדפיסו אגרתו של הרב חיים ב"ר טוביה כ"ץ (וילנא, שנת תק"ע, כלומר י"ב שנה אחרי פטירת הגר"א) שם כתב: "בכתבי מהרא"י [הוא הגר"א] כתוב, ב' מניעות מאה"ק [מלעלות לארץ הקדושה]. א', בשביל רשעת עכו"ם דשם. וב', בשביל דחק צמצום הפרנסה" עכ"ל. ואמנם כתב שם כי כאשר הגיע כותב המכתב לא"י, נשתנה המצב לטובה. אבל לא כן היה בימי הגר"א.

באגרתו של הגר"א ששלח לאמו ולאשתו בהיותו בדרך לכיוון א"י, הוא פותח בדברי שידול:¹⁰⁷ "באתי לבקש מאתכם שלא תצטערו כלל וכלל, כמו שהבטיחו לי אמיתית. הנה אנשים נוסעים לכמה שנים בשביל ממון ומניחים נשותיהם, וגם הם נעים ונדים בחוסר כל. ואני תודה לאל נוסע לארץ הקדושה שהכל מצפים לראותה, חמדת כל ישראל. ואני נוסע (לשלום) [בעת שיש שלום בעולם] ברוך ה'. וגם את יודעת שהנחתי ילדי שלבי הומה עליהם, וכל ספרי היקרים, והייתי כגר בארץ אחרת. והנחתי הכל וכו'".

אנו משתאים לראות שהגר"א מכליל יחד צערו הגדול שהוא מתנתק מהילדים שלו, וכן שנפרד מהספרים שלו. רק אדם גדול כמו הגר"א יכול להבין מה עצום ההפסד שאין לאדם ספרים לידו לעזור לו בלימודיו. הרי כשיש לו לאדם ספריו מן חשובי המחברים, הרי כאילו כל גדולי עולם ההם נמצאים בביתו ומלמדים אותו דעת. וכאשר האדם מחוסר ספרים, הוא בעל כורחו מחוסר חכמה. וכדברי רבי עקיבא על פטירת רבו ר' אליעזר בן הורקנוס "הרבה מעות יש לי, ואין לי שולחני להרצותן" (סנהדרין סח ע"א) ומפרש שם רש"י: "כלומר הרבה שאלות יש לי לשאול ואין למי לשאול".

בהיות הגר"א בוילנא היו לו גם תלמידים נבונים וחכמים מקשיבים, והוא נבנה ע"י משא ומתן אתם, כדברי הברייתא¹⁰⁸ שהתורה נקנית "בפולפול התלמידים". ואין ספק שמצד זה היה הגר"א מפסיד בלימודו במה שיבא לארץ ישראל. כמה ישיבות היו שם? וכמה מהם למדו

105 מאז עלייתו של ר' יהודה החסיד בשנת 1700 לא העזו אשכנזים להגיע לירושלים. ר' יהודה החסיד קנה בתים ממוסלמים בירושלים, אך נפטר שלשה ימים לאחר שהגיע אליה. כך נפוצו בני חבורתו לכל עבר והחוב לא שולם. מאז נתפס כל אשכנזי שהגיע לירושלים ונתבע להחזיר את חובו של ר' יהודה, צמוד לרבית. רק כעבור מאה שנה נפרע החוב, שהגיע לממדים עצומים, ע"י הנדיב הצדיק לעהרן (אמשטרדם) ובתיוכם של הפרושים, תלמידי הגר"א

106 מהד' ירושלים, שנת תשי"ט, עמ' 10; וכן הוא ב"אגרות ארץ ישראל", אברהם יערי, הוצ' מסדה, עמ' 338
107 וזאת יש לדעת כי האגרת נכתבה באידיש וניתרגמה ללשון ע"י מאן דהו, שכנראה לא היה בקי כל צרכו בדקדוק לשון הקודש. ולכן אין להתפלא מהסגנון, אלא מהתוכן

108 אבות, ר', מ"ח דברים

בצורת העיון הנהוג בליטא? אבל כל זה כאין בעיני הגר"א, מפני קדושת ההשגה הפנימית שיש לקבל בארץ הקודש (וכמו שכתבנו לעיל לענין רמב"ם בעלייתו לא"י).

והרי לפנינו בזה נסיון מסוג אחר מכל אלו שהזכרנו מקודם. כי הגר"א כאן נעתק ממקור חיותו, מכל כתבי היד העתיקים שאסף. ידוע לנו כי ר' יעקב העביר לגר"א כתבי יד של רמח"ל, שהוא קבל לידי מר' יקותיאל גורדון תלמיד רמח"ל. ויש סבורים שהיו לגר"א גם חלק מכתבי רמ"ק בביאורו לזהר. ובעל כרחו הוא מפסיד בעלייתו את היכולת לעיין בהם.

עד כאן כתבנו על גדולי עולם שעלו לא"י למרות נסיונות קשים. להלן נציין גדולים אשר למרות יסורי א"י, לא ירדו מהארץ

ר' יצחק הכהן

מפורסם בעולם שמו של המקובל הגדול ר' אליהו הכהן (מעיר איזמיר) מחבר ספר "שבט מוסר". אחיו ר' יצחק איננו מפורסם. אבל החיד"א¹⁰⁹ כתב עליו: "היה חסיד מופלא הפלא ופלא, כאשר סיפר עליו מר אחיו בספרו 'מדרש אליהו' והקורא שם יראה שבזמנינו היה חסיד מופלא במעשים כאלו ויבוש במעשיו. כי עין בעין יראה כי גדלה מאד עבודת ה' אין חקר" עכ"ל.

ומה הם המעשים אשר בשבילם מפליג החיד"א כה הרבה בשבחם? בימינו זכינו כי נדפס הספר מחדש¹¹⁰ ושם מתאר הגאון ר' אליהו מה הם מעשיו של ר' יצחק. נביא כאן כל דבריו:

"והחסיד אחי כמוהו ר' יצחק הכהן נר"ו מעולם לא לבש בגדי משי ולא שאר לבושים אשר היו חדשים ולא מנעלים [חדשים], לבד מטולאים (על) [מפנין] אבלות חורבן מקדש ה'. ובהיותו בן י"ח שנה חשקה נפשו [לצאת מטורקיה] להלוך לירושלים תוב"ב להסתופף בצלו יתברך, מקום אשר שכן שמו שם, ולא היה יכולת בידו להלוך [כלומר לא היה כסף בידו לשכור עגלה או חמור לרכב עליו]. מרוב חשקתו שם [ש' שמאלית] לדרך פעמיו להלוך ברגליו אחר שיירא שהיתה (הולכת) [רוכבת על חמורים]. והקב"ה עשה לו נסים אין חקר, וחננו עם בני השיירא ושכרו לו [על חשבונם] חמור לרכב עליו עד מקום חפצו. והלך (בבית) [לבית] המדרש ולא יצא משם מעולם. והיה מסתפק בהכרחי ומקיים המצוות אליבא דכולי עלמא, שאם היו שנים [פוסקים] חולקים בדין אחד, היה משוה דעת שניהם לקיים כזה וכזה, וכה דרכו בקיום מצוותיו. ומעיד עליו שמים וארץ שלא למד דבר בתורה שלא קיימה. ודבר מצוה שלא היה יכול לקיימה כמצות ביכורים, היו קורא ענינו בכל יום; שהקורא כמקיים, כאומרם (מנחות קי ע"א) כל הלומד בתורה עולה, כאילו מקריב עולה וכו'.

109 "שם הגדולים", ח"א פסקא 319

110 ע"י מוסדות "מגן הילד", בני ברק, בעמ' קיב

[וממשיך לספר:] ובהיותו שם [בארץ ישראל] ויהי רעב גדול בארץ עד שברחו רובם מארץ ישראל לחוצה לארץ, שרעב של מהומה היה, רעב של לחם ומים, כי לא המטיר ה' באותה שנה. ורבים מתו מצמא יותר מהלחם. והעשירים אשר היו שם היו קונים קיתון של מים (בערך) [במחיר] גדול. והוא [ר' יצחק] היה מוטל ברעב ובצמא. וכאו אצלו החכמים ואמרו לו שילך לחוצה לארץ עד יעבור זעם, והם ישאו עליהם עונו [במה שיוצא לחו"ל]. והוא השיב שכוונתו למות בארץ הקדושה, ומה לו [אם] למות ברעב או ממיתה אחרת? והחכמים תמהו על חסידותו. ולא היה יכולת בידם לרחמו [לתת לו תמיכה כספית] כי הרעב כבד בארץ. והוא היה הולך בשדה חרובין, ובחסד עליון היו נותנים לו שנים או שלשה שערכם רב. והיה נותן החרובים בפי בניו הקטנים היונקים (שימיצו) [שימצצו] מהם, כי לא נשאר כח באשתו להניקם. והוא והיא מושלכים כמתי עולם. ועם כל זה לא היה מפסיק מלימוד תקונו ביום. ופעמים היה הולך אחר הריחיים לבקש מעט סובין להשיב נפש. ולא היה מוצא רק רושם סובין מעורב בעפר. ועם כל זה לא שם לבו לצאת לחוץ לארץ. וכמה נתעלה ר' חנינא בן דוסא על זה, זכותו יגן עלינו. ולהרבות [לספר] מחסידותו [של ר' יצחק] ומעניני מעשיו, כלה הזמן "עכ"ל מחבר "שבט מוסר".

יש לציין כאן כי ר' יצחק החסיד נהיה אח"כ מגדולי הדור. עד שהגאון הגדול הרב יעקב אלגאזי (מחבר "קהלת יעקב") לקח מר' יצחק הסכמה לספרו "שארית יעקב" (קושטא, תקי"א). והלא עדות נפלאה על גדולתו. ואם נרצה לברר ממה התפעל כל כך החיד"א, כאשר כתב עליו ב"שם הגדולים", הרי שאר השבחים שנאמרו ע"י "מדרש אליהו" היו גם אצל רבים אחרים בישראל. אבל תיאור זה על דבקותו בארץ הקודש, שלא יצא ממנה אפילו בלחץ קשה ונורא, ורואה צאצאיו הפעוטות מפרפרים ברעב, היא החסידות עליו כתב חיד"א "היה חסיד מופלא הפלא ופלא". ורואים כי גם אחיו המפורסם, מחבר "שבט מוסר", גם הוא התפעל במיוחד מדבקות זו בארץ הקודש.

ר' חיים שאול דויק (מחבר "איפה שלמה" על "אוצרות חיים" לר' חיים ויטאל)

נקדים כאן כמה מלים על אישיותו של חכם נשגב זה.¹¹¹

הרב חיים שאול נולד בארם צובא (שנת תרי"ח, 1858) ובשנת תר"ן (בגיל 32) עלה לירושלים, ושמו הולך לפניו כמקובל גדול ובקי מאין כמוהו בספרי המקובלים. למד בישיבת "בית אל" (ישיבת המקובלים) וחיבר שבעה ספרים בקבלה שעשו רושם חזק בין המקובלים. (שם במאמרו, בעל התולדות מפרט הספרים ותוכנם).

[וממשיך:] "שנים מספר אחרי שעלה לירושלים, החל חש בעיניו. הרופאים קבעו שיש לנתחן והוצע לו לצאת לחו"ל לנתוח וריפוי. אך הוא סרב לצאת את הארץ. ואז נאלצו לנתח את עיניו בארץ. הנתוח לא הצליח והוא נתעוור בשתי עיניו. תגובתו היתה: 'הכל כדאי, ובלבד

111 ממה שלקטנו מ"אנצקלופדיה לתולדות חכמי ארץ ישראל", בעריכת הרב יעקב גליס, מהד' מוסד הרב קוק

לא לעזוב את קדושת ארץ ישראל אפילו לשעה אחת!'. עשרים שנה היה סגני נהור ולמד על פה. הוא ידע את כל ספרי רבי חיים ויטאל בעל פה. כתב מרבית ספריו וחיידושיו, הגהותיו והערותיו תוך ציטוט פרקים גדולים בעל פה מספרי המקובלים בלי לטעות". [ושם מספר כי בעל "לשם שבו ואחלמה" למד אצלן]. ונפטר הרב בשנת תרצ"ג (1933).

מאמר "חביבין יסורין"

"תניא רבי שמעון בר יוחאי אומר: שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתן אלא ע"י יסורין. אלו הם תורה וארץ ישראל והעולם הבא" (ברכות ה ע"א).

יש לשאול, אם כבר פורעים ע"י יסורין, מדוע זה נחשב ל"מתנה"? וי"ל כי למרות כל תשלום, גבוה כמה שיהיה, לפי גודל יקרת א"י עדיין היא בגדר "מתנה". אבל למה צריכים ליסורין הללו?

תשובה לכך נבין ע"י דברי מהר"ל המלמד: "כי כאשר האדם הוא צדיק וראוי אל מעלה עליונה, והאדם מצד הגוף יש בו צד מה שאינו ראוי אל אותה מעלה, מצד החסרון שהוא דבק בחומר; הקב"ה מביא עליו יסורין כדי למרק הנפש שהוא דבק בחומר ולסלק החומר שלו ממנו כדי להביאו אל המעלה העליונה. והיסורין ממרקין הנפש ומסלקין הנפש מן הפחיתות החומרית עד שהוא טהור" ("נתיבות עולם", נתיב היסורין, פרק א).

במלים פשוטות נסביר הדבר כך. כאשר האדם במצב של שפע כל טוב, הוא עלול לשכוח את תלותו בבורא כל. גרוע מזה עלול הוא להכשל בגאווה, שהיא סרך עבודה זרה (סוטה ד ע"ב). יסורין מצילים אותו ממצב זה.

ולכן "כל שהקב"ה חפץ בו, מדכאו ביסורין. ואם קבלם [בלי לבעוט] יראה זרע יאריך ימים" (ברכות ה ע"א). "כל השמח ביסורין שבאים עליו, מביא ישועה לעולם" (תענית ח ע"א). "חביבין יסורין" (סנהדרין קא ע"א). "שמו של הקב"ה חל על מי שהיסורין באים עליו" (מדרש תהלים, מזמור צד).

אבל יש לזכור כי הבדל גדול יש בין יסורים הפוקדים את ישראל ליסורין הפוקדים לאומות העולם. מבאר מהר"ל כי היסורין הבאים על ישראל "באים לטהר ולנקות זוהמת החטא וכו' ובזה הם דבוקים בו ית' ומזכירים שמו" ("נצח ישראל", סוף פרק יד). אבל "המכות שמביא הקב"ה על הגויים מכלים אותם, כי אין לגויים עצמם נשמה קדושה וכו' ולכן אין האומות מזכירין שמו של הקב"ה כאשר באים יסורין עליהם" ("נצח ישראל", סוף פרק יד).

ולכן כאשר באים יסורין על ישראל הם באים "מעט מעט" (ע"ז דף ד ע"א) ולא בשצף קצף. והוא משל שאמרו על המלך והאבן (מדרש תהלים, מזמור ו', "אל באפך").

ולכן למרות שישראל סבלו יסורים שונים כל ימות היותם בארץ ישראל, לא מצאנו שהצדיקים יתרעמו על כך, או ח"ו יעזבו את הארץ. הם ידעו "ובל יאמר שכן חליתי" (כתובות קיא ע"א). מתוך צדיקים ללא מספר שיכולנו לציין חלק מהם כאן, נתרכז רק בדברי אחד מהם, הגאון ר' ישראל משקלוב, תלמיד מובהק לגר"א, ומחבר ספר מופת "פאת השולחן" (על מצוות התלויות בארץ). ולמה בחרנו בו? כי הוא הכותב תעודה מוסמכת על מה שעבר עליו, ואין זאת עדותם של אחרים עליו. דבריו דלהלן העתקנו מהקדמתו לספרו¹¹² וקצרנו בו להשמיט שמות ופרטים. ספרנו שתים עשרה צרות (מלבד פטירת אביו ואמו שלא מנינו, כי שמא היו כבר זקנים באים בימים).

עוד ענין יש ביסורין הללו, כי על ידיהם מתחבבת ארץ ישראל על צדיקים. כאשר אדם משיג דבר, רוחני או גשמי, אחרי יגיעה ומאמצים, הדבר ההוא חביב עליו ואינו מוותר עליו. חז"ל מלמדים כי אדם הרואה בהמה שאינה מרחמת על הוולד ואינה מניקה לו, "מביא בול של מלח ומניח לה בתוך רחמה כדי שתזכור צערה [בעת לידה] ותרחם עליו" (שבת קכח ע"ב). ופירש רש"י: "מאבהין את ולדה עליה ותרחם עליו". כלומר זכרון צערה יעורר בה את החמלה. וכן מבחינים אנו בין בני אדם. אם שסבלה רבות בגידול בנה, אוהבת אותו וחסה עליו פי כמה יותר מאשר אם שלא סבלה כלל עבור בנה. וכן ענין ארץ ישראל, יסורין הללו מחבבים את הארץ על בניה. [ואעפ"כ אין אלו ח"ו יסורי כליה ח"ו, והקב"ה נותן כח ועוצמה לבניו שיהיה ביכולתם לעמוד בנסיון].

ר' ישראל משקלוב (מחבר "פאת השולחן")

דברים דלהלן העתקנו מן "חכמי ישראל"¹¹³ וכן מן "תולדות חכמי ירושלים"¹¹⁴. הוא נולד בשנת תקל"ט (1779) ונפטר בשנת תקצ"ט (1839) וזכה לשמש את הגר"א חצי שנה לפני פטירת הגר"א. בהקדמתו לביאור הגר"א לשו"ע או"ח כותב על עצמו "לא זזה ידי מידו". הוא שסידר ביאור הגר"א הנ"ל, וכן על שו"ע יו"ד ועוד. התכתב עם "חתם סופר" אשר נתפעל מרוב גאוניותו, ושם¹¹⁵ עונה חת"ס לר"י שקלובר: "נזר תפארת הגאון הגדול המפורסם". ובהסכמתו לספר "פאת השולחן" כותב עליו "מארי דארעא דישראל". וכן עיי"ש שאר הסכמות של הגדולים המפליגים בשבחיו. עשר שנים ישב על כס הרבנות בעירו שקלוב, עיר של נבונים וחכמים, ונבחר לכך למרות גילו הצעיר. כמה שנים אח"כ עלה לא"י עם קבוצת תלמידי הגר"א והתיישב בצפת. מחמת מגיפה שפרצה שם שהה זמן מה בירושלים ואח"כ חזר לגליל. וטרח ביגיעות רבות לבסס את יישוב האשכנזים הפרושים. וכן עסק רבות לאסוף כספים מחו"ל לתמוך במשפחות בא"י.

112 מהד' ירושלים, עמ' ד-ה

113 של ר' דוד הלחמי, עמ' רסד

114 של הרב אריה ליב פרומקין, תרפ"ט, ח"ג עמ' 164-166

115 שו"ת חו"מ סי' יב

וכך כותב על צרותיו: "חובה על האדם לספר מעללי ה' וכל אשר מביא על האדם יסורים וצרות, ואשר עוזר בנפלאותיו כמ"ש בזהר פ' בא (דף מא ע"א) חובה הוא על בר נש לאשתעי תדיר קמי קוב"ה בכל אינון ניסי דעבד עיי"ש. ובכך גם עלי חובה להזכיר היסורין והצרות שעברו עלי ביסורי ארץ ישראל, כמו שכתוב 'יסור יסרני יה ולמות לא נתנני' (תהלים קיח, יח). ויהי בשנת תקע"ג¹¹⁶ בשובי ממדינתנו¹¹⁷ אחרי עזרני הרחמן ויסדתי יסודות קבועות ליישוב ארצנו בכל גלילותינו. ופגעתי בזמן צרות המגיפה בגליל וכו' ויברחו אנשים רבים למדברות וליערות בשיירות. וגם אני ובני ביתי נסענו לעיה"ק ירושלים ת"ו. ואני [א] בדרך מתה עלי נות ביתי אשת נעורים הצנועה יראת ה' מרת העניה ואקברה בדרך בעיה"ק שפרעם. ובכואו לירושלים גם שם מצאתי מחדרים אימה וחשיכה, עלה מות בחלוננו. ושמה נלקיתי בכפליים, בני יצאוני ואינם, בחורי חמד. [ב] הראשון החל הנגף ונלקח חתני המופלג השנון וירא שמים יואל, בן י"ז שנה. [ג] ואחריו נפטרה בתי הצנועה מרת לאה, בת י"ח שנה. ונשאר ממנה תינוק יונק, הבן יקיר לי נכדי המופלג אליקים יקיר. וסבלתי יסורים רבים לגדלו עד שהיה בן כ' שנה [ד] ונלקח ג"כ ממני במוצאי החג תקצ"ד. [ה] ואח"כ נפטר בני הנחמד כמר נחמן. [ו] ובתי הנחמדה מרת אסתר. [ז] ואח"כ נפטר בני הנחמד זך השכל בן י"ד שנה זאב וואלף. ובא אלי השמועה הרעה שנפטר אדוני אבי וכו' עם אמי מגדלתי. [ח] והייתי כשוכב בלב ים, באש התבערה¹¹⁸. ואוהבי וריעי רחקו ממני.¹¹⁹ והייתי שוכב על הגג בוכה ומתנפל ומתחנן לפני אבינו שבשמים. ובתי הצנועה מרת שיינדל היתה ג"כ קטנה חולה מוטלת על ידי, ורמעות על לחיי, עיני ירדה מים על כל אשר עבר עלי, וגדול כים שברי. ובגליל הק' הלכו עדרים עדרים¹²⁰ אנשי אמת גדולי חברתנו הצדיקים. ומעומק הלב הוצאתי מלים בשפל קול התחנה, לאשר את דכא ישכון¹²¹ נכח שער שמים לאמר: אנא מלך מלא רחמים, חוס נא ורחם עלי ועל שארית פליטת בית ישראל, אוד מוצל מאש, אחרי שולחה האם עם הבנים¹²² וכו' וכו'.

[וממשיך:] והנה אחרי בכיי בכי רב, ונרדמתי בשינה מתוך הבכי, ונדמה כאילו אחד בא ויגע בי ויעירני, כאיש אשר יעור משנתו. וכה אמר לי: 'נגוף ורפוא'. ומן אז והלאה הופיע חסדו עלי, ויצילני אותי והבת הנזכרת וישיבני לגליל הק' לביתי. וברחמים הגדולים בנה ביתי. ומצא לי אשה בת גדולים, הצנועה אשה יראת ה' מרת יוטא בילא. אח"כ בשנת תרע"ד¹²³ חזרה המגיפה ר"ל בגליל ועברו גם עליה יסורין וסכנות נפשות ובחולי המסוכן הנז' נתתה למות. ושמע ה' קול בכייתנו וזכות אבותיה עמדה [לה] שב"ה קמה וגם נצבה מחוליה. וכו' וכו'.

1813 116

117 רוסיא, כדי לאסוף כספים ותמיכה ביושבי ארץ ישראל

118 כלומר חוס הקדחת

119 כי חששו שמא יתדבקו ממנו

120 כלומר הציבור התפזר לקבוצות קטנות, כי חששו מן ההתדבקות במחלה

121 כלומר הקב"ה

122 כלומר התפלל על חיי הבת הקטנה, אחרי שהאם שלה וכן שאר אחיה כבר מתו

1814 123

וכו'. ואח"כ [ט] בעת ניטל מאתנו הגביר הצדיק¹²⁴ עברו עלינו [ע"י הגויים הפראיים] צרות רבות ופחד ואימת מות. [י] וג"כ ניטל מחמד עיני הבן היקר לי כמר שמואל זאב. [יא] ואח"כ הבן השני, מנחם שמו.

[וממשיך:] ונפל עלי כל משא סבל צרכי הציבור הטבור דכוללנו, הנהגתם וכלכלתם, ולראות כל צרכי סיפוקם וסדר לימודם. [יב] וסבלתי צרות רבות מצרי¹²⁵ הגוים, אילי הארץ בעת סוגרה העיר עכו יע"א. והושלכתי בבית הסוהר, בשבי הקשה, וסבלנו פחדים ואימת מות. ומכולם הצילנו ית"ש, ונתקיים בי הכתוב 'כי מכל צרה הצילני'¹²⁶ 'באלהים בטחתי לא אירא, מה יעשה בשר לי?'¹²⁷ וכו' וכו'. ואח"כ בחודש אדר תקפ"ה¹²⁸ היה פה עיה"ק צפת ת"ו מפולת בתים בימות הגשמים, מגשמים מרובים ורוחות קשות. ונפלו הרבה בתים. ונפל ביתי בליל י"ג אדר ואני וכל בני ביתי ושכני ישבו בתוך הבית שנפלה, וברוך ה' שעשה לנו נס במקום הזה, שהצילנו עם כל בני ביתי". עכ"ל לענינו.

אמר המעתיק: להשלמת מלאכת הקודש, על הצרות שפקדו את המתיישבים הראשונים מתלמידי הגר"א בארץ הקודש, הנני להביא כאן דברי ר' ישראל משקלוב אשר כתב מאוחר יותר, בשנת תקצ"ו¹²⁹ ונדפס בספרו "פאת השולחן"¹³⁰ ונביא בקצרה: "ויהי בימי שפוט השופט כל הארץ, בשנת צדק"ת ה' וכו' נתקיים בנו אחינו בני ישראל יושבי גליל הקדוש המקרא 'הסתרת פניך הייתי נבהל'¹³¹. בעת הסתיר פנימיות השגחתו ית' אשר שם מוראה של מלכות בלב כל, לשמור חיי בני אדם. אז נבהלנו כי מרדו גויי פראי אדם, שכנים רעים אשר בעירנו, וכופרים בשר המושל בכל ארץ מצרים וא"¹³². והסירו מורא מלכות ויבואו על העיר חגורי חרבות ורמחות בכל בתינו להשמיד ולהרוג ולאבד מנער ועד זקן ביום אחד ושללם לבו. הודו לה' כי לעולם חסדו, אף בעת הסתיר פניו, האיר והטה חוט של חסדו עלינו ויתן בלב כל אחינו בני ישראל לעזוב כל אשר בבתים וברחנו לנפשנו על הרי א"י וכו'. שם ישבנו גם בכינו וצעקנו לאלוהי הארץ למען יצילנו. והגויים שללו וגזלו כל אשר בבתינו וישברו כלי הבית וכל מחבואי העיר חפרו ויבוזו שלושים ושלושה יום ולילה עדי יתקיים 'הגליל תחרב' וכו' וכו' [ושם מזכיר זוועות גדולות אשר עשו לנשים, וגם נהרגו כמה נפשות מישראל וכו'. ואח"כ בא חיל מוצב של השלטון ממצרים והבריחו את המורדים והרגו בהם. ומסיים:] ברוך

124 חיים פרחי שהיה מליץ יושר עבור היהודים אצל הפחה בעכו. פירוט האסון הזה נמצא בתיאורו המרטיט שכתב המחבר, נדפס ב"פאת השולחן", מהד' ירושלים, עמ' 7 פסקא ח, מן פנקסי ר' ישראל עצמו

125 מליצה על משקל "שרי"

126 תהלים נד, ט

127 תהלים נו, ה

128 1825

129 1836

130 עמוד ר'

131 תהלים ל, ח

132 כלומר קמה התקוממות בין הערבים המקומיים נגד השלטון המוסלמי שמרכזו במצרים

אל ההודאות אשר הציל נפשותינו. ועלינו להודות ולהלל לשמו הגדול על הנסים והנפלאות שעשה עמנו בימים ההם" עכ"ל.

רואים אנו מכל ספורי התלאות כי בשום אופן לא עלה על דעתו של הגאון ר' ישראל משקלוב לחזור לחו"ל! והרי שם לא היו בעת ההיא מלחמות. שם לא היתה מפולת בתים. שם לא סבלו כל כך ממגיפות (בתקופה ההיא). שם לא היו בין הפטיש והסדן של המורדים במלכות, ואין דין ואין דין. ולמה לא חשב ר' ישראל שיש כאן סימן מן שמים כי הארץ ח"ו מקיאה אותה? אלא ברור כי קבל הכל באהבה, כייסורי ארץ ישראל.

על הרוצים לרדת מארץ ישראל מפני סכנת מלחמה או טרור של ערביי זמננו

הטרור הערבי כבר נמצא אתנו למעלה ממאה שנה. מצאנו שגדולי עולם לא הכריעו לעזוב את הארץ מפניו. הלא גם אחרי פרעות שנת תרפ"ט, מצאנו כי ה"חזון איש" עלה ארצה בשנת תרצ"ג ולא חש, למרות שהיה אפשר לו לנדוד מרוסיה לאמריקה. ומצאנו עדות דלהלן: היה מי ששאל את ה"חזון איש" אח"כ אם מותר לו לצאת מא"י, מחמת סכנת מלחמה עם הערבים? והשיב: "יחיד המסוכן בא"י כגון דוד המלך כשנרדף ע"י שאול, מותר לצאת לחול. הוא הדין בציבור שלם שנשקפת לו סכנה. אבל אם אין [שאר] הציבור מסוגל לצאת, גם היחיד אינו רשאי לצאת. זולת אם ברי¹³³ לו שלא יכול להועיל ולהציל בשום פנים. ומי אדם וידע, שמא בכל זאת יועיל משהו לעיתות בצרה? ולכן אינו פטור. ההלכה של 'חייך קודמים' הוא רק בודאי סכנה, כבאותו של קיתון של מים (ב"מ סב.). בעוד שאם הנידון כאן רק לגבי חשש סכנה, אפילו חשש גדול וקרוב לודאי, שנינו בכגון דא 'כל המקיים בעצמו כך, סוף בא לידי כך' (ב"מ לג. עיי"ש רש"י). וגם דבר זה עיקרו תלוי בגודל הבטחון בה".¹³⁴ והוסיף לזה ביאור בדבריו "השגחתו ית' [להציל אדם] היא לפי מדת הבטחון שאדם משליך יהבו על בוראו ית'" (על חו"מ עמ' 312).

מסופר על החזון איש¹³⁵ כי הגיע אליו תייר מאמריקה, ובקש ממנו החזון"א להשאר בא"י. כשהלה סירב, מנימוקים שונים, ענה לו הגאון בתמיהה: "איך ייתכן בכלל כי איש אשר חנוך על ברכי התורה ולמד חומש בנעוריו, לא יראה חיבה ואהבה לארץ ישראל? כי מה הוא לומד בתורה? הוא לומד על אדון הנביאים שזכה להוציא את ישראל ממצרים והביאם לקבלת התורה וכו' ולא קם כמותו בישראל וכו'. ואותו ענק הרוח בעומדו על סף הסתלקותו מן העולם אין לו בפיו אלא בקשה זו, לבוא לארץ הקודש. ומי שלומד את הדברים האלה והם נספגים לתוך עצמותיו, איך לא יאהב את א"י?! עכ"ל

133 ודאי

134 דבריו נרשמו ב"פאר הדור", כרך ג' עמ' קפז-קפח

135 כך מביא הרב"ד של תל אביב, הרב ידידיה פרנקל ז"ל, בספרו "יחידי סגולה", הוצ' סיני, עמ' 261

ולהלן דברי הגאון ר' יעקב ישראל קניבסקי (סטייפלר) במכתב מתאריך ג' שמוות, תשי"ז (1957):¹³⁶ "בדבר אנשים מבוססים מבחינה כלכלית שרוצים לחסל עסקיהם ולעקור משכנא וסיכוי¹³⁷ למדינת הים¹³⁸ מפאת פחד מצב המדיני וחשש מלחמה. ידוע כי מרן רה"ג¹³⁹ החזון איש זצל"ה נשאל כמה פעמים על כיו"ב ולא היה מייעץ לעקור, כי את [מצב] המחר אי אפשר לדעת כלל ואינו בטוחים בשום מקום. וכל זמן שאין הסכנה ממש במקום, אין לברוח. ובאמת, הכל בגזירת השי"ת.

בלשון אידיש היה משיב 'פון זיך אנטלויפט מען ניט' [אין לאדם לברוח מעצמו]. כלומר המצב שנגזר עליו משמים לא ישתנה ע"י בריחה. זולת במקום ובשעת סכנה ממש, שאז הדין הוא להתעסק בהצלתו.

וידוע כי הג"ר מאיר שמחה [בעל 'אור שמח'] היה מייעץ בזמן מלחמת העולם הראשונה לא לעקור [דירה] אלא להשאר במקום, באומרו 'עדער קויל גייט מין אן-אדרס', היינו החץ הולך על פי כתובת שנגזר בשמים. ובכל זה, מי שמתפחד מאד, אין למונעו. לא מחשש מלחמה, אלא בשביל העצבים שלו, להשקיטם" עכ"ל לעניינו.

ובמכתב אחר, בעמ' עב שם, כתב: "ובאמת אין לדאוג כלל, כי העבר אין. ומה שיהיה, אי אפשר לדעת כלל. כי כל מה שמצייר האדם בעצמו את העתיד אינו אלא דמיונות שאין בהם ממש. כי אח"כ מתברר שלא כן הוא. ורק הדאגה והדכאון הם המשברים ח"ו את רוח האדם. אבל עצם הדברים שמחמתם דואג, מסתדר סוף סוף באופן רצוי. וצריך לקוות לכל טוב, כי תשועת ה' כהרף עין. ואבקשהו מאד שלא ידאוג ולא יצטער, כי זה הדאגה והדכאון מחליש את האדם ח"ו. ואמרו חז"ל 'אל תצר צרת מחר'. ואין זה גזירת הכתוב, רק מציאות. שאין מקום כלל לדאוג, כיון שבאמת הכל מתנהג ע"י השי"ת והכל לטובה, כמו שאמרו חז"ל 'כל דעביד רחמנא לטב הוא עביד' עכ"ל.

136 נדפס ב"קריינא דאגרתא", קובץ אגרות, ח"א עמ' עא

137 האוהל ויתדותיו

138 ארצות הברית

139 רבנו הגדול

כבודה של עיר הקודש ירושלים נספח לדברים שנכתבו בספר זה בפרשת תצא

אמרו חז"ל כי ישראל נקראו בשבעים שמות. כן אמרו כי שבעים שמות נקראו לירושלים. כן אמרו כי התורה נקראת בשבעים שמות. ושם סיימו כי כמו כן בשבעים שמות כבוד נקרא הקב"ה. הענין הובא בקצרה במדרש במדבר רבה¹ והוזכר ע"י רבנו בעל הטורים על התורה.²

הגאון הרב ראובן מרגליות הוסיף בבקיאותו עוד שלושים שמות ומקורות, למרות שחז"ל קבעו במספר רק שבעים. והנושא צריך בירור, והרי מפני ענין יחודי ציינו חז"ל אך ורק מספר שבעים! אלא נ"ל כי בעל המדרש קבל במסורת שיש שבעים שמות, והוא לפי מיטב בקיאותו אסף את הרשימה.³ אבל אחרי העיון, חלק מהרשימה מוטעה. [א] חלק מהשמות הם לגנאי ולא לשבח. [ואע"פ שאפשר לתרץ בדוחק כי יש בירושלים מדת הדין (זהר ח"ב דף קנא ע"א) והיא מכפרת על החוטאים ובוה הוא שבחה. אבל נ"ל שזו תשובה דחוקה כי אין זאת "שמה של ירושלים"]. [ב] חלק מפני שהם כנוי לבית המקדש, ולא לירושלים. [ג] וחלק מפני שהם כינוי לשבט יהודה או לעם ישראל, ולא לירושלים. ולכן אחרי העיון נ"ל שיש להשמיט חלק מהשמות. וכאשר נוציא מהרשימה את המושמטים ההם, בצירוף יחד דברי המדרש ומה שהוסיף הג"ר ראובן מרגליות, באמת נגיע לחשבון שבעים.

אנו מסווגים אותם כאן לשתי רשימות. [א] המובהקים המובאים ב"מדרש הגדול" [ב] ואלו שמייחסים אותם לירושלים לפי פרשן מסויים, ונאספו ע"י הרב ראובן מרגליות. המקורות העתקנו מספרו של הרב יוסף גולדנבוים-זהבי, "מדרשי ציון וירושלים" הנ"ל (עמ' רא-ר).

ברור שהמספר "שבעים" הוא בעל סמליות מיוחדת לפי חכמת הקבלה (מהר"ל, "תפארת ישראל", תחילת פרק לא). ובמיוחד כאשר חז"ל קבצו כאן יחד ארבעה ענינים חשובים אשר

1 פרשה יד פסקא יב; וכן במדרש תדשא (הנקרא מדרש ר' פנחס בן יאיר), שההדירו ב"אוצר המדרשים", ר"ד אייזנשטיין, עמ' 479, ממנו נביא בסוף מאמר זה

2 פרשת בהעלותך (יא, טז). נתפרטו השמות במדרש שיר השירים זוטא מהד' ר' שלמה באבר, שנת תרנ"ה, פסוק ראשון, פסקאות כד-ל. והרשימה מתוקנת יותר ב"מדרש הגדול" על בראשית, מהד' מוסד הרב קוק, עמ' תשעג-תשעה. הגאון הרב ראובן מרגליות הוסיף כשלושים שמות (במאמרו ב"התור", גליון א, כח סיון, תרצ"ו, והובאו ע"י "מדרשי ציון וירושלים" (של הרב יוסף גולדנבוים-זהבי, מכון תהלה, שנת תשכ"ט, עמ' רא-ר).

3 הדבר דומה לענין "גזירה שוה" אשר חז"ל לפעמים קבלו במסורת רק את כלליות ההלכה הנפסקת ואת דרך הלימוד של "גזירה שוה", אבל לא את פרטיו מאיזה זוג מלים לומדים (כתובות לח ע"ב; ספר הכריתות, בתי מדות, ח"ב אות ה). כך כאן קבלו בקבלה ענין "שבעים" ולא את פרטיו. ובעל המדרש אסף רשימה לפי יכולתו

בכל אחד מהם יש שבעים: שמותיו של הקב"ה, ושל ישראל, ושל תורה ושל ירושלים. ולכן אין לזוז ממספר זה.⁴

ונצדק קודש.

- א. ירושלים. על שם צירוף שמות "יראה" "שלם" (מדרש ב"ר נו, טו)
- ב. שלם. "ומלכי צדק מלך שלם" (בראשית יד, יח)
- ג. מוריה. "ארץ המוריה" (בראשית כב, ב עיי"ש רש"י)
- ד. ה' יראה. "ויקרא אברהם שם המקום שהוא בהר ה' יראה" (בראשית כב, יד)
- ה. יבוס. "יבוס היא ירושלים" (שופטים יט, י)
- ו. גלעד. "גלעד אתה לי, ראש הלבנון" (ירמיה כב, ו עיי"ש פירוש רש"י, לשון צרי ורפואה)
- ז. לבנון. דאי לאו מלכא את לא מימסרא ירושלים בידך דכתיב 'והלבנון באדיר יפול' (ישעיה י, לד) (גיטין נו ע"ב)
- ח. ציון. "וקראו לך עיר ה', ציון קדוש ישראל" (ישעיה ס, יד)
- ט. כסא ה'. "בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה'." (ירמיה ג, יז)
- י. עיר ה'. "וקראו לך עיר ה'." (ישעיה ס, יד) "עיר האלהים" (תהלים פז, ג) "בעיר ה' צבאות, בעיר אלהינו" (תהלים מח, ט)
- יא. יפה נוף. "גדול ה' בעיר אלוהינו וכו' יפה נוף משוש כל הארץ" (תהלים מח, ג) (מפורש בזהר חדש, ויצא לא ע"ב)
- יב. ירכתי צפון. (תהלים מח, ג)
- יג. קרית מלך רב. (תהלים מח, ג)
- יד. כלילת יופי. "הזאת העיר כלילת יופי" (איכה ב, טו)
- טו. משוש כל הארץ (עיינן מדרש שמות רבה, נב, ד)
- טז. בעולה. "כי לך יקרא חפצי כך, ולא רצך בעולה" (ישעיה סב, ד). לכאורה מדובר על א"י, אבל שם זה מפורש על ירושלים ב"אבות דר' נתן" נוסח ב, פרק לט)
- יז. חפצי בה. "כי לך יקרא חפצי כך, ולא רצך בעולה" (ישעיה סב, ד). וכך מפורש על ירושלים ב"אבות דר' נתן" נוסח ב, פרק לט)
- יח. אבן מעמסה. "והיה ביום ההוא אשים את ירושלים אבן מעמסה לכל העמים" (זכריה יב, ג)
- יט. אפרתה. "הנה שמענוה באפרתה" (תהלים קלב, ו)
- כ. שדה יער. (תהלים קלב, ו. עיי"ש רש"י)
- כא. מנוחה. (זו ירושלים, זבחים קיט ע"א)
- כב. אריאל. "אריאל אריאל קרית חנה דוד" (ישעיה כט, א עיי"ש ר"א אבן עזרא. ומקורו בפסקתא דרב כהנא, דברי ירמיהו)
- כג. הר מועד. "ואשב בהר מועד בירכתי צפון" (ישעיה יד, יג עיי"ש דברי רד"ק)

⁴ ויש לדעת כי פירוש יפה לשבעים שמות של כלל ישראל נמצא בספר "באר משה" (פ' בהעלותך, עמ' רנט-רפד) של הגאון הצדיק ר' משה יחיאל אפשטיין, אדמו"ר מאזורוב וצ"ל, מחבר סדרת ספרים "אש דת".

- כד. סף רעל. "הנה אנכי שם את ירושלים סף רעל לכל העמים סביב" (זכריה יב, ב)
 כה. בתולה. "כי יבעל בחור בתולה יבעלון בניך" (ישעיה סב, ה)
 כו. כלה. "ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך" (ישעיה סב, ה). וע"פ פסוק א' מדובר
 על ירושלים)
 כז. אשת נעורים. (ישעיה נד, ו. ע"פ תרגום ורש"י של פסוק א', מדובר על ירושלים)
 כח. רבתי עם (איכה א, א)
 כט. שרתי במדינות (איכה א, א)
 ל. רבתי בגוים (איכה א, א)
 לא. בית תפלה. "כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים" (ישעיה נו, ז)
 לב. "עיר שחברה לה יחדיו" (תהלים קכב, ג). "עיר שעושה כל ישראל חברים", ירושלמי
 חגיגה פ"ג ה"ו)
 לג. מגדל עדר. "ואתה מגדל עדר" (מיכה ד, ח. עיי"ש ר"א אבן עזרא)
 לד. שגל. "נצבה שגל לימינך" (תהלים מה, י) כך הביא "מדרש הגדול". ענינו מוכן ע"פ
 פנימיות התורה (עיי"ן "פרדס רמונים" לרמ"ק, שער כ"ג ערך "ירושלים"; "פרי עץ חיים"
 לאריז"ל, תפלת ראש השנה, פרק ד', ענין שגל)
 לה. מצודה. "ודוד אז במצודה" (דהי"א יא, טז)
 לו. גולה (ישעיה מט, כא)
 לז. סורה (ישעיה מט, כא)
 לח. עדן. "וישם מדברה כעדן" (ישעיה נא, ג) וזה מפורש ב"מדרש הגדול" (בראשית ב,
 ח)
 לט. גן אלהים. "בעדן גן אלהים היית וכו' בהר קודש אלהים היית" (יחזקאל כח, יג-יד)
 מ. הר. "עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק" (דברים לג, יט). וכן "ההר חמד אלהים
 לשבתו" (תהלים סח, יז)
 מא. דרום. "והטף אל דרום" (יחזקאל כא, ב. עיי"ש רש"י ורד"ק)
 מב. מקודשת. "עד אבוא אל מקדשי אל" (תהלים עג, יז. עיי"ש רש"י)
 מג. ידידות. "נתתי את ידידות נפשי בכף אויביה" (ירמיה יב, ז). אבל במדרש אבות דר'
 נתן, נוסח ב' פרק מג: "ירושלים נקרא ידידיה. שנאמר 'מה ידידות משכנותיך' (תהלים
 פד, ב)
 מד. דרושה. "ולך יקרא דרושה, עיר לא נעזבה" (ישעיה סב, יב)
 מה. עיר לא נעזבה. (ישעיה סב, יב)
 מו. עקרה. "רני עקרה" (ישעיה נד, א. תרגום ורש"י) ועל הפסוק "מושיבי עקרת הבית,
 אם הבנים שמחה" (תהלים קיג, ט) כתב רש"י: "ציון שהיא כעקרה"
 מז. מוראה (צפניה ג, א) אם לפי רש"י ומצודות צ"ע כי איננה לשון שבת. ושמה בעל
 "מדרש הגדול" דרש לשון מורא "כל סביביו יובילו שי למורא" (תהלים עו, יב)
 מח. העיר היונה (צפניה ג, א) ושמה דרש כן מפני שיש בעיר זו מדת הדין (זהר ח"ב
 דף קנא ע"א)
 מט. הר גבוה. "על הר גבוה עלי לך מבשרת ירושלם" (ישעיה מ, ט)
 נ. עיר הצדק (ישעיה א, כו). ואמרו במדרש (ב"ר פרשה מג) "מצדיק את יושביו" עיי"ש
 פירוש

נא. קריה נאמנה (ישעיה א, כו)
 נב. גיא חזיון (ישעיה כב, א) מפרש רש"י: "היא ירושלים"
 נג. דלתות העמים (יחזקאל כו, ב) כלומר היא מטרופולין לכל האומות
 נד. במות. "והרכבתיך על במתי ארץ" (ישעיה נח, יד). ר"א אבן עזרא ורד"ק פירשוהו
 על ארץ ישראל, שהיא גבוה מכל הארצות. ולפי זה, אפשר כי זה מוסב גם על ירושלים
 הגבוהה מכל שאר ארץ ישראל ("וקמת ועלית אל המקום", דברים יז, ח. רש"י שם)
 נה. נחלה. "ואל הנחלה" (דברים יב, ט) "זו ירושלים" (זבחים ק"ט ע"ב)
 נו. בשן. "הר בשן" (ירמיה כב, כ) עיי"ש תרגום ורש"י
 נז. כרמל. "כבוד הלבנון נתן לה הדר הכרמל והשרון" (ישעיה לה, ב)
 נח. ה' שמה. (יחזקאל מח, לה. ועיין בבא בתרא עה ע"ב)
 נט. רמה. "קול ברמה נשמע" (ירמיה לא, יד. עיי"ש תרגום)
 ס. הר הקודש. "נקראה ירושלים וכו' הר הקודש" (זכריה ח, ג)
 סא. הר חמד. "ההר חמד אלהים לשבתו" (תהלים סח, יז)
 סב. גבעת הלבונה. "אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה" שיר השירים ד, ו)
 סג. רחל. "רחל מבכה על בניה" (ירמיה לא, יד. עיי"ש תרגום. ויש לזה ביאור ע"פ
 פנימיות התורה, מדת מלכות)
 סד. ארמון. "וארמון על משפטו ישב" (ירמיה ל, יח)
 סה. טבור הארץ. "יושבי על טבור הארץ" (יחזקאל לח, יב). ואמרו חז"ל: "שררך אגן
 הסהר" (שה"ש ז, ג) זו סנהדרין גדולה שהיתה בירושלים ודנה דיני נפשות וכו'. מה
 הטיבור הזה נתון באמצע של אדם, כך היתה סנהדרין יושבת בירושלים שהיא אמצעיתו
 של עולם" (פסקתא רבתי, פרק י, כי תשא). [אבל לפי מפרשי פשט, מדובר בפסוק על
 כלל א"י]
 סו. חדרך (זכריה ט, א)
 סז. יער הנגב (יחזקאל כא, ג)
 סח. הר מרום ישראל (יחזקאל כ, מ)
 סט. שם חדש (ישעיה סב, ב)
 עד כאן מהנמצא ב"מדרש הגדול" ושאר מדרשי קדם.

ונפרט כאן מה שיש להקשות על הרשימה הנ"ל, ולכן אפשר שיש להשמיט ממנה.
 [א] יש כאן שבע שמות שהם לגנאי, סעיפים יח, כד, לו, לז, מז, מו, מז, מח.
 [ב] בנוסף לכך, סעיפים ג (שם של הר), לח, לט, מט, סו, אינם שייכים לירושלים כלל.
 [ג] ויש שהם כינויים לבית המקדש ולא אל העיר, כמו סעיפים ו, ז, כב, לא
 [ד] ויש שהם שמות לכלל ארץ ישראל, ולא לירושלים, כמו: נד
 [ה] ויש שהם שמות לכלל עם ישראל, ולא לירושלים, כמו: סעיפים טז, כה
 [ו] ומה שבעל המדרש ציין סעיף ט: "שם חדש" איננו שם, אלא ממשך "אשר פי ה'
 יקבנו", כלומר עתיד להודיע לנו איזה שם. אבל איננו "שם חדש".

בסה"כ השמטנו כאן עשרים שמות, ונותרו ברשימה רק מ"ט שמות, עיין להלן עמ' 226.

רשימה נוספת של הגאון ר' ראובן מרגליות,
לפי שהובאה ב"מדרשי ציון וירושלים" (עמ' רו):

- א. אהבה. "אם תעירו ואם תעוררו את האהבה" (מדרש שיר השירים זוטא, פ"ב פסקא ז' [כצ"ל], "זו ירושלים")
- ב. אהליבה (יחזקאל כג, ד)
- ג. בית אל (לפי רש"י על חולין צא ע"ב, ד"ה שהתפללו בו אבותי)
- ד. בית עולמים (חולין כד ע"א) [זה ט"ס כי שם הוא בית המקדש]
- ה. בעל המון (שיר השירים ח, יא. לפי תרגום ורש"י שם)
- ו. בצרון (זכריה ט, יב. ע"פ סנהדרין כב ע"א רש"י ד"ה שובו לבצרון)
- ז. בתולה (איכה א, טו, עיי"ש ר"א אבן עזרא) ט"ס להוסיף לרשימת המדרש, כי כבר הוזכרה ב"מדרש הגדול"
- ח. גיא יונים (תהלים קכג, ד) ט"ס כי זה לא שייך לירושלים
- ט. גילה (ישעיה סה, יח עיי"ש רד"ק)
- י. ה' צדקנו (ירמיה לג, טו)
- יא. יושבת העמק (ירמיה לג, טז. עיי"ש רש"י. והכוונה שההר מוקף עמק)
- יב. ים. "כל הנחלים הולכים אל הים" (קהלת א, ז. ועיי"ש מדרש קהלת רבה)
- יג. מלאת. "יושבת על מלאת" (שיר השירים ה, יב. במדרש רבה שם, "זו ירושלים")
- יד. נצח (ברכות נח ע"א)
- טו. סלע ("בחגוי הסלע", "דא ירושלים", זהר ח"א פד ע"ב)
- טז. עיר האמת. "ונקראה ירושלים עיר האמת" (זכריה ח, ג)
- יז. עיר הקודש (ישעיה נב, א; זהר ח"ב דף נא ע"א)
- יח. עיר קטנה (זהר רות, מדרש הנעלם, יד ע"א)
- יט. צדק (מדרש ב"ר פרשה מג), אבל זה כבר הוזכר לעיל במדרש הגדול סעיף נ'
- כ. צלצח (שמו"א י, ב. עיי"ש רש"י)
- כא. צואר (זהר ח"א דף קעא ע"ב. אבל במדרש ייחסו זאת לבית המקדש)
- כב. צור. "בצור ירום" (תהלים סא, ג. עיין שם מדרש תהלים)
- כג. צור המישור (ירמיה כא, יג)
- כד. קיר (יחזקאל יג, יד. עיי"ש תרגום ורש"י)
- כה. קריה עליזה (ישעיה כב, ב)
- כו. קרית חנה דוד (ישעיה כט, א)
- כז. קרן בן שמן (ישעיה ה, א). ט"ס כי לא מדובר בירושלים
- כח. רפתים (חבקוק ג, יז. עיי"ש תרגום)
- כט. שדה זרע (יחזקאל יז, ה. עיי"ש רש"י)
- ל. שולמית (שיר השירים ז, א) (המעין בתרגום שם יראה שטעות היא לייחס זאת לירושלים, אלא הוא כינוי לכנסת ישראל)

ויש להעיר על רשימה זו שיש להשמיט ממנה תשעה פרטים, ונתורו כ"א. ויחד עם רשימה מ"מדרש הגדול" יהיו בסך הכל שבעים.

[א] סעיפים (ז, יט) יש להשמיט, כי כבר הוזכרו ב"מדרש הגדול".

[ב] סעיפים (ד, ח, כז, ל) אינם שייכים לירושלים כלל.

[ג] סעיפים (יז, יח, כא) נאמרו בזהר רק ככינויי תארים, ואינם "שמות".

נחזור כאן לדברי "מדרש תדשא" (הנקרא מדרש ר' פנחס בן יאיר)⁵ שם קיבץ יחד כמה ענינים חשובים לענין מספר סגולי של "שבעים", מפני המקרא בחנוכת המזבח "שבעים שקל" (במדבר ז, יט), נביא כאן חלק מהם:

"לפי שמתחילת ספר בראשית עד [קללת הנחש] ועפר תאכל כל ימי חייתך שבעים פסוקים. וכן מתחילת ספר בראשית עד 'על גחונך תלך' [יש] שבעים שמות [הקודש] וכו'. ע' אומות מבני נח כנגד שבעים שנה שהיה לתרח כשהוליד לאברהם [הערת המעתיק: כלומר כדי שיוציא סריותו ואח"כ יבא זרע מתוקן. וכן כתב "אור החיים" (בראשית טז, ה) לענין לידת ישמעאל לפני לידתו של יצחק] וכו' וכו'. וכן ע' פסוקים מן 'אחר הדברים האלה גידל המלך את המן' ועד 'ויתלו את המן' שבעים פסוקים וכו'. וכנגד שבעים נפש שירדו למצרים וכו'. ובמשכן היו ע' עמודים [ומפרט המדרש איפה נעמדו], וכנגד ע' אמה אורך המשכן. וכנגד ע' ימים טובים שנתן הקב"ה לישראל ואלו הם: ז' ימי פסח, ח' ימי החג [סוכות] וראש השנה ויום כפור וחג שבועות ונ"ב שבתות [השנה] הרי שבעים. שבעים כלים היו במשכן [ומפרט אותם המדרש], ושבעים [זקני] סנהדרין היו" עכ"ל לענינו.⁶

וכתב ר"מ רקאנטי (פ' בהעלותך) לענין דברי הסיפא, בשם רמב"ן על במדבר (יא, טז): "וציוה במספר הזה בשופטי ישראל כי המספר הזה יכלול כל הדיעות [האנושיות] בהיותו כולל כל הכוחות, ולא יפלא מהם כל דבר. וכן במתן תורה 'ושבעים איש מזקני ישראל' כי ראוי במספר השלם הזה שתשרה בהם השכינה".

וממשיך שם ר"מ רקאנטי בשם המקובל הקדמון ר' עזרא: "כמה יש לך להתעורר ולקנות לב, איך היו דברי רבותינו נסתרים ונעלמים, וכל דבריהם אמת וצדק. כי לפעמים יאמרו המאמר האמתי [א] מצד הקבלה [המסורת] או [ב] מתוך הראייה הברורה [חזון רוח הקודש]. ויביאו לדבריהם, שהוא [עצמו] עמוד שהכל נשען עליו, ויתד שהכל תלוי בו, [יביאו] פסוק לזכר ולראיה בעלמא. [בכאן] [וכן כאן] אמת הוא כי שבעים שמות יש לו להקב"ה, והם גלויים

5 נתפרסם בתחילה ע"י אהרן יליניק ב"בית המדרש" (ח"ג עמ' 164 ואילך) ואח"כ ע"י ר"ד אייזנשטיין ב"אוצר המדרשים" (עמ' 475 ואילך)

6 עוד בענין מספר סגולי של שבעים, מצאנו קובץ בסוף ספר "מעשה תורה" (מיוחס לרבנו הקדוש ר' יהודה הנשיא) בהוספת מהרנ"ח, ערך ע', עמ' 64, ע' אותיות, ע' נקודות, ע' גוונין, ע' שנות חבלי משיח, ע' שמיטות, ע' כוחות בדצח"מ, ע' מדינות, ע' תחומין, ע' פתחים, ע' תמרים, ע' נגונים, ע' גשרים, ע' כסאות, ע' מפתחות ועוד ועוד עיי"ש.

וידועים למשכילים, וכנגדן שבעים [שמות] למדת הדין [כמו אלהים וכו'] וכן הוא אומר 'כי כשמך אלהים כן תהלתך' ["כן" גימטריא שבעים]. והם לא רצו לגלות הדבר בפירוש, ובקשו בפסוקים כנגדם שבעים שמות, והכל אמת" עכ"ל.

הרי מפורש לנו בדבריו כי החכמים העצומים הקדמונים רק אמרו בדרך כלל ענין מספר "שבעים". אבל תלמידי תלמידיהם, חכמים בדורות אחרונים חפשו לצרף פסוקים. ולכן גם אנו אוחזים בשיפולי גלימיהם ומשתדלים בעז"ה למצוא רשימת הפסוקים במאמרנו זה.

“היום הזה נהיית לעם לה' אלוהיך”

“היום הזה נהיית לעם לה' אלוהיך” (דברים כז, ט). מה פירוש “היום הזה”? ודאי אין הכוונה ליום יציאת מצרים או ליום מתן תורה, שהרי פסוק זה נאמר רק בסוף ארבעים שנה במדבר. רש"י כותב כאן: 'בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום באת עמו בברית'. מובן מאליו שאין אלו אלא דברי דרשה אמיתית, שחז"ל (בברכות סג:) הוסיפו. אבל אנו רוצים לדעת מה הוא פשט הדברים.

הגאון רש"ר הירש (בביאורו לפסוקנו) מציע תשובה:

“החובה המשותפת לתורה וכו' היא העושה אותך לעם היום - ולא קנין הארץ שבעתיד הקרוב וכו'. אפשר שתאבד מן הארץ כדרך שאתה בא לרשתה, אך התורה והתחייבותך הנצחית לשמירתה תשאר קשר נצחי המאחד אותך לעם, וקשר זה לא יינתק לעולם”. אמנם הדברים הנ"ל אמיתיים כשלעצמם, אבל אינם פשוטו של הפסוק שלנו. נוסף על כך דברים אלו של רש"ר הירש מתעלמים מאמת אחרת חשובה ביותר, אמת שהיא היא פשוטו של הפסוק. ונבאר בזאת שני נימוקים להסתייגות זאת לדברי הגאון, אשר דבריו צע"ג.

הסדר ההיסטורי

א. לפני הפסוק זה (“היום הזה נהיית לעם”, פסוק ט) שאנו דנים עליו, נאמר (בפסוק א) “ויצו משה וזקני ישראל את העם לאמר... והיה ביום אשר תעברו את הירדן אל הארץ... והקמות לך אבנים גדולות ושדת אותם בשיד. וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת בעברך... בהר עיבל. ובנית שם מזבח לה' אלוהיך... וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב” (דברים כז, א-ח)

ב. אחר כך בא הפסוק שלנו “היום הזה נהיית לעם” (פסוק ט)

ג. ואחר כך “ויצו משה את העם ביום ההוא לאמר אלה יעמדו לברך את העם על גריזים בעברכם את הירדן (פסוקים יא-יב). אח"כ באה כל האריכות של ברכות וקללות.

ולבסוף בא הסיכום:

ד. “אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרות את בני ישראל בארץ מואב, מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב” (דברים כח, ט).

ניחא אם היה רש"ר טוען כי “היום הזה נהיית לעם” מוסב על מתן תורה בסניני. אבל לפרשו על יום הציווי על הקמת האבנים, על מעשה עתידי שיהיה אחרי פטירת משה רבנו, מה היה ביום זה שע"י כך נהיו לעם?

לכן נראים מאד דברי רבי עובדיה ספורנו (בפירושו לדברים כז, ז) שהברית הזו נכרתה בין ה' וישראל רק בבואם להר גריזים ולהר עיבל, ולא בהיותם עדיין במדבר כביאורו של רש"י הירש הנ"ל. הביטוי "היום" נאמר רק על עת האמירה של משה רבנו לקראת העתיד, ולא על עת הביצוע של ההכרזה הפומבית אח"כ. כך גם כן הם דברי רש"י על "ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה" (דברים יא, כו). וכן הם דברי מהר"ל ("גור אריה", שם).

ישנו קשר ישיר בין כניסת ישראל לארץ לבין קבלתם עול מצוות. ולכן עשה להם ה' נס מיוחד שביום כניסתם לארץ הלכו ששים מיל עד שהגיעו להר גריזים ולהר עיבל (סוטה לו, א).

יש להוסיף כאן. הביטוי הזה של "היום הזה נהיית לעם" מדובר בו על יום הסכמתם של בני ישראל להכנס לברית בהר גריזים ובהר עיבל. כמו שמצאנו ברש"י בשם מכילתא (על שמות יב, כח) "וילכו ויעשו בני ישראל כאשר צוה ה' את משה" "וכי כבר עשו? והלא מראש חודש נאמר להם. אלא מכיון שקבלו עליהם, מעלה עליהם הכתוב כאילו עשו". כן בעניננו, מיד כאשר משה צוה לברית בהר גריזים ועיבל, והם קבלו עליהם לעשות כך, נחשב הדבר ל-"היום הזה נהיית לעם".

המצוות הוחלו על ישראל אך ורק בגלל היותם בארץ ישראל

רש"י (על דברים יא, יח) מביא דברי חז"ל שבמדרש ספרי: "אף לאחר שתגלו היו מצוינים במצוות, כדי שלא יהיו חדשים כשתחזרו". זאת אומרת: אמנם אנו חייבים אף בגלותנו בכל המצוות (פרט למצוות התלויות בארץ) אבל זה רק בתורת חינוך (ומדאורייתא) לעת אשר נחזור לא"י. עיין דברי רמב"ן (ויקרא יח, כה). הוא מבאר על פי סוד כי הקשר בין ה' וישראל הוא ע"י שהעניק להם את ארץ ישראל. זו לשונו: "יאמר כי הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים [שמיימיים] בתיתו לנו את הארץ, שיהיה הוא יתברך לנו לאלהים, ונהיה מיוחדים לשמו" עכ"ל. ובזה לשון פסוק שלנו מאירה עיניים. "היום הזה נהיית לעם לה' אלוהיך", כלומר שהוא יהיה לנו לאלהים. וזה דוקא "בתיתו לנו את הארץ".

בעצם, היסוד הזה מפורש בשלשה פסוקים בתורה:

א. "ואותי ציוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חוקים ומשפטים, לעשותכם אותם בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה" (דברים דף יד). וצ"ע הרי נתחייבו במצוות גם בטרם בואם לא"י? אלא עיקר החיוב הוא בהיותם בא"י.

ב. וכן עוד כתוב "ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלוהי לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה" (דברים ד, ה עיי"ש ר"א אבן עזרא).

ג. ועוד: "וזאת המצוה החוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלוהיכם ללמד אתכם לעשות

בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה" (דברים ו, א). תיבת "בארץ" משמשת סיבה להתחייבותנו לקיום המצוות.

משמע, שעיקר החיוב הוא בגלל בואם של ישראל אל הארץ.

ומצאנו גם נתינת שבח והודיה לה' על תחולת המצוות עלינו, בבואנו לא"י.

על המצוה להקים מזבח בהר עיבל (דברים כז, ד) כתב שם ר"א אבן עזרא: "וזאת המצוה הראשונה לביאתם, לבנות להם מזבח חדש, להודות לשם שהחלו (המצוות) להיותם בארץ". וכן כתב שם רמב"ן: "יאמר שתכתוב על האבנים כל דברי התורה הזאת בעברך בירדן מיד למען אשר באת אל הארץ, כי בעבור התורה באת שמה!".

מבואר בחז"ל (תנחומא נצבים, ג) כי ג' פעמים כרת ה' ברית עם ישראל. בהר סיני ("הנה דם הברית" - שמות כד, ח); בהר חורב ("הנה אנכי כורת ברית" - שמות לד, י); ובבואם לארץ (דברים כז, ט). ועיין ב"משך חכמה" וב"העמק דבר" על פסוקנו (כז, ט) מה הם הנימוקים לחידוש הברית כל פעם ופעם.

לפי מה שהוכחנו לעיל (דברים כח, ט) רק ציווי ה' למשה היה בערבות מואב, אבל עצם קבלת הברית בפועל ע"י העם בעניית 'אמן' לברכות ולקללות שבהר גריזים ובהר עיבל היתה אך ורק בארץ ישראל. וההסכמה לאותה ברית אז היא העושה את עם ישראל לעם.

בסיכום: אמנם עצם דברי גאון עולם רש"ר הירש הנ"ל נכונים. בודאי אנו חייבים לשמור על התורה בכל אתר ואתר לשם נדוד, בלי שום קשר להיותנו בא"י או בחו"ל. אבל בניגוד לדעתו בפירושו לפסוק זה בתורה, המאמר "היום הזה נהיית לעם" מתאים דוקא ליום כניסתם של בני ישראל לארץ ישראל. רק על זה הבטיח הקב"ה לאברהם יצחק ויעקב (כי ממילא כלול בכך חיוב כל תרי"ג מצוות) ורק על זה ה' הבטיח למשה ולישראל במצרים (שמות ג, יז). מעמד הר סיני שימש רק כאות היכר בלבד שאמנם תמומש לנו הבטחה זו (שמות ג, יב). "כל הדר בא"י כאילו יש לו אלוה" (כתובות קי:).

האם יש לברך ברכה על מצוות ארץ ישראל?

נכתבו מאמרים רבים אודות גדולת מעלת מצוות יישוב ארץ ישראל. לכן יש לשאול מדוע חז"ל לא תקנו לנו ברכת המצוה על כך או ברכת שבח והודיה על כך?

ב"ברכת הארץ" (מאמר של ר"י מיימון, נדפס בסוף מהדורת מוסד הרב קוק של "קיצור שולחן ערוך" להג"ר ר' שלמה גנצפריד) מביא דברי הגר"א (או"ח ח ס"ק ב) בשם הרשב"א (א ס' יח) שמצוה התלויה בידי אחרים כגון צדקה לעניים, שיש ספק אם העני מוכן לקבל וכיו"ב אין לברך. ולשון "ערוך השולחן" (חו"מ תכז ס"ק י) "דכל מצוה שאינו בינו לבין עצמו אבל תלויה באחרים, אין צריך לברך". בסוף דברי "ברכת הארץ" מביא דברי הראי"ה כי ע"פ דברי רש"י ואור החיים (במדבר לג, נג) הרי עיקר המצוה היא הכיבוש ולא הישיבה, שאינה גמר המצוה אלא הכנה למצוה. ומצוות כיבוש תלויה בגורמים ציבוריים, ולכן אין מברכים.

שנית, המאמר מציע דברי "אור זרוע הגדול" (ח"א הל' ברכת המוציא, סי' קמ) שמצוה שהיא תדירית כמו ביקור חולים ותנחומי אבלים והידור מפני ת"ח וכיבוד אב ואם וכו' אין בה ברכה. ומוסיף בעל המאמר היות שחז"ל קבעו "לעולם ידור בא"י", ואין רגע שהאדם פטור מהמצוה ודלא כציצית ותפילין, אין כאן ברכה.

שלישית, הוא מציע ע"פ "ערוך השולחן" (חו"מ תכז ס"ק י) "טעם מה שלא תקנו ברכות באלו הענינים דהאיש הישראלי מחויב לעשות גם מצות שכליות לא מפני השכל אלא מפני ציווי הקב"ה וכו'. מכל מקום קדושת ישראל אינו ניכר כל כך בהשכליות כמו בהשמעיות. ולכן לא תקנו ברכות על מצות שכליות ודרך ארץ שיש מהם בכל אום ולשון. וכו' צא ולמד דהא שבת ויום טוב מצוה לאכול ולשתות ולא תקנו ברכה על זה, לבד ממצה בליל א' של פסח, שמשונה אפייתה וכן אכילת מרור, מפני שאין דרכו של אדם לאכול כאלה" עכ"ל. מוסיף ר"י מיימון דה"ה אהבת הלאום וקשרו לארצו, הם טעמים טבעיים אוניברסליים.

נוסף על הנ"ל, בספר "תורת ירוחם" (של ר' זאב צ'כנוביץ, לומזה, תרצ"ז) כתב כי כל אומה צריכה מולדת וארץ, וזה דבר טבעי. ולכן לא תקנו על כך ברכה. ועוד מתרץ ע"פ שו"ת רשב"ש כי אין המצוה בביאה גרידא כי אם בהתיישבות, ונמשכת העשייה בזאת זמן רב. ולכן אין נקודת זמן מסוים מתי לברך.

שמעתי ע"פ סוד טעם נוסף. האריז"ל ("שער הכוונות", תחילת דרוש ג' של תפלת השחר, דף פב) מבאר כי לפי מנהג ספרד אין לברך על תפילין של ראש. כי במעשה המצוה האדם יוצר אור פנימי, אבל הברכה היא ליצור אור מקיף מסביב. והנה תפילין של ראש הוא בעולם הגבוה 'אצילות' ושם האדם יכול לתקן רק אור פנימי, ואינו יוכל לתקן ע"י ברכתו אור המקיף כי הוא נשגב מדאי, והתיקון נעשה מפי עליון. ולכן אינם מברכים על תפילין של ראש. ויש לחדש ע"פ זה כי כן הוא במצוות יישוב א"י שהיא שקולה נגד כל התורה כולה (ספרי, פרשת

ראה, פסקא פ'), היא כ"כ גבוה על גבוה שלא שייך לנו לברך ולתקן לה אור מקיף. כל זה מדובר על חוסר "ברכת המצוה" בלבד.

בכתב-עת "המעייין" (ניסן, תשמ"ג) הביא הרב יונה עמנואל נימוקים הנ"ל ודחה אותם מחמת חולשתם. הוא מציע חידוש שיש לברך ברכת שבח והודיה על א"י בכל יום ויום, עת שהאדם מברך ברכת המזון. בברכת "נודה לך" מוכרחים להודות על "ארץ, ברית ותורה", ואם לא הזכיר חייב לחזור ולברך. הוא מביא סימוכין לחידושו זה מהגאון הרב שרגא פייבל פרנק, הרומז למדרש שהש"ר (ה, ד) על מעשה שדניאל וסייעתו עלו לא"י ואמרו: "מוטב שנאכל סעודת א"י ונברך על א"י". מכאן שזו היא ברכה שנתקנה על כך. הרעיון נפלא, כי גם כאשר יהודי נמצא בחו"ל ואוכל מפירות חו"ל, עליו להודות אך ורק על פירות א"י, כמפורש בקרא "כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה וכו' ארץ חטה ושעורה וגפן וכו' ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך" (דברים ח, ז-י). משמע מפורש שאין מקום מהתורה לברך ברכת המזון על מאכלי חו"ל בחו"ל. ולכן דניאל רצה לעלות לא"י ולברך על א"י בא"י. לכן הוא מסכם, יש ליהודי לכוון בברכת זאת על שבח א"י כל פעם שמברכים ברכת המזון. ואפשר שזהו פשט דברי חז"ל "יהושע תקן להם ברכת הארץ" (ברכות מח ע"ב).

ב"מעייין" (טבת, תשמ"ד) כתב הרב אריה רוזנצווייג (מבוא חורון) חידוש יקר כסיוע ותמיכה להנ"ל כדלהלן. הגר"א ("אדרת אליהו", דברים יא, כט) שינה את הגירסא ממה שכתוב בש"ס סוטה (דף לו ע"א) שם הובא על עליית כל עם ישראל להר גריזים והר עיבל, שם נכנסו לברית עם הקב"ה. כתוב שם: "אכלו ושתו ושמחו וברכו וקללו". מתקן הגר"א שצ"ל "אכלו ושתו ושמחו וברכו ברכת המזון" (כי יהושע תקן להם אז ברכה שניה של בהמ"ז). המחבר הנ"ל מביא הוכחה לגירסת הגר"א מן כת"י וטיקן 110 (נכתב בשנת קמ"א) כי ממש כך היא גירסת חז"ל שם לגמרא בסוטה! ומשום מה לחז"ל להודיע לנו על אכילתם? אלא שבאותו היום שנכנסו לא"י בקשו אבותינו להודות לה' על הארץ, ולכן בכוונה תחילה אכלו ושתו (כי לפי דעת ה"יראים" אין ברכת המזון דאורייתא אלא אם כן מוסיפים גם שתיה על האכילה) כדי לקיים מצות ברכת השבח על ארץ ישראל!

בברכות (מח:): אמרו חז"ל כי יהושע תקן לנו ברכת "נודה לך" של ברכת המזון, שם יש הודאה על הארץ. ובתנחומא על הפסוק "אתם באים אל ארץ כנען" "אין לך חביבה מכולם יותר מברכת על הארץ ועל המזון וכו' אמר הקב"ה חביבה עלי א"י יותר מן הכל וכו' אל הקב"ה למשה: הן הארץ חביבה עלי וכו' וישראל חביבין עלי, אני אכניס את ישראל שהן חביבין עלי לארץ שהיא חביבה עלי".

מפתחות

של אישים וספרים המוזכרים בספר
נרשמו כאן לתועלת מי שכבר מצא בספר, ומחפש את הענין שוב

חרל"פ, ר' יעקב משה 84, 82, 16, 119, 103	אבן עזרא, ר' אברהם 98, 34, 24
חתם סופר . . . 12, 14, 67, 102-103, 122, 169-171, 158, 140, 133	אבני נזר 146, 80
טוקצינסקי, רי"מ 179	אברבנאל, ר' יצחק 86, 67, 34
טורים, בעל 145	אויערבך, ר' שלמה 133
ר' ישראל שקלובר 216-219	אור החיים (עלייתו ארצה) 210
כוזרי 15, 27, 45, 46, 50, 106, 153, 194-198, 165	אור החיים 163, 132, 103, 66, 45
מאור ושמש 110	אור שמח (ע"ע משך חכמה)
מאיר שמחה (עיין אור שמח, משך חכמה)	אור שמח 5, 177-179, 189, 220
מגלה עמוקות 124	אייבשיץ, ר' יהונתן 165, 36
מגן אברהם 52, 114	אלשיך, ר' משה 71, 82, 169
מהר"ל 18, 21, 27, 32, 37, 58, 68, 162, 143, 137, 132, 130, 113, 81, 79, 69, 190-192	אריאלי, ר' יצחק 28
מוהליבר, הרב שמואל 38	ב"ח (ברכת "לאכול מטובה") 108, 27
מלבי"ם 32, 52, 53, 71, 90, 103, 139, 134, 130, 115, 110, 107	בה"ג (הלכות גדולות) 104, 128
מסילת ישרים 68	בחי, רבנו בחיי 19, 24, 30, 31, 33, 154, 141, 118, 40
משך חכמה (ע"ע אור שמח) 18, 40, 98, 44	בכור שור 18, 22, 37
נצי"ב 31, 34, 35, 38, 39, 44, 53, 58, 137, 136, 134, 125, 118, 116, 100, 60	בן איש חי 95, 130, 158
סלנטר, ישראל 10	בני יששכר 61
ספורנו, ר' עובדיה 56, 68, 82, 97, 113, 91, 42, 20, 13	ברטנורא (עלייתו ארצה) 207
ר' יעקב 13, 20, 42, 91, 113, 163	ברכות נז. (רואה בחלום ערום) 20
עמק המלך 35	ברסלב, מוהר"ן 117, 167
עקידת יצחק 138	גר"א (עלייתו ארצה) 211
ערוך השולחן 176	גר"א 19, 65, 116, 122, 124, 136, 150, 144
צדוק, ר' צדוק 10, 139, 173	דביר, הרב שמואל 11-12
צרור המור 64, 82, 93, 100, 104, 134	דויק, ר' חיים שאול 214
קנייבסקי, ר' יעקב 220	הירש, רש"ר 8
ר' יהודה הלוי (עלייתו ארצה) 194-198	הכתב והקבלה 55
	הפלאה, ספר 49, 54
	ויטאל, ר' חיים 91, 94
	זהר (ח"ב דף עט) לשון "אלהיך" 12
	זמבה, ר' מנחם 133
	חזון אי"ש 219
	חזקוני 24, 35, 71
	חרדים, ספר 10, 35, 47, 123, 161

רמב"ן, סוד א"י 11, 12, 17, 30-33,	ר' יצחק הכהן, מסירת נפש 213
109, 108, 80, 78, 73, 42	ר' ירוחם ממיר 179, 90
רמב"ן (מצוות, עיקרן בא"י) 73, 11	ר' ישראל סלנטר 10
רמב"ן (מקובלים האוחזים בשיטתו)	ר' נתן, תלמיד מוהר"ן ברסלב 168
74, 12	ר' צדוק הכהן 10, 139, 173
רמב"ן (עלייתו ארצה) 202-207	רבנו בחיי 19, 24, 30, 31, 33, 40,
רש"י (על הטוען "לסטים") 11	154, 141, 118
רש"י 153	רדב"ז 63
רשב"ם 22, 23, 25, 54, 76, 86	רדומסק, אדמו"ר 105, 172
של"ה (עלייתו ארצה) 208-209	ריב"ש 118
שלזינגר, ר' עקיבא 92	רלב"ג 103
שערי אורה 155	רמ"ק 12, 61, 102, 157
שפירא, ר' נתן 32	רמב"ם 47, 48, 60, 69, 76, 109, 113
שפת אמת 172	רמב"ם (עלייתו ארצה) 199-202
שקלובר, ר' ישראל 216-219	רמב"ם על ישוב א"י 146-149
תורה תמימה 127	רמב"ם, אהבתו לא"י 199-202
תשב"ץ 156	

מפתחות ענינים

אלוה, בארץ ישראל כאילו יש לו	א' של ויקרא, אות קטנה 64
אלוה 78, 79	א"י, אם היא מתרי"ג המצוות 48, 149
אלוה, בחוץ לארץ כאילו אין לו	אב, הקב"ה נוהג עמנו כמו אב 95
אלוה 21, 24	אבות לא קיימו כל התורה בחו"ל 27,
אמונה, נדבקים בה ע"י ישוב ארץ	61
ישראל 139, 173	אבות, השיגו מעלתם מפני א"י 18
אקלימים שונים שבארץ ישראל 115	אבות, מעלתם דוקא בארץ ישראל 18
אריכות אפים בארץ ישראל 167	אבות, מצוה ראשונה שלהן, ארץ
אריכות ימים בארץ ישראל 117	ישראל 8
ארץ ישראל נשגבה גם מלימוד	אברהם הודה לה', בעיקר על א"י 18
התורה 7	אדמת א"י, כל יהודי יש בו חלק בה 60
ארץ ישראל שקולה נגד כל התורה 11	אהבה בא"י, יראה בחוץ לארץ 88
ארץ ישראל שקולה נגד מעשה ו' ימי	אוהבי ה', הם היושבים בא"י 51, 52
בראשית 114	אורא דארץ ישראל מחכים 14, 68
ארץ ישראל, ישובה מצוה אע"פ שאינה	אומות, ז' מיני יצר הרע 102
מתרי"ג 175	אומות, י' אומות נירש בעתיד 18
ארץ ישראל, מצוה ראשונה שנצטוו בה	אומנות, שבח בני אומנות בא"י 170
האבות 8	אחדות ישראל 143

- ארץ, הוזכרה י"ב פעמים 115
 ארץ, כינוי לשכינה 84
 אשה, שיחה עם האשה 64
 אתרוג, דוקא מא"י 177
 ב' מתוך ס' רבוא יגיעו לא"י, כדאי
 עבורם 44
 בבלי מכיר בעליונות תורת א"י . . . 14, 58
 בית דין בא"י סותרים את דינו 20
 בית ה', חצרות ה', היא א"י 9, 54
 בכורים, תיקון לחטא מרגלים 133
 במערבא אמרי 14, 58
 בנים לה'; עבדים לה' 124
 בנים, השוהה עשר שנים בלי בנים . . . 19
 בנימין, מה מעלתו 143
 בנין בית קבוע בחוץ לארץ, פגם 171
 בריאת העולה, התחילה מא"י 13
 ברית בין הבתרים 19
 ברכה לברך על מצות ישוב א"י 231
 ברכה, היא בא"י 124, 134
 ברכת "לאכול מטובה" (ב"ח) 108
 ברכת המזון, הזכרת ארץ ישראל 21
 113, 132, 231
 ברכת כהנים 87, 88
 בשר, אכילתו מולידה אכזריות 67, 121
 גאולה, מתחילה כשיש ס' רבוא
 בא"י 65
 גאולה, עת שישראל משתוקקים
 לא"י 153
 גבול דרומי של א"י 54
 גבולות ארץ ישראל 19, 99, 103, 118
 גוים, אין לתת להם מקום בא"י 55
 גולה, יפרסם "אני יהודי" 109
 גלות שקולה כנגד כל הצרות 116, 136
 גלות, אם כבנים אם כעבדים 171
 גלות, אם מותר לדור בעיר נוצרית . . . 109
 גנות א"י, אסור לספר 94-95
 גנות על א"י, המספר אין לו חלק
 לעוה"ב 91
- געגועים לא"י, אם אין לו, הוא
 חוטא 31
 גר נכלל בישראל, מפני א"י 98
 גשם, מבקשים בתפילה בעיקר בשביל
 א"י 116
 דבקות בה', בארץ ישראל 123
 דוד בקש לעבוד ע"ז 78
 דוד נצטוה לחזור לא"י, להיות נרדף . . . 8
 דוד קילל לאלו שגרשוהו מארץ
 ישראל 37, 166
 דוד, מצוה ראשונה שלו, ארץ ישראל . . 8
 דור המדבר זכו לחלק בנחלת א"י 45
 דיבור גנאי על ארץ ישראל 94-95
 דירה בחו"ל בין עובדי ע"ז 109
 דירה בין חילונים בארץ ישראל 79
 דירת א"י, נענשים אם אין תשוקה 167
 דתן ואבירם 97
 היום הזה נהיית לעם לה' 228
 הכרת נוכחות ה' 139, 173
 השגחת ה' במיוחד בארץ ישראל 63
 115, 154
 השגת גבול, הציווי בא"י 127
 התעוררות מלמטה, תעורר גם
 למעלה 7, 10
 התפשטות א"י 120
 ז' אומות 102
 זהב הארץ ההיא טוב 15
 זמן שבת ברקיע לפי אופק א"י 61, 157
 זרע, הבטחת א"י לזרע האבות 41
 חו"ל, אסור לדור בעיר של נוצרים 60
 חו"ל, נכסי חו"ל אין בהם ברכה 31
 חו"ל, עון יש בידי היושבים שם 20
 חוץ לארץ, חטא של חוסר עלייה
 לא"י 9
 חוץ לארץ, יהודי שם כל יסוה דעתו
 מא"י 133
 חוץ לארץ, כאילו אין לו אלוה 21, 24
 חיוב הבנים במצוות מחמת קבלת
 האבות 110

- 5 כבוד א"י, ה' הקפיד על כך
 53 כבוד אב ואם בא"י
 88, 87 כהנים, ברכת כהנים
 128 כופין לעלות לארץ ישראל
 כיבוש א"י, לפני כיבוש עוד
 118 ארצות
 כיסופין, מי שאין לו לא"י הוא
 חוטא. 170, 31
 כנען, א"י נקרא "מקום" הכנעני. 42
 כנען, טעם שא"י נמסרה לעבד. 17
 כעס בא"י ע"ע רוגז
 כעס של ה', מפני שאין ישראל
 בא"י. 64
 כרוז של ה"אור שמח". 5
 כריתת ברית. 19
 לימוד בספר זה בכל שבוע. 10, 7
 לסטים אתם, טענות אומות העולם. 11
 102, 82
 לפני ה' אלוהינו, כינוי לארץ
 ישראל. 130, 124, 120, 77
 מאכלות בארץ ישראל. 169, 67
 מבול לא היה בארץ ישראל. 17
 מועדות, רק אם יש יהודים בארץ
 ישראל. 47
 מזוזה בארץ ישראל. 117
 מזל, אין השפעת מזלות בא"י. 33
 מכירת א"י או מסירתה לגוים, אי
 אפשר. 181, 83, 82
 מכשול, יש להרים מהדרכים. 95
 מלאכי ארץ ישראל ומלאכי חוץ
 לארץ. 32
 מלחמת ארץ ישראל, שמחת ישראל
 בה. 89
 מגורה סמל לתורה. 58
 מנחת נסכים, בבואם לארץ ישראל. 96
 מסחר עם חו"ל, יש להמנע. 137, 125
 מסירות נפש אפילו על ביטול מ"ע. 51
 מסירות נפש עבור א"י. 179
 חכמת א"י ותורתה. 112, 68, 14-15
 חמדת א"י. 122
 חנוכת הבית בא"י. 126
 חנוכת הבית, מצוה משום ישוב
 א"י. 126
 חקלאות ומטע בא"י. 122, 75, 27
 טומאה וטהרה. 69
 יהושע נפטר לפני זמנו. 102
 יהושע, נענש על חוסר תפילה בא"י. 29
 יונה, נמשלו לה ישראל. 16
 יוסף, משום מה ניסה לצאת
 ממאסרו. 166, 36
 יוסף, סוד חטא מכירתו. 35
 יושבי א"י, מה מעלתם. 140-141
 יסורין חביבים. 215
 יעקב וא"י. 30, 12
 יעקב לא יצא לחו"ל בלי רשות
 מהקב"ה. 29
 יעקב, בבורחו מרודפיו, השתהה
 בא"י. 29
 יצחק וארץ ישראל. 27-28
 יצחק ועשו. 26
 יצחק לא מסר א"י לידי עשו. 27
 יצחק, שבועת ה' אליו על א"י. 23
 יצר הרע, ז' אופנים. 102
 יצר הרע, כיבושו ע"י לימוד הנושא. 10
 יראת העונש ויראת הרוממות. 139
 ירושה של א"י. 118
 ירושלים היא כסא ה'. 130, 129
 ירושלים. 129, 77
 ירושלים, מעלת א"י היא בגללה. 130
 ירושלים, נבנית אחרי הקרבת
 "עולה". 66
 ירושלים, נקראת לפני ה'. 77
 ירושלים, שבעים שמות. 221-227
 ירידה מארץ ישראל מחמת סכנת
 מלחמה. 219-220
 ישובי א"י, על חטא עקירתם. 10, 9
 ישיבת א"י; דירה בא"י, הלשונות. 140

- מצוה, כיצד ידע אדם איזו המיוחדת לו 10
- מצוות השקולות ככל התורה כולה . . . 6-7
- מצוות לא תעשה, ענין ישוב א"י 146
- מצוות שהן מול עשר ספירות 6
- מצוות, א"א לדעת מה קל ומה חמור . . . 6
- מצוות, מה בין קיומן בא"י לקיומן בחו"ל 17
- מצוות, עיקר חיובן בא"י 11, 74, 160
- מקום. א"י למעלה ממדידת המקום 120
- מרגלים, ביאור משום מה נכשלו 172
- מרגלים, בדורנו עלינו לתקן עון זה . . . 9
- מרגלים, לשונם נתלעה 93
- מרגלים, עון 9-10, 90-94, 107
- מרגלים, צום על יום מיתתם 93
- מרד בה', המבזה לא"י 13, 91
- מרים נקברה בא"י 98
- משה רבינו 109, 144
- משה אמר לדור באי הארץ "אלוהיך" 112
- משה לא נקבר בא"י, טעם לכך 109, 141
- משה נתאוה לבוא לארץ ישראל 108
- משה, חסרונו מפני שהיה בחו"ל 64
- משה, מתי הצטרך להתגבר על לב נשבר 171
- משכן ומקדש, ההבדל ביניהם 56
- משפט, זכות א"י מצילה 20
- מת, איסור כל תלין (בארץ ישראל) . . 127
- נבואה אין בחוץ לארץ 126
- נגב, חכמי הנגב 15
- נוה קודש, הוא א"י 49
- נכסי חו"ל אין בהם ברכה 31, 124
- נסיונו של אדם, עי"ז ידע לשם מה נברא 10
- נסכי קרבנות, רק לפני בואם לא"י . . . 96
- סדום, טעם שה' להודיע לאברהם על כך 22
- סוד א"י לפי רמב"ן 11, 12, 17, 30-33, 42, 73, 78, 80, 108, 109
- סוד א"י לפי רמב"ן, מקור לדבריו בספר דברים ובזוהר 12
- סוד א"י . . . ר"מ זכות; חתם סופר 12
- סוכות, לזכור מעלות ארץ ישראל 76
- סחר בינלאומי 137
- סטרא אחרא, בלי כניסה לא"י 17
- סטרא אחרא, לגרש גוים מא"י 118
- סיני היא א"י 15, 19, 46-47, 54
- סכנה, גם אז יש לבוא לא"י 90
- סנהדרין, אין ממנין בחו"ל 126
- סעודות ארץ ישראל 37, 112, 121
- ספירות, י' מצוות כלליות מולן 6
- ספרים שזכתה בהם ארץ ישראל 14
- ע"ז, ישוב א"י חשובה מביעור ע"ז 123
- ע"ז, עיקר איסורו בא"י 112
- עזה היא חלק מא"י 26
- עלייה לא"י (ברכות ד.), חטא דור עזרא 49-50
- עמון, מדוע לא הוזכר בשיר "אז ישיר" 49
- עמלק, סיבה ששונאים אותו 129
- עמרי, זכותו שבנה כרך בא"י 33
- עניי א"י קודמים 125
- עקידה, אברהם נענש מפני ברית עם גוי 23
- עקרות, עון חו"ל גורם 20
- ערכות ישראל זה עם זה, בארץ ישראל 81, 137
- עשו, וזכות ישיבת ארץ ישראל 33
- עשו, נמנו רק אלפים שנולדו בא"י 34
- עשו, עיקר עונשו על שהחריב לא"י 26
- פירות א"י 37, 41, 67, 108, 112, 114, 154, 122
- פלשתים, אם הם מן ז' אומות 23
- פרושים ופרישות 69
- פרשיות התורה, בכל אחת יש מענין א"י 5

- צבא ישראל נמנו, למען כיבוש א"י . . . 86
- צדקה לעני, הנמנע מזה כעובד ע"ז 137
- ציבור ואוכלוסיה, רק בארץ ישראל . . . 65
- צלפחד, בנותיו חבבו הארץ 105
- צרות הגלות, כי מאסנו בא"י 164
- צרות ישראל בחו"ל, למען יחזרו לא"י 16
- קבורה בא"י, מעלתה 41
- קבורה בחוץ לארץ 40-41
- קבורה, כל תלין, בעיקר בארץ ישראל 127
- קבלה, לא נהגו ענייניה בחו"ל . . . 61, 158
- קדוש, כך נקרא הנהרג ע"י גוי 198
- קין והבל 15
- קרבת עולה 66
- קרח חטא בבזיון א"י 97
- קרקעות בחו"ל דומים למטלטלים . . . 127
- ר' יהודה הלוי נהרג ע"י גוי 198
- ראיית א"י 92, 145
- ראשית הגז, זרוע לחיים וקבה 126
- רבית 81
- רוגז, אין מצוי כ"כ בא"י לב רגז 38, 117
- ריצה לקראת א"י. אטיות ביציאה ממנה 38
- רמב"ם, אם א"י היא מתרי"ג המצוות 48, 146
- רמב"ם, חיבתו הגדולה לארץ ישראל 199-202
- רמב"ם, שמחה שבאו לא"י 48
- רמב"ן, ע"ע סוד א"י
- רמב"ן על א"י, מקור לדבריו בספר דברים ובזוהר 12
- רשע, אם יעלה מחו"ל לדור בא"י 80, 81
- שבועה לא לעלות בחומה, הותרה בסן רמו 189
- שבועות, ג' השבועות (כתובות קיא). 183-192
- שבועת ה' ליצחק על ארץ ישראל 23
- שבועת ה' 145
- י' שבטים, כפרו בזכות א"י 91
- שבת, יום השביעי; הבדלי הלשונות . . . 61
- שחיטת בעלי חיים, בא"י 122
- שיחה עם האשה 69
- שירים של ר' יהודה הלוי 195-198
- שירים של רמב"ן 204-207
- שכר מצוה על השמחה במצוה . . . 10, 47
- שלחו מתם 14, 58
- שם, ע"י אזכרת א"י מעוררים זכות . . . 103
- שמחה על שנמצאים בא"י 10, 47
- שמחה רק בארץ ישראל 132
- שמחה, אין בחו"ל 64, 132
- שעון שמים לפי אופק א"י 61, 157
- תורה בא"י 13, 31, 76, 154, 169
- תורה, א"י דרגא גבוהה יותר מלימוד תורה 7, 79
- תורה, אין תורה כתורת א"י 13, 14
- תורה, בכל פרשה שבה יש מענין א"י . . . 5
- תורה, זכות א"י נשגבה אפילו מתורה 162
- תושבי א"י נקרא "אוהבי הקב"ה" 51
- תלמידי חכמים בא"י, ות"ח בחו"ל 14, 31-32, 58, 76, 113, 154
- תפילה בארץ ישראל 29
- תפילות בחוץ לארץ 155
- תפילות מתקבלות למעלה לפי אופק א"י 157
- תפלתו של האדם בחו"ל, פגומה 155
- תרי"ג מצוות, אם ישוב א"י מהן 48, 149
- תרי"ג מצוות, עיקרן בא"י 108
- תשוקה לארץ ישראל, חובה 106
- תתגודדו, איסור לא תתגודדו 144